

LOOMING

4

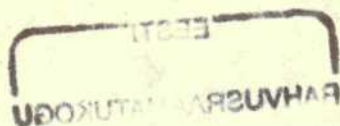
1978

LOOMING

4

1978

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Betti Alver

KALENDRITUUL

Vahel avab su silmad valu.
Vahel aitab kleenuke käsi.
Vahel aitavad reeglitest rohkem
hoopis õrnemad,
hapramad aimud.

Võta vastu kõik varased õied,
kõik inimpuu hilised viljad,
kõik lauluta langevad lehed,
kõik oskajad astlad ja okkad
elu enese
andide aias!

Kuidas jõuaks muidu su juurde
lõotiibadel sillerdav sõna?
Kuidas leiaks mujal sind üles
maaterale mühisev mõte?

Ainult vaata:
kui tarduval tunnil
sa ennast vahel ei vihka,
sind abitud alged ei aita
ja eluokkad ei nõela —
siis tulebki tuhisev tali
läbi suletud
sekundi seina.

Siis enam ei jõua su juurde
lõotiibadel sillerdav sõna.
Siis enam ei leia sind üles
maaterale mühisev mõte.

Siis kliravad kaeblikult kaua
läbi külma kalendrituule
ainult aegade
karrased kellad,
ainult aastate
klaasised kõrred.

ÜLE SÕNADE SERVA

LAHTINE RAAMAT

Kui päevade pinevil piiril,
ööpimeda viimasel veerel
jäab mõttesse mürisev masin,
laest vajuivad vaikuse lilled
ja laual on lahtine raamat,
mida lugeja lambivalgel
nagu lovesse langedes loeb —

siis ärkavad äkki väljas
umbhääled kui elunäljas.
Maailm on täis huikeid ja undu.
Kuhu ruttab nii rundu ja rundu
see rahutu rännurodu?
Kes otsib nii hilja veel kodu?
Miks juba mööda ei vaju
tuhm jooksujalgade tümin?
Kas tõesti enam ei haju
ilmotsatu hämin ja ümin,
millest sõnagi aru ei saa?

HILISEL HINGETUNNIL

Kui päevade pinevil piiril,
ööpimeda viimasel veerel
jäab mõttesse mürisev masin,
laest vajuivad vaikuse lilled

BETTI ALVER

ja laual on lahtine lugu,
mis hilisel hingetunnil
 üle sekundi serva,
 üle aastate lennu
oma lugejat ise loeb —

 siis kumiseb veergude vahelt
läbi ellu sööbiva hetke,
läbi vette vermitud viivu,
läbi ammu iganud aja
 nende saatuse ja sammude kaja,
 kes kivikoormate all
 käisid surmani
 kuhtunult küürus.

Neid ei nimeta ürgne papüürus,
raidkiri,
savitahvel,
veest leitud vaskne veering,
maast küntud kuldne ketas,
pronksmünt
ega muu metall.

OMA HÄÄLEGA

Kes kõneleb kõiksuse keeli?
Räägib ränise mäega?
Kahmab kaenlasse kodutud kõlad?
Võtab omaks lombakad laulud?
Katsub kannatust
inimkäega?

Ikka ja ikka
 üle päevade peegli
 hämara ääre
 vaatavad loojate
 lootlikud silmad.

Ikka ja ikka
 üle sõnade serva,
 üle kõlade keeru

oma häälega ometi on
vahel riivanud valude veeri
mõni laps,
mõni kütt,
mõni kündja,
mõni puhtevalguse püüdja,
mõni lausa lihalik laulik,
mõni metsade murekägu,
mõni linnade liiri-lõoke,
mõni võllapuu-ööbik
Villon ...

LÄHTELOOJAD

Aovalguse allatoojad!
Lähtelaulikud!
Lähteloojad!

Ikka seisid nad ihuüksi
oma saatuse süngemal serval
siinpool kummuli
kuristikku.

Ikka jooksid nad jäätanud joomel,
oma elu hapramal äärel
piki püstakat
pimedikku.

Ikka kumasid kõledal kõnnul
nende härmased helijuuksed
vastu aimutut
aknasilma.

Ikka fulid nad turkasel tunnil
enne kirgavat kukelaulu
läbi tuiskava
tukimetsa.

Ikka läksid nad pilkasel piiril
üle aegade vankuva veere
ning astusid
igavikku.

BETTI ALVER

Ikka said nad kõvasti külma.
Ikka tegid nad endale liiga —

nagu Tema,
see nooruke veel,
kes jala läks Tartust Riiga
kord lumises laulutuules
liig taplikul
falifeel.

RINGLEVAD RÜTMID

Kõik vaimetu variseb viimaks
hajahäälteks ja lendavaks liivaks,
mida pimesi pillub
tuul
mõttetus mängus
kord siia,
kord sinna
ja lõputult loobib
kord alla,
kord üles.

Aga loojate töödes
ringlevaid rütme
pole turmad ja tormid
surnud sõmeraks
muutnud.

Nii on siiani suutnud
üle marude murru,
üle tuhkava tõkke
jääda helides elavaks
keegi looduskõlasid uhkav,
ammu Pihkva lähedal puhkav
etiooplase
lapselaps.

PÕDURAL PÕLLUL

Kust võtsid nad ometigi
oma salmide salamõju?
Miks kõlab nii kõrgel
nende laulude
latv?

Kas õnehaldjate hoolet,
maailma päikesepoolel
said kätte nad sõnaväe?

 Ka vaevade varjus
 leinade ligi
 sünnivad suured
 leidjad ja loojad.

Nii on põllul, mis põdur ja paene,
oma kõrsi kord kokku kandnud
ning aegade rüppe andnud
 üle mullase mõttejoone,
 üle hädade hüümärgi
mõni Eestimaa vallavaene,
mõni Võlla- ja Vargamäe.

ÜLE TUHANDE TÖKKE

Kui päevade pinevil piiril,
ööpimedada viimasel veerel
jälle müriseb mõlgutav masin,
laest kukuvad kõlade killud
ja laual on lõppenud lugu,
mis läbi me loomu
 üle sõmeraks langeva sõna,
 üle kivide kustuva kirja
eluveergusid edasi loeb —

 siis äkki
 võpatav süda
 iidselt punava päikese all
 ütleb enam kui ürgne papüürus,
 raidkiri,

BETTI ALVER

savitahvel,
veest leitud vaskne veering,
maast küntud kuldne kefas,
pronksmünt
või mistahes
metall.

Siis korraga kõledal kõnnul
kohab kõrgele
helendav
hetk.

Siis õnehaldjate hoolet,
maailma päikesepoolle
viib üle tuhande tõkke
ilmlõputu
inimretk.

Siis räägivad kõiksuse keeli
aovalguse liikuvad libled,
elulaotuse ringlevad rütmid,
rändpilved
ja ränised mäed.

Üle sõnade serva,
üle raamatu randi
me südant on puutunud
loojate käed.

Hella-Mare Männamaa

PESAD TUULES

Vana mõisavärava varjus, hiiglasliku võlvkaare all, mis sümbolsest tähistas Eiriku erikooli valduste piiri, seisis poiss. Ja just nimelt erikooli poiss, lastekodust, nagu vana tava kohaselt veelgi öeldi. Päriskindlasti polnud see ei koka-Liide vanem võsuke ega ükski õpetaja Karuse lastest, ehkki need jooksid kodumail ringi samasuguses riietuses: «Sangarid» jalas ja õlgade varjuks dressipluusid, mis inetusid küll, aga jonnakalt keeldusid katki minemast sel ajal, kui seal allpool kulusid sõelapõhjaks mitu püksipaari. Nõnda et randmed küündisid ühtmoodi käisesuudest välja ja punetasid tuulest ning lõputust tiigi ääres solgerdamisest nii ühtedel kui teistel. Ent sellel poisil lasus sõnulväljendamatu, kuid selge ja kindel lastekodupitser. Ning niisama kindlalt teadis mööda teed tulev naine ka seda, et seisja oli just nimelt tema poiss; ta teadis seda enne, kui oskas lapsele nime külge panna. Suurema summa hulgastki eraldas ta ilmeksimatult oma hoolealuseid nõndasamuti, nagu korralik karjane tunneb ära võõrasse karja eksinud oinapöksid, olgugi ühtmoodi villakandjad kõik. Või kui pole just ilus lapsi pudulojustega võrrelda, mõtles tulija, kes ise kandis männikorba karva pükse ja rohekat jopet, nagu olnuks tal kavatsus kevadise metsaga kokku sulada, siis võib ka teisiti: et tema poisid on nagu täis pähklid tühjade seas; mida paremini tuntud, seda tuumakamad.

Seesamune Jaak võis aga endas praegu midagi hoopis kahtlast kanda. Kasvataja muutus natuke ärevaks. Tavaliselt ei tulnud sellised ootajad nii kaugele, vaid kõõlusid maja uksele.

Jaak ei tulnud edasi, talitses oma läbematust. Hoidis ainult tulijal silma peal, nagu võinuks see veel teelt kõrvale põigata. Ent kasvataja astus aina edasi, maantee oli pärast lume sulamist ometi lõpuks täiesti tahe ning tahendav tuul puhus nüüdki üle nurmede, lõhnu täis, niisket metsa ja kraavipervi ja sulamulda ja sõnnikuhõngu lähedasest laudast — nõnda et täna polnudki tahtmist pageda.

«Kas lähme, kasvataja, jah?»

Ah siis sellepärast!

«Tere ka ikka, Jaak.»

* «Loomingu» 1977. a. novellivõistlusel II auhinna saanud töö.

«Tere, kasvataja, kas lähme?»

Ennäe, turrishari Jaak polnudki üksinda; Ervin, peenike ja tundlik kui kadakane õngeviba, astus müüri varjust välja. Seal oli ta seisnud ja piilunud, küünarnukke murenenud telliskividele toetades — vaa-danud lähenejat nagu nugisepoeg, kes hiilib oma elu esimest hiirt.

«Kas jah?»

«Andke no ometi aega!» Ta vaatas põnevil poisikesenägusid; ei, heitunud nad ei olnud, vististi polnud mingit pahandust juhtunud, ta surus keelele kerkivad küsimused alla. Pole neil vaja teada, kuidas ta vahetpidamata kardab! «Ega midagi pole öeldud? Teile mingit tööd antud?»

«Ei! Ei!»

Ja Ervin lippas juba, jooksis hilbendades mööda pargiteed, õbluke nagu ta oli, kergelt üle hunnikutesse riibitud lehtede hüpates, isegi nagu leht tuules. Üsna varsti kuulsid nad koolimaja nurga tagant tema häält, mis kutsus poisse kokku. Kasvataja oli varem tulnud! Nad võivad kohe minna! Rutem! Rutem! Mida nüüd enam!

«Ei ole midagi kästüd,» rahustas Jaak, aga vaatas ometi — vilksti — niiviisi kõrvalt, nagu jätaks ta midagi enda teada. Jaak ometi ei valetanud? Ei, teadis kasvataja, Jaak ei valetanud kunagi. Ainult jalga vedas ta veidi järel, sussitald oli läinud irvakile ja kraapis kruusa.

«Me käisime juba köögis, leiba lubati anda nii palju, kui me tahame, sest et Liide on töö, ta ütles, et annaks juustu ka natuke rohkem, kuna me sousti-kartulit niikuinii ei saa, aga ta ei julge, ta kardab, et Anniki kaebab ära.»

«Küll meile aitab sellestki, mida ta anda võib.»

«Jah. Kastrulit me ei saanud, Liide ütles, et me tröökame selle väga ära, pärast ei saa puhtaks. Aga ta andis tühja marmelaadipurgi ja ma panin sellele juba traadist sanga peale. Seda pole vaja tagasi viiagi, kui paberisse mässida, võib tuppka kappi ka panna, siis on teinekord jälle võtta.»

«Muidugi. Aga laos sa ei käinud?»

Poiss tõmbus roosakaks, aga püüdis astuda nii korralikult kui vähegi sai. «Ega see... Küll see veel täna käib! Ma traadiga... tõmban kinni!»

Nojah, traat näikse tõesti kõlbavat igale poole. Peaks nüüd ise Jaagu seltsis minema laotädilt uusi jalavarjusid nuruma, vahest sealt siiski oleks midagi võtta. Laotädi on lakkamatuist vahetamistest tüdinud, mingi kandaeg ei luba seda, sihukesed sussid peaksid aastapäevad vastu pidama — aga kui Jaagu jalg on selle aastaga kolm numbrit kasvanud! Ning ega neid lääbakaks veninuid ja inetuid ei taha enam teisedki, mis sest, et kingsepp ajab õmblused kinni. Häda nendega on,

ja laotädi valaks oma meelepaha poisi peale välja. Peaks ikkagi ise...

Aga kuidagi ei tahtnud minna.

Tühja kah, kannatab esmaspäevani, otsustas kasvataja. Mine nüüd kõnni läbi terve maja... mõni hea inimene võib vastu tulla ja ütelda... kui seal teadetetahvil mingi uus korraldus ripub. Kui ta poisid siitsamast õuest kokku korjab ja sisse ei lähegi, võib pärast rahumeeli kinnitada, et ei teadnud... Nad võivad ju ta tööplaani välja otsida, vaadaku sealt, et neil oli tänane matk kavas.

Aga see käskude vaheltsi loovimine tüütas nagu võsa vahel nägu püüdev ämblikuvõrk.

Sellele mõtlemisestki tahtis ta vabaneda.

Nõnda lasksid nad koolimaja varjavate tiibade alt üsna ühtmoodi jalga, minekulustis lapsed ja nende kasvataja. Lapsed ei vaadanud tagasi, kasvataja vaatas. Aknal, millele ta kiire pilgu heitis, märkas ta tuttavat kaju. Klaas moonutas näojooni, vedades need virilalt hajali.

II

«Jälle nad lähevad nagu lambakari!» mõtles ta, vaadates, kuidas kasvataja Suitso oma lastega läks. Nagu poleks räägitud, et rivis! Rivi on ilus.

«Metsa poole ju...» vabandaks ehk kasvataja Suitso, ei, ta ei vabandaks, Sale Suitso kuulus nende hulka, kes manitsused vaikides ja kenasti vastu võtsid. Enamasti. Mis sellest, et metsa poole! Et pole autode ohtu? Aga inimesed? Aga silmad? Jutud, need... kasvavad ja veerevad... avarii tuleb... hullem kui autoavarii.

Autoga on kõik korras. Auto on oma rahadega ostetud. Kõik on oma rahadega ostetud. Ka voodi. Hmh!

Ta pöördus akna juurest torsakalt ära; pärast seda, kui kasvataja Suitso oli poistega heki taha kadunud, polnudki seal enam midagi vaadata, pikk ja nurgeline poisivibalik Vello ainult tegi juba ei tea mitmendat ringi majaesisel kruusatatud platsikesel. Poisi käed olid seljal ja pea longus. Ta vist ümiseski omaette, nagu viimasel ajal tavatses. Vello muutus aina veidramaks. Sügisel peaks katsuma teda minema saata... sinna, kus neid veelgi hädisemaid peetakse.

Ta pöördus akna juurest ära, aga kui needsamad sündmused hiljem korduma hakkasid, kui teda mingi nüri halastamatusega aina uuesti tagasi sunniti, kui ta lihaks sai, mida ikka ja jälle masinasse topiti, ehkki oli juba pude ja pehmeks väntsutatud —, siis algas taas kõik sealtsamast. Kasvataja Suitso elevel poistesalgaga metsa poole minemas, totakas Vello jalgupidi kruusas — või ka mitte, või ka rohelisteks

HELLA-MARE MÄNNAMAA

värvitud koolipingil kummargil, nägu nutust punsunud, hambaid lõgistas, karjuv: «Ma ei taha! Te ei tohi!» Ja veel oli ta ütelnud: «Mul ei ole ju mitte kedagi! Me oleme ju ainult kahekesi!» Nad olid ta väikese venna teise kooli saatnud.

Need sõnad tulid lapse suust, kes polnud viie aasta jooksul korralkult lugema õppinud, neid ei saanud liiga tõsiselt võtta. Aga ometi olid nad õhku heidetud, nad jäid kuulmeisse krigisema nagu kruus, milles poiss praegu tammus. Või milles ta ise tammus, nagu mingit lõputut teed käies, nõnda et sammurütm jalgadesse kulus ja ta pooleldi tukkudes, pooleldi ärkvel muudkui astus; hobune, keda peavad püsti ainult aisad. Ja sellesse sammumisse vilksatas siis sündmusi, korduvaid, tõelisi, nagu ta vastutahtmist teadis: ebareaalselt võikaid, nõnda et see teadmine polnud muud kui piin.

Akna juurest ära tulles polnud ta laua taha istunud, vaid koridori läinud. Ja seal ta nüüd oli.

Nägi ta...?

Nägi ta päise päeva ajal viirastusi?

Päikeseruut kukkus üle trepimademe ja pudenes kübemeiks, selles helenduses sirutas ta käe seina ääres konutava lapse poole. Tüdruk oli väike ja tõtsakas, lontis sukkpükstega, ning ühest kannast välgatas valget. Nii jah, kasvataja oligi ju kaevanud, oli alailma kaevanud, et Heli on lohakas, sestap ta siin seisabki, sel ajal kui teised on —

Ega lapse nurgasseismises polnudki midagi ebatavalist. Polnud seda ka mehe enda käeliigutuses, ent imelikul kombel ei tõmmanud Heli pead välkkiirelt ja hirmunult kõrvale. Ta oleks võinud panna käe lapse juustele ja tunda neid kui tütrekese omi pehmeina ja siidistena — kui käe alla oleks midagi jäänud. Ta nägi last selgesti — juuksetukast alates üle erksa velvetkleidikese kulunud sussinadeni välja —, ja ometi ei paistnud väike teda märkavat, ei vaadanud tema poolegi, ei tõmbunud seina ääres trammi, vaid lobises hooletult pisut suurema saatusekaaslasega. Ning tema väljasirutatud käsi ei küündinud lapseni või läks läbi lapse, ta ei tabanud pead. Käsi ebales tühjuses, päikeseruutki kadus, valgustid heitsid kõrgel lae all kõledat, varjudeta valgust. Kõik oli täiesti igapäevane. Peale tema. Või selle lapse.

Koridor oli lõputu pikk ja kõrge, ukсед näisid väljaveninutena silmitult ükskõikses seinas. Tema jaoks, kes ta nii ametilt kui ka kasvult oli peajagu teistest üle, oli see päris paras maja. Ta võis muretult liikuda. Isegi harjumuse igal lävel pead painutada oli ta siinveedetud aastatega kaotanud. Ja tänini oli maja end hästi ülal pidanud, nii hästi, nagu üks vana maja seda üldse suudab: ei kogunenud hallitust nurkadesse ega õhkunud seintest liigset külma. Kummitusi polnud nähtud.

Miks ta siis nüüd kuulis karjumist?

Olid need üldse karjed, hää! tuli tuhmilt, nagu müüritult või nagu maa alt, pidev hala, ulung, kabuhirmust vallandunud, seoseta, sõnadata; mitte löögihirmul nuttev laps, mitte tuttav: ärge tehke! ärge tehke! Mitte ka löökide all aietav — isegi mitte lapsehää!l, vaid eatu, kõikjalt tulev inimlik ahastus; ja vajuks sellisena üle tema, surus ta õlad längu, käed rippu, nõnda et veri küünte alla valgus.

Mis see oli?

Ründas teda järsku minevik?

See siin oli ju mõisamaja. 1905. aastal — jaa, ta teadis. Tema, kes ta koduloolasena mitutki kopsakat kirjapanekut lausahtlis talletas, ja tugevalt oli ta oma uurimustega kohalikku muuseumi toetanud — ja pea need trükkigi! Karistussalk, jaa! Aga ometi mitte häärberis, vaid teispoole parki, seal! Siin olid olnud vaibad ja siidlilledes, rangjalgne mööbel. Siin mängisid lapsed — Marie Louise, Elisabeth, Eberhard... Peksti tallis.

Hala muutus tugevamaks. Sekka kostis kolksatusi, jalahoop, mis tagusid ust. Hoidku küll, keegi oli õppevahendite ruumis! See oli ju võimatu, see...! Aga nurgasseisjad ei paistnud seda kuulvat. Nad olid küll lobisemise jätnud, kuid vaatasid teisale. Muidugi, trepist marssisid alla pioneerid!

Kui rõõmus nagu oli kohe koridoril, poiste kraani all silutud pead läikisid, kuidas valged pluusid helkisid ja kaelarätid lõõmasid... võiks alati olla... seda lõõma! Ta ei mäletanudki enam, et nõnda ilus... Kas ehk nende triikimisega... või kas neid argipäevadeks ei jätku, osa on ära kaotatud, peaks majandusega rääkima...

Pioneerid tulid tema suunas. Ta püüdis kõrvale astuda, aga see oli võimatu, kas oli tema ise risttahukas või paindus koridor tema järgi — ta ei saanud aru. Ja nad marssisid otse temast läbi, lapsed ja reibas pioneerijuht ja Veljo — miks kütja? Ah jaa, see mees puhus fanfaari... ikkagi, lapsed oleksid ise võinud... nüüd on pioneerijuht siis laenanud selle täismehe... kooli kunagise kasvandiku küll.

Saali ukсед avanesid ja sulgusid. Oli malevakoondus. Tõsi jah, täna peale lõunat pidigi olema malevakoondus, aga miks on tema siis veel siin ja mitte kodus?

Kodus, kodus!

Kes karjub? Tema ise karjub? Ei, ainult süüdlased karjuvad! Tema ei ole süüdi! Süüdlased on kodus!

Tema ümber on kogunenud inimesi. Hoidku küll, kas on needki kehatud nagu tema või lihast ja verest? Saaks ta neid puudutada?

Kolm kasvatajat, ta käed otse sügelesid, tõdemaks — aga julgusest tuli puudu. Mõlemad võimalused, üks üht-, teine teistpidi, oluksid

HELLA-MARE MÄNNAMAA

hullud. Ju nad teda ikkagi ei näe. Nad ei tee temast välja. Aga müüri-
tagust kisa kuulevad.

«Mis see ometi on?»

«Vahest on keegi aknast sisse roninud?»

«Ronis sisse ja sai viga?»

«Võti, tooge ometi võti!»

Aga võtit ei olnud. Küll oli seal järsku lapsi, poisikesi just, neid
otse sigineb sinna, kus midagi juhtub, kas tahad või mitte. Nagu oleks
neid vaja või nagu nad midagi taipaksid — aetagu nad ometi minema!
Ent ennäe, just neist hakkab voolama informatsiooni nagu allikast.

Asser, ümarad silmad tõmmus hõõgvel näos, laiad valged hambad
kärsitusest huult näksimas, prahvatab esimesena:

«See on Harri!»

«Peedilill?!»

Jaa, noogutavad teisedki pead, nad on päris igapäevaseis rõivais,
kes puhtam, kes räpakam, nagu ikka.

Kas koondust polegi?

On, saalist kostab ju ühislaulu. Ajad on lihtsalt segamini läinud,
võib-olla ka ruumid, sest koridoris on nüüd kindlasti õhtu või koguni
öö, lambid on tuhmunud, hämarus varjutab nägusid — aga õpetajate
toast tulvab päikesepaistet. Ja tema, direktor, ei pea kohta muutma,
et sinna vaadata: ühekorraga on ta nii siin kui seal. On ta nüüd maja?
Aga suitsulõhna tunneb ta, sigaretilõhna sealt õpetajate juurest. Nii et
ta on ikkagi inimene. Ja nii et nad jälle —!

«Kasvataja Mägima pani ta luku taha, ausõna, ise pani!» seletab
Kunnar, kelle hääl tuleb nagu torust. Nii jäme hääl nõnda heledat
verd poisi suus, see ei sobi. Nii palju on, mis ei sobi, aga mis saab tema
sinna parata, kui pole õigeid inimesi, pedagoogide asemel on üks kind-
lustusametnik, üks agronoom, küllap põles põllul läbi, ja udusulgseid
keskkoolilõpetajaid kui palju! Kes ei saanud ülikooli sisse. Jah, ja
sekka nii vähe õigeid, ei need maitsesta midagi, kaovad ja lahustuvad,
sulavad... nagu tema siin... majja.

«Taevas hoidku, aga miks ta nõnda karjub? Tuli talle hoog peale?»

«Harri, Harri!»

Mitte ainsatki selget sõna. Jätkuvalt kolinat, tihedalt jalahoop vastu
seina, vastu ust, kappe — siis jälle kisa. Nad on talle tabletid andmata
jätanud, oletab direktor. Aga ei, lükkab ta selle mõtte sealsamas kõr-
vale, Mägima on hoolas. Mägima teeb alati kõik, kui juba tema ei
suuda, siis...!

Mürtsatus. Klaasiklirin. Mägima! Kus on see Mägima?

«Mägima võttis võtme kaasa, mina nägin!»

«Kuidas sa räägid! Tuleb ütelda: kasvataja Mägima. Ja mis te siin üldse vahite, kähku oma tubadesse!»

Üks ometigi taipas!

«Jah, marss minema, ja otsige Mägima üles!»

Mõni läheb, mõni mitte. Näe, ei kuuletu naisterahvastele. See on, kui ei osata õigeid võtteid. Mis see vitsanähvak siin-seal... Kunnar igatahes on läinud. Ta näeb, kuidas poiss on koridori kõige vaiksemas ja kaugemas nurgas päikeselaigukese leidnud, istub nüüd selles helen-duses, õnnis ilme näol nagu koldekumas nurru lööval kassipojal — nagu oleks temagi loomake, kes soojust ja vaikust ihkab, mitte vaimust vaene poisirajakas! Kus on tema kasvataja? Miks lastakse lapsel grupist irduda? Kes teab, mida ta seal välja mõtleb!

Vahepeal on uksetagune kisa alanenud soigumiseks, kuid ei lakka.

«Murra või uks maha!»

«No küll on pörguline!»

Ja üks vaikne hääl otse tema kõrval — aga kindlasti mitte temale, temale kõnelevad nad teistmoodi asjadest, külmast korterist näiteks või võõrast aiamaad lõiganud kartulivaost või et õpetaja Salumaal käib meeskülalisi — üks vaikne hääl:

«Aga nii ometi ei tohi!»

Muidugi ei tohi nii. See on otse kuulmatu, et õpetajate toast jälle tuleb suitsuhõngu. Ja see lobisemine alailma, see ajaraisk! Ei, nõnda ei tohi. Kas peaks ehk käskkirjaga...

«Harri, Harri! Püüa nüüd rahuneda. Kuula nüüd! Ütle, mis sul on?»

«Kannata natukenegi, kohe me saame ukse lahti.»

«Ole tubli, Harri, sa oled ju tubli poiss, suur poiss juba!»

«Oooo! Va... luuus! Ma... ooh... ei kann-nattaa!»

«Natukene veel, natukene!»

«Oled sa viga saanud? On sul kuskilt katki?»

«Vahest hakkas lihtsalt pimedat kartma?» oletab keegi ebaledes.

«Hõi, või tema!»

«Aga kui... siiski...»

«Auuu! Käeed! Oooo!»

Käed?

Ja siis on Mägima järsku kohal, kobab üht püksitaskut, siis teist, leiab võtme ja keerab ukse lahti. Keegi klõpsatab tule põlema, kellegi jalg tonksab vastu maas veerevat gloobust, skeleti sääreluud on sega-mini. Üks väike vaikne, kartuli-idule sarnanev poiss kasutab juhust ja libistab taskusse mõned plastmassist sõrmelülid. Kogu segaduse sünnitaja aga toetub hingeldades vastu seinale ja vaatab ringi arutute, järsust valgusest pimestatud silmadega. Kasvataja Mägima tõmbab poisi seinast eemale. Ja direktor näeb, mis ta näeb; selle kõrval kaovad

HELLA-MARE MÄNNAMAA

isegi vastasuksest voogavad suitsuviirud olematuks: üks Mägima päästab Harri selja taha seotud käsi lahti, teine, täpselt samasugune, istub aga rahumeeli tugitoolis. Mägima on kahestunud. Ja temagi vastu keeldu suitsetab koolimajas, tema!

«Selge. Mida hullemini rabeles, seda enam nõör randmeid soonis!»

«Oma süü, et haiget sai!»

«Niimoodi selja taha siiski...» protesteerib sama kõlatu hää l vaikselt, sel ajal kui Mägima lükkab Harrit õlast, nagu tõukaks kellapendlit liikuma. «Mine nüüd!»

Poisi ümmargune nägu on punane ja nutukriim, ta on lõtv, särGINÖÖBID on lahti, ruudulised hõlmad lipendavad üle pükste. Ta pilk on endiselt laialivalguv, see ei leia pidepunkti ühelgi inimesel, ühtki kätt pole, millest ta oleks õppinud haarama, nõndasama, nagu siin pole kedagi, kes tema jaoks praegu sobiva sõna leiaks. Poisid piiravad ta ümber, nende saatel hakkab ta jalgu järele vedades liikuma. Magalasse.

«Ometi midagi, mis pani Harri püksid püüli sõeluma!»

«Hullemat ikka,» täpsustab keegi. Naerdakse. Ja direktor unustab viivuks, et teda pole, tal on juba sõnad suus, et ka midagi lisada, temagi oskab vaimukas olla, ent ta vaatab lastetropile järele, näeb, kuidas keegi Harrit selga müksab, kuidas teine käänakul hoolimatult käisest sikutab... Oi südametuid olendeid! Ta haaraks kätega peast, kui julgeks — aga äkki ei tunneks ta sedagi, äkki plaksataksid ta peod õhus lihtsalt vastakuti kokku — haledus iseenda vastu vallutab ta: niisuguste lastega peab ta töötama, sellistega! Mis tööroõmu siin... Sunnitöö ainult.

«Peab poistele ütlema, et nad tal silma peal hoiaksid.»

«Ei jookse ta täna enam kuhugi, nii läbi on küll,» arvab Lilian Veer ja ta hääles on selget rahulolu.

«Või veel! See läheb roomates ka!»

«Oi, ei!»

Ei, ei, nüüd on kõik kenasti korras. Ka Mägima, kes hoiab nõöri-juppi pihus, sobitab end selle Mägima sisse, kes istub tugitoolis. Nõöri hooletult pihkude vahel keerutades ütleb ta:

«Jaa. Üks asi ometi, mis Peedilille peale mõjus! Muidu temalt pisarat välja ei pigista, tee, mida tahad!» Ja vangutab kahetsevalt pead: «Mis see nõör... selle tõmbas kohe katki. Ja pääses mööbeldama. Teinekord ma» — ta pilk peatub läbi vitriiniklaaside paistval kirjatud õllekapal — «seon rihmaga.»

«Jaa-ah,» kiidab Lilian Veer selle nõu heaks. «Küll siis teab!»

«Aga nii ikkagi ei tohi...»

«Või veel — ei tohi?» muutub Lilian sõjakaks. «Mis sina, noor inimene, tead? Aga minu moosid ta tohtis ära süüa? Tohtis, ah? Kas ma tema jaoks suvi otsa vaeva nägin! Te mõtelge, kolm liitrit korruga, sealsamas keldris, te mõtelge! On see siis inimene!»

«See on ju haiguslik — »

«Ja ravimegi seda haigust, vaat just!»

«On aga õppevahendite toas nüüd tööd!»

«Neetud küll, et meil pole korralikku kartserit!»

Ja tükiks ajaks jääb õhku rippuma see unistus, pikki aastaid juba lootustega söödetud, aga ikka veel lahja ja kõlbmatu — et kuidas siis saaks kasvatada, oi, kuidas!

«Noh, ja sa ütled, et ei tohi, aga mis sina temaga siis teeksid?»

«Mina, see tähendab...» vaatab vaidleja ühelt teiselt. Seda on nii raske seletada, kust võib ta praegu teada, mida ta teeks, sest Harri pole ju tema poiss! Mille peale see laps võiks naeratada? Millised oleksid sõrmede all tema juuksed? Niisama vähe tunneb ta teda nagu seda hakki puu otsas, niisama vähe tunneb ta tema keelt, nagu ta mõistab seda kiisut —

«Taevake, minu kass! Minu kadunud kass!»

Lilian Veer ründab akent, seal teisel pool, vana pärna raagus oksal turnib haledalt näugudes hallivöödilise kassipoeg.

«Jumalukene küll, ja ma teist päeva otsin! Kui kaua ta on võinud seal nälgida ja külmetada! Mehed, tooge redel!»

«Mõni poiss läheb järele, ronib niisama.»

«Ja-ah?» tõstab Lilian lõua püsti. «Ja kuidas ta selle kassiga siis alla tuleb? Kas sa mõtled, et loom ei tunne või? Et ta haiget ei saa või? Kui seda ükskõik kuidas kaenlasse surutakse! Mehed, tooge redel! Ma palun!» Ja pöördudes kassi poole, kes nüüd inimeste tähelepanu märgates ägedamini näuguma on hakanud —

«Oota veel, kullakene, oota!»

Ootamine, mõtleb mees koridoris, mida mina siis ootan? Lõpetaks ometi selle vaimumängimise, mindki ju... oodatakse... või... ei? Ei? Luupainaja haarab liikmeid, või jäigastub ta müüriks, selleks majaks siin. Ja hingamist hakkab lämmatama. Lehk... mingi. Tuttav nagu oleks... üks ammu-ununenud mälestus hiilib välja ja küsib: «Kuidas sõja ajal neid nahku pargitigi?»

Et kuidas? Pandi likku, määndati, määndati, kuni muutusid sitkemaks, aina paksemaks ja tugevamaks, lausa saapatallanahaks. Ära ainult liiga mäända, siis jääb perra sodi vaid ja hais pealekauba, üle küla ja valla lehk, inimesed kirtsutavad nina — ja seda ei tohi olla!

Aga tallanahka on ometi vaja!

«Ega sellisele sõnad ei mõju,» kõneleb kuskil rahunenud Lilian Veer.

Kiisu on koju viidud, soe piim ette pandud, nüüd võib edasi vaielda.

Jaa, ega ei mõju. Ikkagi nad suitsetavad. Suits keerdub rõngaiks, rõngad hargnevad tähtedeks, tähed tihenevad, lauglevad paberlennukeina läbi ruumide, linnukesed. Ta püüab neid kokku lugeda, veerib aeglaselt, huuli liigutades:

«Ega sellest ei maksa kõnelda. Mis kasu te sellest loodate?»

Tema enda hää! ju...? Tema enda madal, mõjukas toon. Millal ta seda? Ah jaa, seal teispool lauda istus kabinetis ükskord naine, kes lausus:

«Kui ma tuttavatega Eirikust kõnelen — nad ei usu! Nad vaatavad mind — nagu poleks minu enda peaga kõik korras!»

«Te kiputegi liiga tumedates värvides nägema,» oli ta vastanud. Kellele? Seesama kõhklev, tauniv koridorihää! järsku? Ta ei tea, ta pole selles kindel. Nägude peale on tal mälu, hää!te! mitte. Kuigi ta kuulmine on korras, ta on musikaalne, ja lapsed on pärinud...

Nurgelised tähed õhus pöörduvad tagasi, karvastena keerlevad nad ta suus, ta peab neid neelama, kas ta tahab või ei taha. Veel kord peab ta nad läbi mäluma, veel üks kord peab ta nad välja saatma.

«Ei, ära oma last meile küll too. Ma ei soovita. Tead sa, meil on väga raske kontingent. Enamik lastekodudest, sa ju tead... Sinu oma on ju hoopis teiste tingimustega harjunud. Vahest paned linna Leikopi juurde? Neil on ka internaat.»

Ja ta mäletab ähmaselt, millele tookord mõtles. Ära, minema saata, mitte tunnistajaid, mitte!

Tegi ta halvasti? Tegi ta tookord Kajasmaale liiga? Kursusekaaslastele, keda saatus oli nii hullusti tabanud: mõtelda, haritud ja terved inimesed mõlemad, aga ainuke laps debiilne.

Hästi tegi. Tal ei ole endale kõige vähematki ette heita.

Leikop — seisab Tiit Leikop praegu samuti oma koolis, nagu tema siin? On too maja võtnud Leikopi kuju?

Aga nad on ju üsna üht kasvu, suured mõlemad... Leikopil on küll prillid, aga ega see...

Ei, prillides asi pole. Aga kontingendis, vaat milles! Raske ei lendu nii kergesti, ei lähe nõnda kergesti haisema, võib julgemini, julgemini...

Järsku ta tunneb, kuidas üleni nõretab higist. Käed on nii rasked, et vajuvad läbi linade, laud rõhuvad silmadele, ei taha enam avaneda, ta peab neid lausa sundima: vaadake!

Kus ta on?

Ei, magala see pole. Voodid on küll ridamisi, aga õhk on teine, hõredam justkui, hirmutavam... hambaarsti juures? Hoidku, aga miks? Haiglas siis? Aga miks?

Ja meenub: Harri Peedilill igatses aina haiglasse tagasi, pani muudkui putku, paljajalu läks mööda kahutanud teed, kui kingad olid kaot-
sis, silkas üle valuskrobeliste küntud väljade — haiglane jooksukirg,
öeldi. Tavaline nähe. Ja poiss oli seal siis palunud ja anunud, valeta-
nudki, et koolis ei saa süüa, et pekst —

Aa, valetanud, valetanud. Nii jõuetu, kui ta praegu ongi, peab ta
nüüd Eirikut endast eemale lükkama, kaugemale, minema! Andke uus
tekk! Ta otsib meeletlikult, ja ta leiab!

Seepärast sai ta keretäie, seepärast on ta nüüd voodis ja peab hom-
seks kuus peatükki kreekakeelsest testamendist pähe õppima, et keel-
dus haiguse kohta tõtt rääkimast! Et see polnudki leib, mida ta salaja
külapoest ostmas käis ja sõi, vaid merivähk, krõbeda koorikuga, värsk
ja lõhnav! Merivähk Inglismaalt ja emand Gummidge'i kupatatud
krabi! Nende söömine tegi haigeks ja see haigus on kõige parem! Ing-
lise haigus, see, mitte Eiriku, mitte Eiriku, Eirikul on kõik korras!

Midagi pole halvasti. Harril, rumalal ja langetõvest vaevatud poi-
sil, on lihtsalt uskumatu kujutlusvõime!

III

Aga sellest pikast koridorist ta nüüd, kus on kodunt välja aetud,
küll enam ei pääse.

Ehkki ka siin on palju muutunud, tõepoolest. Arstil, kes temaga
hiljuti pikalt juttu ajas, oli õigus. On ka meeldivat, ja vaja on ainult
rahu, ainult rahu, siis läheb muudkui paremaks ja paremaks — ning
see koridor igatahes juba teebki rõõmu.

Seinad on värvunud siniseks, hallikassiniseks nagu niiske savi, mis
vahel harva jõepervel üsna veepiiril paljandub. Samasugused on ka
laed, mis õigupoolest peaksid küll valged olema, aga sinine värv ei
ole keelatud, seda teab ta kindlasti, sanitaareeskirju ta tunneb; pealegi
räägitakse, et sinine värv peletavat kärkseid. Kärkseid pole koolimajja
vaja.

Ent asi pole värvitoonis, olgu see milline tahes. Ta libistab käega üle
värskelt värvitud pinna, sõrmeotsadki tunnevad, kui sinine on sein ja
kui sile, ei ole enam mingeid muhke kuskil, mingeid kühmusid ega kro-
bedust, vana värv on taltsutatud ega tõuse enam üles. Uus imevärv on
kõik eelmised kihid kindlalt krohvile kleepinud, see ei kooru siit lata-
katena maha. Mitte keegi ei saa enam öelda, et kooli on lohakalt
remonditud! Mitte keegi ei näita näpuga seina veerde ega ütle: prügi!
See on nii ilus, et ta ei suuda seda kohe uskuda, kõhklus tõuseb ja ker-
gitab tiibu, valmistudes vastleitud rõõmu rõövima. Üht tõendit on tal

veel vaja, et kõhklust peletada, ta tahab leida niisugust indikaatorit, mis oleks selge ja kindel nagu lakmus. Peedu!

Kus Peedu on? Kas teda täna tõesti pole?

Muidugi mõista on, poiss, tillukene nagu ting, on lihtsalt teiste seisjate vahel silmapaistmatu. Oskaks ta nõnda nähtamatu olla mujalgi, aga ei. Küll lendab ta nagu püssist lastu läbi koolimaja, uksepaugatud kannul, küll hakatab sussisõda või lõõritab keset vaikset tundi laulda — või on oma tasku salamahti kivikesi täis korjanud ja pillub neid, te mõtelge, pillub kive! Ei, kindlam, hoopis kindlam tunne on kõigil, kui Peedu seisab nurgas. Las seisab, kuni õpib viisakalt käituma ja käima!

Aga seisvagi Peeduga on häda. Või on Peedu ise hädas oma sõrmedega, pane need kuhu tahes, peida või selja taha, ikka kipub Peedus istuv rahutus nende kaudu välja. Kui nad muuga hakkama ei saa, siis kraabivad seina, küüned haakuvad nii mõnusasti värvisse, see pudeleb, pudeneb... Seepärast ei seisa Peedu tihtipeale teiste juures, vaid eemal. Mõnes ukseorvas, või seal, kus krohvitud seina asemel on puu-paneel. Puu peal on värv küüntekindlam. Aga täna on Peedu teiste hulgas. Ja kui nüüd...

Direktor astub poisini jõudmiseks paar pikka sammu.

Ta kiikab lapse seljatagust.

Tõepoolest! Tõesti!

«Kas sa oled siin kaua seisnud?» küsib ta, rudistades pöidlaid vastu sõrmi.

Laps noogutab pead ja vaatab talle otsa, rõõsas näos on püstine ninanublu ja ootamatust kõnetlusest avali suu, laiad valged hambad paistavad ja keeleots kui roosamanna. Vaatab otsa ja noogutab.

«No kui kaua siis? Millal sind seisma pandi?» Ta arutab omaette, mis kell võiks olla, kas Peedu on siin õhtuootest alates või — ta ei julge seda uskuda — koguni lõunasöögist...?

«Üle-» alustab poiss, aga takerdub lootuse õhinasse. «Üle-» alustab ta uuesti. «Üle-üleilsest.»

«Ja sa seisid siinsamas? Täpselt siinsamas kogu aeg?» Ta on nüüd nii heas tujus, et ei suuda jätta nalja heitmata:

«No ju sa ikka käisid tundides ja magamas ka?»

Et siin maailmas lõpuks ometi on midagi igikestvat! Kus kõik muidu aina puruneb ja puruneb — ei, purunevale tal ei lubatud mõelda! Nii-siis, mõtted, tagasi Peedu juurde!

Peedu rumaluke ei saa naljast üldse aru. Ta seisab aga tõsitsi silmi, surub prunnakat kõhukest ette, nii et püksikumm on pingul ja särginööpide vahelt välgatab pesuvalget. Ta ei naerata mitte üks põrm, noogutab jälle pead ja seletab: jah, magamas ja söömas käis. Tundides

ka. Muidu seisis. Kõik vaba aja seisis. Ja roosatava näokese varjul on ikka veel lootus: miks direktor küll pärib? Kas ehk lubab tal —?

No on alles värv, ah!

Lagi, jah... See neelab nõnda valgust, et koridoris olijate näod on hallijumesed, kaugemalt vaadates näivad nad kahejalgsete keldrikakandidena. See natuke masendab, värv teatavasti mõjutab suuresti meeoleolu, aga eks inimesed lähe ju peale tööaja lõppu koju, puhkavad seal välja, teistes värvides, teises hõngus. Lähevad koju?

Aga kõigil ju pole, kuhu minna!

Tema ei tohi koju minna, tema ei saa.

Ei-ei, sellele pole vaja mõelda. Tohter ütles, et kõik mured murtakse, suuremadki kui tema omad, murtakse järgemööda, ja tohter kõneles tõtt. Vastikud asjad eemale! Mitte mõelda! Mitte mõelda! Ta saab ju sellega hakkama. Sest et tema on mees.

Nõnda siis: koju polegi vaja minna. Tema tütrekene mängib seal küll klaverit, siidine peake peegeldub klaveri mustal poleeril, sõrmekesed libisevad püüdlikult klahvidel, need on tõmbunud servadest kollakaks kui vaha. Aga koolil on ka klaver ja praegu seda just mängitakse. Niisiis ta läheb hoopiski sinna. Kes ütleb, et see pole sama hea? Ta ise ainult, ta ise...

Ta tõmbab saaliukse vaskset linki, uks läheb praokile, aga lõksatab kohe tagasi. Keegi hoiab ust seestpoolt kinni.

Üleannetused!

Ta tõmbab uuesti ja tugevamalt. Seekord jõuab uksepraost temani sosin:

«Ei saa ettekande ajal!»

Kas nad siis ei näinud, kes ta on!

Nüüd tõmbab ta ukse korralikult lahti. Pöetud peaga neiuhakatis astub heitunult kõrvale, aga põrnitseb. Vaeh, küll on jäle see laiguline harjasjuus, ja milline kukal! Ja milline altkulmu vaade! Aga tal on täna hea tuju, seepärast ta ei noomigi tüdrukut, kes oleks pidanud uksevalves hoopis hoolikam olema. Ta jääb tüdruku kõrvale seisma — ega usu oma kõrvu.

Võiks arvata, et laval laulab õrnuke, käharpäine, fluorhambapastade, puuviljajookide ja vitamiinide peal üleskasvatatud ingel. Ojakenekene vuliseb, oja, mis oma teel ei sõrmitse mitte kaldakive, vaid kristalle. Hääl tõstab kuulaaja maast lahti, puhas poisikesehääl, mis vaistlikult tooni tabab, juubeldades ja vabalt tõuseb ja annab temalegi tiivad. Et see ei lõpeks, et —. Aga see katkeb.

Põrand direktori taldade all on nii karjuvalt reaalsena tajutav, nagu oleks ta siia kukkunud. Ja nüüd, kus laulu enam pole, ei ole laval ka enam mingit blondi ingliti, ei ka mingit Robertinoti, on hoopiski mor-

HELLA-MARE MÄNNAMAA

nilt põrnitsev jõmpikas, rässakas, laiade lõuapäradega ja kergelt rangjalgne. Rahhiidist. Rusikasse surutud käed nühivad püksioimplusi, püksid on lühikesevõitu ja kitsad ning seetõttu näivad mustades kingades jalad otsekui valesti külge joonistatud. Ja läbikukkumishäbit on muutunud puiseks, valesti vestetuks terve poiss.

«Ega midagi, Tšandars, proovime veel kord,» julgustab õpetaja, kes istub klaveri taga. «Võta end kokku, sul läks ju muidu nii hästi.»

Aga nüüd peab tema end kokku kiskuma, pisikeseks tegema! Mahtumaks selle poisikesenaha sisse! Peab, parata pole midagi.

«Alustame uuesti, Tšandars.»

Nad hakkasid naerma, niipea kui ta suu avas. Nad hakkasid alati naerma, ja ta teadis seda: pruukis tal lavalt saali vaadata, kui ta mõnd muiet kohtas, mõnd kõrvast kõrva suud, mõnd vidukil silmapaari. Ja ta oli nii kindel, et oskab!

«Sa laulad nii ilusasti, Tšandars, terves koolis pole kellelgi nii ilusat häält.»

Nad naeratavad, nad tahavad teda kuulda!

Ta pingutas, et tõsiseks jääda, aga parata polnud midagi. Temagi suu tõmbus naerule, rõõm laulmisest, rõõm teadmisest, et temagi suudab, et tõmbab nad endaga kaasa, on midagi väärt — rõõm löi lõõskama nagu mooniõied rukkis. Ta naeratas ja laulis, laulis ja naeratas neile sõbranaeratustele... kuni taipas, mis oli juhtunud. Jälle oli teda peibutatud lõksu. Ei olnud olemas muud kui pilge.

Ta vakatas, klaver mängis edasi, õpetaja kordas ikka veel viimaseid fraase, oodates, et poiss toibub ja viisist uuesti kinni haarab, ennast välja sikutab sellest kuristikust, kuhu ta kummalisel kombel ikka ja jälle kukub; aga Tšandarsi jaoks ei rippunud mitte kuskil mitte ainsatki kõrt.

Ta teadis ainult üht: jälle olid nad saanud, mida nad tahtsid.

Nüüd proovis ta teisiti. Ta vaatas üle saalisistujate. Ta naelutas pilgu lae alla, kus ringiratast jooksid valged kipslilled. Ta lükkas jalad natuke, õige natuke harki, et oleks toekam seista, ja kummardas. Nüüd siis uuesti, nüüd.

«Märkas roosi poisike, kaunist...»

Roos või Tšandarsi laul, mis see —! Kui nad nägid ta silmi, vasakut, mis pingsana laes püsis, nagu hakkaks sealt roose kukkuma või lendama linde, ja paremat, mis vaatas aknast välja, läks omateed — mis loeb üks laul, kui võib nalja saada, Tšandars oskab muudki peale laulu, vajutage ainult õigele nupule!

«Kõõru-kõõru-kõõru!»

«Kas pruut jalutab õues või?»

Sos-sos-soss.

Ja nad said, mida nad tahtsid.

Ikka ja jälle panid nad ta proovile, ikka ja jälle tulid võitjaks nemad.

Agaga täna oli see alistuv nahk talle kitsas, see mustlasenahk, millega nad teda samuti narritada oskasid, see mustlasenahk, mis sundis teda pisikesest peast tihti voodialust tolmu neelama või trepitaagust hiirehaisu: mustlased sõidavad! tavatseti mõnikord hüüda, kui ta sõna ei kuulanud, kui ta jonnis, kui ta oma putru ära ei söönud! Need võõrad mehed seal vankris viivad ta ära, ütlesid nad, panevad ta sinna kaltsude keskele vankrisse, rändama mööda võõraid teid, varastama — ja oi, kuidas ta ei tahtnud minna! Hirm sööbis temasse nagu suvise aja tolm tallanahka. Iial ei öelnud ta kellelegi, et ta on mustlane, kuidas ta võiski, kust võis tema seda teada, aga nad uskusid seda ikkagi, nii siin kui eelmises lastekodus, sellest polnud pääsu nagu kõõrdi vaatavaist silmadestki — ent täna oli ta nahk liiga kitsas. Inimest pidid nad tunda saama, nemad!

Ta hüppas lavalt alla, otse esimeste pingiridade vahele, ta lõi sinna ja tänna, vaatamata, kuulmata, üks viril nagu vilksatas, see oli Mihkli pluus, millest ta kinni rabas, ja Mihkli nägu, mida ta rusikas tundis — küllalt oli Mihkel teda kiusanud, küllalt! Ta tajus tugevaid, takistavaid käsi, täiskasvanud inimese käsi enda küljes, aga temaski mässas inimlik raev, ta rapsas enda lahti, ta puskles peaga, peksis jalgadega, lõõtsutades ja ägades ja nuttes — ükskõik, keda lüüa, ükskõik, mitte ilmaski ei anna nad talle rahu, ei lase elada, ei lase laulda — märkas roosi — aah! Nad said ta käed talitsetuks — hammustada! Hammustada!

«Küll on metsaline!»

«Puuris hoida vaja, loom sihuke!»

Loom? — hämmastus tema, kes ta oli Tšandarsi nahas. On nad siis pimedad, hoiavad nad otse meelega silmi kinni? Vaadaku ometi, läbi tõmmu poisikesenaha peaks natukenegi tõelist inimest paistma! Meeleheitlikult üritas ta uuesti vabaneda. Ta pidi neile ütleva, ta pidi seletama —

«Vahi, kui ennast täis! Või õigustama!»

«Lapsel on ainult üks õigus: hästi õppida ja hästi käituda!»

«Mida ta veel ei taha! Kui riik juba toidab ja katab!»

«Oi, see iseloom alles vajab murdmist!»

«Ta on ju täiesti endast väljas.»

«Mis asja?! Suur süda ainult, vaat mis!»

Käed, mis teda hoidsid, vahetusid. Nüüd toetasid nad rohkem kui vangistasid, ta tajus seda, nagu tuntakse tuult või kevadelõhna õhus, või pääsukese tiibade sahinat. Keegi kõneles keelitates ja vaikselt,

HELLA-MARE MÄNNAMAA

aga sõnad libisesid temast mööda. Ainult käed, mis olid õlal ja kuklal, kõnelesid mõistetavat, omast keelt. Ta lõtvus ja laskis end minema talutada, siis nuttis ta kuskil, pea vastu jahedat seina — ning siis kadus tükike tema või selle Tšandarsi elust, nagu poleks seda olnudki.

Kui ta ümbrust uuesti tajuma hakkas, istus ta suures köögis. Pliidi all põles turvas, ta istus madalal pingikesel, raudne uks kumas ja ta tundis kütuse kirbet lõhna. Ja midagi veel paremat tungis ta sõormeisse, nii et ta pidi pea tõstma ja üles vaatama.

Muidugi! Koogid! Pliidiserval portselantaldrikul aina kasvas koogikui. Kodu parimate päevade koogid! Ta tundis, kuidas suu tõmbus vesiseks. Ta ei suuda enam vastu pidada, kohe ta küsib!

«Kasvataja,» alustas ta kooginurumist, kuid keel ei kuulanud sõna. «Kasvataja, ütelge, silmi ju saab lõigata, eks ju?»

Pann oli hõõguval pliidiraul kui mustav, avali suu, rasv suitses taigna ootel, kasvataja nuga hoidev käsi vajus alla.

«Lõigatakse ju õigeaks, jah?»

«Eks ju?»

«Jah, aga me ju oleme sellest juba kõnelnud. Kui sa suuremaks kasvad, siis, mitte enne. Laste silmi ei lõigata. Aga miks sul jälle prille ees ei ole?»

Ta lükkas käega üle näo — ei olnud jah prille. On neid siis lihtne kanda, kui teisedki tahavad proovida, kisuvad käest kätte, kuni sangad murduvad. Ja kui sa ei anna, kisuvad ikka, kisuvad veel rohkem. Ja tuleb madin, prillid kukuvad, prõksatavad jala all kildudeks — sestap pole prille, sestap! Ja mis neist prillidestki, ega tühipaljas klaas ei aita... Silmad on ikka hullusti viltu, ei saa neid sõrmega lükates peegli eeski õigeaks ajada, ei saa...

«Võta kooki, Tšandars!»

Küll oleks tahtnud võtta, küll, aga see rumalalt kitsas poisikesenahk —

«Aga kui paluda, kasvataja, kui väga paluda, ja kui teie arstile ütleksite, et ma seisan täiesti vaikselt, ei karju ega midagi — kas arst siis ei lõika?»

«Saa aru, Tšandars, su silmad peavad veel kasvama. Kui nad on päris täiskasvanu silmad, siis. Enne ei opereerita, ma ju küsisin arstilt, sa tead.»

Hullumeelne Tšandars! Kui ta nüüd taipaks endasse vaadata! Mida teha? Mida teha? Veel väiksemaks tõmbuda — või end hoopiski paisutada, suruda end välja sellest nahast! Muidu nad märkavad, et siin ongi juba täiskasvanu silmad, ja nad tulevad skalpelliga tema silmade kallale, tema! Tehku Tšandarsiga mis tahes, jätku teda rahule! Välja siit, välja!

— — — —
Jumal tänatud, haihtus köök ja Tšandarski kodus.
— — — —

«Kuu aega saalikeeldu,» ütleb ta täiesti rahulikult inimestele, kes ootavad tema arvamust. «Ei mingit klaveriklimberdamist, kuni ta oma käsi talitsema õpib.»

Sellest peaks ühe isevärki poisi taltsutamiseks küllalt olema. Kuidas teda teisiti karistadagi, ah? See on parim.

Mõned värvilised suled on ta Tšandarsi päevadest nüüd karistuseks sikutanud. Ent ometi tundub talle, nagu püüaks keegi tasakesi, õige tasakesi tema silmamunasid pöörata. Näpp, mis seda teeb, on kare, pesuvees tursunud ja siis tuule käes pakatanud naisesõrm. Kui tahes ettevaatlikult see liigubki, teeb ta ometi koledasti haiget.

IV

Niisiis pööratakse ta silmi, jaa, et ta enam kodu poole ei vaataks. «Tšandarsiks jäägu, jäägu, jäägu...» raiub keegi järjepannu ja iga sõna langeb ning asetub paigale nagu kivi mõrdiga silutud müüri. On sel manamisel võimu? Saab temast nüüd igaveseks ajaks internaadi-poiss, kel ei ole vähimatki muret, kelle elu on läbi ja lõhki hea: kolm, neli korda päevas täpseis annuseis kaloreid, puhas ja soe tuba, rõivad seljas — mida siis veel? Ja hoolitsemist kapaga ja kasvatamist kapaga: mullu kasvataja Vesitare, tänavu Kuusisto, sügisel võid minna ja otsida ehk Tömbilt abi. Mida võib üks inimlaps veel tahta? Mida?

Aga tema pole ju internaadipoiss!

Ta on inimene, täisväärtuslik, rikka siseeluga inimene, mitte debiilik, tal on hing, harjumused, iseloom — ta ei saa neid muuta! Et ühtede omaste käte asemel — hellitavad teised! Korralduse peale! Saab seda siis taluda?

Kui väsinud ta on sellest käest kätte pildumisest, kui lõpmata väsinud!

Kusagil on ometi tema voodi, kaks lähestikku lükatud voodit, magamistoakomplekt «Õie», või oli see «Virve», naine ise oli selle mööbli-kataloogist valinud ja nad panid end järjekorda ja lillelised linad said voodisse, õrnroosad õiekesed roheliste leheraasudega, sihuke peenike kribu; padjapüürid olid lumivalged. Õues kuivatatud, päikeses ja tuules pleegitatud, tuttavate naisekätega nõõrile riputatud, plaksuvad —

Tekk oli jahe ja libe, see tükkis maha vajuma, kui...

HELLA-MARE MÄNNAMAA

Ei, ei. Keelutsoon.

Jalgades on võdin, nagu läheks ta mööda vihmaliigedat ja õõtsuvat palki üle jõe. Tallad surisevad pikast teest — kui ainult võiks kuhugi pikali viskuda!

Aga magalasse ta ei taha.

Kakskümmend last ridamisi voodeis — ja tema, kelle närvid on nüüd nõnda hellad, nende vahel, kuidas nad suudavad ette kujutada, et ta saaks seal puhata?

«Tulge siia, palun tulge.»

Isegi põrand, tumedaks ja rasvaseks poonitud põrand peegeldab nüüd aina seda sinist. Kloori ja tärpentini järgi lõhnav puhtus kisen-dab. Üks kärbes lendab, üks kägrutatud kompvekipaber on maas, see on kõik. Tühjus. Kes võiks teda kutsuda?

Appi!

Keegi peab siin olema! Ta ei tohi üksi jääda, psühhiaater on selle keelanud!

Käsi, mis enne pööras ta silmamune, on nüüd rahustavalt kuklale laskunud. Ta lubab end juhtida, siin on õpetajate tuba, siin on diivan. Ta heidab pikali. Käsi, anna käsi!

Ta hoiab silmi kinni, aga sellest hoolimata näeb, kuidas igatsetud käsi nihkub kõrvale, ikka kaugemale ja kaugemale, kuni otse solva-valt asetub hellitsema võõrast kaela... Punakas nahk, kraeni lasku-vad juuksed, nendes tuttavad sõrmed... ja võõras tugev käsi sealsa-mas, libisemas mööda tuttavat puusajoont...

Unustada!

Teda — autojuhi vastu?

Ta raputab pead, kurk on kähe, teab millal on ta viimati lonksu vett saanud. Vitriiniklaaside taga uhkeldab põletiskirjadega õllekapp, vististi mingil õpetajate kokkutulekul auhinnaks saadud. On seal õlut? Ta ju pole praegu tööl.

Ta lükkab klaasi eemale, libedale pinnale jääb paar rasvast sõrme-jälge, tunnistavad need ükskord tema vastu? Kõris lõnksatab, ta võtab kapa, tõstab kaane.

Kapapõhjas on pruunikas, laiapoolne püksirihm... võõras... auto-juht võib sihukest kanda. Või kas tema... oli see toolileeni? Südame-täiega virutab ta rihma minema, rihm ei pörka vastu seinaga ega kuku maha, vaid keerdub õhus, vingerdab nagu siug ja poetab järsku laiaili tosina teisi, tillemaid — rästik sünnitab elusaid poegi. Pandlad kui maopead õieli, lendavad nood mööda tuba ning enne kui ta jõuaks midagi ette võtta, kaovad lauasahtleisse.

Kuidas neid nüüd lugeda? Aruanne ju!

Ehkki janu piinab endiselt, kõnnib ta laua juurest laua juurde, sei-

nakapist teiseni, avab uksi, tõmbab sahtleid valla. Mõni kägiseb, mõni kiunub, mõni sööstab käte vahele ägedalt nagu sülelusse. Ta silmade alla satub vihikupakke, pliiatseid, karpe diapositiividega, mustade plekkidega taskurätik, mängupüstol, ajakirjadest väljalõigatud pilte, igasugust materjali... didaktilist. Ja ilmsüütuina istuvad siin ja seal pisikesed rihmad, korralikult kokkurullituina, nagu poleks nad iial läbi õhu vihisenud, nagu olekski siin nende kõige õigem koht. Rahulolu õhkub neist nagu tõlvikuloomise-aegsest maisipõllust ja nii ruttu ja kergesti on nad juurdunud kui orashein. Sahtlid nagu katselapid. Mõni on rihmata. Kontrolliks, võrdluskatseiks, katselapid — ei, koolis pole lappe, on lapsed.

Lapid... Et naine sedasi! Et ta ühe ropsuga tõmbas lappideks katki päevasärgi ja vana kardina ja siidsalli, ja usalda siis veel! Ja vahetas ära — pesupulbri vastu utiliiautos, ja autojuhi vastu — keda! Teda! Tema selle tuuldunud näoga härja vastu, kelle tagumik on vastu istmepolstrit nõnda lapikuks nühitud, et selja tagant võib elukutse ära aimata! Ta niheleb oma nahas nõnda nagu äsja võõras. Või on tema nüüd seotud, kõrist kandadeni köites, otse indiaani piinapuus.

Ainult need suudaksid seda taluda, kel on paksem nahk.

Paks nahk on midagi igikestvat!

Teda peavad nad tänama, kes nad siit majast on viimastel aastatel paksu nahaga varustatult välja lennanud.

Paksu nahaga löövad nad elus läbi.

Ega tema ei löönud.

Milleks?

Kui neid õigeid võtteid oskad, natuke pigistada, nii, veel — kas tuled teinekord ka kabinetti juttu ajama, kas tuled?

Ega nad ei tulnud. Seisid seina ääres sirgelt, nõnda korralikult, et ta võis endale juba mõne naeratusegi lubada, kartmata, et nad seda kurjasti kasutavad, kohe alguses oli talle räägitud, et debiilikud igat su leebemat sammu kurjasti kasutavad, ja ta pidas seda hästi meeles, ta oli nii väga õplik.

Neid ei võinud usaldada.

«Minu naine,» mõtles ta. «Sina?»

Kust ta endale naise võttis?

Mitte koolist, jumala pärast, mitte koolist!

Niisiis... niisiis... ehk on kõik ikkagi ainult eksitus?

Ta võib koju minna? Seletada?

Vahest saab veel kõik korda.

Pea kumiseb ja jalad on vatised, aga ta läheb. Keegi ei tule takis-tama, nad pole ka ta riideid ära peitnud ega jalatseid, ta võib minna. Seal on väravasambad, aga ta ei vali suurt teed, ta läheb mööda jalg-

rada, nõnda saab kiiremini, värvavat pole ju vaja kasutada, sest kuskil pole mingit aeda.

Mis see siis on?

Tundub täpselt nii nagu siis, kui ta Kuuba-matkalt tulles lennujaamas peaga läbi ukseklaaside jooksis, ainult et siis oli klirinat, et maailm helas ja inimesi jooksis kokku. Nüüd ei kostnud küll nätsatustki.

Müür?

Ta kobab kätega, midagi pole näha, aga kile on ees, tihe ja läbitungimatu, ja ähmaselt jõuab temani teadmine, mis äratas nõnda vastakaid tundeid.

Nii et koju siis ei saa?

Uus lehekülg kooli ajaloo, hõissaa!

«Näete, seltsimees direktor, näete!»

Kasvataja Kõiskeerd, kel on kaunis käekiri ja kes lugedes vaikselt huuli liigutab, on nüüd ometi leidnud aega lugeda «Abiks Kasvatajale» eripedagoogikale pühendatud veergu. Ta silm ei pea vahetpidamata oma kasvandikke jälgima, need ei saa enam laiali joosta, müür laseb end soovi kohaselt vermida, suureks, tervet parki ümbritsevaks verukaks, või siis mõnele üksikule grupile ümber. Ja kasvataja võib minna nüüd Mati juurde, kelle ninal on lai latakaid tedretähti, ja Pauli juurde, kes luukab vasakut jalga — ning lapsed ei pääse eest ära. Nüüd saab neid ometi kasvatada, ometi! On otse selgesti näha, kuidas nad kasvataja käe all aina sirguvad ja sirguvad.

Küll on tore, küll on tore!

Ainult et . . . koju ei pääse?

Kus on see klaver, mis hästihäälestatud põlgusega võib vaadata kõigi kooliklaverite poole? See peakene, kust keegi iial karistuseks ühtki salku pole lõiganud — fui, milline võimatu mõtegi see nüüd tuli!

Nii et koju ei saa?

Müür! Misasja nad ometi tegid! Jätta ta igaveseks, elu lõpuni, nende juhvide nudipeade juurde siin!

V

Elu lõpuni siin?

Nõnda oli Sale Suitso mõelnud. Kui seda mõtlemiseks nimetada võiski: see oli. Maja kuusehekist ümbritsetud aias, maja, mille juurest oli ära käidud, kuhu oli aga ikka tagasi tulnud; kodu. Vanad, külasepa tehtud kartulikonksud keldriräästas kõlkumas, lastejalgratas seina ääres külitamas, pall rohus. Õunapuud, need, mille aeg hakkab juba ümber olema, mis aga ometi veelgi ubinaid poetavad, ja siis nood

noored, vitsakesed alles. Tugede vahel. Maasikamaa. Sparglid, tema au ja uhkus, vastu lõunapäikest, laudamüüri varjus. Lehma laudas ei olnud.

Müüa maja maha? Müüa mälestusi ja koduhõngu?

Aga võib ju välja üürida. Pikaajaliseks kasutamiseks anda — kuniks pensioniaeg kätte jõuab. Inimesi, kes siin elada tahaksid, vahest leiaks. Nii väga kolgas see pole.

Mehe saaks ta ehk nõusse. On ju pooliti kõneldudki... Ja lapsed, need isiklikud ikka, ei oskaks veel nuriseda. Kolimine oleks neile alles suursündmus. Ent viivita mõni aasta edasi, vaata et hakkavad siis küünte ja hammastega vastu: jätta tuttav kool, pinginaabrid, ka küülikupuurid ja haige jalaga pasknäär Jakobiin! Või mis hoolealused neil siis parajasti on.

Jätta terve oma maailm, olgu peale, et koolilapse oma — ega see pole nali.

Kuid juba ammu pole enam mingi nali see tema sinne töö.

Varem haudus ta minekumõtteid pärast mõnd pahandust. Kui olid mustad päevad — või musti sündmusi liiga tihkesti reas. Nüüd aga... Siin ta istub, poisid veeretasi tema jaoks lõkke äärde metsaservast palgijupi, päev on jooksnud ainsagi pahanduseta, ainsagi kurja sõnata, vähimagi noomimiseta, see pole olnud mitte töö, vaid puhkus — ja ikkagi pole midagi parata. Minekumõtted on end vargsi kaasa lohistanud, et esimesel silmapilgul rünnata.

Hingata läppunud õhku ja ometi mitte akent lahti lükata, sest keegi võib nuriseda: tõmbetuul!

Näha, kuidas kruus aeglaselt, õige aeglaselt kummuli kaldub — ja ometi mitte kätt toeks panna.

Vaadata, kuidas valgust kotiga majja tassitakse, ja ometi mitte näpuga näidata!

Just nõnda. Kuidas ta ennast ka põlgas, see oli nii.

Vastu pidada, üksainus aasta veel vastu pidada, kuni need poisid, kes siin lõkke ääres askeldavad või kaldal viidikaid püüavad, kooli lõpetavad ja mujale pääsevad. Tonti küll, kuidas nad olid südame külge kasvanud, niimoodi, et seda endalegi hästi tunnistada ei tihanud! Kümnekond last enda külge köita, nende eest hoolitseda, valusid leevendada pisikese põngerja veriseks kukutud põlvest esimese õnnetu armastuseni välja — seda ta oskas. Polnud mingi upsakus seda uskuda. Aga mitte rohkem! Täiskasvanud inimesi, võrdväärseid, kirjaoskajaid inimesi kõrvale pöörata, kui nad olid harjunud otse läbi orase kõn-
dima?

Kuidas ta ennast ka hukka mõistis — ta oli end mõõtnud. Võitlejat

temast polnud, kuidas vaikne vastuhakk ka südant sõi. Ära! Kuskil ometi peab olema juht, kelle kannul saaks nurinata käia!

Ei jõua ju enam nõnda, mitte kuidagi ei jõua! Lapsed pole teda närvi ajanud. Täiskasvanud küll. See kuju seal akna juures, kui nad tulid. Äärepealt oleks ta jälgimist märgates lapsed rivisse kamandanud. Mitte selleks, et oma viga mõista ja parandada. Lihtsalt näitamiseks. Nii kaugel ta siis oli. Ja trotslikult oli ta mõelnud, et vaadaku! Nähku ükskord ise, kuidas kasvataja Suitso läheb, peab ta seda tingimata Köiskeeru või Mätiku suust kuulma, nagu see tavaks on saanud! Neetud.

Pahaselt rapsas ta vitsaga, millega oli hajameelselt mänginud, vastu hõõguvat tukki. Sädemeid lendas üles, ta tõstis pea ja võpatas, nagu oli võpatanud siis, kui hiilis noorest peast salaja peole. Esikus oli isa käe ta õlale pannud. Nüüd oli ta pilku tõstes sattunud otse Tšandarsi silmadesse.

Ega poiss võinud ometi aimata —? Või siiski —? Nagu koer pere-mehe lahkumist, nõnda tajus vahest ebateadlikult see lapski, kelle ta oli kogemata kombel enda ligi tõmmanud. Tšandars polnud kirjade järgi tema poiss.

Need tumedad silmad vaatasid niiviisi, nagu vaatab ehk kõrberändur, kelle ees tõuseb õhku ja haihtub viimne oaas. Oh, neetud olgu soojad sõnad ja kaastunne! Muud sellest ei tule kui koormat! Missugune inimkõrbes rändaja see Tšandars oli, millist internaadiväsimust võis põdeda üks laps! Ja mida suudab tema, mida? Paar korda pannkooke sööta! Suurte poistega matkale kaasa võtta! Pead silitada, taevas hoidku, pead silitada — ja kõik!

Kui on sada pead, kakssada pead.

Ta sapsib paar korda veelgi vastu tukke, nagu oleks ta seda äsja lihtsalt sädemete mängitamiseks teinud. «Vaata, kui ilusasti nad lendavad!» sunnib ta end Tšandarsile ütleva, naeratades ütleva. Ja siis näeb ta kergenduseks, kuidas jõe äärest hakkavad tulema tagasi poisid, õngevaltal käes.

«Seitse,» loendab ta. «Kaheksa. Kõik.» Ja Jaak on viimane, nõnda nagu sai kokku lepitud. Jaak oli see, kes valis kaugeima püügipaiga ning Jaagu käes oli kell.

Rivi kaardub ümber suure pajupuhma kõveraks, poisid jätavad jalgteed ja kohmerdavad mätaste vahel kuluheinas.

«Mis nad nüüd?» küsib ta lõkke ääres olijailt. «Kuhu nad —?»

«Pesa ju, kas te ei mäleta?»

Ta mäletas küll. Ta oli lihtsalt arvanud, et see oli kaugemal.

Nad olid sinikaela pesa leidnud. Jaak oli selle leidnud, kui ta algul seal jõekäänus õngitses. Ilusaid ahvenaid oli konksu otsa tulnud, nagu

oleks neid keegi seal õnge ajanud, kuna teised said aina viidikaid. Viis tükki tõmbas Jaak järgemööda kaldale, kuni kuues õhku lennates konksu küljest vallandus ja tagapool poissi kuluheina potsatas. Samal hetkel kostis rabinat ja suur lind läks lendu. Õhku ahmiv ja siplev kala kleepis oma saba külge ehmessulgi.

«Lähemale minna ei tohi! Katsuda ei tohi! Peale hingata ei tohi!» kamandas Jaak neid kõiki, kui asjad juba niimoodi olid, et ta pesa pidi näitama. Et kellelgi pähe ei tuleks siia õngitsema tulla. Nõnda nad siis vaatasid kuuletudes eemalt.

«Päris ime,» oli tema siis lastele ütelnud. «Te vaadake, need on ju nagu kivid, nagu lihvitud marmor. Aga saavad sooja, ja hakkavad elama.»

Udusulgedest vall ümbritses üheksat rohekashalli muna, emalinnu rinnalt kitkutud sulgedest vall. Et kui lind ka minema peab, jääb osake temast ometi, mis kaitseb ja hoiab.

Tuleb lind veel tagasi? Kas ta julgeb?

Nüüd teevad poisid suure kaare ümber paju.

«Kasvataja!» ütleb järsku erutatud ja valjul sosinal Ervin, kes õhtu otsa on süstikuna ringi lipsanud: küll jõe äärde lutsu pilduma, küll hagu otsima ja tuld toitma; õngekorgi jälgimiseks pole tal püsi. Küll on ta teiste saaki käinud loendamas, ei tea mitu korda juba, enne kui ta lõpuks tule juurde paigale jäi.

«Kasvataja, teie ei teagi! Direktor on hull!»

«Ervin!» Ei, ta on nad tõepoolest ülekäte lasknud! Mingi piir peab ometi olema, poisid peaksid temaga kõneldes ometigi valima sõnu.

«Ei, noh — saate aru, ta läks hulluks!»

«Ervin, no kuule—» Taga targemaks!

«Ei, Ervin räägib õigust,» kinnitavad nüüd teisedki, kes üksteise järel oma õnged lähema puu najale toetavad ja tule juurde tulevad. Ja Jaak küsib ettevaatlikult: «Ega te ei ole meile pahane? Me ei tahtnud teile alguses öelda — et vahest te siis ei taha matka, aga ega me poleks ju koolimajas kah midagi paremat teinud, ega?»

Ah siis sellepärast see värava juurde tulek ja imelikud näod! Nii et siis...

«Jaa, ja nad panid ta kabinetti kinni!»

«Tal läks naine ära, sellepärast!»

«Poisid, nüüd küll aitab. Tühje jutte ei maksa ajada.»

«Aga Leida rääkis, kui ta meie pesuruumi koristas, ta elab ju direktori lähedal, tema teab!»

«Ah et Leida rääkis?» vaatab ta nüüd viimasele kõnelejale nõnda otsa, et teisedki seda märkavad ja tähelepanelikuks muutuvad. «Ükskord rääkis Leida meile sinust ka midagi — nii et see oli siis tõsi? Nii

et tema teab kõike?» Üks poisinägu lahvatab punaseks, mõni vaatab küsivalt ja tõsitsi, mõni muigab.

«Jätame praegu selle jutu, poisid. Nii natukene on jäänud...»

Üksainus tund ainult, mõtleb kasvataja, siis tuleb niikuinii tagasi minna koolimajja, kus mingit hullust kahtlemata on. Mitte ilmingimata seal, kust seda otsida tavatsetakse.

«Kuulake, näe, vainurästas!»

«Kuldnokk!»

«Ei ole kuldnokk! Kui niimoodi nagu mööda heliredelit laseb, ti-ti-ti-tii, siis on vainurästas, õpetaja Taveta ütles!»

Ja tõesti laulab üle noore kaasiku küünituva kuuse ladvas vainurästas, eemalt vastab teine ja sekka vilistab heledas lehestikus vinte ning silksutab häälekalt väike lehelind. Kasvataja ja lapsed jäävad kuulama, maailm on hääli täis ja värve täis, kased vastu taevast on puhkevaist lehtedest pitsilised ja lõke kumab ja sinakas suits tõuseb vedikuna üles. Päike on loojumas ja lohutuseks kingib nüüd pilvedele kuldsakilised servad, nagu pulmaserviisi taldrikuil. Suits lõhnab lepest ja küpsevast kalast, pajud lõhnavad, toomingas lõhnab ja selles lõhnapeos tantsivad sääsed, kes verd ei ihka.

«Ärge enam kuuseoksi pange, need teevad suitsu!»

Keegi jagab leiba, keegi jagab juustu, keegi kamandab. Mitte täiskasvanu hääli. Täiskasvanu on vait. Lapsed ulatavad talle teekruusi, pakuvad küpsekartulit ja kala.

«Tsst!»

Pead lõkke ääres pöörduvad, käed leivatükiga peatuvad, suud, mis on pungil täis, jätavad mugimise. Sinikael tuleb. Üsna nende lähedalt lendab ta mööda ja kaob. Tuttavasse põõsasse.

«Kasvataja! Mida te arvate, kas ta jäi liiga kauaks ära? Kas munad on veel elusad?»

Vahest on, mõtleb tema, vahest on. Vahest ei jätnud ta neid liiga kauaks maha, vahest jõuab ta veel õigeaks ajaks pesale, soojendama neid lapsi, kes näivad nii kivikaledad ja kelle sisse ometi peab tulema tukslev süda ja elav hing!

«Kindlasti on,» ütleb ta valjusti. «Peavad olema! Ega see tuul siis nii külm ja karm ka pole — pealt vahest ainult natuke jahutas, ega see veel midagi! Kui aga elutahtmine on tugev, ja neil ju on!»

Lapsed rüüpavad teed.

Ole ettevaatlik, piilu, ole ettevaatlik. Kevadine ahav on salatsevalt õel.

Mari Vallisoo

SUVI MERE ÄÄRES

Suurel suvel, haljal ajal
selles majal ees oli lukk.
Pere kõõlus seina najal,
aiateibas kires kukk.

Pesu pleekis päevavalgel,
meri loksus ukse ees.
Läksin narr mina naerujalgel,
seelik lehvis, veri kees.

Perekoer löi hambad sääرده,
ummislukku jäigi uks.
Kirju lehm tuli mere äärde,
rüüpas mere tilgatuks.

ÜKS TALL

Üks väike valge lambatall
kips-köps läks läbi linna.
See oli hilja sügisel.
Tal oli asja minna.

Läks joostes mööda majadest,
kus hoovis haukus peni.
Läks üle turuväljaku
jõeääre papliteni.

Veel vilkus valge sabatutt,
siis kadus silmist seegi,
ja sellest ajast enamat
ei tea fast mitte keegi.

MARI VALLISOO

VARASÜGIS

Südaööl koju tulnud.
Kobinud katusele.
Katus on sinist värvi.
Ise nõnda hele,
et kui vaatab korra
silma kellelegi,
siis sel viisteist aastat
silma vaade on segi.
See olen mina ja minu
on need silmad ja häbi.
Tule vaata veel kord.
Viisteist aastat on läbi.

SÜGIS

Läksin jõe, kompsud kaenas,
üleeilsed-ammused.
Võõra mehe mustad riided,
viie venna vammused.

Tahtsin kõik nad kõntsast pesta,
pahast puhtaks uhta.
Jõgi oli kodunt ära jooksnud
linna taha luhta.

Paplid seisid kalda peal ja
tundmata häbi,
pildusid end paljaks-paljaks
tühja süngi. Läbi

silla alt üks joodik vankus,
koni kõnkus hambas.
Õhtul hilja kuu aga puhkas
jalgu sillasambas.

Mina ka ta kõrval. Jäidki
pesemata nii need
viie venna vammused
ja võõra mehe riided.

ENNÄE ARMASTUST.

Näe kus vedeleb.
Riietehoius,
mantlite taga.
Pärast kontserti
kleidid-seelikud
üksteise järel
tulevad aga.
Number ja number.
Ära ja ära
pagevad palitud
rufakas rodus.
Armastus üksi jääb
nagisse rippuma.
Siin on ta öömaja.
Siin on ta kodu.

Jaanus Andreus Nooremb

KÜÜNI TÄITMINE

IRVEMÄNG KOLMES VAATUSES KOLMETEISTKÜMNELE TEGELASELE

Tegelased:

AADAM

SASS

HARALD

KUSTA

LUI — 18-aastane

JULIUS

PÄRT — 25—40

KREETA

ANU

LILIAN — kõik naised 20—30

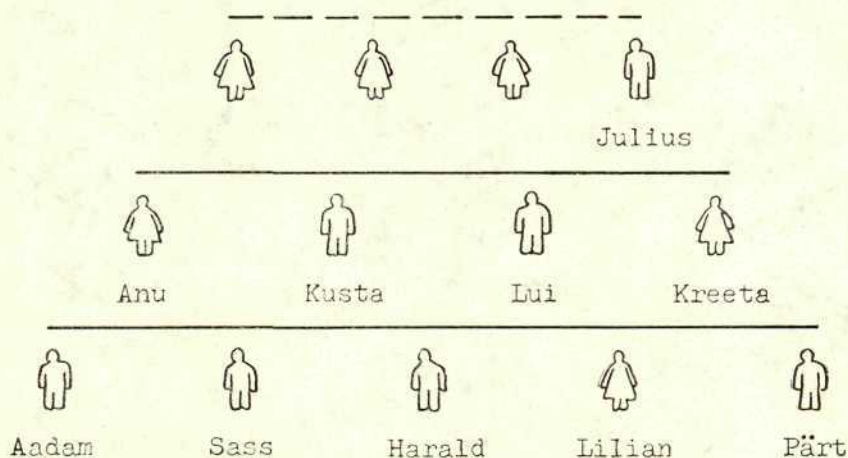
3 NIMETA NAIST, nähtamatud.

Tegevuskoht: heinakuün.

Tegevusaeg: heinaaeg.

Näidendis on täidetud kõik 3 klassikalist (aja, koha, tegevuse) ühtsuseõuet.

Lavastajail pöörduda Hando Runneli ja Madis Kõivu poole

JAANUS ANDREUS NOOREMB

I VAATUS

Eesriide avanedes satub vaataja pilk pimedasse küüni. Silmade harjudes märkab ta viit tegelast hangude-vikladega töötamas. Need on Aadam, Sass, Harald, Lilian, Pärt. Aegamisi hakkab silm nägema ka nende viie selja taga töötavat nelja kogu. Need on Anu, Kusta, Lui, Kreeta. Nemad on heinavirnal ja hanguvad heinu, mis esimesed viis neile ulatavad, veelgi kõrgemale. Kõigest pingutusest hoolimata ei näe silm rohkem enam kedagi, küll aga kuuleb kõrv jutukõminast ja laseb loomulik mõistus tööst endast tuletada, et päris kõrgel virna otsas veel keegi on. Tõepoolest ongi seal neli tööinimest, kolm naist ja üks Julius. Aga nad jäävad kogu näidendi kestes silmale nähtamatuks, ainult nende kauget häält võib aeg-ajalt kuulda, kui nendega kõneldakse või kui nad midagi ise hüüavad, ja kohe nad hüüavadki — keegi naistest kiljatab.

KEEGI naistest kiljatab.

Paus.

Uus kiljatus: Kuradi molo!

AADAM (küsib): Palju kell on?

KUSTA: Mis?

AADAM: Mis kell on?

PÄRT Mis sa ütlesid?

(korraga):

LILIAN Viisveerand kuus.

SASS: Kuuled sa . . .

AADAM: Kell! Palju kell on?

KUSTA: Mis te räägite?

SASS: Kuuled sa . . .

HARALD: Kell on kümme.

AADAM: Kui palju?

HARALD: Kell on kümme.

KUSTA: Mis te räägite?

LUI: Kell on kümme.

KEEGI ÜLALT kiljatab ja ütleb: Ära molota! (Kiljatab uuesti. Hüüab alla) Mis te räägite?

ANU ja KREETA: Kell on kümme.

Paus.

LILIAN: Kaks minutit üle!

KEEGI ÜLALT: Kümme.

Vaikus.

SASS: Kuuled sa . . . ?

Aga keegi ei kuule enam, sest kõik on hoo ja asjalikkusega töösse läinud. Jutul on paus, kõik teevad ähkides tööd.

PÄRT (Lilianile): Kas sa mõtledki siia jääda?

LILIAN: Kuhu siia?

PÄRT: Meeste hulka.

KREETA: Sinu juurde.

ANU: Lilian jäi Pärdi juurde.

LUI (Anule): Mis sina tead!

ANU: Lui!

JAANUS ANDREUS NOOREMB

LILIAN: Me vahetasime Luiga ära.
PÄRT: Nemad vahetavad!
LILIAN: Ära muretse! — Mis halb sul hakkas?!
ANU: Lui trügib üles.
PÄRT: No teada, kuhu ta trügib.
AADAM: Lui, tule alla tagasi.
KUSTA: Lui ei saa, ta on kinni jäänud.
PÄRT: Kuhu?
KUSTA: Küsi Kreeta käest.
HÄÄL ÜLALT: Pea kinni, las ma vaatan!
AADAM: Nonoh, Lui, tule alla!
KREETA (tõukab Luid): Mine, kuulsid.
HARALD: Vaata ikka, kuhu sa oma harudega vehid.
Lui tuleb alla.
LILIAN: Aga kuidas mina üles saan?
PÄRT: Tule ma aitan. (Tahab hanguga aidata.)
LILIAN: Kas sa tobe oled?
HÄÄLED LÄBISEGI: Kui sa teda torkad, siis ta ei lähe üldse.
: Millega ta sind torkas?
HÄÄLED ÜLALT : Kas Lui jälle?
: Pärt kiusab Kreetat.
: See ei ole Kreeta, see on Lilian.
LILIAN: Kreeta, ulata mulle käsi.
KUSTA: Ärge virna alla vedage!
LILIAN: Anna käsi.
SASS: Ärge heinu alla ajage!
ÜLALT: Mis te seal teete? — Ärge heinu alla ajage!
PÄRT: Ja ajavadki heinad alla!
LILIAN (päris üles): Ärge teie kõige heintega alla tulge.
LUI: Mis kell on?
HARALD: Pea moka kinni ja hakka hanguma.
ÜLEVALT: Mis te räägite?
ANU: Lui küsis, mis kell on.
ÜLALT: Kell on ju kümme.
LUI: Hää küll, täna ma hangun, aga homme...
SASS (võimalust kasutades): Kuuled sa, homme...
KREETA: Homme.
KUSTA (osatavalt Lilianile): Noh, kas oled nüüd üleval?
PÄRT: Sääl ta on ja sinna ta jäägu.
SASS: Mis?
KREETA (segamatult): Homme.
ANU: Mis homsest te räägite?
HARALD: Kui te nii palju homsest...
KUSTA: Te olete nagu Nikopensiuse Iivan.
LUI: Mis Nikopensiuse Iivan?
SASS: Ah, Nikopensiuse Iivan.
KUSTA: Noh, Nikopensiuse Iivan, kas sa siis Nikopensiuse Iivanit ei tea?
AADAM: Mis kuradi...?

SASS: Ah, Nikopensiuse . . .

KUSTA: Nikopensiuse Iivan, te olete nagu Nikopensiuse Iivan — homme ja homme. Temal ei olnudki muud kui homme. Alati oli homme. Ütles, tal oli alati . . .

SASS: Laastulööja.

KUSTA: Jah, nojah. Laastulööja-Iivan, Nikopensiuse Iivan. Sina Harald . . . kas me sinuga . . .

HARALD: Minuga?

KUSTA: Nojah sinuga, sinuga me seal käisime, mäletad?

SASS: Niko . . .

KUSTA: Sasski mäletab. Mäletad, kui Nikopensiuse Iivan ütles, teeme homme ära. Noh, mäletad, kui me . . . sul . . . Haraldil olid pakud hommikul lombis. Mina sõidan ette nagu mees kunagi, pakud peal, kuivad muidugi, kust mina seda taipasin, Harald . . . mäletad, Harald . . . Harald ronib laudast välja, nagu sitta täis . . . minul kuivad pakud peal, oleks ma hingest teadnud, temal kuradil muidugi lombis. Kuradi mees see Harald. Siis me neid seal tirisime, et peereta või tänaseni või . . . nojah homse päevani. Nii Nikopensiuse Iivan ütles — tal olid need vagunipuhvri terasest terad, head terad, ütles ju: teeme seda homme. Teeme selle laastulöömise kohe homme ära. Ütles ju, Harald, mäletad, Sass teab ka Nikopensiuse Iivanit — teeme kohe homme ära. Mina veel mõtlesin, mis kuradi homme, see härra, Harald muidugi, pillub pakud lompi tagasi, hakka neid teine päev jälle tirima. Aga siis vaatan, Iivan nokerdab masina juures, mõtlesin, et kas hakkab alles parandama või. — Temal on niisugune komme, siis mul tuli see küll meelde — teeme homme ära. Ta tahtis ütelda, et teeme kiiresti ära. Mõni inimene on niisugune, et ta arvab, et homme on juba, mis nüüd kohe ongi, et mis asi homme tehakse, on nüüd juba tehtudki. Tema mõtleb, et homme ei tulegi. Tema mõtleb, et homme ongi juba, et kui ta ütleb, et teeme homme, et siis teeme kohe, ükskõik kas siis teeme homme või täna. Aga see Nikopensiuse Iivan ei teinud tänase ja homse vahet. Ta mõtles, et kui täna on, siis on ka homme juba olemas. — Kuule, Aadam, kui sa hakkad mõtlema, et kui täna juba on, kuidas saab siis, siis ju homme on ka olemas, sest et vaata, homme ongi homme sellepärast, et täna on täna. Kui ma nüüd hakkam mõtlema, siis ma saan aru, et Iivan oli tark mees, et kui tema ütles, et homme, siis see tähendas, et saab tehtud, sest kui täna on, siis homme peab olema, saad sa aru, Aadam? Niimoodi rääkis Nikopensiuse Iivan. Et kui täna on, siis homme peab olema, täna ongi nagu homme, muneb kurat selle homse, või mis muneb, haub juba, munad ammu olemas. Tark mees see Nikopensiuse Iivan tegelikult, ütles: kui täna on, siis homme on ka, seda ta ütles . . . ometi kättpidi ta masina vahele jäi. Oma käega, oma laastulööja, oma tehtud ja teritatud terade vahele — ja jäigi vahele. Aga ega ta tookord ei jäänud, siis, kui meie lõime oma pakke. Pakud me lõime ära ja laastud me viisime minema. Haraldil olid need vintsked ja minul . . . Käsi jäi vahele homme. Homme ronis Nikopensiuse Iivan masina vahele, kättpidi ronis, ja homsest päevast oli ta kaks. Vaatab: mööda masinat jookseb ja hüppab käsi, tuttav käsi, justkui oma käsi, — ja ongi kuradiline oma. Ja kes

JAANUS ANDREUS NOOREMB

on rohkem oma, kas käsi või see, kes vahib. Ainult silmi ei ole peas. Ja oligi mees teine päev kaks, homme, kuigi temal oli homme juba täna, kuigi temal seda tõelist hommet ei olnudki, ei olnud niisugust sõnagi, kuidas seda hommet nimetada, seda mis tuleb. Ja kui tuli, siis Nikopensiuse Iivan vahtis silmad punnis peas oma karvast kätt, ütles veel, et esimene mõte olnud: kus ma seda tuttavat näinud olen, aga ise ta oli.

NAISHÄÄL kolmandast rindest, ülalt, laulab:

Nikopensiuse Iivan tuli pidu pealt,
polnud õieti öö ega õhtu,
oleks võib-olla hommikuni jaurand seal,
aga valu löi järsku kõhtu.

Ei olnud enam täna ega homme veel aeg,
ega hommik see aeg ega õhtu,
see oli see tund, mis ei olegi aeg,
aga valu löi järsku kõhtu.

Ta kõveras kõndis ja murdis pead
ja ägedalt hingas õhku.
Eluaeg oli olnud ta tervis hea,
aga valu löi järsku kõhtu.

Ta kõikudes kõndis ja kõikudes näis,
et aegade ots on see õhtu,
otsis kergendust kodust kui masin käis,
aga valu löi järsku kõhtu.

Seal tuli sel mehel ta homme päev,
üheks läksid too öö ja too õhtu,
oma masin rebis otsast sel mehel ta kää,
aga valu löi järsku kõhtu.

Laulu lõppedes hakkavad kõik paanilise hooga hanguma. See on tõepoolest paaniline, kuigi seda esialgu ei märka. Tööd tehakse vaikides, ainult segiläbi kuuldub sõnu, nagu ähh, kurat, võta vastu, küünis olijate nimesid, heinapeprede sülitamist-puristamist jne. Töö on tõepoolest paaniline ja see selgub mõne aja pärast. Kuidas selgub, on teada ainult lavastajal! — Tehakse, nagu sõltuks sellest tegemisest homse olemasolu. Kummalisel kombel ei takista see aga Luil sattumast teisele korrusele, kõrgemale virnale, kus ta algul oli. Dialog algab juba skeemiks kujuneva karjatusega. See skeem kehtib kuni näidendi lõpuni. Pausi ja vaikuse lõhub seaduspäraselt karjatus, karjatuse puudumine mõne stseeni algul peab mõjuma skeemi rikkumisenä ja karjatusena teises tähenduses. Seekordne karjatus on kuuldav. Karjatab Lillian.

LILIAN: Lui, kaabakas! (Ja kukub alla virnale. Selgusetuks jääb aga seejuures, kas Lui teda tõukas või mitte.) Aaaa!

AADAM: Kurat!

JAANUS ANDREUS NOOREMB

HÄÄLED LÄBISEGI: Ära ...
 : Võta oma viglavars.
 : Hulluks olete läinud.
 : Nagu titad.
 : Lui!
 : Lilian!
 : Kus-sa.
 KUSTA : Ärge ajage heinu alla!
 HÄÄLED ÜLALT : Kes säääl jälle?
 : Ära roni pähe.
 : Tuleb jalad harkis alla.
 : Ja tulebki.
 : Säe ennast vasta.
 : Jumala eest!
 : Sul pükse ei olegi.
 : Kas Lui on jälle püksata?
 : Lilian.
 : Kes seda vaatas?
 : Lilian näitab kõigile.

LILIAN: Ärge plärage!

KUSTA: Tal on, aga tal on need piknikud.

SASS: Lihapirukad.

AADAM läheb käsitsi Lilianile külge: Mis sina üldse siin üles-alla trallad! Kas sa mõtled... kas te üldse mõtlete... mida sa trallad siin! Milleks sa siin omast arust oled? Sa arvasid, et tulid siia niisamuti heinte sisse vigurdama. Saad aru, siin tehakse tööd. Aja see pähe! Aja põhk oma peast välja. Sa tulid siia hanguma. Kes sa arvad sinu eest teeb? (Kõigile) Kas siin tehakse tööd või ei teha tööd, ma tahan teada! Ja mis sina, Lui, siia tulid tegema? Öelge mulle, ma tahan teada, mis me siin teeme! — Vaata, kas sa näed, mis see on? (Võtab maast heinatuusti. Lilianile) Näed sa seda! Vahi, see on hein, vahi nüüd heina. Ja seda sa tulid siia ajama! Seda heina tulid sa siia ajama ja midagi muud ei ole sul siin tegemist. Sedasama heina ajad sa hommikust saadik, ajad lõunani, ma ütlen sulle, seda heina ajad sa siin õhtuni. Sa ajad seda heina, kuni see hein on aetud. Vaata seda heina siin! (Trambib jalgadega heinavirnal.) Saad sa aru? Seda heina aetakse kuni õhtuni.

Aadama kisa ajal on kõik jäänud vait, kisa lõppedes ütleb keegi eriti vaikselt, aga eriti kuuldavalt —

KEEGI: Tulid?

Küsija ei ole teada, see võib olla Lui, Julius ülevalt, vaevalt et see on Harald. Ei ole hästi usutav ka, et Pärt. Võimatu on, et see oleks olnud Kusta. Selles küsimuses on varjatud vaenu.

AADAM: Mis?

Keegi kordab küsimust, võib-olla on see endine, võib-olla teine. —

KEEGI: Ise tulid?

AADAM: Mis?!

Ükski ei vasta.

JAANUS ANDREUS NOOREMB

AADAM: Siit küünist me enne õhtut ei lähe, siit küünist me ei lähe enne, kui hein on aetud.

SASS: Aga kui me ei jõua?

AADAM: Mida me ei jõua?

SASS: Ei jõua õhtuks üles.

AADAM: Me ajame senikaua, kuni ajame üles.

KEEGI: Aga kui öö tuleb?

AADAM: Siis ajame öösel.

HARALD: Öösel me ei aja!

ANU: Naistel on lehmad lüpssta . . . mehed võivad jääda.

AADAM: Keegi ei lähe enne ära, kui heinad on aetud.

HARALD: Võib-olla, aga öösel heinu ei aeta.

AADAM: Öösel . . .

HARALD: Heinu aetakse kuni õhtuni.

AADAM: Heinu aetakse seni, kui heinad saavad aetud.

KUSTA: Me ei saa enne õhtut ära minna.

AADAM: Mis sa tahtsid öelda?

KUSTA: Ma tahtsin öelda — kui me varem valmis saame.

AADAM: Siis . . .

HARALD: Enne õhtut ei lähe me siit kuhugi.

Selle peale tekib vaikus, mis näib midagi ütlevat. Isegi Aadam ei mõista vaikuse poolt öeldule midagi vastata. Mõneks hetkeks jäävad kõik tardunult seisma. Aadam paistab nõustuvat. Ütleb Lilianile —

AADAM: Kao siit üles.

Lilian hakkab püüdlikult ronima, kuid libiseb alla tagasi. Pärt ja Sass aitavad, tagajärjeks on pahmakas maha-aetud heina.

KUSTA: Äрге ajage heinu alla!

LILIAN: Ma ei saa üles! Aidake mind.

PÄRT: Sul on nii raske tagumik.

KREETA: Jätke tagumik rahule, aidake ta üles.

KUSTA: Äрге ajage heinu alla.

ANU: Mis sa kadestad, sul ju oma näpistaja olemas.

LUI: Anule hakkab ka näpistamine meeldima.

ÜLALT KEEGI: Mis sää! all tehakse?

ANU: Lilian ronib ülesse, Pärt näpistab tagant.

KUSTA: Äрге ajage heinu alla.

AADAM: Kuradid, äрге ajage heinu alla!

LILIAN: Ma ei saa üles.

HARALD: Nad ajavad terve virna alla, las ta jääda.

LILIAN: Ma ei saa üles.

KREETA: Sa ei saa enam kunagi üles.

KUSTA: Lilian on nagu Kindralimõisa London. Noort Londonit ma ei tunnegi. Kus ma, ta läks juba ammu, Veneetsiasse või kus ta läks. Kus ta Prantsusmaale läks . . . või Itaaliasse. Kui mina veel seal olin, Kindralimõisas, siis vana London ainult oli. Noor London oli läinud. Eit oli tal hulluks läinud. Neil oli niisugune perekonna viga. Selle tädi oli langetõbine. Naise tädi. Vanamehe suguseltsis hulle ei olnud. Aga noorel Londonil oli ka midagi viga, ega ta muidu ei oleks läinud. Kus Türgis ta nüüd on. Ja vana London on kaevus! — Lilian

on ka nagu vana London, läheb alla kaevu ja . . . — Vaata, siis kui me olime seal Kindralimõisas, siis olin mina ka selle kaevumeistri töö peal. Teie ei ole kaevu kaevanud. Sina, Sass, vist ükskord olid Septembri pool kaevamas või? — Aga mis seal viga kaevata. Septembri maa on savimaa. Kui sa Septembri poole lähed, siis see on nagu kitt. Vihmase ilmaga kisub saapad jalast ära. Kindralimõisas, oot ma mõtlen, kaevasime, mis me kaevasime? — Me kaevasime . . . Pekri pool me kaevasime, me kaevasime Pikalombis, siis me kaevasime, me kaevasime, Viira pääl me kaevasime, Piiri Leole me kaevasime, Kusnetsi Mannile me kaevasime . . . Noh, me kaevasime õige mitmel pool. Kõik need on liiva peal kaevatud. Kõik need on liivamaad. Kusnetsi Mannil jäigi kaevamine pooleli. Mina oleks edasi kaevanud, aga vana London oli meister. Kusnetsi Mann jõi ennast purju ja hakkas ikka seletama, kuidas selle maksimisega on, ja pärast seletas, et tal raha polegi. Mina ütlesin küll, et kui palju mina neid kaeve kaevanud olen, aga ei ole ühtegi mina neid pooleli jätnud. Aga vana London ütles, et tema Kusnetsi Manni tuti vaatamise eest kaevu ei kaeva. Ja jättis pooleli, kaevamise. Või oli neil enne mingisugune kaup ja jäi katki, mina ei saanudki sest aru. Nojah. Aga Viira peal, kui me kaevasime, siis seal ei tulnudki vesi. Vana London läks siis alla, ma ütlen sulle, Lilian, aga mis ma sulle ikka ütlen, sa oled juba alla läinud, ma ütlen teile, kui sa alla lähed, siis mõtle selle peale, et siis säääl, kus sa enne oled, et see ei ole enam see endine, see on juba üleval, sina mõtled küll, et kui sa oled üleval, et mis üleval see on, et sa oled siinsamas maa peal, aga vaata, kui sa lähed alla — teie, mehed, ei ole kaevus käinud, Sass on, aga Sass on ainult savikaevus käinud, ja mis see savikaev, savikaev ei ole midagi —, aga kui sa lähed alla, kus on sügav liivakaev, siis sa mõtled, et sa lähed sügavale, aga midagi sa ei lähe sügavale. Sa lähed sinna, kus see oli, kus see, kus sa olid, on üleval, ja sina oled ikka sealsamas, aga nüüd ei ole sul enam sügaval, aga nüüd on sul kõrgel. Kui sa nüüd tagasi tahad minna, siis sa saad aru, et see, kuhu sa tagasi tahad minna, on kõrgel. Et seesama maa pääl, kus sa käid, et see on nii kõrgel, et sa ilmaski tagasi ei saa. Vaata, kui sa säält august ülesse vaatad — aga teie, mehed, ei ole vaadanud, Sass on, aga ta on vaadanud savikaevust —, siis sina näed, siis kui sina seda auku vaatad, siis sina näed, et see auk läheb üles, aga kuhu see auk üles läheb, seda sa enam ei näe, ja siis see auk läheb üles taevasse, aga kas teie, mehed, astro-noomiat teate või? Taevas ei olegi lõppu kusagil. Seal on Andromeda udu ja Kassiopeia tähed, ja lõppu ei ole seal kusagil. Ja kui sa säält sügavast liivakaevu põhjast vaatad, et üleval on, aga niisugust kohta ei olegi, kus üleval on, et sa ilmaski ei saagi üles, ja kurat, vana London ei saanudki üles! — Vana London kaevas edasi ja kaevas edasi ja meie pidime kõisi jätkama, ja meie ei saanud enam tunniga tõmma-tagi, sest need kõieräbalad ei pidanud tunni, ja meie ütlesime vanale Londonile, et tule üles, mõtle selle peale, mis üles tähendab, aga vana London ei mõtelnud midagi, vana London oli selle kaevu koha otsinud ja tema tahtis vett kätt saada. Aga ma ütlen, kuigi tema suguvõsas ühtegi hullu ei olnud, siis vaata, tema naise hullumeelsus oli talle külge hakanud, poja omast ma ei räägigi. Hullumeelsus on ka nakkushaigus. Ta ei vaadanudki üles, karjus ainult alt nagu pasunast. Meil

JAANUS ANDREUS NOOREMB

said nöörid kõik otsa, vanad lehmakablad sidusime üksteise otsa ja pangiga tõmbasime liiva. Aga vesi kurat ei tulnudki ja vana London ütles, et tema enne üles ei tule, kui vesi on käes. Ja ei tulnudki üles, ja ei vaadanud kah üles. Ja meie mõtlesime, et mis me peame tegema. Ja Viira August tahtis kaevu alla minna, aga mina ütlesin, et mõelgu ta järgi, kui ta läheb alla, mõelgu, mis tähendab üles. Ja siis me läksime küla pealt nööri otsima, sest Viira August tahtis ikkagi alla minna ja vana London ei tahtnudki üles tulla ja ta ei saanudki üles tulla, sest meil ei olnud nööri, millega tõmmata. Aga selle aja sees, kui me jantisime, keegi ei näinud, et piksepilv oli tulnud, vaata, mehed, mina seda mõtlen, et mismoodi sealt kaevust piksepilve vaadata. Kui see auk sealt ülevalt hakkab paistma ja paistab täitsa must, aga seda musta see London võis veel näha. Kui välku hakkas lööma ja... Ja meie jooksimel küllasse nööri otsima, sinna ta jäigi. Kas see välg löi sinna sisse või... Välg tuli vesi alt või. Välg sadas nii hirmsasti. Me ei saanud seda kapla ka kuskilt kohe kätte. —

NAISHÄÄL ÜLALT laulab:

Vana London vaatas ja auk oli must
ja mustemaks järjest see muutus,
vana London ei kartnud küll õnnetust,
nõnda vähe kõik temasse puutus.

Vana London kaevas ja kahtlustust
õige vähekene ainult tundis:
polnud auk mitte kunagi olnud nii must,
nõnda must, et vaatama sundis.

Vana London vaatas ja ei tea kust
järsku vett hakkas kallama kaela,
kaevu põhjas oli pilkane pime ja must,
aga keegi ei visanud paela.

Vana London vaatas ja ilm oli must
ja ei olnud tal pääsmise paela,
nüüd ta mõistis oma eluea õnnetust,
et see kaev langeb kohe ta kaela.

PÄRT: Hää küll, kao üles.

KUSTA: Palju teil veel neid timuteid tuleb?

HARALD: Mista oli, kaheksa koormat tõid nad timutit.

PÄRT: No käi üles, ma ütlen sulle viimaks.

ÜLALT JULIUS: Kas timutid on juba otsas?

KREETA: Kas sa timuteid ei söö või?

LILIAN: Kesse timuteid ei söö?

KUSTA: Julius sööb ainult paelrohtu.

ANU: Niisugust rohtu ma ei ole kuulnudki.

KUSTA: Paelrohtu söövad ainult suguloomad, sel on niisugune toime.

HARALD: Timut saab jah varsti läbi.

JAANUS ANDREUS NOOREMB

ANU (rohkem nagu Kustale): Kas tõesti?
 PÄRT: Kas sa kaod meeste jalust või sa ei kao!
 LILIAN: Mis kamandaja sina oled?
 KUSTA: Sina, Anu, seda paelrohtu ei teadnud, kas sa rebasesaba
 tunned? Vaata, ma näitan sulle rebasesaba.
 ANU: Mina sinu rebasesaba küll näha ei taha.
 PÄRT: Mina olen niipalju kamandaja, et kui sa ei kao, siis saad
 viglaga.
 AADAM: Las tal olla!
 HARALD: Hakka selle pärast virna maha kiskuma.
 PÄRT: Ei hakka mina siin all Lui eest tõstma.
 KUSTA: Kuule, vaata, Anu, ei, ega ma nalja ei tee.
 ANU: Ma tean seda küll, see on timut. Timukas.
 PÄRT: Kui sa üles ei lähe, siis kao vähemalt jalust. Ja üks mees
 peab alla tulema, ega me neljakesi ei jõua kuue mehe tööd ära teha.
 LUI: Kuuekesi ei ole te kunagi all olnudki.
 PÄRT: Sina ära lõuga, ära mõtle, ega mina sinu eest tirima ei hakka.
 KREETA (kiljatab): Lui! (Paus.) Ära jandi. (Paus.) Turakas.
 PÄRT (lööb hangu maasse): Siitsaadik ja mitte üks kõrs ma ei tõsta.
 Tuleb Lui alla, või ma lähen minema!
 Kõik jäävad vait ja millegipärast eriti vait, nii vait, et Kusta sele-
 tamine näib kuuluvat kuhugi mujale, kuhugi teise näitemängu.
 KUSTA (seletab): Vaata nüüd, ma näitan sulle, näe, see on timukas,
 aga vaata nüüd seda, näed misuke vahe on. Rebasesaba on, noh nagu
 rebasesaba ongi, see pikk siin... ja pehme on ta ka. Vaata kui pehme
 ta on. No katsu nüüd.
 KEEGI NAINÉ ÜLALT, kes näib justkui äsja tulnud olevat ja kes
 ei näi midagi taipavat, mis siin seni on toimunud, kes reageerib ainult
 viimastele sõnadele ja seepärast reageerib valesti: Mis see pehme sul
 on, mida Anu katsub?
 AADAM (Pärdile): Kas sa ütlesid midagi või?
 PÄRT: Ma ütlesin, et ma...
 AADAM: Kas sa ütlesid midagi?
 KUSTA: Palju kell on?
 Vaikus, misjärel vaikus katkeb, kõik hakkavad uuesti hingama ja
 ruttavad vastama.
 LILIAN: Üksteist.
 HARALD: Viie pärast üksteist.
 KREETA: Varsti üksteist.
 KEEGI ÜLALT: Eks ta üksteist peaks olema.
 PÄRT: Kesse jõuab siin neid koormaviisi allamässitud heinu haru-
 tada, kas sa arvad, et Lilian seda siin Lui eest kiskuma hakkab. Mis-
 pärast mina pean siin Lui eest tirima, kui Lui üleval...
 KREETA: Noh, Lui, kuram.
 ANU: Ära nutsa, Pärt, Lilian ka pehme piiga.
 HARALD: Sa nägid ju küll, kui ta alla tuli.
 KUSTA: Lilianil on tegelikult...
 AADAM: Ma näen, et me oleme tõepoolest kavatsenud ööseks jääda.
 HARALD: Mis ööseks?
 AADAM: Ma näen, et te olete otsustanud ööseks jääda.

JAANUS ANDREUS NOOREMB

HARALD: Kuhu?

AADAM: Siia küüni. (Purskab.) Siit küünist ei minda enne ära, kui heinad on aetud. Ma tahaks teada, millal siin küünis tööd tegema hakatakse?!

HARALD: Ma tahan teada, mida siin küünis sinu arust senini tehtud on.

AADAM: Mina ka! Kas sa seletad mulle?

HARALD: Siin küünis aetakse heinu. Siin küünis on hommikust saadik heinu aetud. Ja nagunii on meil varsti lõunaaeg. (Teistele.) Aga hää küll, viskame veel, Lui, tule alla.

ANU: Ohoo, meie siis siin kolmekesi!

KREETA: Mis kolmekesi, kahekesi! Kas te arvate, et Kusta siin ka midagi teeb?

ANU: Noh, miks ta siis ei tee.

KREETA: Sulle ta küll teeb ja liputab oma rebasesaba. — Kas sa katsusid ka? Kui Lui alla läheb, siis jääb ainult kaks tõstjat.

SASS: Kuule, need heinad on märjad.

KREETA (kilkab): Lui!

PÄRT: Tule alla, kui sulle öeldi.

LUI: Mina ei tea, mis öeldi. Mis ma pean siis tegema, üles jääma või alla tulema või...?

PÄRT: Misasja sa sinna üles ronisid?

LUI: Noh, olgu ma jään siis üles...?

SASS: Vaata, kuule, need heinad on märjad.

PÄRT: Tule alla!

LUI: Mis ma pean siis tegema?

KEEGI ÜLALT: Las isa otsustab.

LUI: Mis isa?

Kõik hakkavad naerma. Kui naer lõpeb, küsib Lui —

LUI: Mis isa?

KEEGI NAINE ÜLALT: Meie isa.

ÜLALT KEEGI TEINE: Isa kõrgel, keiser kaugel.

LUI: Ah, minge pikalt.

KUSTA: Kuule, Lui, kuidas selle sinu isaga...

AADAM: No aitab, las ta olla, las ta jääda üles. Hakkame tööle. Ega ta tühi kõvem kiskuma ei ole kui Lilian.

PÄRT: Ma...

SASS: No kurat, katsuge, need heinad on märjemad, katsu, Pärt!

PÄRT: Mis sa sonid.

KUSTA: Lui, kuidas teil emaga see kaup on?

LUI: Mis kaup?

KUSTA: Noh, see isakaup. Kirjas on sul küll uhke nimi.

PÄRT: Polgu poeg.

ÜLALT KEEGI: Kui lähaks nüüd alla ja rahu on majas.

ANU: Siis jääb all ikkagi üks mees vähemaks?

KUSTA: Ära sa, Lui, kuula seda lolli lõõpimist. Mina mõtlen hoopis seda, et mina ka nii vana mees, ennemalt sai küla peal ka käidud ja, mina mõtlen, et kui ma nii... v a n a k s j ä ä n ja... tööd teha enam ei viitsi ja... — niisugune poeg kuluks endalegi ära. Nimi ei ole mul ka kõige viimane. Rootsi kuningatelgi olid vanasti niisugused nimed. Mis

sa õige arvad, kui ma sulle siin avalikult ja pühalikult üles tunnistan, et . . .

LUI: Kuule, vana, ma ütlen sulle ühte asja, sa võid jahvatada nii palju kui sa tahad, mind ei puuduta see üldse, tegi kes tegi, küll keegi ikka tegi. Ega keegi teist tegemata ei ole. Ja aitäh et tegi. Võib-olla muidu ei oleks saanudki seda küüni ja seda maailmakuulsat heinavedu näha, ja sinu jutt oleks ka jäänud kuulmata, ja vat sellest oleks alles kahju olnud. Pärdi ilasest lõustast ma ei hakka rääkimagi. Mul tuleb kohe nutt peale, kui ma selle peale mõtlen, et niisugust asja ei oleks näha võinud. See on, kui mees parajal ajal tehakse . . . Ja selle uudise võid sa, Pärt, nüüd omale kõrva taha kirjutada, et me Kreetaga siin kah midagi ära teeme, kui me juba midagi teinud ei ole!

KREETA: Mehed te olete kõik kanged.

LUI: Oota, oota, meil on aega veel küll, meil on aega veel õhtuni.

JULIUS ÜLALT: Ööseks jääme, me jääme ju ööseks!

AADAM: Ja jäämegi, kui see mölin ei lõpe!

LUI: Mölin lõpeb kohe, aga enne loen ma oma nekroloogi ära.

KUSTA: Monoloogi.

LUI: Mina nii peenikest vahet ei tee, mina olen laia profiiliga poiss. Mina ütlen teile ainult nii palju, et te olete kõik kuradi toredad vanamehed ja aitäh tubli töö eest ja eks mina katsu kah omalt poolt . . .

JULIUS: Isade traditsioon!

LUI (jätkab): . . . nii palju kui . . . Aga see kirjutage küll omale kõrva taha ja seda ütlen ma viimast korda, aitäh, et sa mu tegid, aga kui sina tuled nüüd mulle seda pühalikult ja avalikult üles tunnistama (ta ei räägi seda Kustale, vaid üldiselt, aga võib-olla ka mitte üldiselt, võib-olla siiski kellelegi, kuid nii, et seda ikkagi kellelegi sihituna võtta ei saa ega tohigi), siis tunnista üles kõik oma viimased kui patud, siis on nad tehtud ja teist korda sul enam tegemiseks aega ei jää (ta tõstab hangu odana üles ja virutab ülevalt alla, nii et see tungib lavasse ja jääb sinna plärisedes võbisema). — Ja nüüd läheb töö edasi. Andke mu hang tagasi. Aadam, löö Pärdile valu sisse.

Hang seisab otsapidi lavapõrandas ja võbiseb. Seni kuni ta võbiseb, on see ainukene hää ja ainukene tegevus, mida lavalt on kuulda ja mis laval toimub. Kuid mitte kauaks. Siis läheb Pärt, tõmbab vigla, tõstab selle õla kõrgusele.

PÄRT: Hakkame tööle. Lui, ma viskan sulle vigla. (Viskab üles, harud ees.)

ANU ja KREETA: Äääääää!

Lui jõuab hangu eest ära hüpata ja keskmise virna peal on seega endiselt neli hinges inimest.

HARALD (võtab Pärdil rinnust kinni): Sa oled jaburaks läinud või?!

PÄRT: Nagu temagi.

AADAM: Hää küll, lase ta lahti. Hakkame ometi peale.

PÄRT (Aadamale): Nagu sinagi. (Kisendab.) Te kõik olete peast põrunud. Terve see küünitäis. Kui teil aru raasugi peas oleks, siis te jätaks selle värgi ja läheks enne, kui hilja on. Aga olgu, ära jõllita. Ma lähen, Lilian, kao jalust. (Hakkab tõstma.)

Kõik tõstavad ja tõstavad järjest kiiremas tempos, kuni hakkab

tunduma, nagu ei oleks küünis mitte inimesed, vaid masin, pealegi segaseks läinud, kontrolli kaotanud masin. Niisuguse arutu tempo juures on loomulik, et tolmu ei ole vähe. Tolmu on rohkesti. Tolmu on üle igasuguse mõõdu ja seetõttu on raske näha, mis laval õieti toimub. Siiski tundub, et tööd ei tee viimseni kõik, või kui, siis vähemalt mitte viimseni, sest vastasel korral ei oleks seletatav järgnev monoloog. Monoloogi kestel tolmu aegamööda hajub ja näha on, et tempo on rahunenud, et heina tõstavad siiski inimesed, et rääkija on Kusta. Kusta rääkimine on katkendlik, sest töö ei lakka hetkekski. Ka Kusta ise tõstab edasi. Võib-olla lähuvad mõned sõnad kadumagi, need, mida ta ütleb, kui hangutäit üles vinnama hakkab.

KUSTA: Noh, vaata, ükskord sääl Prümli mõisas, mul tuleb meelde, või Rakas või säälpool kandis, see oli juba ammu tagasi, õieti enam ei mäletagi. See võis olla kas veebruaris, või märtsis võis olla. Nojah, tulid peolt ära. Lumi igatahes oli maas, sest jälgede järgi nad üles leitigi. Mina ei tea, mõni teist ehk mäletab seda lugu. See oli ammu. Märtsis ta vist ikka oli. Nojah, tulid peolt ära. Mis pidu see oli, ei tea ka, mina seal peol ei olnud, mina neid ei tundnud, ma ei tundnudki Prümli poolt kedagi, kui Liisa Johanit. Sellega me omal ajal käisime sigu lõikamas. Koer oli meil kaasas. Kui sa sigu käid lõikamas, siis peab sul koer o l e m a. Ma ei ole veel ühtegi sealõikajat näinud, kellel ei oleks koera. Kuhu need munad muidu panna. Ega iga koer ei söögi neid. Peab olema vana kuldilõikaja koer. — Mul on sellest sealõikamise ajast sea kisa veel praegu kõrvus. See on kohe niisugune muusika. Sel on nigu taktimõõt sees. Sest vaata, vahepeal neelab koer munad, ja kui too õppinud koer on, ja Liisa Johani koer oli küll õppinud koer, siis see lõmpsab nagu takti vahele. Ega tema neid ei näri. Ta ei näri täku omi kah. Ta ei võigi närida. Sest sea lõikamine on nagu orkestri töö. Ja sina arvad, et siga ei tea, kui teda lõigatakse? Siga teab. Ja koer teab. Ja lõikaja teab. Ja poisiklutid, kes pealt vahivad, teavad. Ja teised sead teavad, ja emis teab, ja kanadki teavad, sest sea lõikamine, ma ütlen, on niisugune peenike orkestri töö ja seda peab mängima taktis. Kui mina järele mõtlen, siis mina arvan, et pörsad ootavad, ei, kurat teab, ehk karjuvadki. Koer on muidugi õppinud trummimees. Ei, aga pörsad tunnevad ka asja. See sealõikamine on üks peen orkestri töö. — Nojah, Liisa Johan mulle rääkiski, nimedki ütles, aga nüüd ma muud ei mäleta, kui et poisi nimi võis olla Tiit, tüdruku nime kas ta ütleski, ütles niisama: plika. Nojah, tulid peolt ära, keegi ei olevat midagi aru saanud. Aga mis sa aru saadki, kui kõik olid purjus. Öösel nad tulid, või oli hommik juba, noh, läksid külast välja, kubemeni lumes, kaugele metsa. Seal ta lasigi. Seal kubemeni lumes kihutas ta tüdruku surnuks. Püssiga, kui tal oli metsas püss. Peidetud võib-olla. Ehk nad sellepärast läksidki sinna, aga kes teab, ma ei mäleta. Ei mäleta enam, kas räägiti püssist või ei räägitud. Metsas võis neil püss olla küll. Läksid kubemeni lumme ja seal ta kihutas tüdrukule augud sisse. Ja endale. Aga kui sa hakkad mõtlema, kuidas sa ennast suurest püssist maha lased? Või et neil revolver mõni. Brauning või parabellum. See võis poisil kogu aeg taskus olla. Oligi selleks, et kui tapmiseks läheb. Ja kui tapmiseks

JAANUS ANDREUS NOOREMB

läheb, siis — ma ütlen teile, mehed —, siis ära küsi, kes tapab keda ja mispärast ta tapab. Sa mõtled küll, et sa tapad — no ütleme, sina, Pärt —, sa mõtled küll, et sa viskad kahvliga Luile augud sisse, aga kellele need augud sisse lähevad? Seda ma sulle, Pärt, ütlen, kui asi tapmiseks läheb, siis ei loe enam midagi see mees, siis loevad ainult augud. — Miks ta pidi selle tüdruku maha laskma? Ma oleks saanud aru, kui ta oleks selja tagant lasknud ja tüdrukul laps tulemas, laseb selja tagant maha — noh, tulevad peolt, saadab tüdruku minema, ise läheb meestega, aga pärast jookseb tüdrukule järgi, laseb selja tagant tüdrukule augud sisse. Nii sa mõtled. Või tolle pärast või, et isa ei lubanud poisil tüdrukut võtta või ema ei lubanud tüdrukul mehele minna või... Niisugust mõtet ära mõtlegi parem. Mis sa siis tüdrukust maha lased, ennast veel takkaotsa. Siis lase vanamees. Aga vanameest sa ei lase. Aga just vanameest sa ei lase! Sest vanameest sa ei julge lasta. Vaata, ja see on naljakas asi, et kui läheb tapmiseks, ja tapetakse nagunii, ja ise tapetakse ennast takkaotsa, et sa arvad, et siis hirmu ei ole või? Siis see päris hirm tulebki. Sa tapad küll, aga su hirm on nii suur, et mõnele poole kuulid üldse ei jookse. Sa mõtled, et mis säääl enam karta, üks suremine kõik, aga just siis see päris karta ongi. Ma ütlen sulle, Lui, oma isa kardad sa kõige rohkem, siis kui sul enam midagi ei ole karta. Ei, see hirm on kõige suurem. — See oli tapmine, mis oli tapmiseks läinud, sest kuulge, mehed, mis on tapmine. Tapmine on lõpetamine, kuulge nüüd, tapmine on lõpetamine, kui lõppu ei ole, aga lõpp olema peab. Mitte et sellel ajal, vaid üleüldse. Ja hirm, see kõige suurem ja hirmsam hirm on, et isegi tapmine ei ole see õige lõpp, see lõppude lõpp, et lõppu ei olegi. Vaata, kui ma teile ütlen, kui kusagil tapmiseks läheb, siis ega see ei tähenda seda, et keegi tahab kedagi tappa, et kellelgi on kedagi tarvis tappa, et ma sulle kuradile näitan või... Ei. Ja seda ma ütlen teile veel, mehed, tapetakse nii, et ei saagi aru, kes keda tapab. Tapetakse hirmust, niisugusest hirmust, et tapmine ei olegi tapmine. Märtsi kuu ongi just niisugune kuu. — Läksid kahekesi, aga vaata, kas te, mehed, teate, kui palju maal neid inimesi tapetakse, noh, kui sõda ei ole, aga need tapetakse ikka pärast pidu. Sina, Aadam, olid vanasti suur simmani poiss. Aga see ei ole õige, mis sina arvad. Sina mõtled, et mehed võtavad pead täis, lähevad naiste pärast lööma. Vaata, selle koha pealt ei ole sul õigus. Ma ütlen sulle, Aadam, kui peol ei ole ühtegi naist ja peo peal ei ole mitte ühtegi tilka viina, siis see õige tapmine alles hakkab. Sest mõtle nüüd, Aadam, ise ka järgi: kui sa lähed kella kuue ajal pittu, sa lähed selle kuradi märtsi pittu kella kuue ajal, mis sa tunned, kui sa lähed sinna pittu, sa tunned hirmu, et see pidu ei lõpegi, mõtled, nüüd ma lähen, pidu hakkab peale, aga lõpuni ei jõua kunagi, sest pidu just ongi niisugune asi, mis ei lõpegi, sest kes on kunagi maailma peal kuulnud, et ükski pidu ära lõpeks. Niisugust maad ega linna ega küla ega küüni ei ole olemaski, kus peod lõpeksid. Peod lõpetatakse. Ja sellepärast ta laskiski selle tüdruku ära, laskis maha, sest ta pidi peo ära lõpetama, ja iseenda kah.

KEEGI ÜLALT laulab:

Läks Tõmmukse Tiit oma pruudiga peole,
kui märtsikuutuul juba murendas lund.
Võttis poiss parabellumi padja alt peole,
ta võttis ja paitas, oli sihuke sund.

Ja libistas poiss parabellumi põue,
ja tunne mis tekkis, oli täiesti uus.
Ja nõnda nad astusid pruudiga õue,
nad pidusse läksid, mis algas kell kuus.

Nad istusid õndsalt, ei tahtnud nad juua,
nad tantsisid küll, aga kogu aeg koos.
Nad rebiti lahti, et seltskonda tuua,
kuid pilgud jäid ühte, nii olid nad koos.

Läks Tõmmukse Tiit oma pruudiga õue,
läksid päriselt ära, jätsid pooleli peo,
läbi hommikulume läksid patsiku põue,
sää! nad tegidki siis oma kauneima teo.

Ballaad lõpeb järsku, otsekui vägivaldselt, nagu rebenedes.

HARALD: Needus, kas need heinad on märjad või mis?! (Paus.)
Ärge ajage seda sõnnikut üles. (Pärdile) Mis sa kühveldad!

LUI: Mis sää! jälle on?

HARALD: Ma ei saa aru, kust see märg hein siia saanud on.

SASS: Ma ütlesin ammu, et hein on märg.

AADAM: Hein on märg jah.

KUSTA: Kas timuti all on märg hein või?

PÄRT: Märg muidugi. Nagu kastetud.

KUSTA: Seda ma tundsin jah. Aga ma mõtlesin, et Anu mu kõrval
sirtsutab.

HARALD (Sassile): Ja mis sa loll ei räägi siis. Pillud seda sõnni-
kut üles!

ANU: Mis heinad need on?

JULIUS ÜLALT: Mis juhtus?

KREETA: All on heinad märjad.

JULIUS: Ongi hea, nüüd lähme ära koju.

HARALD (nagu osatavalt): Mis heinad, mis heinad! Uudismaa
heinad.

AADAM: Need on Alasilla heinad. Ikka nad vedasid siia! Visake
märjad tagasi alla!

Ülalt visatakse loiuult mõni kõrs alla.

LUI: Kus sa siin seda vahet teed! Mis see meie asi, meie võtame
vastu kõik, mis alt antakse.

AADAM (Sassile): Sa oled ka õige mees, näed, et heinad on märjad,
aga...

SASS: Ma ju ütlesin.

AADAM: Ütlesid, ütlesid... mis on su ütlemisest kasu!

HARALD: Kui need on Alasilla heinad, siis on neid siin oma kümme
koorimat.

JULIUS: Lui, pane pillid kotti, lähme ära.

LUI: Ära jah.

ANU: Mis me nüüd teeme?

PÄRT: Ära ja kõik. (Lööb vigla virna ja libistab ennast küüni-põrandale.)

HARALD: Katsu alt, kas virn on maani märg.

PÄRT: Tule alla ja katsu ise. (Läheb ukse juurde, kolistab.)

AADAM: Kui need on Alasilla heinad, siis on nad kuni põhjani.

KEEGI NAINE ÜLALT: Kas töö on täna läbi?

ANU: Me lähme ära jah.

HARALD: See oleneb, kui laialt nad on pandud.

PÄRT kolistab uksega.

HARALD (katkestamata): Kui see märg läheb sinna teiste virnade alla, võib-olla ta ei olegi nii paks.

ÜLALT: Hoidke alt, me hüppame!

PÄRT kolistab uksega.

AADAM: Me ajame heinad üles.

PÄRT (kolistab uksega): Kurrat!

KEEGI ÜLALT: Kas Pärt läks juba ära?

AADAM: Keegi ei läinud kuhugi ja keegi ei lähegi kuhugi.

HARALD: Ega me ei saa märgi heinu üles ajada.

AADAM: Noh, ja siis? — Me viskame märja kihi kõrvale!

HARALD: Aga kui see on põhjani märg?

AADAM: Ise sa ütlesid, et ta ei ole põhjani.

ÜLALT KEEGI: Kas me tuleme või?

KUSTA: Kannatage no!

PÄRT: Uks on kinni!

LILIAN: Mis, uks on kinni?

PÄRT: Uks on kinni, ei nihku mitte üks toll, kurat.

MITMED HÄÄLED LÄBISEGI: Mis, kas uks on kinni?

: Kes ukse kinni pani?

: Pärt ei saa välja...

PÄRT: Seal on midagi ees.

Vaikus.

AADAM: Seal on heinad ees.

PÄRT: Mis kuradi heinad?

AADAM: Seal on heinad ees, sinna toodi heinad ette.

PÄRT: Mis sa käojaani ajad, ukse ette heinad!

AADAM: Tee siis lahti!

PÄRT (piilub): Seal ongi heinad! Kurat, näed, seal ongi, uksetagune on heinu täis!

HÕIGE ÜLALT: Mis seal on?

KREETA ja ANU: Ukse taga on heinad!

PÄRT: Kas keegi on hulluks läinud või! Kesse heinad ette ajas?

AADAM: Kogu seinatagune on heinu täis. Kuhu see hein sinu arust pannakse? Heinad tuuakse küüni ja seni kui sa ei ole eelmist üles ajanud, seisavad teised väljas. Mis sa tühja säääl trambid, ega sa lahti ei saa, kogu seinatagune on heinu täis ja kõik aeg tuuakse juurde.

KUSTA: Aga kes see hull nad ukse ette ajas?

AADAM: Kes jõuab eal niisuguse heinategemise juures vaadata,

JAANUS ANDREUS NOOREMB

kus uks on. Heina tuuakse, aetakse maha, tuuakse jälle ja aetakse jälle maha. Tead küll, kuidas heinu maha aetakse. Alguses on auk ukse ees, aga siis tuuakse uued koormad, mis sa arvad, kaua üks niisugune auk sinu arust lahti seisab.

KREETA (tasa): Aga kuidas me välja saame?!

AADAM: Mis see sinu asi on, sinu asi on heinu ajada.

HARALD: Ei, aga ikkagi, kuidas me välja s a a m e?

AADAM (ei tee Haraldist välja. Pärdile): Pärt, katsu, kas all on heinad kuivad.

PÄRT: Mina ei katsu midagi.

ANU, KREETA: Kuidas me välja saame?

KEEGI ÜLALT: Kas me ei saa välja või?

AADAM (Pärdile): Katsu, kas heinad on kuivad. Mis sa tõllerdad ukse juures, niikuinii sa välja ei saa, ma ütlen sulle. Katsu, kas heinad on kuivad!

PÄRT (tuleb ja katsub, tõmbab peotäie heinu virnast välja): Siin all on kuivad.

AADAM: Katsu kõrgemalt.

PÄRT: Siin on ka kuivad.

HARALD: Mis heinad seal on?

KREETA, ANU: Mis te jandite nende heintega, kuidas me välja saame?

ÜLALT KEEGI: Kas me ei saa välja või?

PÄRT: Mina ei saa aru, mis nad on, mingid segaheinad on.

AADAM: On nad maaheinad?

PÄRT: Mis vahe seal on, siin all on kuivad heinad. Üks põhk puha... Maaheinad vast on.

HARALD: Mina ei saa aru, kes keerab nad kõik nii segamini.

LUI: Suur heinavedu!

PÄRT: Küüni täitmine!

KUSTA: Ainult uks on kinni.

AADAM (sähvab): Täitke oma osad ära, küll siis uks lahti läheb.

KREETA: Iseenesest või?

LUI: Küberneetikaga.

PÄRT: Siin on märjad.

AADAM: Mis see on?

PÄRT: Seesama uudismaahein.

AADAM: Kui palju?

PÄRT: Kust mina tean. (Lükkab vigla heintesse.) Siitsaadik.

HARALD: Seda ei ole palju, siis läheb see kiht sinna teise virna alla.

AADAM: Kui nad on Alasilla omad.

LILIAN: On küll, ma ise nägin, kui toodi.

HARALD: Misasja sa nägid?

LILIAN: Ma nägin, kui Alasillalt toodi, ise ma vaatasin, et kas veavad siloks, aga töid siia.

KREETA: Kas seda ust ei saagi lahti?

AADAM: Ära tänita! Kell kuus viiakse heinad ukse eest minema.

KUSTA: Kust sina seda majandust nii täpselt tead?!

AADAM: Ma tean! Kella kuue ajal viiakse heinad minema.

LILIAN: Aga mis neist siis siia toodi?

JAANUS ANDREUS NOOREMB

AADAM: Ära tühja seleta. Toodi, ja kõik. Kell kuus viiakse ära. Kell seitse tuuakse uued asemele. — Kuule, Sass, roni ja vaata, kas see Alasilla kiht läheb teise virna alla.

SASS hakkab Pärdi juurde küüni põrandale ronima.

AADAM: Lollakas, roni sinna virna alla!

SASS hakkab pea ees heinavirna sisse pugema. Harald, Aadam ja Lilian kougivad käega.

HARALD: Paistab märg küll olevat.

LILIAN: Muidugi läheb märg sinna alla.

SASS kaob virna alla.

JULIUS ÜLALT: Mis seal all tehakse?

LILIAN: Sass hakkas heinaelanikuks.

JULIUS: Misasja, misasja?

ANU, KREETA: Sass hakkas heinaelanikuks.

PÄRT (ronib üles): Noh, mis seal siis on?

HARALD: Märg kiht läheb alla.

PÄRT: Mis kell on?

KÕIK (peale Aadama ja Sassi, kes on virna all): Mis kell on?

Otsekohe selle järel vastavad kõik enam-vähem korraga: Kaksteist.

PÄRT: Kukume siis viskama. Me ei jõua kella kuueks valmis.

ANU: Ei tea, kes see korraldab seda heinavedamist?

LUI: Ma ütlesin — küberneetika. Kas sa, Anu, tead, mis on küberneetika?

ANU: Lui, ära plära.

PÄRT hakkab viskama.

KUSTA: Kuhu Sass jäi?

HARALD (Pärdile): Jälle hakkad sa seda sõnnikut üles pilduma?!

PÄRT: Mul üks kama kõik.

LUI (viskab alla tagasi): Ära aja siia, kuuled!

ANU: Ärge janditage.

PÄRT: Noh, siis hakkame alla pilduma.

HARALD: Mis sa hädaldad nagu rase naine. Mõtleme järele, mis teha, aega on küllalt. Enne kella kuut me oleme ammu valmis.

ÜLALT KEEGI: Kas Sass on tagasi?

AADAM: Me viskame ülemise kihi ka alla.

LUI: Mis sa räägid!

AADAM: Me viskame ülemise virna ka alla.

LUI: Mispärast?

AADAM: Sellepärast, et on tarvis, saad sa aru. Siin on märg kiht vahel, see tuleb kõik ära võtta. Kes seda tolmu pärast sööb.

LUI: Sööb kes sööb.

ANU: Ega meie seda ole sinna toonud.

AADAM: On kes on, tolmu jääb tolmuks.

PÄRT: Mina seda uuesti üles pilduma ei hakka.

KREETA: Kuhu te Sassi panite?

LILIAN: Sass ronis heintesse magama.

KUSTAS: Heinad on nii kuumad, Sass võib ära küpseda.

AADAM: Hakake ülevalt viskama.

LUI: Su ajud on pehmeks läinud.

AADAM: Minu mõistus on kõva. Kuulete, see virn visatakse alla ja märg kiht võetakse ära. See on aamen.

ÜLALT KEEGI: Kuulake isa sõna!

HARALD: Olge mõistlikud jah, viskame alla, me jõuame.

KUSTA: Ah et viskame alla?

LUI: Mul ükskõik, kella kuueni teeme, siis väristan varvast.

AADAM: Keegi ei lähe enne ära, kui kõik on valmis.

HARALD: Küll me jõuame.

LUI: Hakkame viskama, aga kell kuus, seda ma ütlen, lähen minema.

AADAM: Keegi ei lähe enne ära, kui kõik on valmis.

PÄRT: Ärge targutage, hakake juba ajama.

HARALD: Küll me jõuame kella kuueks.

KEEGI ÜLALT: Kas me hakkame nüüd sööma?

KUSTA: Sööge terviseks!

ANU: Aga meie?

KUSTA: Meie peame ajama.

PÄRT: Kas tuleb ka juba midagi!

AADAM: Laske käia!

LILIAN: Kas Sass jääbki alla?

ANU: Kas meie ei söögi?

KUSTA: Aja, aja. Mina ajan kella kuueni.

AADAM: Kui sa valmis jõuad.

HARALD: Me jõuame.

PÄRT: Kas tuleb juba midagi!

KUSTA ja LUI: Tuleb, tuleb.

Ülevalt tuleb kahinal ja tolmates hein, lava mattub tolmu, midagi ei ole näha, ainult kuulda on, nagu langeks kusagilt laviin. Tolm tihe-
neb veelgi, ka inimkõne lämbub, seetõttu ei ole mõtet vaatust jätkata
ja eesriie tõmmatakse ette.

II VAATUS

Eesriide avanedes jätkub laviin. Kuid tolmu on kadunud ja laviinil pole kaugeltki endist jõudu.

PÄRT: Mis tilkumine see on? Palju teid seal on?

KUSTA: Mina olen.

ANU: Mina olen ka.

Vaikus.

PÄRT: Palju teid seal üleval on?

ANU: Meie... oleme.

PÄRT: Kes meie?

ANU: Mina. Mina ja...

PÄRT: Kus Lui on?

ANU: Kes teda siin heinapilves näeb.

PÄRT (karjub): Kus Kreeta on?

ÜLALT KEEGI NAIN: Kas te enam üles ei annagi?

PÄRT: Kus Kreeta on?

ÛLALT KEEGI: Kes teil jälle kadunud on?
 ÛLALT: Kas keegi on ära kadunud?
 ÛLALT KEEGI KELLELEGI: Sass kadus ju ära.
 ÛLALT: Kuhu see Sass kadus?
 JULIUS (hõikab): Kas Sass tuli tagasi?
 ÛLALT KEEGI: Kas Sass käis väljas?
 ANU: Sass ei tulnud tagasi, aga Kreeta ja Lui on kadunud.
 ÛLALT: Kas Kreeta ja Lui on kadunud?
 JULIUS: Mis te sääal all üldse teete? — Kas siia üles enam ei antagi, mis me siin ootame?
 KEEGI: Kas Kreeta ja Lui läksid ära?
 ANU: Kreeta ja Lui hakkasid heinaelanikkudeks.
 LILIAN: Pärt, kuhu sina ronid! (Pärt on hakanud teisele virnale ronima.) Pärt, kuhu sa lähed?!
 AADAM: Mis tembutamine see jälle on?
 PÄRT: Mida ma siin all vahin? Ma lähen ülesse, vaatan, kas seal hakatakse tööle või ei hakata.
 ANU: Kus sina, Pärt, tuled!
 PÄRT: Ma tulen üles, te ei tee seal ilma minuta midagi.
 HARALD: Mine üles jah, meil hakkab see asi venima.
 LILIAN: Kuhu sa lähed, Pärt! (Tõmbab Pärdi jalgupidi alla.)
 ANU: Kuulge, siin on suitsu.
 PÄRT (Lilianile): Mis sinul hakkas?
 ANU: Tõejutt, ma tunnen suitsu.
 ÛLALT: Kas Pärt läks ka ära?
 KUSTA: Ei läinud siit keegi ära, kõik on siin, siit tikutopsist ei pudene ükski tikk välja.
 ANU: Kas te ei tunne, siin on suitsulõhna?
 KUSTA: Aga otsi sa tikku heinakuhjast!
 ÛLALT: Kas tikk kukkus heintesse?
 HÄÄLED LÄBISEGI: Ärge te tikkudega mängige! Meie ei saa siit ülevalt kuhugi, see plahvatab nagu Mõru-Joosepi jõulupuu.
 LILIAN (Pärdile): Mis sa sebid edasi-tagasi nagu närvihaige?
 PÄRT: Ja kes sina oled? Sanitaarvelsker või... ämmaemand?
 LILIAN: Mis sa jooksed ja närviised! Ole paigal, niikuinii sa enam kätt ette panna ei saa.
 HARALD: Ajage-ajage!
 ÛLALT: Ärge jamsige küünis tikkudega!
 ANU: Siin on suitsu! Mina küll seda ootama ei jää. (Paneb hangu kõrvale, tahab alla hüpata, kuid Kusta hoiab teda tagasi.)
 KUSTA: Külatädi, kuhu sa kiirustad?
 ANU: Lase lahti!
 PÄRT (Lilianile): Ära käperda mind!
 HARALD (üles): Mis te sääal teete?!
 ANU: Siin on tulekahju.
 ÛLALT KEEGI: Kas all põleb?
 KUSTA: Anul on tukk sabas... Jah, õige ta on, keegi teebki suitsu!
 ÛLALT: Kas all põleb?
 Vaikus. Kõik nuusutavad. Kõik tõmbavad ninaga õhku.
 PÄRT: Ongi viimane aeg sellele kupatusele tuli otsa panna!

JAANUS ANDREUS NOOREMB

LUI (ajab ennast heinte seest üles, tal on suits suus): Pärt, ma kuulan, sa oled paanikas. (Viskab suitsupaki.) Säh, pane suitsu ja rahusta närve.

KUSTA: See on üks maailmama hea küün . . .

KREETA (heintest ilmub Kreeta pea): Mis siin tehakse?

ANU (kisub ennast Kusta embusest, mis ausalt öelda on üsna lõtv — Kusta, kuigi veel võimeline, on siiski üsna vana —, kisub embusest lahti, näib tahtvat pahmata Luile kallale, selle asemel teeb aga äkilise pöörde, nagu see heintes üldse võimalik on, ja paiskub Kreetale, kes õieti ei ole veel jõudnud tõustagi, selga): Sa igavene siga, sigade siga!

Algab naiste heinamaadlus. Kuuma heinasõjaga ühel ajal kulgeb meeste külm närvisõda.

AADAM Luile: Sa vist olid heinte sees, nagu ma aru sain?

LUI: Jah, hea mõnus suitsu teha.

KUSTA: See on paganama hea küün. See on üks kuradima hea küün. Ma vaatasin seda kohe, kui tulime.

LUI: Heintes on üldse mõnus pikutada. Ma võin sellest teile ühe loogi rääkida.

AADAM: Koni sa torkad pärast muidugi taskusse?!

LUI: Mis, te kardate tulekahju või?

PÄRT (viskab Lui suitsud tagasi üles, võtab omad, paneb samuti ette): Kui juba sisse põleda, siis parem omast suitsust. (Võtab tikud, aga Lilian kasutab juhust ja haagib ennast ta käe külge.)

KUSTA: Ma olen seda alati mõelnud, et sellel mehel pidi pikkust olema, kes niisuguse hoone välja mõtles. Sina, Aadam, oled küll pikk mees ja suurest varbast pealaeni annab mõistust tihedasti sisse presida, aga niisugust hoonet sinu pikkus küll välja ei mõöda . . .

HARALD: Vat, asjad on nüüd nii! Sina, Lui, lõpeta oma suits ära, aga ega me kõik siin suitsetada küll ei saa. Ega me siin ikka suitsetada ei s a a g i. Eks homme suitsetame sellejagu rohkem.

PÄRT (näib mingil määral mõnu tundvat käe küljes rippuvast Liliast ja ei kiirusta seetõttu teda lahti raputama, kuid ei loobu ka oma esialgsest ähvardusest suitsu tegema hakata — ta hoiab tikutoosi peos ja suits on suus): Kus me homme enam suitsetame, kui too molkus juba täna hoone maha põletab!

KUSTA: Seda hoonet te maha ei põleta!

Meeste sõnasõja ajal ja sellest sõltumata jätkub naiste heinamaadlus. Kumbagi pole õieti näha, sest nad mõlemad on pikali ja keegi ei rutta neid lahutama.

ANU: Sinu lusti pärast me põleme viimseni sisse. Inimesel meelemõistust ei ole. Kui mehe lõhna tunneb, siis põletab või küla maha!

KREETA: Mis sa mulle külge tükid! Mismoodi mina seda küla põletan? Tahad ise põletada või . . .?

ANU: Teised teevad tööd ja nemad kargavad nagu tirtsud . . . tukid käes. Ma kraabin su silmad peast välja, et sa enam tikkugi ei näe!

KREETA: Tahtsid ise heintesse minna, vana kont? Sa oled ennast nii ära ajanud . . .

ANU: Hirskavad, tukid käes . . . teised, kisun sul . . . mis siis, kui me kõik oleks . . .

KREETA: Kuradi lutikas, imeb ennast külge, ei ole kümme aastat verd näinud...

ANU: Ma kraabin su...

KREETA: Kleebib nagu ila... (jne.)

Kogu see stseen — mida võib oma suva järgi jätkata või lühendada — kestab seni, kui mehed on otsustanud. Ja mehed otsustavadki. Sest kogu vaidlus, mis näib olevat üpris kaootiline, on iseeneest püüe jõuda milleski selgusele, otsustada midagi, mis esialgu näib olevat kõigile veel hämar ja selgusetu. Kogu vaidlus liigub otsuse suunas, ja see on —

KUSTA: Selle hoone pärast te võite rahumeeles tõmmata nii palju kui kulub, sellel on oma poole sülla paksused kiviseinad, vanasti oli siin mõisa laut, ainult ma ei saa aru, miks see pikk mees ta nii sopilise tegi. Vaata, inimese mõistus pidada palju suurem olema, kui pea on seest sopiline. Ja selle lauda on ta ka oma ajusoppide järgi teinud. Säl taga otsas, viinakokja pool...

PÄRT (Lilianile): Kuss, mis sa kargad! (Aga ei raputa teda ometi lahti.)

HARALD: Kannata ära, Pärt. Mina tahan ka suitsu panna, Kusta tahab ka suitsu panna, siis hakkab Julius ka panema...

JULIUS: Kas suitsutund?

LILIAN: Suitsutund, aga suitsetada ei tohi!

HARALD: Aadama suitsunälg on vast kõige kõvem. Aga kannatame ära!

PÄRT (resoluutselt): Siis lõpetab Lui kah!

LUI: Viskasingi juba koni põhku. Mis te enam nutate, kui ta tahab, siis ta läheb! (Tonksab hargipäraga naisi.) Naised, jätke järele, tulekahju on kustutatud. — Mis me teeme, kas ajame edasi?

ÜLALT: Kas tuli kustus ära?

KUSTA: Hõõgub, hõõgub. Vaata kui see läheb, ega ta põleda ei saagi. Ta hõõgub ja hõõgub. Õhku ei ole. Aga siis ta ühekorra muidugi plahvatab. Aga neid seinu ta kurask küll maha ei löö, katuse võib pealt õhku tõsta nagu tsepliini.

JULIUS: Katus ei lenda kuhugi. Tule üles ja proovi siia mulku sisse lüüa! (Koksab hanguvarrega vastu katust — küün kõmiseb, nagu oleks ta tuukrikell. See on ootamatu heli. Anu ja Kreeta ärkavad oma kaisutustest, kaks sassis pead ehmunud silmadega kerkib heintest ja vaatab segaduses ringi. Küün kõmiseb pikalt järele.)

KUSTA: Kuuled, see kõmiseb nagu allveelaev?

LUI: Kust sa tead, võib-olla ongi allveelaev! Mis me siis teeme?

AADAM: Laseme edasi!

ANU: Kas me ei söögi? Mina ei jõua enam.

LUI: Rahmeldasite võhma välja? — Kuulge, te olete tõeliselt kakelnud?!

HARALD: Mis sa arvad, Aadam, vast peame jah tõesti vahet? Täis kõhuga on rohkem jõudu kah.

AADAM: Kuradi palju on seda heina. (Vaatab ringi.)

HARALD: Palju on teda küll.

LUI: Seda heina on kõrini.

KUSTA: Heinakest jätkub.

JAANUS ANDREUS NOOREMB

PÄRT: Luile jätkub heina pugemiseks kōrini.
 ANU: Ma olen sellest heinast tüdinud.
 LILIAN: Ma ei taha seda heina nähagi.
 KREETA: Mis heinal viga on?
 JULIUS: Kust küll niisugune hein võetakse? — Ma vaatan unka-
 alust mööda, heinarõuk läheb vähemalt kilomeetri jagu...
 ÜLALT KEEGI: Meie söime juba. Tehke rutem, siis saab ükskord
 ometi ära!
 KUSTA: Kui sa ümber nurga saaks vaadata. Taga on viinaköök ja
 säält keerab veel piimakoda. Ja ait peaks ka heina täis olema.
 LILIAN: Mind ajavad need heinad pöörutama.
 HARALD: Sööme siiski.
 AADAM: Aga suitsu ei pane keegi! — Ja hästi kähku!
 LUI: Ma võin teile põhuskäimisest ühe loo rääkida.
 KUSTA: Sa mõtled toda lugu või?
 ANU: Mis lugu see Lui mõtleb? — Kas me nüüd sööme või?
 LUI (Kustale): Ei.
 KUSTA: Aah? Räägi, räägi!
 LUI: Olgu pealegi. Teine kord. — Naised, kes teist mulle annab?
 ANU ja KREETA (mõlemad annavad Luile oma leivakotist): Noh,
 võta. Näed, siin on.
 KUSTA: Mina pean oma kuivanud koorikut närima.
 HARALD: Sööme siis kähku.
 LILIAN: Pärt, hakkame sööma.
 KUSTA: Mul on siin üks pudel kah.
 PÄRT: Sul on seda va kanget või?
 KUSTA: Valget, valget!
 LUI: Ära sa mulle piima näita, ma piima ei kannata!
 PÄRT: Palju tissi saanud.
 KUSTA: Vähe, ei ole harjunud.
 AADAM (endamisil): Noh, sööme siis pealegi.
 KUSTA (Luile): See on sul siis veel teine lugu?
 LUI: Missugune teine?
 KUSTA: Teine. Teine, noh! Sa ei tea, et igal lool on teine lugu ka?
 Mis sa arvad, et mõni lugu maailmas üksinda on? Kui sa mulle niisuguse loo räägid, millel teist lugu ei olegi olemas, siis mina sulle ütlen, sellest ajast peale mina enam oma suud lahti ei tee. Ainult vahest, kui mõne silgupoja sisse lasen. Või kui nina kinni on ja hingata ei saa. Igal jutul on teine jutt. Nagu see, kuidas... Noh, teine pool. Nagu see, kuidas... Vaata, ma ennist ütlesin, et kui see hein siin tule sisse võtab, siis ega ta põleda ei saa, ta õõgub. See põlemine ongi ainult üks õõgumine. Ta hakkab siit õõguma ja õõgub siit sinna otsa ja siis ta kääneb kõik need sopid läbi, ja siis, kui ta seda õõgumist ükskord välja ei kannata, siis kui tal selleks õõgumiseks enam ruumi ei ole, siis ta kurask plahvatab. See on nagu pentsiin. Ega see ka ei saa põleda. Sa oled näinud, et pentsiin lambis põleb? Vanasti müüdi küllalt, siis kui petrooli saada ei olnud, pentsiini. Ma isegi olen müünud. Mis sa hädaga teed. — Kas sina, Harald, ükskord minu käest pentsiini ei ostnud? Ega mina ei teadnud ka, et see pentsiin on. Vana Palovaderi Kristjaniga me seda äri ajasime. Tema oli see päris speku-

lant. Kust ta need kraamid muretses ja kuidas ta neid tempis, seda mina ei ole uurinud, ei hakka uurima kah. — Ega ma seda omale küll lampi ei pannud. Mina ei tea, mis sina temaga tegid. Aga ma ütlesin sulle küll, et proovi enne järele. Kas ma ei öelnud või? — Aga need Markvardi naised, need valasid kohe, kurat, need valasid nii, et ei kustutanud lampigi ära. Ma oleks isegi plahvatanud. Panin tikku maha ja tilgutasin, noh, ülevalt, saad aru, otsa. See on siis kohe näha kui... Aga vaata, kui see oleks pentsiin olnud, siis ma oleks kohe selle paugu saanud, sest ma kallasin teda liiga palju. Ma pidin tilgutama, kui tilga lased, ega siis ei ole midagi, näed kohe ära, et pentsiin on. Aga kui ta jookseb kohe nagu kusi, siis ta ronib seda juga mööda üles. Näed, kui ta plahvatas, siis oli tuba korraga tuld täis. Naised muidugi pillasid lambi ka maha. Ega neil ei olnud aega mõelda, või kunas neil üldse on aega mõelda, aga tegelikult nad salaja mõtleavad kõik aeg. Aga kus sul siis salaja aega mõelda. Naised panid toast välja, löid akna ka veel lahti, mõni jooksis ehk aknastki välja. Noh, lännu too tare oligi. Ma ei mäleta, kas see Markvardi Juuli ka põletada sai, aga tulega nad säält välja jooksid. Aga see küll meie pentsiin ei olnud! Ma ei usu ka, et Palovaderi Kristjan nii arusaamata oli, et ta puhast pentsiini müüs, oma küla inimestele pealegi. Mis ta mujale müüs, see on muidugi teine asi. — No, külarahvas jooksis kokku, naised rөөkisid nii hirmsasti, et isegi kuradid oleks kokku jooksnud. Külarahvas oli unine ka veel. Mis ta oli, neli võis olla, või viis. Noh, rahvas jooksis üle lume kokku, siis nägid tuld kah. Naised tantsivad ümber maja nagu valpurgid. Muidu on ilus öö ja praksub külmast, aga seekord ei praksunud külmast. Seekord oli säält teine praks sees. Hirmus ka sinna minna. Vaat need naised, neil ei olnud oieti riideid ka seljas. Miili jäigi ehmatanuks. Aga siis, kui nad säält tantsisid, olid kõik hullud. Aga niipalju olime meie ka — mina säält küll ei olnud — segamini, et ei leidnud kaevu kätte. Neil on see kaev säält sauna taga. Pangi ei taibanud muidugi keegi kaasa võtta. Kunas pangid toodi, kunas nad viimaks kaevu üles leidsid... Mõned hakkasid naisi kinni püüdma. Naised jooksevad alasti mööda lund, mehed ajavad taga, teised otsivad pangi, teised jooksevad mööda nurgataguseid, otsivad kaevu. Keegi enam ei mäleta, kus kaev on. Vaata, see on alati niimoodi, et kaevusid ei mäleta sa kunagi, kui maja põleb. Ja siis nad rөөkisid — aga keegi ei saanud siis aru —, Juula jookseb mööda lund ja rөөgib: põleb sisse. Karjub: põleb sisse. Kurat, keegi ei mõtle, miks ta karjub: põleb sisse. Maha põleb ju! Ta oleks pidanud karjuma: põleb maha, aga tema karjub: põleb sisse. Nii nad rөөkisid. Aga nime ta ei olevat öelnud. Ja see on, justkui nii peabki olema! Kaevu keegi ei mäleta ja nime ta ei ütle. Muidugi nad elasid temaga kokku. Vaata, säält on need naiste salamõtted! Ta mõtles küll, nigu see pentsiin plahvatas, nii ta mõtles, aga tema ei mõelnud, kuidas kustutama peab või mida üldse tegema peab, või keda kutsuma. Tema mõtles oma naiste salamõtteid, ja siis ta neid alles hakkaski veel mõtlema! Mehed küsivad, kus kaev on — seda ma olen alati öelnud, et hullumeelsus on nakkushaigus olnud —, tema ütleb, et tema kaev on tagatoas ja et põleb sisse. Aga tema oleks pidanud ütleva: põleb maha. — Muidugi põles maha. Ja põles sisse kah. Aga mis sa arvad, Lui, sina sest naiste vär-

gist huvitatud oled, miks ta seda nime ei ütelnud? Aga võib-olla ta ei tahtnudki, et ta säält välja pääseb? Ta tahtis muidugi, et tal oleks, kellega kokku elada, aga kui juba kõik läks, kui juba üks suur põletamine oli, siis tema oma salamõttes mõtles, et põlegu kõik. Ega ta ei mõelnud, et põlegu kõik, ta mõtles: põlegu just see, mis seal tagatoas on. Ta ütles, et kaev on tagatoas. Vaata, selles loos on sul vähemalt kaks lugu. Aga kolmgi on neid kindlasti. — Kui nad selle sulase lõpuks üles leidsid — näe, nad oleks saanud ju ta säält välja tuua, aga no kussa näed, kes sääl on ja kes sääl ei ole, kui kaevugi üles ei leita —, ta oli nii pisikeseks kokku kõrbenud. Aga akna juurde oli ometi välja jõudnud. Kas tal oli siis minestus peale tulnud, aga võis ka lagi otsa kukkuda, seda ei tea. Ta oli nii pisikeseks kokku kõrbenud. Vaata, luud kõrbevad ka tules krussi, nagu juuksedki. Sinna moldi nad ta viskasid ja ühelegi inimesele enam ei tulnud pähe, et see on surnu. Kõigil läks meelest ära. No kui maja on maha põlenud, siis muidugi õiendamist on. Aga need ametimehed ka, käisid säält ja panevad kirja: maja on maha põlenud, sulane sisse jäänud. Kus ta on, siin ta on. Panevad paberid kotti, lähevad linna tagasi, keegi ei mäletagi enam, et sulane oli mollis rehe all. Aga mina küsin sinu käest, Harald, sina oled filosoofia mees —, no kas kont on surnu või ei ole? Kui mina tee peal sinu konti näen, no ütleme, et kaamian on su ära söönud, aga ühe kondi on sinna maha jätnud, sääreluu või selgrootsu, ütle, kas mina pean selle selgrootsu ära matma? Kas see selgroots oled sina? Kurat, seda mina oma peaga küll välja ei mõtle. Ütle parem, Harald, ära, mis ma pean sinu selgrootsuga tegema, kui ma ta leian, siis ma teen, nagu sa käsed, see on nagu testament. Kas ma panen su selgrootsu kirstu sisse, ... aga missuguse kirstu ma pean ostma, kas ma pean ostma tolle väiksema kirstu ja valge, või tolle suurema kirstu ja musta, vat seda ei mõista mina kah ära arvata. Selle pead sina kõik paberi peale kirja panema, ja mõõdud tolli pealt juurde. Ja kas ma pean sulle musta ülikonna kah selga panema, kui kaamianid su ära söövad? — Noh, ja ei olekski nemad teda matnud. Muidugi, moldi oleks neile tarvis läinud, kui kevadel oleks põrsad võetud, aga lapsed kuradid hakkasid selle musta mehega mängima. Alguses ei pannud keegi seda ka tähele, paljugi mis tatikad mängivad. Aga siis oli keegi näinud, võib-olla see hull-Miina — tema see hulluks jäigi —, et mis musta tukiga nad iga päev mängivad. Ega nad ei oleks siis ka teda maha matnud, aga kui lapsed ta lõpuks ise maha matsid — lapsed mängisid iga päev matuseid, öhtul panid auku ja hommikul võtsid jälle välja. Siis lõpuks Juuli ütles meestele: matke ära ometi see Mihkel, matke see Mihkel maha. Aga see seisis veel hulga aega seal mollis... Aga lauad olid peale pandud ja kapsatünni kivid otsa veeretatud. Lõpuks nad ikka vist matsidki. Kevad oli siis juba käes ja Juuli elas juba tolle mehega kokku. Võib-olla too mees ise tahtiski ära matta, et muidu ikka nagu kahe mehe peale üks naine...

KEEGI NAINE ÜLALT alustab ballaadi:

Ammu enne oma surma sündis Võõrasmees,
 võõras oma emale ja muugi ilma ees,
 otsis tööd kust külast tahes, kumu kõndis ees,

JAANUS ANDREUS NOOREMB

et tal pole naist, ei nime, lihtsalt Võõrasmees.
Suvenaiseks mõne eide hankis sealt või tealt,
kellel mooril endal lusti selle kandi pealt.

Võõrasmees ei võtnud naisi, polnud seoke mees,
eided võtsid tema enda, hoidsid põlle sees,
ütlesid, et kuule, poju, kuule, õnnis mees,
tahad jääda, jää mu koju, jäigi Võõrasmees.
Enne uuris eide kohta vaikselt sealt ja tealt,
enesest ei ühtki sõna mingi kandi pealt.

Kõutsi kombel nurru laskma harjus Võõrasmees,
maja põleb, tema norskab soojas, suitsu sees,
külarahval meelest võeti, kus on sulasmees,
võõralt elas, võõraks jäi ka tulemöllu sees.
Siis kui juba riibitseti tuhka sealt ja tealt,
surnukeha äkki leiti voodi koha pealt.

Ammu enne oma matust suri Võõrasmees,
nagu poleks teist nii patust terve ilma sees,
kuu ja teine läksid mööda, ega leitud meest,
kes viiks koolnu külast välja, ristirahval eest.
Viimaks neli viinanina saadi sealt ja tealt,
nemad viisid Võõrasmehe ära ilma pealt.

AADAM (lõpetab söömise): Soo... nüüd hakkab! (Tõuseb istumast.)
Mis kell on?

HARALD (võtab aegamööda kella eest-taskust): Kümne pärast...
kaks.

ANU: Oh, kas me hakkame tööle?!

LUI (pikali): Aitüma taevaisale!

LILIAN: Kas me tõesti hakkame jälle!

KREETA tõuseb ja lööb endalt heinapuru, kohendab juukseid, sei-
sab, hang käes, ja ootab.

KUSTA: Peab vist hakkama jah.

AADAM: Te just nagu ei mõtle üldse. Kell on juba kaks. Vaadake
kus see hein! Meil ei ole aega aega viita ja jorutada.

ANU: Seda heina ei aja me laupäevakski ära!

ÜLALT KEEGI: Kas tuleb juba?

AADAM: Ärge hädaldage, hakkame ajama.

KREETA: Me ei jõua seda nangunii...

ÜLALT KEEGI: Kas Sass on ka all või?

Mitmed hääled all ütlevad Sass, Sass — kummalisel kombel on Sass
tõesti peaaegu unustatud.

LUI (tõusmata): M i s kell need väravad sul lahti pääsevad?

AADAM: Kell kuus. Meil on aega ainult neli tundi.

PÄRT: Kust sa tead, et kell kuus tehakse lahti?

AADAM: Ma tean. Ma ju rääkisin!

PÄRT (leppides, aga ikka nagu rahuldamata): Hakkame siis.

JAANUS ANDREUS NOOREMB

LUI (selili): Ei, sellest ei tule midagi!

KUSTA: Me ei jõua jah.

AADAM: Miks ei jõua, peab jõudma! — Peab jõudma, saate aru! Või tahate heina siia maha jätta? (Vihastab äkki.) Mis? Kas tahate minema joosta ja heinad siia maha jätta? Ma küsin, öelge mulle ära! — Me oleme siia tulnud heinu ajama, see on meie töö. Ja see töö tehakse! Kui te natukenegi mõtlete, siis peate aru saama, et heinu jätta ei saa. Heinad peavad üles saama, maksku see või...

HARALD: Jah, heinad peavad üles saama.

KUSTA: Üles ikka.

JULIUS: Andke siis juba siia!

PÄRT: Laske käia!

ANU ja KREETA: Hakkame siis.

LUI (ajab ennast üles): Ah üles või?

JULIUS: Üles, üles, kaua me ootame.

LUI võtabki ja hakkab heinu üles ajama. KUSTA kõhkleb, võtab hangutäie ja ei tea, kas visata üles või alla, vaatab kordamööda Aadama ja Haraldi poole. Naised seisavad ja ootavad.

AADAM: Mis sa litsipoeg teed!

LUI (toetub hanguvarrele ja vaatab Aadamat): Litsi?... Poeg?...

AADAM: Mis sa teed, kuhu sa ajad?! Kas sa elus midagi mõtled ka!

LUI: Just praegu mõtlen.

AADAM: Mida?

LUI ei vasta või ei saa vastata, sest...

HARALD: Kuule, Adam?

PÄRT: Kreeta, hakka ajama.

AADAM (Luile): Mida?

HARALD: Kuule, Adam!

PÄRT: Kreeta, aja, ma võtan vastu.

LILIAN: Me ei jõua seda heina edasi-tagasi veeretada!

KREETA hakkabki ajama, LILIAN torkab vigla vastu, takistab.

KREETA: Kuhu sa topid oma hargi!

LILIAN: Ära aja oma põhku siia alla!

- ANU: Mis me siis teeme?

PÄRT (Lilianile): Võta oma udjamus eest, tohman. (Tõukab Liliani. Kreetale) Aja-aja!

LUI tähelepanu pöördub PÄRDI-KREETA-LILIANI kolmnurgale. AADAM pääseb Lui pilgust lahti ja taipab alles nüüd, et Harald on talle midagi ütelnud.

AADAM (Haraldile): Mis sa ütlesid?

HARALD: Kuule, Adam, peame üks nõu!

AADAM: Kus meil see aeg... veel nõu pidada.

HARALD: Peame üks nõu ja olgu see viimane jutt. Peame üks nõu ja mõtleme asja järele. Pärast seda ei räägi enam keegi midagi. Pärast seda tehakse nii, et küünte alt tilgub verd. — Me peame ühe nõu pidama. (Üles.) Kuulge teie ka, peame üks nõu maha!

AADAM (pahuralt): Noh?

KUSTA: Üks kord mööda, üheksa korda lõika.

HARALD: Peame veel viimase nõu. Meil ei ole aega enam üldse. Aga selle jutu me peame maha rääkima, sest mina arvan, ega me jah

ei jõua seda kõike uuesti alla ajada ja märga kihti kõrvale pilduda ja siis jälle uuesti üles kihutada. Aadam, mõtle järele, me ei jõua seda kuidagiviisi... Kui me kella kuueks, ütleme, isegi seitsmeks... me ei jõua seda õhtuks ka. See küün on nii suur. Ta ei näita nii suur välja, aga kui sa tegema hakkad, siis, usu, Aadam, ta on palju suurem, kui ta sulle paistab. Me peame väga kõvasti tegema, kui me üldse jõuame. Sul on õigus, me peame selle ära tegema. Aga seda märga kihti säält välja kiskuda ei saa. Mõtleme enne järele ja siis teeme veel viimase ragina, saagu mis saab. Usu mind, Aadam, see on meie ainus võimalus.

AADAM: Ja mis mõte on sellel töö!?! Mis mõttega ma seda sõnnikut siin teen? Töö peab tehtud saama, aga sel peab mingi mõte olema. Kas sina sööd seda tolmu? Sa ütled, et see on suur hoone. Sa ütled, et mõtle järele... Mõtله nüüd ise järele: mida suurem on hoone, seda rohkem heinu läheb tolmuks. Ja see ei ole sul harilik küün. Vaata, missugused tal seinad on, ja missugune katus...

JULIUS koputab uuesti hanguvarrega vastu katust. Hoone kõmiseb nagu tuukrikell. Kõik jäävad vaikseks ja kuulavad.

LUI: Allveelaev!

HARALD: Ma saan aru küll, et seinad...

LUI: Heintest ei jätku, nüüd hakkavad seinu lammutama.

AADAM: Kui siin tolmana hakkab ja kui ükskord kevadel siia tul-lakse, ükskord märtsikuus tullakse ja selle kella küljed lahti tehakse ja leitakse, et see on selge tolmu, ja kui see tolmu plahvatab nagu Kusta pentsiiniplasku...

LUI: Ja lapsed hakkavad mängima mustaks kuivanud mehikes-tega...

ÜLALT KEEGI: Kas Sass ei ole veel tagasi?

KUSTA: Jäta oma Sass, Sass saadeti ju heinaelanikuks.

LUI: Siin on rohkemgi heinaelanikke kui Sass.

ANU: Aga kuhu see Sass ikka jäi?

AADAM: Kellel seda tolmu tarvis? Või sa arvad, et see on siin väe-tisevabrik!

KUSTA: Sää! taga on korstnad kah...

HARALD: Ega midagi ei ole siis parem, kui me katsume seda ära kiskuda ja ikkagi ei kisu. Kui see pooleli jääb, siis ta jääb pooleli igavesti. Mis sellest kasu on? — Homme või õhtul või kes teab kunas tulevad siia kes teab kes, ja kui siin segadus ees on, siis see segadus ei lähe väiksemaks, on mul õigus, Aadam, siis aetakse läbisegi kõik ja siis sa võid päris kindel olla, et tuleb tolmu ja... plahvatus takkaotsa. Mõtلهme järele, Aadam, mõtلهme veel järele, sest varsti me hakkame viskama ja siis ei ole mõtlemiseks enam aega. Ise sa ütled, et siin on heina palju. Aga võib-olla see märg kiht ei olegi kes teab kui suur? Selle suure hoone peale. Seda kõike ta ometi tolmana ei aja. Ja kui ta ongi suur, siis meie seda siit alt välja ei võta. Selle, mis siin meie jalgade all on, selle nad laotavad üles laiali, katuse all ikka mingi tuuleõhk käib.

PÄRT: Katuse all ei käi sul midagi. Katuse all käib sul nii palju, kui Julius peeretada jõuab.

JULIUS koputab vastu katust, katus kõmiseb. Kõik vaikivad kuu-lama.

JAANUS ANDREUS NOOREMB

HARALD: Mõtleme järele, Aadam.

AADAM: Mina ei ole pudretivabrikant.

KUSTA: Mis me sest ikka mõtleme. Kas me viskame üles või jätame üldse viskamata, ega me alla ajada ikka enam ei jõua. Kui me veel mõtlema ka hakkame, siis ei jõua mitte midagi.

LILIAN: Muidugi me ei jõua. Muidugi me ei jõua. Hakkame juba ajama. (Viskab heinu üles.)

ANU: Hakkame jah. (Hakkab ka ülespoole hanguma.)

Kõik peale Pärdi ja Haraldi ja Aadama enda hakkavad otsust ootamata hanguma.

HARALD (vaatab teiste, siis Aadama poole): Ma arvan küll... usu mind. (Viskab. Kõik peale Pärdi ja Aadama hanguvad. Üles.)

AADAM: Ja hakkategi sitta tegema?!

HARALD: Usu mind.

AADAM: Ja hakkategi sitta tegema...

HARALD: Usu mind, Aadam.

AADAM: Ja tahate, et mina teie...

HARALD (toetab hargile ja vaatab Aadamale otsa): Jah, aga ega meie ei jõua, kui sina ei aita. Kui sina meid ei aita, siis ei löpe siin midagi.

AADAM: Noh, olgu, teie otsustasite, pidage siis nüüd meeles. Pea meeles, Harald, sina otsustasid. (Vaatab teiste poole.) Teie otsustasite. Mina olen sellest puhas. Läheb lahti! Võtke!

Kõik peale PÄRDI töötavad.

PÄRT: Kreeta! — (Hangumisel on aga niisugune hoog, et Kreeta ei saagi tähele panna, kui ta seda ehk teebki.)

PÄRT (karjub): Kreeta! (Hangujad ei pane Pärti tähele.) Kreeta!!! (Võtab hangu, hakkab heinu andma, mõtleb äkki ümber, jätab töö, haarab Haraldil turjast.) Aga Sass?! Kas te hakkate Sassi kinni matma või? — Hauda kinni ajama? Kes siis sõnad peale loeb? Kas Lui on see lugijamees?

HARALD (arusaamatuses): Mis lugijamees?

PÄRT: Lugijamees! — Kuidas see Sass peab siis välja saama, kui te talle virna peale kasvatate? Kus ta jäi? Mis te arvate, et ta niisama nalja pärast kusagil redutab? Kurat, inimene on kuumadesse heintesse ära minestanud, teie ajate talle koorma selga. Ma tahaks teada, kes siin siis mõrtsukas tahab olla! Mina seda mõrtsukatööd tegema ei hakka.

ÜLALT KEEGI: Kas Sass on virna all?

KUSTA: Jah, Sassile kukkusid kõrred peale ja murdsid kaelaluu.

PÄRT: Sass tuleb välja kaevata!

LUI: Kustkohast? Sul oli temaga kokku räägitud, kus ta sind ootab? Siis on küll parem, kui sa ise järele lähed.

ANU: Mis siis Sassist saab?

PÄRT: Sass tuleb välja kaevata.

HARALD: Ja mis me peame siis sinu arvates tegema?

PÄRT: Mis peab tegema, mis peab tegema! Kui ta on heinte all, siis tuleb heinad pealt ära ajada.

LUI: Mina ei ole küll kuulnud, et keegi oleks heintesse ära uppunud!

KUSTA: Noh, kui kuuldud...

ANU: Ära sina jälle hakka patramal! — Mis me Sassiga teeme?

LUI: Sass kutsu oma kaissu ja anna talle tissi. Paneme piimapudeli nurka, vast tuleb nagu siil või... või ronib nagu nastik pudelisse, pärast hea rahvale näidata.

KUSTA: Selle aja peale läheb piim hapuks.

LUI: Müredaks.

KREETA: Anu piim on sündimisest saadik müre.

ANU: Ärge tehke nalja, kui inimene suremas.

KREETA: Rääkige nüüd tõsiselt, mis teha!

ANU: Kes sust rohkem lööbib?!

KREETA: Rääkige nüüd tõsiselt...

AADAM: Aega meil raiskamiseks pole. Sina, Harald, otsustasid, kõik te otsustasite! Sellest me enam ei räägi. See pidi olema viimne nõu. Nüüd aetakse heinad üles ja Sassi hing jääb sinu peale, Harald!

PÄRT: Sass tuleb välja kaevata!

AADAM (karjub): Sina pea lõuad! Sass jääb sinna kus ta jääb. Nemad otsustasid. Siin ei saa igamees otsustada. Kui seadus on, siis ta on. Siin ei maksa sada Sassi ka midagi. Sina mõtle nüüd ainult selle peale, kuidas heinad saavad aetud ja kuidas ise välja pääsed. Sass on surnud ja surnud maetakse varem või hiljem.

ÜLALT: Kuulake isa sõna!

LUI: Pärt, kuula isa sõna!

ÜLALT: Aamen!

Kõik peale Pärdi hakkavad tööle. HARALD räägib hangumise vahele. Pärt seisab, kuid pikkamisi, kas Harald'i jutu või iseenesest-mõistetava üldise rütmi järele haaratakse ta üldisesse liikumisse. Esi-algu töötab ta peaaegu tühja hanguga, aegamisi kasvab temagi hoog, Harald'i monoloogi lõpuks on töömasin jälle käigus. Virn kasvab.

HARALD: Kui nüüd Sassist mõelda, mehed... Ma mõtlen ju ka Sassile. Võib-olla ma mõtlen Sassile rohkem, kui teie mõtletegi... Aga kui jälle võtta... Seda asja peab võtma... kõiki asju ei saa võtta nii! Ju. Seda Sassi... asja... ei saa ju... no hea küll, mehed. Sass läks ja kadus. Ütleme, kui Sass oleks... ütleme, kui me oleksime mere peal, või kusagil, ükskõik kus... kui me kõik oleksime mere peal olnud, laevas, ja Sass oleks kukkunud merre... Suur torm oleks olnud ja laine oleks Sassi merre viinud, — mis me oleksime teinud? Kas laev sõidab edasi ja Sass jääb merre, või laev ei sõida edasi ja Sass jääb ikkagi võib-olla merre, sest nii palju kui mina sest meresõidust tean, kui torm juhtub ka veel olema ja laine juhtub kas kõrge olema, kui palju seal on lootust, et mees välja tõmmatakse ja kuidas seda veel tõmmatakse... No viskad sa päästerõnga, aga seda viskad sa nagunii, või lased paadi alla, aga kui torm on, siis sa ei lase seda kah... Vaadake, mehed, ega ma ei taha öelda... Ega ma ei taha öelda, et siin on nagu seal tormis. Siin võib-olla on hoopis teistmoodi asi. Sass on heinte all ja mis need heinad ajada ei oleks, aga kui heinad ei ole midagi ajada, siis ei ole Sassil ka midagi välja ronida. Aga kui ta ise näed välja ei tule, siis nähtavasti ei ole heinte ajamine ka niisama. Ei ole niisama! — Aga ega me sellest... Ma tahtsin ütelda, mismoodi maailmas ollakse, kui ollakse meremehed või kui üldse kuidagimoodi

JAANUS ANDREUS NOOREMB

ollakse, sest, mehed, vaadake, mina mõtlen seda asja nii, et ollakse alati ikka ühtemoodi, ollakse, nagu meremehed ollakse. Nagu meri olema paneb, nagu laev seda tahab ja nõuab. Sest ainuke nõudja, mehed, on laev, laev ise ja ei keegi muu. Senikaua kui laev on. Ja kui teda enam ei ole, siis on lõpp, siis on mehed vabad. Siis on mehed vabad ja lähevad koju. Siis on mehed vabad ja lähevad koju! Siis on mehed kodumehed. Kodumehed ja kodukäijad. — Ma ei ütle, et meie siin niimoodi... aga ma tõin selle näituseks, sest tormi ajal sa ei saada paati välja ka. Ja tormi ajal sa ei tohigi paati saata. See on, mehed, see, mida ma tahan öelda. Tormi ajal sa ei tohigi paati välja saata. — Muidugi upub siis Sass ära, aga laev sõidab edasi. Laev sõidab, aga kelle hinge peale jääb Sass? Kelle? — Ei kellegi, ütlen ma... Kui ainult... Laev sõidab edasi seepärast, et laev on see, kes sõidab edasi, et laev on ehitatud sellepärast, et laev sõidaks edasi. Mina mõtlen, mehed, et laeva ei saagi ehitada, kui laev edasi ei sõidaks. Vat see punkt on see, mis on kõige tähtsam. Laevad on need, kes sõidavad edasi. Sellepärast peavad laevad edasi sõitma, muidu ei saa laevad üldse ollagi. — Aga kelle hinge peale jääb Sass, kui niisugust hinge ei olegi, kui niisugust hinge ei saagi olla? Kui ainult laeval endal hinge ei ole, või küünil. — Ainult küüni enda hinge peale võib Sass jääda. Aga mis asi see on see küüni hing, see laeva hing, ma ütlen? Laeva hing on laeva hing. Laeva hing on see, mispärast laev üleüldse on. Ja mina mõtlen, et kui Sass sinna sisse astus, laeva või küüni, ükskõik, siis Sass mõtles, siis ta pidi niimoodi mõtlema, seda, mispärast laev on laev; siis Sassi sees on see, hing nimelt. Sellepärast ei saa sina Sassi paati saatagi, sellepärast ei saa teda merest kättegi. Sass upub meres ära. Ükskõik mis meres ta ka ei upu, veemeres või heinameres, upub ta soolases vees või soolases heinas, sest ühed soolased on nad mõlemad, see meie küüni hein ja heeringamerevesi. Ja ta upub nii ruttu kui võimalik, et laev ei saaks seisma jääda või hein kuhtuda. — Ja mina arvan, mehed, et tegelikult Sass on ära uppunud, enne kui ta merele on saanudki, siis kui ta sisse astus. Mina mõtlen niimoodi, et kui sina hakkad laeva minema ja kui sina astud üle laeva ääre, siis sina vaatad veel viimast korda tagasi ja näed, mis moodi oli enne, kui sina ei olnud laeva astunud, sest enne, kui sa ei olnud laeva astunud, olid sina see, kes ei olnud veel laeva astunud. Sinu sees ei olnud veel see, mispärast laev ehitati, sinu sees oli veel üks eelmine mispärast. Siis võis sinu sees olla sinu ema, mispärast tema sinu sünnitas, või mis muu sinu sees siis oli. Siis kui sina paned oma jala laeva ääre üle, siis vaata veel kord tagasi ja sa näed veel viimast korda seda, aga kui su jalg on juba üle laeva ääre, kui su teine jalg on ka juba üle ääre, ja kui sa juba teise jala paned, siis sa oledki juba uppunud, — seepärast oli Sass uppunud, kui pani jala üle laeva ääre. Ja siis, kui sa paned teise jala üle ääre, siis on uppunud kõik need, kes sinuga kaasa sõidavad. Siis sina pead kõik ära uputama, sest laev peab edasi sõitma. Sa võid öelda, et see on süütegu, et kui sina laevasse astud, siis sina võtad endale süüteo, aga see ei ole õige, mehed! See süütegu on tehtud siis, kui laev ehitati. Kui see süütegu on süütegu. Aga see süütegu on hing ise. Ja niisugune süütegu on iga asi, mille sa teed. Tee või rehapulk, aga selles, et sa rehapulga tegid, oled

sa juba süüdi, ja selles rehas on süü sees. Ja kui sa selle reha oled kätte võtnud, siis sa pead selle süü tegema, selle reha süü omaks võtma. Ja niimoodi peavad kõik asjad käima, sest muidu nad ei saa käiagi. Ja kui sul see meeles on, kui sa tead, et igas inimese tehtud asjas on see süü sees, siis sina teed alati nii, kuidas on mõistlik teha. Ja nii see ongi mõistlik teha, sest mõistlik on teha süü järgi. — Kui sinul on hang käes, siis sinul on hangu süü käes, ja talitama pead sa, mina mõistan ainult niimoodi mõelda, hangu süü järgi. Sina pead talitama asjade süü järgi. Sest siis oled sina mõistlikult talitanud, sest mõistlikult talitamine on ikka põhjuse järgi talitamine. Iga asi, mina arvan, on mõistlik, kui tema käib oma põhjuse järgi. Aga põhjus ei olegi muud midagi, kui süü ta ongi. Ja mida suurem on põhjus, seda suurem on süü. Ja mida suurem on süü, seda suurem on põhjus. Ja see ongi — hirmus muidugi öelda — Sassi süü, et ta sinna heintesse kaduma läks. Ma mõtlesin nii, et Sass on kõigi meie süüd endale võtnud. Kui Adam Sassile ütles: roni heinte sisse, siis võttis Sass kaasa meie kõikide süü ja ronis kõikide meie süüdega. Aga need süüd on muidugi kõikide maailma asjade süüd, mis Adamast peale tehtud on. Ja nende süüdega läks Sass heinte alla. Ja sinna ta nüüd kadunud ongi. Kõikide oma süüdega, mis on meie süüd ka, ja mis on kõikide asjade süüd. Adamast alates. — Sass on nagu Jeessus Kristus, Sass on Heina-Jeessus, selle küüni Jeessus. Ja kui tema juba Jeessus on, Heina-Jeessus noh, siis läks ta sinna heintesse meid lunastama. See on meie kõigi heinalunastus, see, mida Sass sinna heintesse jäi. Ja tema järele nutta ei ole mõistlik... üldse. Mõistlik on ainult heinad üles visata. Nüüd ei ole enam muud midagi mõistlikumat. Sellepärast just ei olegi, et Sass sinna heintesse meid lunastama jäi... Ja see lunastus on heinalunastus. Ja kuna see on heinalunastus, siis meie, keda ta seal lunastab, ei võigi muud teha, kui heinu ajada. Siia heina oled sa maetud ja sellest heinast algab su ülestõusmine. —

KEEGI laulab:

Tõik pole kõik.
Tõenäosus on tõelisem tõelus kui tõik.
Tõik on seik, juhuste juhused,
tõelisem tõelus on see, kus on kõik.

Kõik pole tõik, fakt või akt,
tähtsam kui tegu on potentsiaal.
Idee pole otsas, kui vale ongi fakt,
olevast tähtsam on potentsiaal.

Tõik pole kõik. Kõik pole tõik.
Tegelik tõelus on lühike lõik
sellest, mis lõputu, milles on kõik.
Tõeline tõelus on see, kus on kõik.

Laulu katkestab Liliani karjatus.

LILIAN: Kes suitsetab?

HARALD: Mis?

JAANUS ANDREUS NOOREMB

PÄRT: Kes?

AADAM: Jälle!

LILIAN: Siin on suitsu.

Kõik jätavad töö katki, hingavad. Saalisistujad hingavad ka, tunnevad samuti lõhna, ühelgi vaatajal ei teki kahtlust, et suitsu on. Võimalik aga, et suits ei ole saali tulnud hoopiski mitte lavalt, vaid vastupidi — suits on pärit saalist ja on jõudnud lavale.

LILIAN: Siin on suits sees, siin on suits sees!

AADAM: Oli ju öeldud, et ei suitsetata.

HARALD: Kas sa tunned ka?

AADAM: Kes suitsetab?

KUSTA: Meie ei suitseta keegi.

AADAM: Kas L u i suitsetab?

LUI: Mina jah.

KUSTA: Meil ei suitseta keegi.

ANU: Meie ei suitseta.

KREETA: Kas sa tunned lõhna?

LILIAN (hüsteeriliselt): Siin on suits sees, siin on suits sees! Oh, ma ei taha neid heinu näha! Ma ei jõua neid heinu enam kauem kannatada. Mind ajavad need heinad lolliks! — Aga siin on suits sees!

HARALD: Kust see suits tuleb?

LUI: Minu piibust.

KUSTA (üles): Mis teie Julius seal teeb?

NAISED: Meie Julius on hea poiss.

KUSTA: Aga jõudu on vähe. Ühe ringi jõudiski teha. Te olete seal üleval kõik nii vaikseks jäänud.

LILIAN: Ma ei t a h a siin enam olla. Siin on suits sees.

KREETA: Mis sa lärmad! Kas meie tahame?! Sa arvad, et sina üksik oled heintes ja ei taha.

ANU: Ärge viitke aega, me ei saa siit kunagi ära!

KREETA (Lilianile): Jäta vingumine, me ei taha siin keegi olla.

LILIAN: Aga siin on suitsu.

KREETA: Siin ei ole mingit suitsu.

AADAM: On küll.

Kõik jäävad vait, nuusutavad.

HARALD: Kas sa tunned?

LUI: Ütle veel üks kord, et mina suitsetan.

ÜLALT: Kas all on suitsu? — (Keegi ei vasta küsijale.)

AADAM: Ma ei ütle enam midagi. — Palju kell on?

HARALD: Kell on kolm. — Kust see suits siis tulla võib?

AADAM: Seda ma ei tea...

LUI: Ütle veel üks kord, et mina tõmban!

AADAM: ... ja ma ei hooli sellest kah. Kui me ajame, siis me ajame!

ANU: Kas all ikka on suitsu? Mina küll ei tunne.

KREETA: Mina ka ei tunne.

ÜLALT: Kas all põleb?

LUI: Pidage lõuad!

ÜLALT: Aadam ju tunneb suitsu lõhna?!

AADAM (viskab hangutäie üles): Laske käia, võtke vastu.

KUSTA võtab vastu.
PÄRT: Aga kui siin on suitsu, kust see suits siis tuleb?
AADAM (viskab uue hangutäie): Võta vastu!
KUSTA võtab vastu. HARALD ei tea, mis teha. Nuusutab. LUI istub heintesse.
ÜLALT: Kas all on suitsu?
AADAM (viskab aina): Võta vastu!
KUSTA võtab vastu. Ükski teine ei tee tööd.
HARALD: Kuule, Aadam...
AADAM (Haraldile): Ja mis sina vahid? Kas nüüd on kõige mõistlikum vahtida?
LILIAN: Niikuinii ei jõua me seda ära.
ANU: Muidugi me ei jõua. See oli algusest peale teada, et me ei jõua!
LUI: Me oleks jõudnud, kui me poleks vahepeal edasi-tagasi vee-
retanud.
KREETA: Mis mõttega me seda tööd teeme?
AADAM: Mine katsu, uks on kinni.
ÜLALT: Kas uks on kinni või?
LUI: Kas teie olete taevas?
ÜLALT: Mis?
LUI: Kas te maapealsetest asjadest midagi ei tea?
ÜLALT (segaduses): Kas all põleb? — Mis?
LUI: All põleb ja uks on kinni.
KEEGI NAINE ÜLALT: Julius... kas all põleb?
JULIUS: Ma ei näe ka... midagi.
KUSTA: Nuusuta, nuusuta!
LILIAN: Miks me siin oleme? Ma ei saa aru, miks me peame siin olema? — Need heinad on mulle jälgid.
ANU: Mulle on nad ka jälgid.
HARALD (otsustab): Hää küll, viskame... viskame pealegi...!
LILIAN: Me ei jõua seda valmis nagunii.
HARALD: Ükskõik.
AADAM: Jõudma p e a b!
LUI: Me o l e k s jõudnud!
ANU: Aga nüüd ei jõua. Kelle süü see on, et me ei jõua?
KREETA: Sassi süü.
LILIAN: Kui see Sassi süü on, miks mina pean Sassi süü pärast kannatama?
LUI: Mida sa siis kannatad?
LILIAN: Ma ei kannata neid heinu.
ANU: Jätame järele, me ei jõua seda ilmaski üles aetud!
HARALD: Uks on nagunii kinni, meil on praegu kõige mõistlikum edasi teha.
PÄRT (Lilianile): Noh olgu, hakka ajama, ega siin ei olegi muud teha.
AADAM: Siin ei ole algusest peale muud teha olnudki. Ainuke, mis siin teha tuli ja teha tuleb, on heinu tõsta. Midagi muud ei ole siin kunagi teha olnudki. Me ajame, kuni see on üleval. Teie pärast jäi nagunii märg kiht sisse.
PÄRT: Ja Sass.

JAANUS ANDREUS NOOREMB

LILIAN: Jäta rahule oma Sass!
 ANU: Kui Sass meid ära lunastas, miks me peame siis edasi töötama?
 KREETA: Mis sa siis oma arust teeks?
 ANU: Ma tahaks olla nagu inimene.
 KREETA: Mismoodi sina inimene oleks?
 ÜLALT: Mis?
 KREETA: Anu tahab inimeseks hakata.
 ÜLALT: Heinainimeseks?
 ANU: Ei, ma tahan olla inimene.
 AADAM: Siin oled sa heinainimene, või ei ole sa inimene üldse. — Aja üles oma portsjon! Kui töö on tehtud, siis tee mis tahad. Ole.
 LILIAN: Kui töö on tehtud!
 ANU: Seda tööd ei saa kunagi tehtud.
 KUSTA: See on pärast seda, kui töö on tehtud... Aga mis tähendab pärast?
 KREETA: Pärast mida?
 ÜLALT: Mis?
 LILIAN: Pärast mida?
 AADAM (ei vasta, võtab heinu, viskab): Võta... pärast seda. (Viskab uuesti.) Võta... ja pärast seda.
 LUI: Pärast meid tuleb...
 PÄRT viskab heinapässaka otse Luile peale.
 LUI (tõukab heinad alla tagasi): Kus sa pillud! Sa ei näe, et ma istun?
 AADAM: Ja mis kuradi pärast sa istud?
 LUI: Sest ma praegu tahan istuda.
 AADAM: Ja kunas sa kavatsed istumise lõpetada?
 LUI: Siis, kui ma tahan istumise lõpetada.
 ANU: Lui, kuula isa sõna!
 PÄRT: Kes ütles: kuula isa sõna?
 ÜLALT KOORIS: Lui, kuula isa sõna!
 PÄRT: Tõuse üles, keegi ei taha su teatrit näha!
 LUI: Aa, Pärt, sina ka siin!
 ÜLALT: Pärt on ikka isa poolel.
 HARALD: Aitab küll, olge mõistlikud, hakake viskama.
 ÜLALT: Kuulge, olge mõistlikud, kuulake isa sõna!
 LUI: Ma tahan kuulata isa käsku.
 ÜLALT: Kuula siis, isa käskis.
 LUI: Ma tahan kuulata, kuidas isa käseb.
 ÜLALT: Isa käskis ju.
 LUI: Ma tahan kuulata, kuidas isa käseb. Noh, isa, käse!
 KUSTA: Ah et mina või?
 LUI: Ma tahan kuulata, kuidas isa käsutab. (Tõstab hangu löögivalmilt öla kõrgusele, tõuseb ka ise.)
 KUSTA: Hakka aga, pojakene, tööle!
 LUI: Isa ei ütle vist nähtavasti midagi?
 Vaikus.
 LUI: Kui isa ei ütle midagi, siis ütlen mina. (Vaatajad saalis on üllatunud, et laval ei räägita midagi enam suitsust, sest saalis on ving

juba tõepoolest väljakannatamatu. Siin-seal on kuulda nuuskamist, kõha, aeg-ajalt tõuseb keegi ja tõttab läkastades saalist minema.) — Kõik me oleme siin vihased rääkima, olen siis mina viimane selle ameti peal! Mina olen laias laastus poiss ja siit ülevalt ma laias laastus pajatangi. Ja laias kaares lendab hein ka üles, kui vaja. — Kui mina juba midagi teen, siis ikka laia profiiliga ja laias laastus. (Pärdile) Lase käia, vana vinguja! Anna siia oma heinad ja lase vanamehed kuulavad, kuidas laias laastus mees laias laastus nekroloogi ütleb. Aga see lugu on teile hästi teada ja tuttav pealekauba. Tuttavam veel, kui ükski olla saab, ja ainult tuttavaid lugusid ma räägingi. Mina olen niisugune mees. Tuttavate lugude mees. Ja see on teile tuttavam veel kui mulle endale, aga sellepärast te peategi teda nüüd kuulata saama. Selle looga, mille te ise mulle vastu vahtimist olete virutanud, selle looga virutab nüüd mees teile vastu vahtimist tagasi. Nii palju olen ma sellega saanud, nii palju, kui üldse saada võib. — Enne kui ma malakat veel sain, sain ma selle looga, ja ometi ei ole lugu mulle nii tuttav, kui see teile on. Ja seda peate nüüd teie kuulma. Nüüd on minu kord rääkida, sest kord peab olema. See kuradima kord peab ükskord tulema! — Ja mina olin klõtjalg veel, kui teie mulle näpuga näitasite: vaata, see on su isa. Nii palju kordi te näitasite mulle näpuga, et üldse enam ei teadnud, mida tähendab isa. Mina, kui ma veel klõtjalg olin, mõtlesin, et kui öeldakse ISA, siis see tähendab, nagu öeldakse näe, või vaata, või mine, või tule, või võta, või tsui, hass!... Nii palju mulle näidati, et ma üldse enam ei vaadanud, keda näidati. Ma ei vaadanudki enam, ma vaatasin ainult näitamist, vaatasin ainult näitaja näppu. Ja siis ma hakkasin arvama, et näpp ongi mu isa. — Ei! Mis kuradi minu isa. ISA! Ma ei teadnud üldse, mis tähendab minu isa. Ma hakkasingi näppu üldse isaks pidama. Isade isaks. Nimetissõrme, seda, mis näitab: näe, mine, vahi, jookse, tule, anna, kött! — Sõrm on õieli ja näitab, sõrm ei räägi. Ja kui sõrm on isa, siis isa ei räägi mitte ilmaski ja mitte kunagi, seda ma mõtlesin. Ja kui isa peaks kunagi rääkima hakkama, siis on see kõige suurem ime. Ja siis seda imet ma ootasingi. — Aga kui te arvate, et see ongi see lugu, siis see ei ole see lugu üldse! Aga lugu on nii lühike, et see on maailma kõige lühem lugu. Sellepärast ta ongi nii naljakas. Mina olen selle peale naernud oma... mituteist aastat. Mis põrgu pärast mina üksi pean naerma, naerge teie ka vahetevahel sekka! — Rehepeksu ajal läksid Jüri ja Mari põhku. Ja kui põhust välja tulid, oli Juku valmis. Hoh-hoh-hoh-hoo! — Miks te ei naera, vanakesed, kas ei ole naljakas lugu? Jüri läks Mariga põhku, ja Juku oli valmis... Miks see lugu nii jõe lühike peab olema? Ma ei saa aru, miks minu lugu peab see maailma kõige lühem lugu olema?! Miks minule muudkui seda räägiti? Nii naljakas lugu! — Miks räägiti minule nii lühikese lugu. See ei ole õige. See ei ole mõistlik kah. See lugu peaks pikem olema. See lugu peab pikem olema, muidu ei ole õigust maa peal!... Ja nüüd see lugu ongi pikem! — Ühel päeval oli maailmakuulus küünitaitmine. Hurraa! Ühel hommikul ta algas — hurraa! —, aga lõpu kohta ei ütle ükski hing midagi. Põmm! Ja üleval olid naised ja all olid mehed. Ja naised vingusid ja mehed ajasid lora. Ja ilus oli hommik ja kaunis oli mu kodu. Sest öeldud on: sina ei pea

JAANUS ANDREUS NOOREMB

mitte heintesse kõngema. Sest mina olen sinu ülestõusmine ja elu ja lunastus. Aamen! Naised ütlevad, et heinad on kõvad, et heinad on karedad, et heinad on rasked, et heinad torgivad, heintes ei saa elada, et nemad tahavad elada, et nemad tahavad inimesed olla. Aga mismoodi naised on inimesed? Ütle sina, Lilian, öelge teie, kõige ülemised naised, mismoodi on naine inimene! Miks küünis ei saa naine olla inimene, miks naine ei saa olla inimene, kui heinad torgivad, kui heinad on karedad ja rasked? — Ainult ühel viisil saab naine küünis olla inimene, aga siis ei ole heinad enam rasked. Siis nad enam ei torgi kah, ja karedusest ei ole enam juttugi. Kui naised on üleval, siis naised tahavad olla inimesed. Ja naised peavad saama inimesteks, siis peab niisugune mees olema, kes teeb nad küüniski inimeseks. Aga kui see nii peab olema, siis see nii ongi! — Ainult milles on selle poisi süü, kes kakskümmend aastat peab kuulma ühte juttu nii seamoodi lühikeselt? Selle poisi süüd tahan ma nüüd teada. Ma tahan selle poisi süüd ükskord kuulda. Viisteist aastat olen ma öelnud näpule aitäh selle eest, et mind näpuga tehti, aga nüüd tahan ma kuulda, kuidas näpp ise rääkima hakkab. Aga ma olen öelnud, ja see jääb öelduks: niipea kui see sõrm rääkima hakkab, löön ta käe küljest maha! Seda olen ma vandunud nii palju kordi, kui ma olen kuulnud seda nii seamoodi lühikest juttu, selle näpu ma löön otsast maha! See käsi jääb ilma näputa. Ja nüüd ma kohe tahangi kuulda, sest ükskord tuleb aeg, kus kõik näpud hakkavad kahest otsast rääkima, ja nüüd on see aeg tulnud. Nüüd mina kohe tunnen: siin küünis on see tund tulnud, päike läheb looja, õhtu tuleb kätte, see on just selle küüni tund, kus kõik näpud hakkavad rääkima. — Ja see mees tuli ja tegi naised inimesteks ja naine sai inimeseks isegi heinas. Aga üks ainukene viis on heinas naisel inimeseks saada. See on see viis, et ta läheb heina sisse, poeb üleni heina sisse, jääbki heina sisse, ja heinad on nii kuumad, et kui nad põlema ei plahvata, siis pole õigust maa peal, taevast rääkimata. Ja seal heinte sees on naine inimene, siis kui need heinad nii kuumad on ja üks mees tuleb ja teeb selle naise inimeseks, lunastab naise, ja see on alles see kuradima tõeline lunastus, sest see on te ülestõusmine ja elu. See on te süü. See on te süü ja lunastus — üks ja sama kõik. Sest öeldi ju, et süü tuleb sinu sisse. Ja süü on asjas ja riistas. Ja asi ja riist tuleb su sisse ja nii ongi süü su sees ja nii sa oledki inimene. Ja nii sind ongi inimeseks lunastatud. Aga mis on selle paganama poisi lunastus? Selle, kes peab viisteist aastat vahtima näppu, aga näpp ei räägi midagi. — Kas sellel poisil ka lunastust on, seda tahan ma välja uurida. Kas lunastus on see, et jälle muutuvad naisedki põhus ja heintes inimesteks, kas siis naised ongi see, mis selle poisi lunastab, ja poisi lunastus ongi heintes? Ja heinaküün ongi poisi kodu? Aga kui see on päriskodu, kui see on see kõige kodum kodu, see, kus kõik süüd süüdatakse ja lunastused lunitakse, kui see on see kodude kodu, siis ükskord tuleb ka isa koju, siis ükskord on küünis kah see tund, siis ükskord on küünis ka see õhtupoolik, on kah see söömaaeg, on kah kas või see viimane sööming, on kah see viimane õhtu, see viimane päike, mis viimast korda paistab, ja isa istub lauda ja pere on koos ja isa võtab taskust noa ja isa ütleb — ta peab ju kunagi ütleva! —

(Lui tõstab hangu pea kohale) ... ütle siis, ütle oma käsk, tee nuga lahti ja ütle oma viimane käsk viimasel õhtusöömaajal viimases küünis, maailma viimastes heintes, ütle oma viimne käsk, näed, siin (viibutab hangu), näed, siin ootab sind viimane käsk, ütle oma käsk ja see käsk täidetakse...

AADAM (ei kannata enam, käratab): Kahvel käest, poiss...!
LUI saadab hangu lendu, ei taba, algab laul:

Ma teadsin, et mu nuga
mult saada tahab poeg.
See on mu ainsam nuga,
see on mu ainsam poeg.

Ma teadsin seda juba,
kui kuulsin, et on poeg.
See on mu ainsam nuga,
see on mu ainsam poeg.

Kas luban või ei luba,
ei kohku kordki poeg.
See on mu ainsam nuga,
see on mu ainsam poeg.

Kaks meest on täitnud tuba,
üks mees on meestest poeg.
See on mu ainsam nuga,
see on mu ainsam poeg.

Ma hoian veel mu nuga,
ma hoian veel, mu poeg.
See on mu ainsam nuga,
see on mu ainsam poeg.

Laulu kestes sulguvad eesriided, pealetükkimatult, pretensioonitult.

III VAATUS

Saal, kuigi vahepeal tuulutatud, on endiselt suitsuvingune. Suitsu tekkimise allikas ja põhjus, vaatamata külastajate arupärimisele, ei ole ikkagi selgunud; seepärast on vaatus alguseks saali tagasi tulnud ainult osa, tuimem osa külastajaist. Umbes veerand on ettevaatuse mõttes koguni lahkunud, sellest üks-kaks on helistanud tuletõrjesse, üks vanem meeskodanik sinna isiklikult kohale tõtanud. Ülejäänud veerand seisab osaliselt kõheldes fuajees, ülejäänud vaidlevad otsustavalt administratsiooniga. Eesriide avanedes selgub, et kell hakkab kuus saama. Kuidas selgub, on autoril täiesti mõistmata, võimalik, et seda teab lavastaja, kuid ta ei ole selleski kindel. — Igal juhul on võimatu kellaega määrata valguse järgi, sest et küün on pime, nagu toimuks kõik sügisesel õhtul. Tegelikult aga, kui meil oleks võimalik

JAANUS ANDREUS NOOREMB

pääseda küünist, näeksime, et väljas on valge, isegi liiga valge. Kuid valge on siiski vale sõna. KOLLANE peaks ütleva. Liigagi kollane. See kollane on ka laval, isegi saalis, kuid ta on nähtamatu! — Vahemine virn laval on tõusnud kõrgele ja alumine virn alanenud. Kuid siiski saavad kõik vaatajad suitsupööratusest hoolimata otsekohe aru, et töö jääb lõpetamata. Võib-olla on sellest aru saanud osalisedki, vähemalt osaliseltki, sest töötavad ainult AADAM, HARALD ja KUSTA. Võib-olla ka ülemised, kuid nende tegevus on nagu ikka nähtamatu. PÄRT seisab, nõjatub hanguvarrele ja vaatab üles. Ta on seljaga poolenisti vaataja poole. LILIAN seisab ta taga ja hoiab tema ümbert kinni, justkui kuhugi kutsuda või vedada tahtes. LUI ja ANU on vaateväljalt kadunud. Ka KREETAT ei ole esimesel pilgul näha, kuid see on esimese pilgu tähelepanematus. Kreeta on kõhuli virnal, käed sõrmvangus lõua all, pea üle virnaääre. Ta räägib. Ülalt kostab aeg-ajalt kilkeid, eesriie avanebki KILJUMISEGA. Sellega makstakse kinni võlg eelmise vaatuse lõpust, kuid sel pole edaspidisega mingit funktsionaalset seost. Pealegi muutuvad kiljatused edaspidi kaugeiks ja võõraiks, nagu tuleksid nad tänavalt või alt jõe äärest, või ülevalt järve pealt või eemalt kaugelt sadamakait.

KREETA: Ei, Pärt. Ei, armas Pärt, ei, ma olen nii kõrgel! Hilja juba. Ma olen nii kõrgel, sa ei saa siia üles. Ma ei saa enam alla. Ei, Pärdikene, hilja on juba! — Miks sa siis ei tulnud? Ma ootasin, et sa tuled. Miks sa lasid Luil tulla?

LILIAN: Tule, Pärt! Tule ära, Pärt! — Ma ei jõua neid heinu enam kannatada.

PÄRT: Ma tapan Lui!

KREETA: Ei, armas Pärt, hilja, see ei aita enam midagi. Miks sa lubasid Lui üles tulla? Sa teadsid, sa ju tead... Siis ma ootasin, et sa tuled — miks sa ei tulnud siis...? Ma olen nüüd nii kõrgel, sa ei saagi enam üles. Ja kui sa saaksid, siis see ei aitaks enam midagi. Miks sa jätsid meid kahekesi siia Luiga? Sa ju tead. Sa ei oleks tohtinud jätta meid kahekesi. Ma ootasin, et sa tuled. Sa oleks pidanud tulema ja Lui alla tõukama. Või mind alla viima. Aga sa ei tulnud. Jäid Lilianiga alla. Nüüd olete te Lilianiga all. Ma näen, Lilian on su selja taga.

PÄRT: Ma ei saanud... Adam ei lasknud ju. Adam on siin...

LILIAN: Tule, Pärt. Ma ei kannata enam neid heinu. Ma ei jõua enam neid heinu...

KREETA: Aga Lui tuli ju? Ei hoolinud Adamast, ei hoolinud kehestki. Ei hoolinud sinustki. Lui ei hoolinud sinust! Ta ei kartnud sind. Sa lasid Luil tulla. Miks sa lasid Luil tulla? Nüüd, armas Pärt, on hilja, nüüd on juba hilja. Kuidas sa võisid jätta mind siia Luiga? Sa ju tead. Kuidas sa võisid mind siia heintesse jätta Luiga kahekesi? Ma ootasin kõik aeg, et sa tuled, ma ootasin, aga ma ei jõudnud ära oodata. Ma olin sinu peale nii vihane. — Miks sa ei tulnud, Pärt, ma ei jõudnud ära oodata. Sellepärast, et sa ei tulnud, sellepärast ma... Ei, ei, nüüd on hilja, nüüd on juba hilja, nüüd ei ole enam midagi teha, Pärdikene, armas Pärt. Kõik on juba juhtunud.

PÄRT: Tule alla, Kreeta, tule. Libista ennast alla, tule, ma võtan su vastu.

KREETA: Ei, ei, hilja on juba, ei saa enam. Sa ei tahagi mind enam. Ma tean seda. Sa tahad sellepärast, et ma nii kõrgel olen. Võib-olla sa tahad mulle ainult näkku lüüa.

PÄRT: Ei taha, Kreeta, ei taha!

LILIAN: Tule, mis sa räägid selle lipakaga, mis sa lased ennast teotada.

KREETA: Ei, Pärt, sa ei tea seda, sa ei tea seda isegi. See on sellepärast, et ma nii kõrgel olen ja ma ei saa tulla. Ja ma ei taha enam tulla, Pärt. Armas Pärt, ma ootasin sind, ma armastasin sind ju, Pärt, armas, jah. Ma armastasin, aga nüüd ma ei saa enam tulla, ei, ei saa, ma ei taha enam. Lui ei hoolinud millestki. Lui ei hoolinud sinust ega Aadamast. Lui ei hoolinud kellestki. Ta on nagu Aadam ise. Sa ju tead. — Miks sa jätsid mind Luiga siia? Ta on nagu Aadam ise. Ta on Aadama poeg, tead.

PÄRT: Me kõik oleme Aadama pojad. Kõik ju. Meist kõigist räägitakse, et me oleme Aadama lapsed. Sina oled Aadama tütar. Meist kõigist räägitakse seda.

KREETA: Jah, ma tean. Me kõik oleme Aadama lapsed ja Lui on päris nagu Aadam. Ta ei hooli mitte kellestki. Siis kui Aadam veel tööd ei teinud, siis kui Aadam veel tööst hulluks ei läinud, siis kui ta oli naistest hull — sa ju tead. Miks sa jätsid mind Luiga, kui sa teadsid, et ükski naine ei saa Luile vastu panna? Ma ootasin, et sa tuled ja kaitsed mind Lui eest. Ma nii kangesti... aga ma ei jõudnud oodata. Ma vihkan sind, Pärt. Sa kartsid Aadamat, ja sa kartsid Luid ka, sest Lui ongi Aadam. Ma ei saa alla tulla. Ma ei taha enam tulla, sa oleks pidanud mind kaitsma. Miks sa ei kaitsnud mind? Ükski naine ei saa Luile vastu. Kuula...!

PÄRT: Mis?

LILIAN: Ära räägi selle lipakaga. Mina ju tulin alla, mina ei hoolinud Luist midagi. Mina tulin alla sinu juurde. Lähme ära siit heinest, ma ei kannata neid heinu.

PÄRT: Mis?

KREETA: Kuula...

PÄRT: Mis?

KREETA: Kuula, kuula hästi!

PÄRT kuulab, ka LILIAN jääb kuulama. Kõik saalis istujad, kes pole veel vingust minestanud, kuulavad. Lavalt kuulduv hääl heinast.

ANU HÄÄL: Oo, Lui, Luikene, Lui, Lui, oo, Lui, oo-oo-oo, Lui!

KREETA: Kuuled!

PÄRT: See on Anu?!

KREETA: Anu on... lutikas.

PÄRT: Ma tapan Lui.

KREETA: Ei see ei aita. Nad on siinsamas. Ma võin neid jalaga puudutada. Anu on nagu lutikas. Kleepuv ja lai, nagu lutikas. Ta kleepub. Pärt, see on Anu.

PÄRT: Anul on mees!

KREETA: Aga miks siis mees ei ole üleval? — Anul ei ole meest! Kui Anul oleks mees, siis ta oleks üleval. Anul ei ole meest. Ükski naine ei saa Luile vastu. Ei, ükski naine ei saa Luile vastu. Mul oli sinuga nii hea. Aga Lui... kuula... (On kuulda endistviisi Anu oiga-

mist.) Keegi ei suuda nagu Lui. Ei, see on nagu... Kuula... (On kuulda Anu ägamist.)

PÄRT: Ma tapan Lui.

KREETA: Ei, sa ei saa, me oleme nii kõrgel. See ei aita enam midagi. Anu on nagu jälk kleepuv lutikas, nagu jälk kleepuv punane lutikas tuleb ta prao vahelt... Ei, me oleme kõik Aadama lapsed. Ei saa enam midagi. Ma olen nii... —

Luigelaul katkeb siinkohal, sest —

küün koos saaliga variseb kokku. Teadvusel pealtvaatajad tõusevad, et põgeneda, kuid selgub, et mürgel, lärm ja kisa piirdub vaid kõige ülemise, nähtamatu näitelavaga. JULIUS taob hanguarrega vastu katust, NAISTE suust ülalt tuleb kõikvõimalikke kiljuvaid, läbilõikavaid, karjatavaid hääli läbisegi. Töö ja rääkimine jääb kõigil pooleli. Ka LUI ja ANU tõusevad heintest. LILIAN laseb Pärdi lahti, KREETA kargab püsti. Vaadatakse ehmunult üles. — Keegi ei taipa midagi, ei vaatajad ega mängijad. Vaatajad ehk nii palju, et neil otsene hädaoht puudub. Nad istuvad tagasi. Laval olijate olukord on tõsisem. Naised on valmis ühinema kiljujatega, kuid nad ei jõua veel, sest —

JULIUS: Sass?!

KOOR: Sass?! — Sass, sina?!

JULIUS: Kas see oled sina, Sass, kust sa siia said?

ANU: Sass? — Lui, Sass!

HARALD: Mis, Sass või?

KUSTA: Sass, kuule, Sass...

AADAM: Kas Sass on üleval?

ANU: Sass, Sass, Sass, Sass...!

KOOR ÜLALT: Sass, kust sa siia said?

JULIUS: Kus sa olid?

LUI: Kus sa kolasid, Sass? — Ma ju ütlesin!

KUSTA: Sass on mere pealt tagasi...

AADAM (kärsitult): Kas Sass on üleval?

KOOR: Sass on siin! Sass on meie juures! — Sass, räägi meile...

KUSTA: Sass, räägi üks õige meremehe jutt, üks heinalaevniku jutt, üks merejutt, kus merelained möllavad ja kõrred end kõigutavad.

HARALD: Sass, kuule, Sass! — Kas Sass on üleval? Kas see on Sass? — Kus sa olid?

KOOR: Kus sa käisid, Sass? Meie juba nutsime su järele.

JULIUS: Harald mattis su maha.

LUI: Matusekõnegi pidas, nii ilus oli. Kahju, et sa üles ärkasid.

KUSTA: Sass on üles tõusnud.

LUI: Sass on meid lunastanud!

HARALD: Olge vait, las ta räägib! — Sass, kus sa olid?

AADAM: Palju kell on?

NAISED KOORIS: Ärge segage, las Sass räägib — Sass, räägi!

AADAM: Palju kell on?

HARALD: Räägi, Sass!

AADAM: Kusta! (Võtab heinasületäie, viskab üles.)

KUSTA (ei pane tähele ja sületäis kukub alla tagasi): Räägi, räägi, Sass, siin on kõik omad inimesed. Meie oleme kõik endised!

SASS: Ma...

ANU: Sass, räägi!
 LILIAN (Pärdile): Kuidas Sass sinna üles sai?
 KOOR: Ärge segage, las Sass räägib!
 SASS: Ma ...
 JULIUS: Räägi, Sass!
 SASS: Ma ... käisin väljas!
 HARALD: Mis ta räägib? Mis see Sass räägib?
 KOOR: Sass käis väljas.
 ANU ja KREETA: Sass käis väljas.
 AADAM: Kus väljas?
 JULIUS: Kus sa, Sass, käisid?
 KUSTA: Väljas, noh, väljas. Mere kalda peal, hingas värsket mere-
 õhku.
 SASS: Ma ... käisin väljas. Ma hakkasin minema. Sa ütlesid, et ...
 Aadam ütles, et ... Ma läksin sinna kihi vahele. Aadam ütles, et ...
 AADAM: Jätke lollused! Sass, ära patra! Hakkame tööle. Sass, tule
 alla ... kah. Palju kell on?
 HARALD: Kus sa siis ikkagi käisid?
 KOOR: Oodake, ärge segage, las Sass räägib! — Sass, räägi! Ega sa
 väljas ei käinud? Kust sa välja said?
 JULIUS: Uks on ju kinni.
 KOOR ja ANU ja KREETA ja LILIAN: Mis?
 JULIUS: Uks on ju kinni, kust sa välja said?
 Kõik pöörduvad ja vaatavad ust. Uks on tõepoolest kinni.
 JULIUS: Kas uks oli vahepeal lahti või? Kuidas sa ukse lahti said?
 AADAM: Uks on kinni!
 HARALD: Aga äkki ...
 AADAM: Uks on kinni!
 PÄRT: Aga äkki, ma lähen ...
 AADAM: Uks on kinni.
 SASS: Ega ma ... ei, ega ma ... Ega ma, mina ei tea uksest midagi,
 ega ma ...
 JULIUS: Mis sa segad, räägi selgelt, käisid sa väljas või ei käinud!
 KOOR: Sass ...
 JULIUS: Olge teie, ärge segage! Sass, räägi õigesti, kus sa käisid.
 Ärge segage! Sass, kas sa saad selgesti rääkida? Sass, kas sa tead, kus
 sa oled? Kas sa tunned meid ära? Sass, sa oled küünis, üleval, katuse
 all. (Lööb varrega katusele.) Sass, näed, see olen mina, Julius ...
 ANU: Kas see on Sass seal üleval? Kes seal on?
 LILIAN ja KREETA: Kes seal üleval on?
 KUSTA: Üleval on heinainimesed. Igas niisuguses küünis on heinte-
 sees heinainimesed. Need jäetakse sinna ...
 JULIUS: Kas te jääte lollakad vait! — Sass, räägi nüüd.
 LUI: Sass ongi alati heinainimene olnud.
 KUSTA: Käib ainult vahel kodus käimas.
 HARALD: Laske siis ometi Sassil rääkida!
 JULIUS: Kuuled sa ...
 SASS: Ega seal ei olnudki ust ... Aadam ütles mulle: mine roni,
 kui ma kihi vahele sain, et kas see on märg. See oli märg. Ma pugessin
 kihi vahele, see oli nii kõvasti ... kinni oli ta kõvasti. Märg ja kuum

JAANUS ANDREUS NOOREMB

kah juba. Ma pugessin... ma mõtlesin, et peab tulema tagasi, aga ma mõtlesin, ma katsusin, see oli märg küll ja kuum oli ja see läks veel edasi. Ma mõtlesin, et peab tulema... aga kui sügavale ta läks, ma ei... see oli nii kinni sõtkutud. Ma ei saanud sealt... ma katsusin sealt, ma tahtsin. Aga mul ei olnud ruumi kah, kinni oli trambitud. Selle märja kihid olid segamini, ei saanud sealt... ma proovisin küll tõmmata... — Ma mõtlesin, et peab tulema tagasi, aga ma proovisin ikkagi alla minna, aga selle koha pealt ei saanud, need kihid olid kõik segi. Teise koha peal olid ikka. Täitsa segi kõik aeg. Ma tahtsin, et ma tulen ikka tagasi, aga kusagil pidi see minu meelest lõppema. Siis ma ei saanud enam aru, nii kuumaks läks juba ka, ma tundsin, et ma enam ei saagi enam hingata. Ja ma ei saanud läbi sellest märjast üldse. Ma tõmbasin sealt, ma läksin ikkagi edasi veel, siis ma läksin ikkagi veel edasi. Noh, mina ei teadnudki enam, kas ma lähen edasi või tagasi või... Ainult teadsin, et ülespoole saab, aga allapoole ei saa. No, ma ikka läksin. See oli nii kuum, aga ma ei teadnud enam, arvasin, et olen kohe väljas, aga ma ei saanud sellest läbi üldse, see oli nii segamini, vist koormatäite viisi veeretatud. — Siis ta lõppes küll ära järsku nagu auku. Ma läksin sinna vahele. Sää! ma mõtlesin küll, et ma ei saagi enam välja. Hingata, õhku ei olnud seal üldse. Ma mõtlesin, et kui alt... ma tulen, et kui ma põrandani... ja tulen. Ma hakkasin sinna alla minema, aga siis mul hakkas hirm, ma tundsin, et sinna alla ma jäängi, kust ma sealt ära saan! — läbi ma sealt kiskuda ei jõua kunagi. Siis ma läksin tagasi, noh, üles. Ainult üles ja alla ma sain aru. Ja siis ma hakkasin minema üles. Aga ma ei saanud minna, ma ei saanud sealt enam läbi, siis seal oli jälle üks — ma ei tea, kas see oli seesama, ehk oli neid seal rohkem. See oli nii segi ja kuum seal. Ma mõtlesin, et see on jälle seesama, ja pöörasin ringi, siis ta läks allapoole, ma sain aru küll, et ta allapoole läks, aga ma ei saanud sealt üles, siis ma pöörasin, ma mõtlesin, et siit ma enam kunagi välja ei saagi, aga seal oli auk sees, aga võib-olla lõppes ära. Siis ma sain jälle üles minema. Aga ma ei saanud. Aga ma ei saanud üles. Siis tuli jälle, siis ma mõtlesin, et ma olengi väljas, siis ma tundsin, et suitsetatakse, ma mõtlesin, et nüüd ma olengi väljas, et kõik suitsetavad, aga ma ei saanudki enam hingata, ei saanud üldse hingata. Aga nii kuum ei olnud, kui suits oli. Siis ma keerasin ära. Siis läks kuumaks. Siis ma keerasin jälle ära. Siis ma mõtlesin, et nüüd on küün põlema läinud. Et üleval põleb, et ma pean alla hoidma, aga ma ei saanud alla minna, need sassis heinad olid seal ees. Mul ei olnud enam jõudu ka üldse, ma tundsin, et siia ma jään. — Ma tahtsingi sinna jääda, aga ma olin roninud... aga siis hakkas hiigla kuum jälle, siis ma läksin allapoole, seda ei olnud sää! ees, ma mõtlesin, et nüüd põleb päris kindlasti. Seal seinas sees oli auk. Ma ajasin käe august läbi. Ma ei tundnudki seinat. Nägin äkki, et on valge. Ma mõtlesin, et nüüd põlebki. Aga kuum ei olnud sugugi. Siis ma torkasin käe välja. Siis ma torkasin pea ka välja. Ma vaatasin välja, silmad olid pimedad, ei saanud vaadatagi kohe, nii hirmus valge oli. — Seal on auk seinas sees. Kedagi ei olnud näha, kõik olid ära läinud. Igal pool olid heinad pandud. Ma jooksin, aga ma ei jõudnud joosta kah, jalad olid nii kõveraks jäänud. Ma küsisin tolle mehe käest, mina teda ei tundnud, aga tema ei öelnud midagi, nagu

tumm oli. — Siis oli seal hulga inimesi veel. Ma mõtlesin, et nüüd ma lähen värava juurde, aga siis ma mõtlesin, et värava ette on heinad pandud, kust ma sisse saan. Siis tulid sealt ühed inimesed, kõik olid võõrad, mina ei tundnud neid ühtegi. Need ei olnud heinalised. Siis sain aru, et tulekahju on, aga keegi ei kuulnud, mis ma ütlesin, kõigil oli nii kiire... Ühtegi tuttavat inimest ei olnud. Aga kus see tulekahju oli, seda ei ütelnud mulle ükski, ma ei saanud aru ka. Ma jooksin ümber nurga. Aga sinna olid heinad pandud. Ma olin nagu segamini päris. Mina ei saanud aru, kus koha peal see uks oli. Alguses paistis, et ongi tulekahju, punas üleni, kõik, aga siis ma sain aru, et ongi punane, et õhtu on punane, et päike paistab nii punaselt, ise, aga kus see tulekahju peab olema, ei ütelnud keegi mulle midagi, ja siis ma kartsin seda, et ma ei leiagi viimati üles seda auku enam. Siis ma vaatasin: mis ma siin teen. — Aadam ütles, et mine vaata, kui suur see kiht on. Ma läksin auku tagasi. Ma mõtlesin, et kui ma ülespoole hoian... et ma seina äärest ikka üles saan. Siis ma läksin küll, aga seina enam ei olnudki, siis ma läksingi sealt, kust ei olnud kinni sõtkutud, sealt oli hästi kerge minna. Aga ma ei teadnud, kus sein enam on. Ja ees oli... ja siis jälle, kust ma läbi ei saanud. Ma kaevasin ümbert. Aga siis läks kuumaks jälle. Nii kuum ei olnud ta enne kunagi. Hinge tuli kinni hoida. Ma vaatasin, kuidas seina juurde tagasi saaks, aga ma pidin ikka üles minema, pidin kõik aeg üles hoidma, siis ma sain äkki aru, mis tulekahju see on... —

Sassi seletuse katkestab ning asendab laul:

Õhtu on maas, aga pole veel jahedat kastet,
redel on säääl, aga siin pole jalale astet.
Tahaksin minna ja rääkida rõõmuga uudist
neile, kes kaugel on tulesse määratud kuudist.

Tahaksin rännata, rääkida kõigile keeles,
mis on meil ühine, aegade algusest meeles.
Otsida mõnda, kes mõistaks mu sõnatut viibet,
säääl, kus see küün paistab kaugem kui munkade Tiibet.

Säääl, kus ei aimata sõnumit heinast ja küünist,
sest et veel kõik pole haistnud ju põlevat püünist. —
Teatakse tuld — et ta süttib kord sõgedast vennast.
Süüdlased on, aga s ü ü pole näidanud ennast.

Maailm on avar, kuid piir on sel paigal, kus oled.
Nõnda on siin ja on säääl, kus sa iganes oled.
Rahu on säääl, aga siin otsid jalale astet.
Õhtu on maas, aga maas pole jahedat kastet.

KREETA: Sa valetasid, Aadam! (Vaikus.) Sa valetasid, Aadam! See on vale kõik, mis sa räägid, Aadam. Sa oled meid petnud. Sa vedasid meid siia, ma tean küll, miks uks k i n n i on! (Vaikus. Kõik vaatavad ukse poole. Uks ongi kinni.) Ma tean, miks uks on kinni!

(Vaikus.)

JAANUS ANDREUS NOOREMB

HARALD: Et ei tekiks ... (Vaikus.)
 ANU: ... tuule ... (Vaikus.)
 LILIAN: ... tõmmet. (Sügav vaikus. Võib-olla sügavaim selles mängus.)
 ANU: Aaaaa-a-a! Aaaaa-a-a!
 LILIAN: Lähme, Pärt, lähme, Pärt, tule jookseme, lähme, Pärt!
 KREETA: Lui, ruttu, Lui, ruttu, Lui, ruttu, Lui, ruttu ...
 ANU: Aaaaa-a-a! Aaaaa-a-a!
 KOOR: Sass, Sass, Sass, Sass, lähme, Sass!
 ANU: Aaaa! (Tahab alla hüpata, Kusta ja Lui hoiavad kinni.) Laske mind, laske mind ära, mul on lehmad lüpsma, laske mind, laske mind ... lüpsma! Öhtu on, öhtu on juba, laske!
 KREETA: Tule, Lui, öhtu on!
 LILIAN: Tule, Pärt, öhtu on, tule lähme, öhtu on!
 ANU: Laske mind lahti! Laske ma lähen, laske lahti! Aaaaa! Mis te teete! Mis te minuga teete! Laske lahti, ma ei taha, ma ei taha! Ma pean minema, öhtu on, ma pean lehma lüpsma. Laske mind ...
 ÜLALT: Sass, vii meid ära, Sass, vii meid ära!
 LILIAN tõmbab Pärti, kukub pikali, Pärt otsa.
 LUI (Anule): Mis sa tänitad, hull, ole vait!
 KUSTA: Kuhu sa jooksed, kuhu sa oma arust tahad minna?
 ANU: Laske mind, ma pean lehma lüpsma. Laske lahti.
 LUI (Anule kõrva): Kuhu sa loll lähed, uks on kinni! Kuhu sa lähed, all on uks kinni!
 ANU: Mis? ... Kinni? ... Kus? Laske mind lahti, ärge hoidke mind kinni, laske lahti!
 LUI: Mis sa karjud, inimeseloom, uks on kinni! (Raputab.) Kuuled sa, uks on kinni! Ärka üles! Mis sa sonid. Uks on kinni.
 ANU: Mis? Uks? Kinni? Kus?
 KOOR: Kas uks on kinni?
 All heintes rabelevad PÄRT ja LILIAN. Pärt saab jalule, kuid Lilian tõmbab ta uuesti pikali.
 LILIAN: Tule, lähme, põgeneme, lähme ruttu!
 LUI (raputab Anu): Uks on kinni.
 ANU (ärkab äkki, täiesti rahulikult): Millest sa räägid?
 LUI: Kuhu sa minna tahad? Uks on kinni.
 ANU: Kuhu ma minna tahan? — Ma ei taha kuhugi minna. Kas Sass tuli tagasi?
 KREETA: Lui, tule nüüd ruttu.
 LUI: Sina kah! (Raputab Kreetat.) Saad aru! Mitu korda ma pean ütleva? — Uks on kinni!
 ANU: Ära mine, Kreeta, uks on kinni ...
 AADAM: ... ja heinad ajamata! (Karjub.) Heinad on ajamata, ütlen ma teile! (See väide on äkki nii võõras ja arusaamatu, näib tulevat kusagilt mujalt, näib, et ei kuulugi siia, näib, et ei ole siinsega seotudki, kuid seetõttu äkki rahustav, lohutav, turvalinegi. Tekib hetkeline vaikus.) Kuradi vasikakari! Kes teid kiini ajas? Sabad seljas, nagu ... (Läheb Liliani juurde, kisub püsti.) Tõuse üles! Aja omale jalad alla! Seisa püsti ja otsi oma hang! (Pärdile) Ja sina, lased ennast põhku kiskuda, võta hang kätte! — Korjake oma mõistuseraasud

JAANUS ANDREUS NOOREMB

kokku, kellel te lasete ennast kiini ajada! Tooge see kuradima parm siia, tooge see parm siia, ma löön talle kõrre taha! Ma löön talle kõrre sappa. Las ta lendab siis. Las ta lendab, kust tuli! — Aja endale jalad alla, aitab küll! — Ja mis te säääl üleval töllerdate?! Lui, kus sul hang on? Julius, löö see parm sealt ülevalt alla! Ma tahan näha, kuidas ta siin piriseb. Harald, palju kell on? Kell kuus tehakse uks lahti, te teate. Harald, palju kell on?

HARALD (poolmasinlikult kella võttes): Kell on... (jätab lause pooleli).

AADAM: Palju kell on, küsin ma sult!

LUI: Kell on kuus l ä b i! Kas sa ei taipä?

AADAM: Mis?

LUI: Kell on kuus läbi, ja kus see uks sul on...?

HARALD: Ei, ei ole veel läbi.

AADAM: Mis te siis vahite, hakake viskama. Harald, võta hang pihku! (Võtab ise oma hangu ja viskab.) Võta, Kusta! (Kusta haarab sületäit, kuid hilja, see kukub alla tagasi.) Magad või?!

KUSTA: Ma jah väheke ühte silma...

HARALD: Kuule, Aadam, kuule, äkki...

AADAM: Ei, kui sul aju raasugi peas on, kui sul üksainuke hobuse-sita aatom peas koliseb, sa ei hakka seda idiooti uskuma! Magas all põhus, nüüd tuleb üles... ma ei saa aru, mis teil viga on, lasete ennast unejutuga lolliks ajada! Mõttele nüüd ise oma peaga. Oma kuulsa ja mõistliku peaga. Kus see tuli siin olla saab. Tunned ise lõhna? Nuusuta! — Kuradi kanavargad!

HARALD: Nojah, võib-olla, seda nüüd muidugi, ega ma... (Võtab vigla.)

PÄRT ajab ennast püsti, võtab ka hangu. Alumine rinne peale Liliani on valmis tööd alustama, kuigi kõigil on selge, isegi Aadamal, et töö kella kuueks kuidagi valmis ei saa. Ometi on nad valmis alustama.

KUSTA: Kuule, Sass, räägi õige, kus sa käisid! (Aadam, Harald ja Pärt hoiavad oma hangutäisi üleval, keegi ei võta vastu, nad ei saa oma hangusid tagasi tõmmata. Mõne aja nad seisavadki nii.) Sass, sa oled kõva jutumees, mina arvasin ikka alati, et sina sest tühjast jutuvdamisest na... midagi ei hooli!

SASS: Ma käisin väljas... Ma käisin väljas küll.

KOOR: Muidugi käis Sass väljas. — Sass, sa käisid ju väljas?!

ANU: Sass käis väljas muidugi. Muidugi käis Sass väljas. Sass käis väljas ja tuli meile ütlema...

KUSTA: Hea küll... Kuidas seal nende tuletõrjepritsidega oli?

SASS: Võõrad mehed olid, keegi mulle midagi ei öelnud.

KUSTA: Kiiivritega või? — Neil on need uhked vaskkiiivrid. Läigivad nagu juudi...

SASS: Kiiivrid... jah kiiivrid olid... ei, kiiivreid ei olnud. Kiiivreid ei olnud. Võõrad mehed olid. Nendel meestel kiiivreid ei olnud.

KUSTA: Aga auk? Kuspool kandis sul see auk pidi olema?

AADAM (tõmbab oma vigla tagasi): Mis auk, peas on tal auk, näos on tal auk, sealt ta muliseb...

LUI: Kuule, Aadam, sinu auk... Ütle nüüd välja. Mis nende

värvatega on? Seleta ära, miks need värvavad ikka kinni on. Kes seda enne näinud on, et küüni värvavad töö ajal kinni pannakse. Seleta ära, mis sa neist värvatest tead!

AADAM: Värvavad tehakse kell kuus lahti.

LUI: Kust sa tead? Räägi see välja! Kust sa tead seda?

AADAM: Oota! Kannata, ja kohe sa näed, kuidas nad lahti lähevad.

LUI: Mis ma enam ootan, kell on kuus läbi!

HARALD: Ei ole veel kuus.

LUI: Ära lollita. Kell on kuus. Nüüd ootame vastust. Nüüd tuleb kaelakohus.

HARALD: Võib-olla ootavad pritsimehed ukse taga. Kui tulekahju on, siis peab seda ruttu tegema, siis peab ruttu sisse sõitma. Aga võib-olla nad ei tea, et me siin oleme... Kuulge, kas nad teavad, et me siin oleme?

Vaikus.

AADAM: Kes?

HARALD: Nad teevad ukсед kähku lahti ja sõidavad sisse.

AADAM: Kuidas nad sinu arust sisse sõidavad, kui hein on ees? — Kui te tuletõrjujaid ootate, siis ajage heinad jalust, mis kuradi heinatangiga nad sinu arust tulevad, ajage heinad jalust ära!

HARALD: Jah, õige muidugi, ajame heinad jalust ära. Pärt, Lilian, ajame heinad jalust ära. Ruttu. (Pärt ja Lilian lasevad ennast hüpnotiseerida.) Kähku, Kusta, Lui, Anu, Kreeta, Julius... tuletõrje on ukse taga. Kähku ajame heinad eest, kuulete. Kas te kuulete, tuletõrje on ukse taga.

Kõik kuulatavad. On kuulda mingit raksumist.

KÕIK (peale Aadama, Lui ja Kusta läbiseigi): Ruttu! Kähku! Auto on ukse ees... (Hakkavad õhinal heinu tõstma. Suures saginas ei pane keegi tähele, et UKS avanebki.)

Uks avaneb. Keegi ei näe. Kõik töötavad. Aadam, Lui ja Kusta rahulikult, teised rabeldes. Ka vaatajad ei näe, sest uks on küljel. Vaatajad näevad vaid kollast keelt, mis sirutub poolviltu üle lava. Võib arvata, et tulekahju ongi puhkenud. See keel on nii punane ikkagi. Miski ei ole maailmas kurvem kui see punane keel. Kõik hangevad rabeldes, uks on lahti.

LUI: Aitab komejandimängust! (Lükkab heinad alla tagasi.) Aadam tellis hommikul pritsimehed kella kuueks ukse taha. Temal oli see ette teada, et küün põlema pannakse. — Võib-olla ise panigi. Pani üksiti küüni põlema, kui juba tuletõrje välja kutsus. Mina sellist komejanti ei mängi! Tule, Kreeta (võtab käest), lähme!

ANU: Lui!

AADAM (tõstab vigla püsti): Tule-tule!

HARALD ja PÄRT vaatavad selja taha.

HARALD: U k s on lahti!

AADAM: Tule-tule, endal on viskamine pooleli!

LUI: Eest ära oma harud, nüüd minnakse!

AADAM: Tule-tule! Siit küünist ei lähe ükski ära, enne kui heinad on aetud. Harald, tule tagasi! (Harald on kahevahel, Pärt on minemas.)

LILIAN: Tule ruttu, Pärt. (Liliani vahelesegamine otsustab asja.

Pärt vaatab üles, näeb: üleval seisavad käsikäes Kreeta ja Lui. Pärt raputab Liliani käe küljest lahti.)

PÄRT (Lilianile): Mine! (Tõstab hangu. Luile) Tule! (Harald on kahevahel.)

LUI: Eest ära, nüüd tullakse! (Seab ennast hüpevalmis.)

LILIAN (võtab uuesti Pärdi käest): Tule nüüd, Pärt!

PÄRT pöördub, hang ikka püsti, Liliani poole, ent samal ajal —

KREETA (Luile): Siis mine, sina... Kardad neid...?!

ANU: Lui!

KREETA tõukab Lui minekule, aga võib-olla oleks Lui isegi hüpanud. Igatahes on selge, et Kreeta ka tõukas. Seda on märganud Anugi.

ANU: Kreeta!

HARALD: Tuleb!

AADAM: Kus sa tuled! (Tõmbab oma hangu eest ära.)

PÄRT (Lilianile): Mine!...

Lui kukub Pärdi hangu otsa. Hang vajub aegamööda vart pidi heintesse, Lui ei jää isegi rippuma.

LUI: Aaa! Kurrat, kura... di...!

Pärt haarab Luid, kuid see on hanguharudes ja juba surnudki. Lui veereb heinavirnalt koos lahtiste heintega alla.

PÄRT (kargab Lilianile kallale): Noh, sina, sina kuradi lits, mõrtsukas, kuradi konn. Ma löön su maha, ma tapan su ära, mõrtsukas!

ANU (Kreeta kallale): Kuradi mõrvar, kuradi mõrtsukas, lits, mõrvar, mõrtsukas...!

KREETA: Käi eemale, lutikas! Käi eemale, lutikas!

PÄRT (peksab Liliani): Kuradi mõrtsukas!

LILIAN (Aadamale): Mõrtsukas oled, sina tapsid! Sina tapsid, sina tapsid Lui! Sina tahad meid kõiki tappa. Sina tapsid Lui. Pärt ei ole süüdi. Sina tahad meid kõiki tappa.

PÄRT (raputab Liliani): Ole vait, lollakas!

LILIAN: Pärt ei ole süüdi!

ANU: Kreeta tappis, ma nägin, kuidas ta tõukas. — Sa tõukasid! Sa tõukasid! Sul oli kade meel. Jah, sa ei saanud Luid endale, sul oli kade meel!

KREETA: Endale? Lutikas! Kasi eemale! Jäle lutikas!

LILIAN (Aadamale): Mõrtsukas, mõrtsukas oled... Pärt ei ole süüdi!

Punane pilu hakkab aegamööda kitsenema, UKS LÄHEB KINNI, isegi kriuksatust on kuulda. Kellelgi pole mahti seda märgata.

PÄRT (Lilianile): Pea lõuad, sina!

LILIAN (Aadamale): Pärt ei ole süüdi.

AADAM: Ja ei olegi! Muidugi ei ole Pärt süüdi. Mis temal süüdi olla?!

LILIAN: Sina tapsid Lui.

AADAM: Muidugi mina tapsin! (Kisub verise hangu heintest välja, võtab selle endale, annab oma jao Pärdile.) Säh, Pärt, võta oma hang, kuuled, sa idioot, võta oma hang!

PÄRT: No... kura...

LILIAN (haarab hangust kinni, kisub Aadama käest ära, annab Pärdile): Võta oma hang. Ta tappis Lui. Lui on tema poeg. Ta tappis...

JAANUS ANDREUS NOOREMB

PÄRT: Kõik me oleme tema pojad...

KREETA: ... ja tütreid...

KUSTA: Aamen!

AADAM: Võib-olla oletegi! Võib-olla te oletegi kõik mu tütreid ja kõik mu pojad, aga kust kuradist pean mina seda teadma, kes on mulle seda öelnud?! — Kes on see, kes tuli mu juurde ja ütles: säh, võta, see on su poeg; kes tuli mu juurde ja ütles: säh, võta, see on su tütar; keegi kurat, ükski hingeline ei tule mu juurde ega ütle: see on sinu poeg, see on sinu tütar. — Mitte ükski hingeline ei tule, sest et ükski hingeline ei tea seda, sest et ükski kuradi hingeline ei võigi seda teada. Need on kõik mahasalatud pojad ja mahasalatud tütreid, salatud ja varjatud. Mitte ühtegi poega ei ole mul ilmiski olnud, mitte ühtegi tütarit ei ole saanudki olla, sest kõik nad on varjatud ja maha salatud, salaja hautud ja salaja saadud. Salaja ja peidus. — Mina olen oma seemned vihaga laiali pildunud, vihaga olen oma seemned laiali pildunud. Avalikult ja ausalt. Midagi ei ole mina salanud, midagi ei ole ma salaja teinud. Igasse küüni olen ma tulnud, seeme pihu peal, igast uksest olen ma sisse läinud, mis on lahti löödud, igast kuradi urust olen ma läbi käinud — kõik nad on oma väravad mulle lahti teinud. Mind pimedasse küüni kutsunud ja salaja pimedas küünis omaenda pimedas küüni ukseid lahti löönud. — Ma ütlen, ma olen igale poole sinna sisse läinud, ma olen neetud kuradi vihaga sisse läinud, kõikides nendes pimedates küünides olen ma käinud, mustades ja kuumades, vihaga ja ausalt, omaenda seemned pihu peal. Ja kõik, mis ma sinna küüni olen ajanud, kõikidesse nendes mustadesse kuumadesse põlevatesse küünidesse, on olnud minu enda seemned peo peal avalikult. Ma olen seal käinud, kui väravad on lahti olnud, ja välja tulnud, kui töö on tehtud, kui seemneajamine on lõpetatud, kui väravad on jälle lahti löödud. Niisama ausalt kui ma tulin, niisamaguse vihaga olen ma sealt välja tulnud. Ei ole mina sinna lävele ootama jäänud, ei ole ma neid pimedaid ukseid valvanud, ei ole mina uurinud, mis sääl pimedas tehakse, kes sääl sees käivad, kes sääl sees elavad, kes säält tulevad ja kes sinna lähevad. Ma ei ole seda teinud. Ei tee, ei tee — kuradi põrgu päralt! — seda kunagi. Mina ei ole lapsi jätnud. Minu lapsed on kõik viimseini tapetud, keldritesse kinni pandud. Minu lapsed on veel sündimata. Minu oma lapsed. Kes tappis Lui? — Kas mina tapsin Lui? Kas sina tapsid, Pärt? Võib-olla oled sina mu poeg, aga siis oled sa mu salapoeg. Petetud poeg. Kes tappis? (Lilianile) Sina tapsid. Sina oled kõik mu pojad tapnud. (Kreetale) Sina tapsid. Sina oled kõik mu pojad tapnud, viimse kui... (Anule) Sina tapsid. Sina, lutikas, oled mu pojad söönud. (Lilianile) Kus sa oled mu pojad pannud? Mis sa varjad sääl oma pimedas koopas? Näita välja, mis sul sääl sees on, mida sa haud oma küünis, mida sa varjad oma küünis, näita välja! — Enne ei sünni ühtegi poega, enne ei sünni, kui need koopad hakkavad läbi paistma, kui need kuradi koopad valgeks lähevad, vihaselt valgeks lähevad. Seni kuni koopad on pimedad, ei sünni ühtegi poega ega tütarit, sünnivad need, kes sünnivad, ise sünnivad ja ise surevad, ilma poeg või tütar olemata. Sünnivad, kui aeg on tulnud ja valmis saanud. Mina koopa suul ei valva. — Ja mis te arvate, kes ootab sääl värava taga, kes on see kuradi valvaja, kes

JAANUS ANDREUS NOOREMB

ootab, kui värav on juba kinni löödud? Meie oleme siin sees, meie oleme siin kuradi koopas, ei pojad ei tütreid, vaid ise. Ja meie oleme siin sees senikaua, kui me siin valmis saame, kui me ise valmis saame. Saage aru. Niikaua oleme siin koopas ja kes siit välja läheb, ei ole ise; see on surnud. Siit ei lähe enne keegi välja, kui ta valmis on. Elusalt ei sünni keegi, kui ta valmis ei ole. Sa tahad inimene olla. (Lilianile) Sina tahad inimene olla. (Anule) Sina tahad inimene olla. Aga sa ei ole inimene, enne kui sa valmis ei ole, enne kui sus viha valmis ei ole, enne kui sa vihaselt valmis ei ole. — Siis alles sa oled inimene. Ainult kes valmis on, on inimene. Kes valmis on, on elav. Kes pooleli on, on surnud. Ja sellel ei ole nime. Ja nime ei ole enne, kui sa nime ei ole teinud. Enne nime oled sa surnud. Surnud ja nimeta surnud. Tee nimi valmis, siis sa oled valmis. Tee ära see kuradi needus, millel nimi on, ja kui ta valmis ei ole, ei ole tal nime mingit. Enne kui sa valmis ei tee, kuuled sa, enne kui sa valmis ei tee, ära ei tee, nime ei tee, sul nime ei ole. Ilma nimeta oled sa surnud. Tee ära, tee oma nimi ära. Tee lõpuni ära, tee oma viha valmis, siis on sel vihal nimi.

KEEGI ÜLAL hakkab laulma:

Elas ilus kaunis noormees, nimi oli Lui,
seemet külvas kevade ja heina niitis sui.
Oli nagu oli, vallaspoiss ju oli,
armas poiss ta oli, nimi oli Lui.

Mõni poiss on peiar, mõni tõnts kui tukunui,
kõigist kõige mehelikum silma hakkab Lui.
Oli nagu oli, vallaspoiss ju oli,
armas poiss ta oli, nimi oli Lui.

Palju nõrku noorikuid ja tarku tüdrukuid
ilusamaks lähevad, kui näevad uhket Luid.
Oli nagu oli, vallaspoiss ju oli,
armas poiss ta oli, nimi oli Lui.

Tüdrukutel-armsakestel hale tuleb kui
küla peal või välja vahel vastu juhtub Lui.
Oli nagu oli, vallaspoiss ju oli,
armas poiss ta oli, nimi oli Lui.

Unustama, armastama kutsub süda, kuid
samal ajal verevennaks usuvad kõik Luid.
Oli nagu oli, vallaspoiss ju oli,
armas poiss ta oli, nimi oli Lui.

LILIAN: Mis see on?

ÜLALT: Mis?

ANU ja KREETA: Mis?

LILIAN: Kas te tunnete? (Nuusutab.) Kas te tunnete nüüd? Kas te nüüd tunnete?

JAANUS ANDREUS NOOREMB

ÜLALT: Mis?
 KREETA: Mis?
 ANU: Mis?
 LILIAN: Kas te tunnete nüüd lõhna?
 ANU: Põleb!
 ÜLALT: Mis?
 KREETA: Põleb!
 LILIAN: Jookseme, Pärt. (Jookseb ja komistab Lui surnukehale.
 Kõik nuusutavad.)
 ÜLALT: Lähme, Julius! Sass, lähme, lähme...
 HARALD: Vist... põlebki.
 PÄRT kisub Liliani püsti.
 LILIAN: Lähme, Pärt!
 KUSTA: Kuhu te ruttate, rahutud hinged?
 Veel küünis viibiv LUI vihane VAIM vastab — kuuldamatult: Kes
 teab, eks pärast näe!
 PÄRT ja LILIAN rüselevad väravani. Pärt kolistab väravat, värav
 ei avane.
 HARALD: Uks... on kinni.
 KUSTA: Kodanike ülim kohus on hoida rahu segasel ajal!
 PÄRT (kolgib uksele): Kuradi needus! Uks!
 LILIAN: Lükka uks lahti, mis sa ootad, lükka lahti, kas sa ei jõua
 siis, kas sa ei jõua enam ustki lahti... Lükka! (Lükkab ise ka.) Miks
 sa ei lükka. Pärt, ära hoiu ust kinni, lükka!
 HARALD: Nad panid ukse kinni, nad kartsid tuuletõmbust. Me
 oleks pidanud kohe minema.
 AADAM: Mine siis.
 HARALD: Väravad on kinni. Me oleks pidanud kohe minema. Nad
 ei teadnud, et me siin oleme. Keegi ei teadnud, ja nad panid ukse
 kinni. Neile peab teatama.
 KUSTA: Ära sa marki kleepimata jäta, kui teatad...
 HARALD: Me peame teatama.
 AADAM: Mida? Mis sul teatada on?
 HARALD: Me peame teatama, et me oleme sees.
 ANU: Kellele? — Teatage siis!
 KREETA: Loll. (Aadamale) Sinu pärast me siia jäime! Sina...
 AADAM: Ei, sina tapsid Lui!
 ANU (Kreetale): Sina tapsid Lui, sinu pärast peame nüüd põlema!
 PÄRT: See kuradi värav on kinni. See kuradi värav ei anna ükski
 toll järele.
 LILIAN: Lükka! Lükka-lükka, Pärt!
 KREETA: Pärt, see ei aita, hilja on juba. Sa jäid minekuga hiljaks.
 Pärt, sa tapsid Lui ja jäid minekuga hiljaks. Aga sa tapsid Lui liiga
 hilja. Sellepärast jäid sa minekuga hiljaks. Sellest tapmisest ei
 olnud...
 ANU: Ära osata, ise sa tõukasid!
 KOOR ÜLALT: Kas värav on lahti?
 PÄRT: Ei see kuradi värav ei anna tolligi järele.
 LILIAN: Pärt, päästa värav lahti. Mis sa hoiad väravat kinni, miks
 sa hoiad mind siin...

HARALD: Me peame teatama.

AADAM: Siis teata, kuradi lambapea. Teata, või tule tööle. (Pärdile) Kas sa ise tead, mis sa teed, Pärt? Jäta see kloppimine, tule hakkame ajama.

HARALD: Sa oled tõesti hull! Ajame, ajame, ajame! — Kellele me ajame? Misasja me ajame?

AADAM: Heinad on ajamata...

HARALD: Siis aja, aja!

AADAM: Mina ajan nagunii. Pärt, tule hakkame ajama.

HARALD: Milleks? Milleks? — Sa oled hull! Ükskõik, kus nad põlevad!

AADAM: Põlevad? Mis põlevad? Tahad ise neile tule otsa pista? — Näita mulle üks põlenud kõrs! Mis sa pasandad nagu eided. Ajame heinad ära, siis vaatame, mis siis saab.

HARALD: Vaatame-vaatame! Mida me vaatame?

LILIAN (nutab): Ma ei kannata enam neid heinu. Ma ei või neid heinu näha. Ma põletaks nad viimсени maha. Ma panen sellele küünile tule otsa. Ma ei tõsta eluajal enam ühtegi heinakõrt!

KUSTA: Kui sulle antakse! Kui sulle antakse...

KREETA: Palu jumalat, et sul lastakse tõsta!

ANU: Mis me siis teeme? Ega me ei saa siia sisse põleda!

KOOR: Sass, vii meid välja! Sass, Julius, lähme ära! — Sass viib meid välja.

LILIAN: Ma ei tõsta oma elus enam heinakõrtki. Põletan heinad viimse kõrreni maha!

ANU: Ma pean õhtuks ära minema, mul on lehmad lüpssta. Ma ei saa siia jääda.

HARALD (hakkab seinale toetudes üles ronima): Me peame teatama.

AADAM (Pärdile): Pärt, sinul on veel aru peas, tule ajame need heinad üles. Ega kuskile niikuinii ei pääse. Kui nad ukse lahti teevad, eks me näe...

PÄRT: Mis mõte on enam sellel ajamisel? Sel tööl ei ole mingit mõtet.

AADAM: Just ainult mõte ongi. Kas või sellepärast, et siin ruum oleks, kus kustutada saab, kui sa tõesti arvad, et tuli lahti pääseb. Kas või ainult selle pärast.

PÄRT ei tea, mis teha, tuleb viimaks siiski virna juurde.

AADAM (üles): Kas üleval on veel keegi täies arus?

KUSTA: Umbes nii keskmises.

KOOR: Sass, me peame minema sellest august, all on ukсед kinni. Julius, sina ka. Midagi muud ei aita, lähme sellest august.

JULIUS: Kus see auk teie arvates on?

SASS: Sääl on seinale sees auk küll. Sealt ma käisingi väljas.

JULIUS: Aga kuskohas see auk on, tead sa seda? Seinale sees küll!

SASS: Sääl seinale sees on.

KREETA: Kas te lähete?

ANU: Kuhu nad lähevad?

KOOR: Lähme siis, lähme august, Sass, sina juhud meid, Sass, sina tead, kus auk on.

JAANUS ANDREUS NOOREMB

JULIUS: Sass ei tea midagi. Kus ta teab!
 SASS: Ei, ma tean küll.
 KREETA: Kuule, Sass, miks sa tagasi tulid?
 ANU: Kas Sass tuli tagasi?
 AADAM (Pärdile): Kas hakkame viskama?
 LILIAN: Ma ei või neid heinu näha. (Tuleb siiski üle heinte Pärdi juurde tagasi.)
 AADAM (alustab tööd): Võta, Kusta! (Kusta võtab heinad vastu, kuid ei viska enam kõrgemale.)
 KREETA: Ütle mulle, Sass, miks sa tulid tagasi!
 SASS: Kust ma tagasi tulin?
 KREETA: Sealt august. Sealt august, kust sa väljas käisid.
 KOOR: Hakkame ruttu minema, Sass, tule vii meid, ärme enam viidame.
 JULIUS: Aga kui tuli on just seal?
 ANU: Kus see tuli on?
 HARALD ronib mööda seina.
 KREETA: Miks sa tulid sealt august tagasi?
 SASS: Ma pidin ju tulema. Aadam käskis mul käia vaatamas.
 KOOR: Lähme, mis siis, et seal võib... Lähme ringiga mööda.
 KREETA: Kas te lähete?
 ANU: Kas nad lähevad ära?
 LILIAN (Pärdile): Kuuled, nad lähevad ära. Lähme ka. Sass viib meid välja. Sass juhatab meid...
 KOOR: Ruttu, las Sass läheb ees. Julius tuleb lõpus. — Julius, vaata, et keegi meist ära ei kao.
 KREETA: Kas te lähete?
 Vaikus. Vastust ei tule. Ülemine virn on nüüdsest tühi ja vaikne.
 ANU: Kas nad lähevad? Kas Sass teab, kus minna?
 KUSTA: Sass on vana meremees. Sass on nagu Mooses. See viib rahva läbi tule ja mere. Ainult kui meri eest ära läheb. Ainult kui ta pool-Mooses on, siis tuleb meri poole peal tagasi. Siis on nad pool-kuivamaaelanikud ja pool-märjamaaelanikud. Aga põhja mööda pidi kah käia saama, kui niisugused tallad on. Tuukritel on päris niisugused käimad. Ja pommid ripuvad ka küljes. Niisugustega võib okeaanist ka läbi minna, ainult kui tuli külge ei tule. Tule peal need tallad särtsuvad hästi...
 KREETA: Sass?!
 Vastust ei tule.
 KREETA: Julius?
 Julius ei vasta.
 KREETA: Tüdrukud!
 Vastust ei tule.
 ANU: Ongi läinud.
 KREETA: Jah. — Tüdrukud!
 Keegi ei vasta enam.
 ANU: Mis meist saab?
 KREETA: Meie läheme ka.
 ANU: Kellega me läheme?
 KREETA: Kellega, kellega? — Luiga läheme.

ANU: Kas Lui on elus?

KREETA: Lui on elusam kui kunagi varem.

LILIAN: Lui on surnud. Lähme, Pärt. Ma ei või enam. Ma ei või neid asju enam kannatada.

AADAM: Ja kuhu sa tahad nende asjade eest minna?!

LILIAN: Lähme, Pärt, teistega kaasa.

KREETA (üles): Tüdrukud! — (Vaikus. Anule) Lähme siis, Anu.

ANU: Kes meid viib?

KREETA: Mina viin, tule.

ANU (üles): Kas seal on keegi?

MEESHÄÄL ÜLALT: Jah.

KÕIK: Kes seal on?

HÄÄL: Mina.

KÕIK (peale Kusta): Kes seal on?

KUSTA: Harald on üleval.

PÄRT: Mis sa teed seal, Harald?

HARALD: Peab teatama.

AADAM: Kellele sa teatad? Mida sa teatad? Lindudele või?

KREETA: Lähme meie, Anu!

ANU: Ära jäta mind üksi, Kreeta, ma hoian sust kinni.

KREETA: Hoi mu seelikust kinni.

ANU: Ma hoian su seelikust kinni. Ära jäta mind heintesse.

KREETA: Hoi seelikust kinni. (Kaovad heintesse.)

HARALD: Peab signaliseerima.

AADAM: Kas nüüd on kõik parmud kadunud?

LILIAN: Meie ka, Pärt!

AADAM (Pärdile): Sa näed, mis ta ootab, mis sa vahid! Poe siinsamas heintesse, tõmba ta läbi ja tule tööle. Tõmba ta läbi, siis saab ta rahu, ja siis tule tööle.

LILIAN: Pärt, Pärdikene! (Kisub Pärdi endaga koos pikali.) Pärdikene, Pärt!

AADAM: Kusta!

Keegi ei vasta. Nüüd on laval näha ainult Aadamat.

AADAM: Kusta?

Vaikus. Pärt ja Lilian on kadunud.

AADAM: Harald!

HARALD: Jah, ma signaliseerin, kohe . . .

AADAM: Kusta!

Vastust ei tule.

AADAM: Pärt!

Vastust ei tule.

AADAM: Haaa . . .!

Ülalt hakkab kostma HARALDI tagumine vastu katust. Katus kõmiseb, lava on nagu valjuhääldaja. Saal kõmiseb vastu. Veel ärkvel olevad vaatajad teevad uniselt silmad lahti. Läbi suitsu ja vina näevad nad laval AADAMAT: Adam mõtleb, võtab siis hangutäie, viskab üles, see kukub alla. Võtab uue, viskab, ka see täis kukub alla.

AADAM: Kusta!

KUSTA (hääle heintest): Jah!

AADAM: Kusta, kus sa oled?

JAANUS ANDREUS NOOREMB

KUSTA: Siin!

AADAM: Miks sa vastu ei võta?

KUSTA: Oota, ma kohe.

AADAM: Mis sa viidad aega! Me ei jõua ära ajada, heina on palju. Me oleme ainult kahekesi. Harald läks hulluks, temast ei ole asja midagi. — Ma viskan, võta vastu!

KUSTA: Jajah, kannata üks raas.

AADAM: Mis sa teed seal?

KUSTA: Ei... midagi.

AADAM: Ega sa ei suitseta? Siin on nii kange suitsu lõhn.

KUSTA: Ei... ei suitseta.

AADAM: Kas sa tahtsid ära minna?

KUSTA: Ei. Ei tahtnud.

AADAM: Võta siis vastu.

KUSTA: Jah, lase käia.

AADAM: Kas sa üles saad visata?

KUSTA: Vast... saan kah. Vast saan seda tööd ka teha. — Mina olen neid kõiki nagu... maailmas proovinud. Ükskord kui...

AADAM: Me oleme ainult kahekesi.

KUSTA: Jah. Kaks on ka mees. Ükskord kui ma...

AADAM: Kas sa saad üles visata?

KUSTA: Jajah, viska-viska, mis sa nii palju seletad. Sa oled nagu... (Kusta alustab monoloogi. See on õnneks viimane selles irvemängus. See tähendab, viimane, mida võib näha-kuulda, sest kuidas mäng lõpeb, ei tea keegi. Irvemäng jääbki lõpetamata, aga võib-olla kestab lõpmatuseni edasi, keegi ei tea seda enam, sest kõik suiguvad vinguunne. Kusta monoloogi saadab HARALDI monotoonne kloppimine, see tähendab, katuse kõmin, hiljem sekkub sellesse kiirabi läbilõikav sireen. Saali tulevad maskides sanitarid ja hakkavad minestanud vaatajaid välja kandma. Laval aga kestab lõppematu heinahan gumine edasi. Kusagil monoloogi arenduses tuleb heintest välja PÄRT, kohendab ennast ja hakkab hanguma. See edeneb jõudsamini kui enne, Kustal on tegemist, et rääkimise ja hangumisega hakkama saada. Ta töö muutub veelgi raskemaks, kui mõne aja pärast ilmub heintest ka LILIAN: temagi ei lausu musta ega valget, kohendab ennast, klopib — nagu oleks sel mõtet — Pärdi selja heintest puhtamaks, otsib hangu. Nad hanguvad all kolmekesi, kõrgemal on Kusta. Kusta hangub ja räägib korruga. Ülal katuse all taob oma monotoonset SOS-i HARALD): ... Ükskord kui me Moonsundi Vasseliga, sina, Aadam, oled nagu Lintströmi Iida, see ei saanud ka kunagi, ja kui me siis selle Moonsundi Vasseliga selle kreeka pähkli äri pooleli jätsime, või oli see nüüd, ma ei mäletagi. Sass oleks mäletanud küll, aga noh, Sass läks. Või oli see siis, kui me maapirne arendasime. Aga Moonsundi Vassel see küll oli, seda ma mäletan kindlasti. Maal oli rahvas harimata ja ei mõistnud tema selle kreeka pähkliga midagi teha. Siis kui inimesed õppisid pärast halvaad sööma, — mina tulin ükskord Ihamaru poodi manu õlut jooma. Krämiski Kusta, too oli ka Kusta, tuli mulle vastu, mina vaatan, temal on habe pruuni puru täis, mina küsin, kas sa õlut lased kah, või väljagi teed, mäletad, kui ma sulle möödunud laupäeval kolm pudelit tegin, aga tema ütleb, endal habe pruuni puru täis: mina

seda õlut enam ei loksuta. Mina küsisin: mis sa siin teed? Tema ütles, et käisin niisama poe juures vaatamas. Mina küsisin siis, mis pudruga sa oma habeme ja mokad oled kokku määrinud, tema ütles, mis pudruga, ma ostsin pool naela halvaad — vaat siis oli haridus juba maale tulnud. Me oleks võinud Vasseliga halvaadki müüa, aga kui me kreeka pähkleid kauplesime, siis ei tahtnud ükski osta. Nemad mõtlesid, et... keegi ei uskunud, et see üldse puu otsas kasvabki. — Keegi ei uskunud, et ta üldse kasvab. Siis olid inimesed nii rumalad, nad arvasid, et need on vabrikus tehtud, et see on nigu kunstsarvest või... või mine tea. Et need on kuulid või granaadid. No mitte üks hing ei ostnud neid, tee mis tahad, anna või ilma, siis ei võta kah, pillub sulle järele, et muidu satub kogemata laste kätte. Siis me istusime nende kolme koti juures — see oli ikka kreeka pähkel küll, sest maapirn ei olnud meil rohkem kui poolteist kotti oligi, ja Lintströmi Iida juures nad seisid. — Ja Lintströmi Iida rääkis nagu sina, Aadam, et millal me need ära müüme, kas sa saad nad ära müüa, varsti pead need ära müüma... — Istus meie kõrval lauas, meie sööme muudkui neid kreeka pähkleid, need lähevad suus pärast mõrudaks kah, kui neil see pruunikas kahu on pääl, sel on sihuke mõru ollus sees. Ega sa üle poole kilo korruga ei söö. Aga Vassel sõi neid viha pärast. Tema oli ka sihuke mees nagu sina. Ja siis Vassel ütles, et mis me siin ilma asjata istume ja Iida lora kuulame. Iida aga istub meie kõrval, ise ta üldse pähkleid ei proovinud, tema ka ei uskunud proovida. Aga müüa tahtis küll. Siis Moonsundi Vassel ütleski: kui seda haridust nii vähe on, siis me peame enne seda haridust tõstma ja siis saame vast mõne pähkli ka müüda. Aga Iida ütles — sellel ei seisnud suu kinni üldse, muudkui ta seal laua otsas istus ja jahvatas —, tema ütles: kui teie seda haridust tõstma hakkate, siis on ammu teie kott tühjaks söödud, ja enne kui... nojah! — Siis ütles Moonsundi Vassel mulle, et mis me sest Iida lorast kuulame, et kirjutame parem raamatu; paneme täpipealt kirja, mis Iida räägib, siis saab haridust tõstetud ja raamat kirjutatud ja siis saab midagi müüda kah. Kas halvaad või... Aga halvaast ei teatud siis veel midagi. Mina mõtlesin, et tema teeb nalja, aga tema ei mõelnudki nalja teha, usu mind, Aadam, kui sa kedagi saad maa peal uskuda; meie hakkasime toda raamatut kirjutama ja Vassel ütles, et tema enne siit üles ei tõuse, kui raamat on valmis. Mina pidin veel paberit muretsema ja siis raamatud trükkida saatma, ja Iida pidi rääkima — aga tema rääkis nagunii! —, ja mina sulle ütlen, Aadam: ükski töö ei ole nii hull kui raamatu kirjutamine. Aga võib-olla ei ole ka. Sest kõik tööd on niisugused. Kui ma hästi järele mõtlen, siis kõik tööd on niisugused, et sa ei teagi, mis töö see niisugune on. Sina ütled: tee töö valmis. Aga kust sina, Aadam, tead, mis on valmis? Sina tunned ära küll, et sina tööd teed, aga mis tööd sina teed, kust sina seda tead! — Sina paned sellele tööle nime, aga kust sina tead, et see nimi on õige nimi ja missugune valmis on see õige valmis?! — See raamat ei saanud kah valmis ja mina ei tea, kas Vassel veel seda praegugi kirjutab, sest kauplemise jättis ta sellest peale ammugi maha, ja Iida ei jõudnud nii palju rääkida, ja mina ei jõudnud nii palju paberit kokku vedada. Ja mis tööd see Vassel tegigi, kas ta kirjutaski raamatut, või mis raamat see oli, kui ta kirjutas, seda

JAANUS ANDREUS NOOREMB

mina ei või ütelda. Aga sellega ei saanud ta kunagi lõppema, sest Kikram — tal oli seal üks Kikram; mina ei tea, kust ta selle Kikrami võttis —, aga selle Kikrami juurest ta ära ei saanudki. Tema ütles, et kuidas mina saan selle Kikrami juurest ära, et teised on kõik veel kirjutamata. Mina ütlesin, et jätta see Kikram sinnapaika, aga tema ütles ei, et Kikram pidi tooma ülevalt pööningult vana diivani alla, aga kuidas tema seda diivanit sai alla tuua, kui pööningu trepp oli nii kitsas tehtud. Aga mina ütlesin: tee pööningu trepp laiemaks. Aga tema ütles: kuidas ma saan pööningu treppi laiemaks teha, kui mul maja tollipealt välja mõõdetud, ega minul trepp ei saa majast välja minna ja õhus rippuda. Aga mina ütlesin: jätta diivan sinna üles pööningule. Aga tema ütles: kuidas mina saan seda sinna jätta, kui ta sellepärast üles läks — sest tema oli selle diivani Ventsmani Lindale lubanud. Mina ütlesin: las ta tuleb siis alla ja ütleb Ventsmani Lindale, et diivanit kätte ei saa. Aga Moonsundi Vassel ütles: aga kui mina lasen Mikramil Ventsmani Lindale ütleva minna, et diivanit ei saa kätte — sina seda Ventsmani Lindat ei tea —, kui Ventsmani Linda kuuleb, et diivanit kätte ei saa, siis ei tule sellel jutul üldse lõppu. Ja kuskilt peab see Ventsmani Linda diivani saama. — Ja niimoodi ei saa see Moonsundi Vassel seda Nikramit sealt pööningult allagi, tema pidi panema selle Nikrami sääl kõiksugu tööd tegema, et senikaua kui tema mõtleb, et kuidas diivan alla saadakse, aga selle aja peale läks jutt teistega edasi ja Nikram pidi juba minema naabri poole vett võtma, siis ta pidi minema naisega arsti juurde, siis ta pidi meestega minema õlut jooma, ja Ventsmani Linda ikka ootas oma diivanit ja naine ootas arsti juurde minekut ja vesi oli võtmata ja see mees, kellel need mesitarud olid, see pidi kutsuma ühe teise mehe, ja seda meest Vasselil veel ei olnudki, aga sellel mehel oli jälle naine, ja sellest ta pidi kõik veel kirjutama, ja see jutt ei saanudki kuidagi lõppeda. See ei saanudki lõppeda, sest iga kord tuli uus inimene juurde, ja kui mõni inimene mõne asja ära tegi, siis tuli sellele asjale kaks asja otsa ja inimesed pealekauba. Ja kõik need inimesed pidid jälle tegema, ja kui nad tegid, siis tulid uued inimesed ja endised pidid tegema hoopiski muud, mis nad alguses pidid tegema. Ja see pärast pidid seda tööd tegema, mida nad alguses pidid tegema, ühed teised inimesed, ja need inimesed olid jälle uued inimesed, ja Vasselil ei olnud aimugi, mis nood pidid tegema, ja millega nende töid täita, ja tegijaid sai ikka rohkem ja tööd sai ikka rohkem, ja paberit sai veel rohkem. Ja seda paberit sai nii palju täis, et seda ei olnud Vasselil kusagil hoida ja Iida lapsed tassisid alguse minema ja Vassel ise ei mäletanudki enam, mis tal sääl alguses juba kirjutatud oli või mis tal alles oli või mis tal kadunud oli ja mis ta kirjutada tahtis, mis ta üleüldse kirjutada oli tahtnud ja miks ta kirjutada tahtis. — Ja keegi ei tea maailmas, mis ta teha tahab ja mis ta teeb. Ja kas seda, mis ta teeb, kas sellel, mis ta teeb, on nimi või pannakse talle nimi või võetakse talt nimi ära — mitte kunagi ei saa sina, Aadam, teada, mis sina teed ja kas sel tööl lõppu on, kas seda lõppu üldse olemas on. Ja sedagi sa ei tea, Aadam, kas sellel heinal, mis me siin ajame, lõppu on, ja kas sellel küünil, kus me ajame, üldse lõppu on, ja kas sellel tulel, mis siin sees hõõgub, kah kusagil lõppu on, kas see tuli plahva-

tab või ei plahvata, kas sina pääsed siit kunagi ära, sina või mina. Või kuhu need läksid, kes ära läksid. Kuhu Sass nad viis. Kas Sass üldse teadis, kuhu neid viia, ja kas niisugust kohta ongi, kuhu viia saab, kus viimine üldse midagi tähendab. Sest mina ütlen sulle, Aadam, et mina ei tea —

Aga see jutt ei lõpe kunagi. Sellel jutul ei ole lõppu nähagi, sest EESRIIE on ammugi ette vajunud, teater ammugi tühi, aastaid juba tühi ja varemeis, varemeil ehk kasekesedki kasvamas, võib-olla metski selle koha peal, võib-olla metski saanud kivisöeks, naftaks, nende lademetete kohale ehitatud uus, ajakohane bensinijaam, teenindamine ööpäev läbi, veoautodele talongidega, sõiduautodele ka sularahas. Kõik need, kes kannatavad oodata rohkem kui pool minutit, kuulevad kes teab kust, kes teab kelle jaoks mõeldud BALLAADI:

Oli teater, kus hanguti heinu,
tuli põles ja põletas seinu
ning heinu, mis kasvanud luhas —
kõik põles ja kõik on nüüd puhas.

Kõik põles ja kõik on nüüd tuhas:
nood heinad, mis kasvasid luhas,
too küün, milles hanguti heinu;
ei jäänud ei müüre ei seinu.

Tuli hävitas heinu ja seinu,
too teater, mis oli, on tuhas,
maa ammugi paljas ja puhas,
taas öitsetab säälkohas heinu.

1974—1976

Sadriddin Aini

*

Mu kallis, tule, heida loor, ei kiivast katet vaja roos!
Su põse kirkast puna ihkab näha armastaja, roos!
On punane mu kalli suu ja sirge tema piht
ning lõhna pillab tema juus kui kevadaja roos.
Su põskede ja piha lumm on täitnud terve ilmamaa,
on täna iga ergas hing su ilu kummardaja, roos!
Kuukiire moodi kiisklevad kas kastepiisad seal
või muskus hoopis ööna must on sinu lõhnastaja, roos?
Ei kastevesi ole see, mis helgib õilmeil nagu pärl,
vaid muskustäpp on põse peal su ainus ilustaja, roos.
Käis õitsev aed kas kõndimas mu kehva kodumail,
täis muskuslõhna pilgeni on minu maja, roos?
Hüatsindiõilmeid võrrelda ei juustekeerisega saa —
su juuste lõhna eest ma annaks kogu õiteaja, roos!
Ainil on lembus südames ja luulesõnad suul,
ta on kui ööbik öiekuul su ülistaja, roos!

*

Täna on pidu, mu sõbrad, vein peekreisse kallake meile,
vein mälust ja meelest las kannab kõik mure, mis oli veel eile!
Kõlama pange te flöödid, tanbuurid, dutaarid ja trummid,
hoiaks mis hälbimast sõpru nüüd aru ja karskuse teile!
Iludus kallike tooge me sekka ja ehtige temaga pidu,
ilu ja vein — täna me hinged ja südamed kuuluvad teile!
Hingel on kerge, kui kerkivad raskemad peekrid,
visake välja see mees, kelle kasinus tuska teeb meile!
Suudelgem peekrite ääri ja joobugem punastest huultest —
tänasel pilgaril olgu me mõtetes ruumi vaid neile!
Suudelgem helkivaid hõbedast põski ja punavaid huuli,
lõhnavad, keerlevad lokid nüüd terveks maailmaks on meile!
Laulgem nüüd rõõmsat gaseeli, mis hetkel sel meenus Ainile,
kuna gasell nõnda hõrgutav, õrn täna eksis me teile!

SADRIDDIN AINI

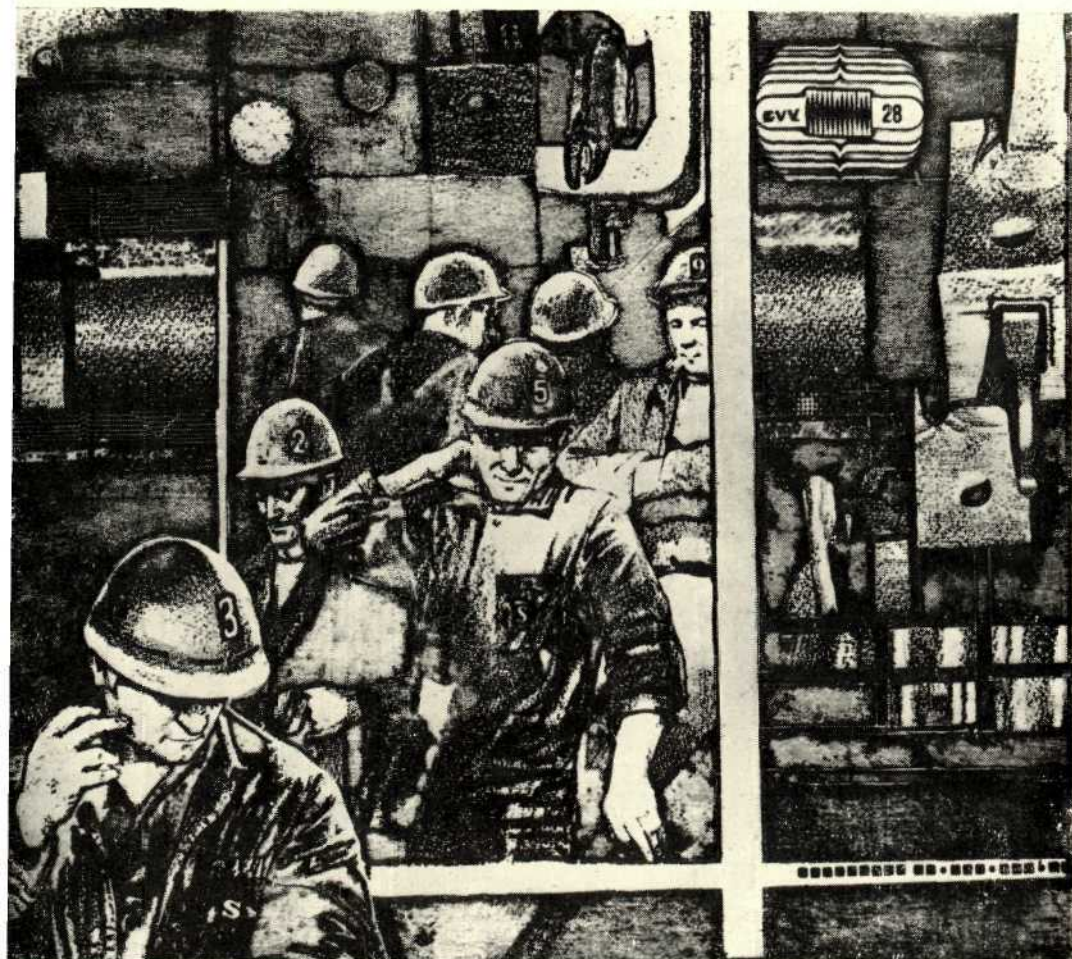
(Saiibi matkides)

Unistan heitmisest silmili tolmusse kallima rajal,
kõrgemal kõikidest olen ma tolmusse heitmise ajal.
Armunu igatsusvalu ei liiguta iludust hõrku,
hüljatu pisaraist jõgesid kallima rajale sajab.
Sõbrad kõik naudivad aedades tulpe, hüatsinte ja roose,
armunu üksinda kallima põskede helki vaid vajab.
Kallima põskedesära eest kingin ma päikese taevast,
lokkidest lummunu jaoks pole väärtust ka õielgi sajal.
Igatsusvalu mu mõtted kõik aedadest kaugele kandis,
aiad mu meeltes vaid õitsevad kalliga kohtumisajal.
Elu on üksindusöö — sama pikk nagu armsama juuski —
lootust ei ole, sest ukсед on suletud kallima majal.
Mõtisklus kohtumishetkest võib viia meid unenäoilma,
ulmades kallima nimi mu kõrvades magusalt kajab.
Vaata neid sõgedaid: otsivad lõõmavast tulest nad juua —
lembus ja kirk äratõugatud armunu lausa vist meeletuks ajab!
Mõtle, Aini, et Saiib ühe reaga on paljuile lohutust toonud:
«Suutmist kui kätes on vähe, siis elame ulmade najal!»

(Bedili matkides)

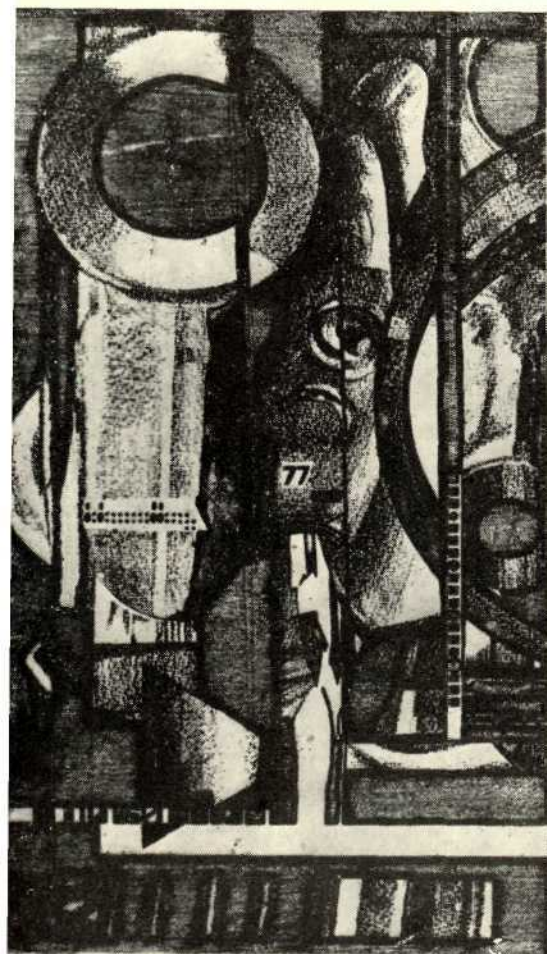
Lembusevalust kui räägin ma sõprade ees,
üksinduspiinade ränkusest heituvad need.
Kisendan, kaeblen ja palavaid pisaraid valan,
ohata, nutta ja halada suudan vaid veel.
Tuhandeks killuks ma pillasin lootuse peekri,
rõõmudeveini ei olnud ju ammu ta sees.
Kaua kas üksi ja hüljatult istun ma nõnda,
piinadest puretud, murtud ja murelik mees?
Kaua kas suudan veel elada, olemas olla
põlatult otsatu valu ja kurbuse sees?
Armsamat ootan ja ihkan ma ärevalt ikka,
kustuvad silmad on kinni vaid kallima tees.
Millal küll tulevad heledad kohtumishetked,
millal näen kallimat ilmsi ma enese ees?
Õrnalt siis hellitaks armsama keerlevaid lokke,
upuksin sootumaks lõhnava muskuse sees.

SADRIDDIN AINI

ALEX KÜTT

Tehas III (Söövitus) 1977

ALLEX KÜTT

Tehas I (Söövitus) 1977

Kallima ilu ma kiidaks ja ülistaks kõikjal,
elaksin uuesti luule ja lembuse sees.
Taie ja luule vaid suudavad valusid võita —
uued maailmad nii avas Bedil minu ees!

*

Tõuske, mu sõbrad, ja punavat veini nüüd tooge,
flööte, dutaare, tanbuure ja trummegi tooge!
Kõike, mis tarvilik pilgariks, kuhjake kokku,
otsige välja rubaab ja ka mängumees tooge!
Pole ju ealeski pilgarit mänguta olnud,
mängurid peitu kui pugesisid, laulja siis tooge!
Laule ja lugusid leigeid me täna ei taha,
laulja, kes põletab südameid, kaasa te tooge!
Ärge te tänagi hoolige aust ega häbist,
kõike, mis hing iial ihaldab, tehke ja tooge!
Lauljad ja mängijad kaasa ei taha kui tulla —
kavalust pruukige, valega siia nad tooge!
Sõber kui kõrvale hoiab ja õigustab ennast —
õigus siis hüljake, nabige kinni ja tooge!
Karsklased kained ja targad vaid rikuvad tuju,
rõõmsaid ja siiraid vaid otsige, kutsuge, tooge!
Kõiki, kel süda on rõõmus ja lustilik tuju,
vale või tõega neid nabige, püüdke ja tooge!
Pilgarit pöörast eks ihalda paljude hinged,
võõraid ja omasid anuge, paluge, tooge!
Koolis, mis karskuse koda, ju juua ei tohi,
elust et oleks meil mõnu, siis kanep te tooge!
Täna ei lõhna hüatsindid veel, roosid, levkoidki,
muskuselõhnane öötume iludus kaasa te tooge!
Riimid on rõõmule kitsad su laulus, Aini,
ilusast sõbrast te sõnum ta riimesse tooge!

Tadžiki keelest tõlkinud HALJAND UDAM

Tänavu tähistatakse tadžiki kirjaniku Sadriddin Aini (27. IV 1878—15. VII 1954) sajandat sünniaastapäeva. Tadžiki nüüdiskirjanduse kujunemine on olnud lahutamatult seotud Aini nimega, samuti on erilisel kaalukas olnud tema tegevus

SADRIDDIN AINI

tadžiki klassikalise kultuuripärandi seostamisel nüüdiskultuuriga. Aini koostatud ja 1926. aastal ilmunud «Tadžiki kirjanduse näited» oli mõnes mõttes dokumendiks, mis andis eluõiguse tadžiki rahvusele ja omariiklusele, sest kahekümnendail aastail püüdsid pantürkismist mõjutatud Kesk-Aasia rahvuslased hoopiski eitada tadžiki rahvuse ja kultuuri olemasolu. Hiljem lisandusid sellele uurimused Rudaki (Aini tegi kindlaks, et Rudaki sünnikoht asus Zarafšani orus praeguse Tadžikistani territooriumil ja et Rudakiga alguse saanud Samaniidide-aegse Buhhaara kõrgkultuur oli tadžiki rahva kultuur), Bedili (Aini andis objektiivse hinnangu selle indopärsia ühe nimekama luuletaja loominguks, kelle mõju all oli kogu revolutsioonieelse Kesk-Aasia luule, ka Aini enese luule), Ibn Sina, Saadi ning ka tadžiki rahvuslike suurmeeste Mukanna ja Temur Maliki kohta.

Sündinud Buhhaara lähedal Sokteri külas talupoja perekonnas, tuli Aini noorukina Buhhaarasse «teadust otsima». Buhhaara oli läinud sajandi lõpulgi veel tähtis koolilinn, kus traditsiooniline hommikumaine õpetatus küll juba taganes ja hääbus uue, «valgustusliku» õhtumaise mõttelaadi ees. Kirjanduselugi oli vanas Buhhaaras veel küllalt vilgas. Bedili (Mirza Abd al-Kadir Bedil, 1644—1721) ja teiste nõndanimetatud india stiili luuletajate (Mirza Muhammad Ali Saiib, 1602—1677) matkimise taustal kujunes seal kohalikesse oludesse kriitiliselt suhtuv uuendusmeelsete kirjameeste ring, mille kesksemateks kujudeks olid Ahmad Daniš (1827—1897) ja Sams ad-Din Mahdum Šahin (1857—1894).

Tolle aja Buhhaara eluolu on Aini kujukalt kirjeldanud oma «Mälestustes» (1949—1953, «Mälestuste» esimene osa on eesti keeles ilmunud «Buhhaara» nime all).

Eespool toodud luuletused pärinevad vana Buhhaara ajastust ja on kirjutatud traditsioonilise gaseeli vormis. Need ei taotle olla eriti sügavasisulised ega ka kuigi algupärased — luuletajate meelisharrastuseks oli vanade autoriteetide matkimine näitamaks klassikalise luule keele «grammatikareeglite» ja «sõnastiku» pädevat tundmist, paraku tihti küll liigrõhutatult ja hüperboolselt. Otsest seost sellisel luulel reaalsusega muidugi ei ole, luuletused on vaid variatsioonid kindlakskujunenud teemadele, üksnes üldine meeleolu ja teemade valik reedab autori oma nägu ja luuletuse kirjutamise ajendeid.

Et monoriimiline gaseel on meie keelele vähe sobiv, siis on tõlkija pidanud lubama endale riimimisel palju suuremaid vabadusi kui originaali autor.

H. U.

Ann Must

HOOVIS

Vana mees ja noor naine elasid ühise õue peal vastasmajades ja vanal mehel oli tige lambakoer, kelle hävitamist nõudis terve linnaosa ja keda kartsid kõik, ka vana mees ise. Et koer rahva õiglast viha veelgi suuremaks ei õhutaks, pidas mees koera lõpuks kogu aeg ketis. Seal õppis koer haukuma, enne oli ta ainult lõrisenud. Varahommikuti alustas kiskja oma vokaalosaga, keskpäeviti rahunes veidi, õhtuti magas ja öiti lõrises, saavutades hommikuks taas hiilgevormi.

Noor naine oli vastasmajja kolinud hiljuti. Tema elulugude erinevad tõlgendused olid üksteisele üsnagi vasturääkivad. Ühel meelel oldi ainult selles, et naine oli mingi trauma üle elanud, ränkraske haiguse või enesetapu, millelt õnnestunud reanimatsioon ta elule tagasi võitis. Teistsugune oli ta küll kui teised — punapea tüüpi šataän, vetruv; olgugi suhtlemisel lahke ja lõbus, ei saanud teine ometi lahti mõttest, et seal varjab end osavasti suur ülbus. Tegelikult oli see sisemine pinge, mingi summutatud tung, mis ei osanud või ei suutnud end realiseerida.

Seda noort naist, peaaegu tüdrukut käis küllastamas üks peatselt keskikka jõudev meesterahvas. Oli tal tüüpiline psühhiaatri nägu? Vaevalt küll. Ja milline oleks see tüüpiline psühhiaatrinägu? Tõenäolisem, et majahoidja abikaasa mälus olid kindlalt talle pildikesed viinaravist, kus ta paari aasta eest viibis — süütud pildikesed valgete kitlite, reformvoodite ja öö läbi põlevate tuhmide laetuledega. Niisiis ei hakka me väitma, nagu olnuks tüdrukut küllastav mees kuidagi psühhiaaterlik, meil ei tule lihtsalt midagi sellist pähe, kui jälgime ta värisevaid käsi (laulatussõrmus paremas), mis sigaretti läidavad.

Mees, kelles ei olnud midagi psühhiaaterlikku, kuid kes muidugi sellest hoolimata võis olla psühhiaater, läbis hoovi paar korda nädalas, vahel hommikul, vahel õhtul, jäädes külla mõneks tunniks. Ka temas näis varjul olevat retsessiivne punapäisus. Võiksin kihla vedada, et kui noor naine oleks temaga lapsi saanud, oleksid neist vähemalt mõned olnud punapead.

Kuid milleks rääkida nii palju mehest, kellelt noor naine kunagi lapsi ei saanud ja kes on tulnud meie juttu vaid sündmustikku kiiren-

ANN MUST

dama? Me jutus on siiski ainult kaks tegelast — noor naine ja tige koer, kes mõlemad surevad üsna varsti pärast jutu viimaseid ridu, nagu oleme harjunud arvama surevat kõike, mida me nimetame ajalikuks.

Ühel noist hommikuist ärkas noor naine, nagu tihti varemgi, koera haukumise peale. Nad olid enam-vähem üheelised — koer ja naine —, koer oma koeraelus, naine inimeseelus, seega noor naine ja noor koer. Taipamata, mida ta teeb, võttis naine ümber hommikumantli ja läks kindlal sammul hoovi. Ta astus hetkegi kõhklemata koera juurde, pani käe koera pealaele, kükitas looma ette ja ütles: «Ole ometi vait, kallis sõber.» Koer otsekui kivistus, nii võimas oli valvelolek temas, ta urises tasa. Naine aga jätkas: «Sa võiksid ükskord aru saada, et ma tahan magada.» Ta libistas käe koera kõrvade taha ja silitas teda vaikselt. «Mul ei ole su vastu mitte kõige vähematki — positiivsed emotsioonid välja arvatud, sest ka mina olen ketis. Olen sulle isegi kade, sina võid haukuda, mulle ei ole see aga sünnis. Mati teeb muidugi kõik, et ma vaimuhaiglasse ei satuks, aga kui ma haukuma hakkaksin, tärkaks ka temas arst.» Koer ei urisenud enam, kuid oli endiselt pingul. «Tegelikult ei tahagi sa haukuda, ka sind sunnib miski tegema vastupidiselt sellele, mida sa tahaksid. Nõndaks, kullake,» ütles noor naine, võttis aeglaselt, peaaegu tajumatult käe koera seljalt, tõusis püsti ja läks tuppa tagasi. Koer hakkas uuesti haukuma, veelgi ägedamalt kui varem, ent lõpetas selle juba veerand tunni pärast.

Naine magas lõunani, kuni tuli mees, kelle käed ei värisenud niipalju, et see poleks lubanud tal psühhiaater olla. Ta kõndis kiiresti üle umbrohuse hoovi, tallates hoolimatult maltsa ja kummelit, punastas kergelt, tervitas haukuvat peni koolipoisiliku lõbususega ja vehkis tema poole nimetissõrme. Ta vehkis vasaku käega, ja üks peegelduv päikesekiir andis märku laulatussõrmuse sellesse kätte kolimisest.

Reipalt avas ta majaukse. Koer jälgis teda valvsalt. Kui ta taas hoo-vile ilmus, urises koer tigidalt, siis hakkas haukuma. Mees ei vehkinud enam sõrmega, ei öelnud nägemiseni, ei teinud koerast väljagi, ehkki ka sellel nagu igal olendil oli õigus tähelepanule. Viimast korda astub too statist, keda õigupoolest miski ei takista olemast psühhiaater, meie silmade ette, vaadakem teda siis hoolsalt! Ah, hilja! Näeme veel ainult ta selga, turjakat, tolmumantlis. Ta samm on aeglasem kui hoovi tulles, ta pillab kinda ega märkagi seda. Miks me küll ei uurinud ta nägu, kui selleks veel oli võimalus!

Peaaegu kohe pärast aiavärava klõpsatust väljus hoovi ka naine. Ta on end riietanud, kuid hooletult, pidulikult sätendavad püksid ei hakka kuidagi kokku dressipluusiga, kahvatus ja laigulises jumes lööb piitsana tumepunaseks värvitud suu, viltutallatud kingad ja uhke

soeng asuvad naise pikkusele vaatamata liialt lähestikku. Ta nihkub samm-sammult koera poole, kartes selle üha hullumeelsemaks muutuvat lõrinat, kuid siiski nihkub; naine on nüüd puhanud, täiesti ärkvel, tal pole enam ebameeldivalt äratatu enesekindlust. Kui ta koerani jõuab, sunnib ta end kätt selle pealaele panema, koer naksab hammastega, ent tühjalt. Siis lõtvub naise pinge üks sektor, ta istub koera kõrvale ja võtab selle ümbert kinni. Koer uriseb. Korraga hakkab naine nutma, algul rohkem tihkuma, lõpuks aga tõinab ta täiesti vabalt. Koer ei urise enam. Ka tema pinge üks, vastav sektor lõtvub.

Vaata siis nüüd, armas lugeja, kuidas me orki lendasime. Ei puudunud palju, et lausele «Ka tema pinge üks, vastav sektor lõtvub» oleks järgnenud seesugune: «Ja äkki hakkab ta lakkuma naise kätt», mille kannul polnuks juba raske aimata kaotatud kinda järele ruttavat meest, keda majahoidja abikaasal oli põhjusi pidada psühhiaatriks värisevatest kätest hoolimata. Muidugi on meil piisavalt maitset, et niisugustest banaalsustest hoiduda, ent me pole küllalt vabad, et kirjutada just seda, mida meil oli kavas kirjutada, kui laua taha istusime. Autor ei toppinud ju tumedamaid triipe juhuslikult siia-sinna, tal oli täiesti tõsine, näiliselt ja ka tegelikult lõplik kavatsus lasta noor naine ribadeks tõmmata, mis oleks hukutanud koeragi, kellel oli nii-öelda viimane hoiatus. Kuid niisama enesestmõistetavalt, kui perfekt vahetas välja imperfekti, ületas meie jutt oma sünged vihjed ja lõpuks ka kulminatsiooni — koer naksab hammastega, ent tühjalt. Ei tea, kas polnud autor küllalt kibestunud või on ta lihtsalt loomuldasa hea inimene — liialt hea inimene, et olla hea kirjanik —, igatahes mingid sisemised põhjused, võib-olla piiratud fantaasia või vähesed elukogemused, takistasid tal ette kujutamast, et saab juhtuda midagi tõeliselt halba, kui pinge mingigi sektor kahepoolselt lõtvub, teiste sõnadega, kui ollakse küllalt loomulik.

Mati Heidmets

LINN INIMESES

KESKKONNAPSÜHHOLOGIA

Lühikese aja jooksul on tehiskeskonnast saanud inimese põhiline elukeskkond. Ühelt poolt tingib elukeskkonna täiustamine ja tehiskustamine vajaduse seda protsessi veelgi kiirendada, teisalt aga ei saa uute tingimuste mõju inimesele ainult positiivseks pidada. Üha sagedamini võib kuulda eitavaid hinnanguid «uue keskkonna», eriti selle kõige väljaarendatuma variandi — tänapäeva suurlinna aadressil. «Linn oma kiviste hoovidega, hapnikuvaeste tänavatega, müraga nii öösel kui ka päeval, üleasustatusega, mis ei lase olla üksi, ja üldise tormamisega, mis ei anna võimalust keskenduda ja mõtiskleda, ei kahjusta mitte ainult inimese organismi, vaid eelkõige isiksust ennast.» (К. Платонов, Урбанизация, технизация и психика человека. — Общество и здоровье человека. Москва, 1973, lk. 248.)

Ümberkujunduste järjest kiirenevat iseloomu arvesse võttes oleks ülim aeg selgusele jõuda nende võimalikes sotsiaalsetes tagajärgedes. See aga tähendab teaduslikult põhjendatud vastuseid küsimustele, misugune peaks olema inimese elukeskkond homme, millised keskkonnatingimused on optimaalsed inimtegevuse eri vormidele ja milles seisneb eri muudatuste sotsiaalne ja psühholoogiline tagasimõju.

Rahuldava lahenduse leidmine nõuab paljude teadusharude koostööd. Oma osa on siin ka kuuekümnendate aastate lõpul väljakujunenud keskkonnapsühholoogial, mille huviobjektiks ongi inimese suhted tehiskeskonnaga, eelkõige tema vahetu esemelis-ruumilise keskkonnaga. Nimetatud uurimised said alguse USA-s, maal, kus tehiskustamise halvad küljed on kõige silmatorkavamad. Seitsmekümnendatel aastatel on elukeskkonna psühholoogiliste probleemidega tõsiselt tegeldud ka paljudes teistes riikides, sealhulgas NSV Liidus.

Et keskkonnapsühholoogia kui omaette uurimisvaldkond hakkab alles välja kujunema, siis ei saa veel rääkida ei ühtsest mõistete süsteemist ega üldtunnustatud teoreetilistest kontseptsioonidest. Rõhkem uuritud probleemidest võiks nimetada järgmisi: asustustiheduse kasvu mõju inimese käitumisele ja inimestevahelistele suhetele; ruumi osa inimtegevuses; kodu esemelis-ruumilise keskkonna vastavus tänapäeva perekonna vajadustele; muutused inimese suhtumises looduslikku ja tehiskeskkonda jms.

1974. aastal ilmunud esimeses enam-vähem süstemaatilises ülevaates keskkonnapsühholoogiast iseloomustatakse seda uurimisvaldkonda järgmiselt:

Keskkonnapsühholoogia ei ole deterministlik teooria. Ta vaatleb inimest mitte kui keskkonna passiivset produkti, vaid kui eesmärgipära-

MATI HEIDMETS

selt tegutsevat indiviidi, kes mõjustab ümbritsevat ja on samal ajal ka ise sellest mõjustatud. Ümbritsevat maailma muutes muudab inimene iseennast. Traditsiooniline kontseptsioon kindlast keskkonnast, millega organism peab kohanema, on siin asendatud ökoloogilise vaatenurgaga, et rõhutada organismide osa keskkonna kujundamisel.

— Keskkonnapsühholoogia üks iseärasusi seisneb inimtegevuse uurimise meetodites. Traditsiooniline psühholoogia uurib inimest enamasti tema igapäevasest keskkonnast lahus, olgu siis laboratooriumides või muudes eksperimentaaltingimustes. Keskkonnapsühholoogia eelistab inimest uurida tema igapäevastes tingimustes, kui oma vahetu keskkonna osa.

— Kolmandaks iseloomulikuks jooneks on multidistsiplinaarne lähenemine. Lähtematerjal tugineb psühholoogiale, sotsioloogiale, antropoloogiale, aga samuti arhitektide, linnaplaneerijate, ökoloogide, disainerite ja teiste füüsilise keskkonna probleemidega tegelejate töödele.

— Keskkonnapsühholoogia on seotud oluliste sotsiaalsete probleemidega. Ta on humanistliku suunitlusega ja peab silmas, et ümbritsevat keskkonda muutes mõjustab inimene otsustavalt mitte ainult loodust, vaid ka kaasinimesi. (W. H. Ittelson, H. M. Proshansky, L. G. Rivlin, G. H. Winkel, *An Introduction to Environmental Psychology*. New York, 1974.)

Et tehiskülastumine on kõige intensiivsem linnas, siis on keskkonnapsühholoogia suuresti ka «linnaelu psühholoogia». Järgnevalt peatumeegi mõningatel urbanisatsiooniga kaasnevatel psühholoogilistel probleemidel.

RUUMILINE JA SOTSIAALNE KONTAKT

Ruum on inimesele midagi nii loomulikku ja igapäevast, et talle hakatakse eraldi tähelepanu pöörama alles siis, kui temaga on midagi lahti. Ja linnas see nii ongi. Tähendab ju linn kõigepealt inimeste erakordset kontsentratsiooni, millega käib kaasas üldine ruumidefitsiit. Inimesed elavad ja tegutsevad tihedalt mitte ainult üksteise kõrval, vaid samuti peal ja all. Muutunud ruumitingimused on märgatavalt mõjutanud nii inimese tegevuse vorme kui ka sisu, sealhulgas eriti inimestevahelisi suhteid.

Inimene ei talu äärmusi, seda ka mitte oma suhetes teistega. Asjalt pole ühiskonnast eraldamine e. sotsiaalne isolatsioon juba iidsest ajast olnud põhilisi karistusvahendeid. Niisama ebameeldiv võib olla pikaajaline pealesunnitud kontakt teiste inimestega. Normaalseks (ja efektiivseks) tegutsemiseks vajab inimene valikuvõimalusi — seda ka sotsiaalsete kontaktide seisukohalt. Mõningate tegevuste jaoks on vaja eraldatust, teiste puhul on kontaktisolek aga loomulik. Situatsioon, kus kontaktide soovitatav ja tegelik intensiivsus suuresti erineb, on inimesele ebameeldiv, ta tegevus muutub väheviljakaks.

Igas olukorras püüdleme teatud optimaalse seose (võiks öelda ka eraldatuse või eraldatuse astme) poole ülejäänud sotsiaalse keskkonnaga. Algsel kujul ilmneb see juba diaadilises suhtlemises. Vestluse alustamiseks valitakse kindel ruumiline distants, mis muide on kül-

laltki stabiilne, ja sellest lähemal või kaugemal suheldakse üksnes välistegurite mõjul. Kui ollakse sunnitud suhtlema normaalsest lähemal, püütakse sellist «kontakti tugevnemist» kompenseerida teineteisest möödavaatamisega. Kehtib küllaltki lihtne seaduspärasus: mida lähemal teineteisele on suhtlemispartnerid, seda harvem ja lühemaajalisem on nendevaheline otsene silmkontakt, ehk — liiga lähedast (tugevat) ruumilist kontakti kompenseeritakse visuaalse kontakti intensiivsuse vähendamisega. Seevastu mitme meetri kauguselt suheldes vaatavad vestluskaaslased pea vahetpidamata teineteisele otsa. Seda laadi kompensatsioon saab hästi jälgida teismeliste tantsupeol. Mida pimedam ruum, seda lähemal teineteisele on partnerid. Füüsiline kontakt eeldab visuaalse kanali (aga samuti auditiiitse — helitugevus!) «äralõikamist». (Ka intiimsuhetes muutub visuaalne kanal sageli liigseks!)

Põhimõtteliselt sama kehtib tõenäoliselt ka inimestevaheliste suhete kohta tervikuna.

Uued ruumitingimused linnas on tunduvalt tõstnud ühe kontaktivormi, nn. ruumilise kontakti intensiivsust (ruumilise kontakti all mõistetakse teiste formaalset juuresolekut, olemist teiste inimeste vaateväljas või kuuldekaugusel, vastandina sotsiaalsele kontaktile, mis tähendab suhtlemist, ühist tegutsemist). Vähemalt ruumiliselt elab inimene linnas kollektiivselt, päris üksi ta õieti olla ei saagi. Kodus, tööl, tänaval, teatris ja kontserdisaalis — kõikjal on tema ümber teised inimesed. Ja olgugi, et ta enamikuga neist ei suhtle, on nad olemas ning see «juuresolek» on tema jaoks teadvustatud. Nagu näitavad mitmed uuringud, loob juba selline lihtne «juuresoleku tunne» inimese tegevuseks uued psühholoogilised tingimused.

Pidevat kontaktsituatsiooni peetakse oluliseks komponendiks linnaelu pingelisuse tekkes. Selline arusaam põhineb kontakti seostamisel sotsiaalse kontrolliga. Inimese jaoks on sotsiaalse kontrolli subjektiks ikkagi teine inimene, juba lihtne ruumiline lähedus teistega, teiste olemasolu loob kontrollsituatsiooni. Kui üksi olles on võimalik valida tegevusvariante (kus, mida ja kuidas teha) suhteliselt vabalt, siis teiste juuresolek sunnib inimest pingsalt «juhtima» oma tegevust, viima selle vastavusse üldkehtivate normidega, tegutsema ümbruskonna ootuste kohaselt. See aga toob paratamatult kaasa teatava pingeseisundi. Arvatakse, et just pidev pealesunnitud kontakt põhjustab linnades nn. üleasustuse-stressi (ingl. k. *crowding-stress*), mida iseloomustab närvisus, võimetus kontsentreeruda, äärmuslikud emotsioonid, ebameeldiv üldseisund.

Pidev ruumiline kontakt seondub ka suhtlemises toimunud sisuliste muutustega. Linnas on suhted formaalsemad, pealiskaudsemad, inimesed kinnisemad. Vahetule suhtlemisele eelistatakse sageli vahendatut — suhtlemist massikommunikatsiooni abil (nähtavasti on see seotud ka sotsiaalse kontrolliga. On ju televiisor küll suhtlemispartner, kuid mitte vahetu sotsiaalse kontrolli subjekt). Suhtlemismuutusi linnas on viimasel ajal hakatud ka eksperimentaalselt uurima. Selgub, et sellised suhtlemisomadused nagu vastutulelikkus, avatus, püüd teist mõista jms. avalduvad seda vähem, mida urbaniseeritum on elukeskkond. Ühe niisuguse eksperimendiga uuriti inimese suhtumist hädasolijasse. Tõe-

näosus, et keegi möödujaist läheb appi tänaval abivajajale, osutus seda väiksemaks, mida rohkem oli möödujaid. Kõige suuremaks osutus abiandmise tõenäosus juhul, kui mööda läks üks inimene!

Tundub, et linliku suhtlemise mitmeid iseärasusi võib vaadelda kui kompensatsioonireaktsioone. Suhteid teistega püütakse hoida optimaalsetes piirides. Kui see ei õnnestu ruumiliselt (ruumiliseks eraldumiseks puuduvad võimalused), tasakaalustatakse seda sotsiaalselt, oma isiksuse «sulgemisega», individuaalse tegevuse eelistamisega.

Huvitav on märkida, et samasugustele järeldestele ruumilise-sotsiaalse kontakti vahekorra kohta on jõudnud mõned inimestevaheliste suhete ajaloolist arengut uurivad etnograafid-antropoloogid. Ka mitmetel primitiivrahvastel kaasneb füüsilise eraldatuse puudumisega, näiteks elamisega mitmekümnekesi koos ühes onnis, tugev psüühiline suletus: varjatakse oma emotsioone, isiklike probleemide avalikustamist peetakse äärmiselt ebasüüdsaks jne. Seevastu iseloomustab rahvaid, kelle liikmed elavad ruumiliselt eraldatult, enamasti aval ja südamlilik suhtlemine. Seda laadi regulatsioon aitab kaasa isiksuse MINA terviklikkuse säilitamisele, teatava personaalse autonoomia kindlustamisele. Seega on keskkonna ruumilisel organisatsioonil (ja selle muutmisel) küllalt sügav psüühiline tagamaa.

Juba keskkonna kujundamisega inimese käitumine kas piiritletakse «jäikade eeskirjadega» või jäetakse talle teatud valikuvõimalused, seda ka kontaktide seisukohalt. Siin näikse olevat arhitektuuri ja psühholoogia üks kokkupuutepunkte. Vastukaaluks ülekontaktusele linnas (tööl, tänaval jm.) on pakutud koduse keskkonna suuremat eraldatust, s. o. võimalust seal lõdvestuda, päevasest pingest välja puhata. Aga ka teiste tegevuskohtade kujundamisel võiks kontakti parameetrit silmas pidada. Vaimne töö ühises suures ruumis on ühtaegu nii psüühiliselt pingutav kui ka lihtsalt ebaefektiivne. Maailmas viimasel ajal rakendatavad nn. modifitseeritavad kontoriruumid, mida saab vastavalt töö iseloomule muuta kas individuaalseteks «kastikesteks» või suureks ühiseks (nõupidamis-) ruumiks, annavad inimesele endale võimaluse sobivamad tingimused valida. Ka restoranide, kohvikute jms. kujundamisel on võimalik kontaktust arvestada. Hõivatakse ju keset saali asuvad ning hästi valgustatud (s. o. eksponeeritud) laudad ikka viimases järjekorras!

Linliku suhtlemise uurimine on viinud ka kontakti vastandnähtuse — eraldatuse — tähtsuse «avastamise» ja põhjendamiseni. Sellele, et inimesel on tõepoolest vajadus olla aeg-ajalt omaette, väljaspool otsest sotsiaalset kontrolli, on tähelepanu juhtinud ka mitmed nõukogude psühholoogid. «Ainult sellega, et inimese hingeelu ja tema seaduspärasest püüdu vaikusele ja endassesüüvimisele ei ole mõistetud, võib seletada mõningate poolteoreetikute vaateid, et kommunismi ehitav inimene peab elama ühiselamus ja suvilad ei tohiks sotsialismi ajal olla üksteisest eraldatud muru või aedadega.» (К. П л а т о н о в, op. cit. lk. 247.)

Üht-teist linna, sealhulgas uute ruumitingimuste mõjust inimese tegevusele hakkame juba aimama. Võib arvata, et see on siiski alles jäämäe veepealne osa. Ümberkujundustega kaasnevaid võimalikke

negatiivseid tagajärgi saab aruka lähenemise korral kui mitte just päriselt vältida, siis igatahes oluliselt pehmemdada.

SUHTUMINE ÜMBRITSEVASSE

Koos linnastumisega on muutunud suhtumine ümbritsevasse. Seda võrd intensiivset määrimis-, lõhkumis- ja purustamisvajadust pole vist küll varasemast teada. Probleem on juba nii terav, et linnakeskonna kujundamisel on üheks kriteeriumiks saanud kujunduselementide vandaalikindlus. Mart Port kirjutab: «Me võime rääkida kelladest ja muudest ilusti disainitud orientiiridest, väikevormidest, pargipinkidest, võime ehitada ka päris nägusaid autobusside ootepaviljone, paraku on elu näidanud, et terveks need ei jää... Mitmel pool võidakse vandalismiga nii, et kõik lõhkumisohtlikud objektid tehakse tugevasti vundamenteeritud, massiivsed ja purunematust materjalist.» («Sirp ja Vasar» 7. jaan. 1977.) Kurvavõitu perspektiiv, aga kahjuks tõsi. Veelkordseks veendumiseks piisab, kui tutvuda Öismäe uute majade trepikodadega.

Psühholoogia jaoks seondub suhtumine keskkonda nn. identifikaatsiooniga. Identifikatsioon tähistab inimese spetsiifilist seost teatud välismaailmanähtusega, objektiga, mille puhul nähtust tajutakse oma isiksuse osana (või ennast selle nähtuse osana). Räägime sotsiaalsest identifikaatsioonist, kui inimene samastab ennast teatud grupiga, kollektiiviga, rahvusega, või ka kindla ideega, põhimõtetega. Samastatakse füüsiliste objektidega — koduga, linnaga. Identifikatsioon tähendab eelkõige teatud positiivset emotsionaalset suhtumist antud nähtusesse. Sellega toimuvat võetakse suuresti kui isendaga toimuvat. Inimene on ebameeldivalt puudutatud, kui tema kodust, töökollektiivist või kodulinnast räägitakse halba. Kui aga imetletakse tema kasvatatud lilli, tunneb ta ennastki ülendatuna. Samastamine võib minna absurduseni. Brasiiliast on teada enesetapujuhtumeid (lemmik-) jalgpallimeeskonna kaotuse puhul (pärast kaotust laseb inimene enast maha, mitte jalgpallurid, mis oleks tunduvalt loogilisem).

Identifikatsiooni määr on objektiti erinev. Kõige tugevam on see tavaliselt lähedaste inimeste ja asjadega (perekond, sõbrad, kodu). Varasematel aegadel kandus selline suhtumine ka vahetule elukeskonnale (küla, vald). Sootuks teistsugused on lood tänapäeva linnas. Vandaalset suhtumist ümbritsevasse seome identifikaatsiooni nõrgenemise või kadumisega, keskkonnaobjekte on hakatud tajuma kui võõraid, inimesele mitteomaseid. Siit ka küsimus: mis siis määrab identifikaatsiooni tugevuse, mis mõjustab selle muutumist?

Kõigepealt nn. ajutisuse efekt. Meid ümbritsevad esemed vahetuvad väga kiiresti. Riided, tarbeesemed, mööbel — kõik uuendatakse teatud aja järel, asendamatu asju pole peaaegu jäänud. Isegi kodu (korterit) vahetatakse 3—4 korda elu jooksul. Mõnes mõttes on keskkonna uuenemine loomulik ja sotsiaalselt vajalik. Samal ajal kujundab sageli vahetatav ese kindla suhtumise endasse kui millessegi ajutisse ja ebaolulisse. Üksikesemel on tähtsus vaid muretsemise hetkel, uus moe- (ehk vahetamis-)vool heidab selle peatselt unarusse.

MATI HEIDMETS

Niisugune suhtumine on aga nähtavasti kandunud esemelt (kui kõige mobiilsemalt keskkonna osalt) üle laiemale elukeskkonnale, mille vahetatavus on samuti tõusnud. Vaid vähesed inimesed elavad terve oma elu ühes ja sellesamas majas või linnaosas.

Teiseks, nn. osavõtu efekt. Mida rohkem on inimene osalenud teatud eseme loomisel, mida suuremat pingutust see on temalt nõudnud, seda tugevamini ta ennast sellega samastab. Iseenda osana tajutakse kõigepealt ikka oma tegevuse produkti, oma loomingut. Täna linlane aga on pea täielikult valmisproduktide kasutaja. Isegi tema kodu on standardiseeritud. Ja ehk küll see kodu on ühtpidi mugav ja meeldiv, toob ta endaga kaasa paraja annuse ükskõiksust ümbritseva suhtes.

Oma osa on ka samastatava nähtuse ulatusel, suurusel. Mitmed eksperimentaaluuritud on näidanud, et «meie» tunne on tugevam ja püsivam väikestes töökollektiivides, väike kool on «meie kool» ja väike linn «oma linn» tunduvalt rohkem kui suur. Superlinnades tekib «kodulinna» tunne üldse võrdlemisi visalt. Erinevate «keskkonnaelementide» optimaalse (psühholoogilisest seisukohast) suurusga tegeleb nn. ökoloogiline psühholoogia (ingl. k. *ecological psychology*).

Identifikatsiooni puhul tuleb kindlasti arvesse ka nähtuse või objekti standardsus või unikaalsus. Sada ühesugust halli maja ei kujunda elanikel neist ühegi suhtes eriti sooje tundeid, küll aga võib seda teha üks hall maja saja punase seas.

Järelikult on identifikatsiooni seisukohalt olulised nii keskkonna pidevus, unikaalsus kui ka osavõtt selle loomisest. «Meie» ehk pere-mehetunnet saab seega teatud määral tugevdada linna, linnaosa, mikro-rajooni või ka maja omanäolisuse suurendamisega. See võib küll algselt tähendada teatud lisakulusid, kuid hilisem sotsiaalne (ja ka majanduslik) efekt korvab selle kindlasti.

KODU JA KORTER

Inimese esmane ja ühtlasi kõige vahetum «keskkond» on kodu — siin asetleidvad muutused avaldavad talle seetõttu ka kõige suuremat mõju. Meie kaasaegne linnakodu tähendab enamasti korterit mitmekorruselises majas. See erineb järsult traditsioonilisest maakodust, on piiratum, ei haara endasse ruumilist laiendust õue, aiamaa, abihoonete jms. näol. Küll aga on siin elu kergem ja mugavam. Võib-olla on kõige olulisem erinevus see, et koduseid tegevusi on jäänud märgatavalt vähemaks. Üha suurem osa inimese tegevusest on ühiskonnastunud ning kandunud teenindussfääri. Mugav korter ja teenindussfääri kättesaadavus ongi põhilised linnaelu komfordiloojad. Et see tundub paljudele meeldiv ja ligitõmbav, näitab kas või teravaks sotsiaalseks probleemiks muutunud migratsioon maalt linna. Paraku saavad just sellest samast komfordist alguse mitmed, ka psühholoogilist laadi probleemid.

Kodu on aegade jooksul olnud koht, mille inimene iseenda jaoks lõi ja kus möödus põhiline osa tema elust. Siin ta sündis, kasvas, töötas

ja puhkas. Tänapäeva linnakodus on olukord muutumas — peaaegu kõike saab teha ka väljaspool kodu. Suur osa traditsioonilistest kodustest tegevustest (toidu valmistamine, söömine, pesemine, vaba aja veetmine jm.) langeb kas täielikult või osaliselt teenindussfäärile. Ainus 100-protsendiliselt kodune tegevus on seni veel magamine. (Huvitav on märkida, et TRÜ-s korraldatud võrdlusuurimise andmetel osutusi just Tallinna uusrajoonide elanikud oma tegevustes kodust kõige enam väljaorienteerituiks, võrreldes Moskva, Pihkva ja Tartu elanikega.) Siit omapärane probleem prognoosihuvilistele: kui suur osa inimtegevusest peaks regulaarselt toimuma väljaspool kodu, et kodu lakkaks olemast kodu ja inimene hakkaks koduks pidama näiteks teenindusmaja. Sageli kujutatakse tulevikukodu ette praeguse linnakodu just seda laadi arendusena — enamik tegevustest oleks ühiskondlikult organiseeritud ja mehhaniseeritud ning toimuks väljaspool kodu. Seda suunda on silmas peetud nn. uue olmega elamute puhul. Need kujutavad endast tänapäeva linna mikromudelit — oluline osa perekonna tegevusest on organiseeritud ühiskondlikult, kuid toimub samas majas (toidu valmistamine, laste järele vaatamine, vaba aja veetmine). Hinnangud niisugustele majadele on praegu vägagi vastukäivad.

Üha vähem ja vähem on tänane linlane oma kodu aktiivne looja, mitmed tulevikulahendused püüavad seda suunda veelgi süvendada. Nii on tehtud ettepanek hakata kortereid jagama koos sisseehitatud mööbliga. Vastavalt perekonna suuruse ja koosseisu muutumisele vahetatakse korter kas suurema või väiksema vastu (kui abiellun, saan valmiskorteri; sünnivad lapsed, saan suurema; sirguvad lapsed vanemaks, saab igaüks eraldi väiksema korteri, jne.).

Kuidas selliseid arengutendentse ja tulevikuplaane hinnata? Töenäoliselt leiaks nii teenindussfääri maksimaalne arendamine kui ka valmissisustusega korterite tootmine algul heakskiitu — elu läheks veelgi mugavamaks. Paraku kaasneksid sellega ka mõned vähem heakskiitu väärivad muutused. Suhtumist vahetatavasse ja ajutisse ümbrusesse me juba vaatlesime. Koos tegevuse kandumisega koduvälisesse sfääri väheneb ka kodu tähtsus ja tähendus inimese jaoks üldse. Samuti löikab vahetatav kodu inimese peale kõige muu ära tema enda minevikust — viimast vahendavad talle ju põhiliselt ikkagi asjad, mida kunagi kasutati, kohad, kus mängiti, jne. Hotelli tüüpi koduga saab vaevalt tekkida sellist emotsionaalset seost, mida iga inimene tunneb, minnes täiskasvanuna oma lapsepõlvkodusse.

Eelöeldu viib sisuliselt ühe väga tõsise ja sügava probleemi juurde — kui kaugele tuleb (tohib) minna keskkonna tehnikatiseerimisel, tegevuste mehhaniseerimisel ja unifitseerimisel, üldse elu «kergemaks» muutmisel, inimese jaoks kõige «äratagemisel»? See on suuresti just psühholoogiline probleem ja seotud inimese aktiivsusega. Aktiivsust kujundavad ikkagi vaid tingimused, mis sunnivad inimest ise tegutsema. Kui on võimalik valida, kas teha ise või kasutada valmisprodukti, eelistatakse enamasti viimast. Aktiivsuse seisukohalt võib eristada kolme tegevusvormi. Esiteks nn. traditsiooniline tegevus — inimene ise teeb (on tegevuse subjekt) ja ka ise kontrollib (määrab) seda, mida tehakse. Teiseks — inimene küll ise teeb, aga ei kontrolli tegevuse kulgu (see on määratletud eeskirjadega, normidega, või kontrol-

lib seda keegi teine, ühesõnaga, tegevus on organiseeritud väljastpoolt). Kolmandaks — inimene pole ei tegevuse subjekt ega kontrolli tehtavat, näiteks jälgib teisi (spordiväljakul, kinos, teatris jne.). Ei ole raske märgata, et inimesepoolne aktiivsus langeb 1. kuni 3. vormini, samal ajal aga on just 2. ja 3. tegevusvormi osakaal linnatingimustes tunduvalt tõusnud, kusjuures kolmas tegevusvorm on subjektiivselt eriti meeldiv (massikommunikatsiooni tormiline levik!).

Viimasel ajal on hakatud uurima väljastpoolt organiseeritud tegevuse mõju inimesele ja jõutud küllaltki ühemõtteliste järeldusteni. Inimesed, kelle tegevust organiseeritakse pikemat aega väljastpoolt (2. vorm, kõik on reglementeeritud ja ette kirjutatud) või viiakse see «jälgimise» tasemele, ei suuda teatud aja möödudes enam erilist oma-poolset aktiivsust ilmutada. Inimese kõige suurepärasemaid omadusi — kohanemisvõime — on teinud oma töö. Ameerika psühholoog R. Sommer kirjeldab nn. deindividualisatsiooninähtust vangidel (vanglat vaatleb ta kui loomulikku eksperimentaalsituatsiooni — igasugune oma-poolne aktiivsus pole siin mitte ainult keelatud, vaid ka karistatav), kes kohanevad vangla maksimaalselt organiseeritud keskkonnaga: «... deindividualisatsioon [— — —] on üks institutsionaliseeritud hoolduse tähelepanuväärsemad külgi. See kätkeb endas oluliselt vähenenud võimet iseseisvalt mõelda ja tegutseda. Vang saab nn. massinimeseks, olles spontaanseks aktiivsuseks võimeline vaid väga vähesel määral.» (R. Sommer, *Tight Spaces. Hard Architecture and How to Humanize it.* New York, 1974, lk. 28.)

Eelkirjeldatud tendents silmas pidades võib tulevikuinimest ette kujutada istumas ülipehmes toolis ülisuure ekraani ees. Kui tal tekib tahtmine kakluse järele, pruugib vaid vajutada nupule, ja ta näeb seda ekraanilt; tahab ta laste eest hoolitseda, vaatab värvilist olukirjeldust kasvavast põlvkonnast, jne. jne. Ainuke häda on, et kui see suurepärase ekraan juhtumisi rikki läheb, siis ei suuda inimene ennast enam isegi nii palju sundida, et järele uuriks, missugune lamp läbi põles.

Agaga tulgem tagasi tänaste probleemide juurde. Tõepoolest, subjektiivselt võib «kõik on valmis, palun astuge sisse!»-situatsioon olla vägagi meeldiv, paraku ei saa sedasama öelda selle objektiivsete tagajärgede kohta. Kuigi meie teadmised konkreetsete elamistingimuste mõjust inimesele on praegu peaaegjalikult hüpoteeside tasemel, väärib küsimus ise erakordselt tõsist suhtumist. Nõukogude arhitektuuriteoreetik A. Rjabušin annab keskkonna üleorganiseerimise praktikale terava hinnangu: «Me nagu vabastaksime inimese «liigsetest» mureddest — mõtleme tema eest, kuidas oleks parem, ja pakume talle juba valmis lahenduse: palun! Kuid sellega me hoopiski ei lihtsusta tema elu, vaid teeme selle vasemaks, sest just hoolitsus oma kodu eest on alati olnud tõeliselt loominguline tegevus, üks igapäevase elu rõõmude allikas. Agaga meie võtame selle rõõmu ära [— — —]. Nüüd jääb üle vaid mõtlematult tarbida, jätta kõik sisuline spetsialistide hooleks. Me suretame igapäevasest elust kogu loomingulise alge ja koos sellega tugevdame tarbijalikku võõrandumistendentsi [— — —].» (А. Рябушин, *Проблемы формирования жилой среды.* Москва, 1974, lk. 21.)

Näib, et just psühholoogilises ja sotsiaalses mõttes on maakodu tüüpi

üheperekonnaelamuil linnakodu ees märgatavaid eeliseid (järjepidevus, osavõtt loomisest). Siit ilmselt ka püüd ehitada linna üheperekonnaelamud, siit üle maailma leviv nn. ääre- või eeslinnastumine. Peale majanduslike kaalutluste aitab üheperekonnaelamute vastu sageli häälestada arvamused, nagu kujundaks see individualistlikku ellusuhtumist. Et aga mitmed viimase aja uuringud kinnitavad otse vastupidist, tasub sellel probleemil pisut peatuda.

Eespool juba vaatlesime ruumilise ja sotsiaalse kontakti vahekorda ja jõudsimme välja nende omapärase, mõneti vastandliku seoseni. Peaaegu samasugustele järeldustele on keskkonnapsühholoogia jõudnud ka (linna-)kodu suhtes, s. o., mida eraldatum on füüsiliselt kodu (maksimaalne eraldatus — üheperekonnaelamu, minimaalne — ühiskorter, teised variandid mahuvad nende vahele), seda intensiivsem on suhtlemine, seda avatumad on inimesed. Näib, et ka siin kehtib ruumilise-sotsiaalse kontakti omavaheline kompensatsiooniseos. Otsest eksperimentaalset tõestust sellele väitele veel pole, küll aga hulganisti kaudseid viiteid. Näiteks muudeti mitmes vanadekodus psühholoogide eestvõttel elamistingimusi. Ühistoad ehitati ümber individuaalseteks. Ümberkorralduste tulemusena kasvas märgatavalt just vanainimeste omavaheline suhtlemine ning senisest palju sagedamini tegutseti kollektiivselt. Samasuunalistele järeldustele jõuti ka elamu ja elukeskkonna sotsiaalsete ja psühholoogiliste probleemide alase uurimisega, mis viidi läbi TRÜ-s 1974.—1977. a. Ilmnes, et perekondades, kus igal perekonnaliikmel on oma personaalne tsoon (isal-emal oma tuba, lastel oma tuba või oma nurk jne.), olid perekonnasisesed suhted positiivsemad ja ühine, kollektiivne tegevus sagedasem. Ruumiliselt «koos» elavates perekondades tegutseti rohkem üksikult, omavahelised suhted olid negatiivsemat laadi.

Seega on põhjust kahelda füüsiliselt eraldatud eluviisi ja individualismi päripidises seoses, eriti tänapäeva linnas. Üheperekonnaelamu tekitab individualismi tõenäoliselt niisama palju kui ühisköök kollektivismi.

Päevakorrale on tõusnud ka maakodu arenguprobleemid, seda eriti seoses põllumajandusliku tootmise industrialiseerimise ning linna ja maa vaheliste erinevuste kaotamisega. Mida viimane konkreetselt tähendab, pole kodu seisukohalt kaugeltki selge. Kõige primitiivsem lahendus näeb ette kõige linliku otsest ülekandmist maale, s. o. maa linnastamist. Muu hulgas tähendab see maale mitmekorruseliste kastmajade ehitamist ehk maakodu asendamist linnakorteriga, mida juba praktiseeritaksegi. Tundub siiski, et see pole õige ei sotsiaalselt ega majanduslikult. Maa linnastamine sunnib maainimesi kardinaalselt muutma oma traditsioonilist elulaadi. Normaalselt kujuneb ja stabiliseerub elulaad aastakümnete või isegi sadadega. Järsud, väliselt determineeritud muutused elamistingimustes toovad paratamatult kaasa põhjalikke nihkeid kõigis inimtegevuse valdkondades ja kogu ellusuhtumises. Ja pole alust loota, et need osutuvad ainult headeks, eriti kui arvestada juba olemasolevaid andmeid elamistingimuste (ja nende muutmise) seosest mitmete sotsiaalselt taunitavate nähtustega, nagu tööjõu voolavus, alkoholism jm.

Arvestamata ei saa siin jätta teistki sotsiaalset laadi aspekti. Lüka-

tes buldooseriga kokku vanu talumaju, lükkame sellega hunnikusse ka osa omaenda minevikust, oma ajaloost. Naiivne on loota, et sellist juurte läbilõikamist saab kompenseerida värviteleviisori, parkett-põranda ja vesiklosetiga.

On väga oluline, et maal toimuvate ümberkujunduste «sotsiaalne efekt» oleks igas suhtes positiivne. Tundub, et linna ja maa lähendamisel ei tohiks lähtuda mudelist «linlik hea, maalik halb». Mõlemal on omadusi, mis väärivad alleshoidmist ja edasiarendamist. Maakodu peaks säilitama tõepoolest maa aelule iseloomulikud jooned, jooned, mida linna tüüpi kodul pole ja milles seisneksid maakodu eelised. Mida säilitada, mida üle võtta — sellele vastamine nõuab äärmiselt põhjalikku uurimistööd. Tegemist on ju otseselt inimestega, meie ühiskonna põhiväärtusega. Tegutsemine hea usu peale, katse—eksituse meetodil või lähtumine ainult (esialgsetest) majanduslikest kaalutlustest võib meid mõne aja pärast asetada uute ja veelgi teravamate probleemide ette.

Urbanisatsioon kujutab endast kompleksset nähtust, mis avaldab mõju kõigile inimtegevuse valdkondadele. Seega eeldaks ka lahenduste leidmine kõige erinevamate teadusharude ühispingutusi. Sotsialistlik ühiskonnakord on esmakordselt loonud võimalused sotsiaalsete protsesside, sealhulgas urbanisatsiooni teadlikuks ja sihipäraseks juhtimiseks. Kuidas neid võimalusi kasutatakse, oleneb juba meie teadmistest, oskustest ja tegutsemistahtest.

VEENE LUULE TÄNAPÄEVAST

Teadagi on elava kirjanduse käekäigu jälgimine alati üpris õpetlik. Mitmes mõttes pakub aga erilist huvi jälgida just teise rahva kirjanduse kulgu. Kõrvutamine teisega, «võõraga» võimaldab teha järeldusi oma kirjandusloo eripära kohta, annab huvitavat ainet algupärasteks meeliskeludeks kirjanduse arenguseaduste üle.

Alles hiljaaegu — kuuekümnendate aastate teisest poolest — võis vene kirjanduses täheldada huvitavat nähtust, millest arvustajad kohe kinni haarasid ja mis ei jäänud registreerimata ka püsilugejate poolt. Pärast ohjeldamatu uuenduse-meelsuse kärarikast aastakümnet, pärast luuletajate valjuhäälseid avalikke esinemisi paljutuhandeliste kuulajaskondade ees (näiteks Majakovski väljakul ja Lužnikis Lenini-nimelisel keskstaadionil), pärast meeli juba väsitama hakanud tormi ja tungi ajajärku muutus kirjanduses valdavaks niinimetatud vaikne luule. On tähelepanuväärne, et vaikse luule esindajad vastandasid end algusest peale «püünepoeetidele», kelle kõrgmenu langes eelmisse aastakümnesse (Andrei Voznessenski, Bella Ahmadulina, Jevgeni Jevtušenko, Bulat Okudžava, Olžass Suleimenov, Viktor Sosnora, Pjotr Vegin, Robert Roždestvenski jt.). Seitsmekümnendail aastail pälvisid tähelepanu teised nimed. Enamik neist oli küll debüteerinud märksa varem, kuid kauaks ajaks varju jäänud. Nüüd aga hakkas nii mõnigi arvustaja hellitama lootust, et Nikolai Trjapkini, Nikolai Rubtsovi, Vladimir Sokolovi või Juri Kuznetsovi näol on meil tegemist vene vastse suurluuletaja kauaoodatud ilmumisega. Oli ka neid, kes tõstsid kilbile hoopis Aleksandr Kušneri loomingu. Kolmandad jällegi... Kolmas rühm arvustajaid erineb esimesest ja teisest selle poolest, et tunnustades 70-ndate aastate «vaiksete luuletajate» algupärast luuleannet, pole nad järele andnud kiusatusele eelmise aastakümne luulet sootuks maha teha. Püüdes selgitada, kes nimelt kuulub oma andemäära poolest nüüdisluule juhtkujude hulka, pole see rühm sugugi kippunud «püünepoeete» kirikuvande alla panema.

Vene nüüdisluule ja arvustajaskonna lahknemine kaheks isemoodi «iluõpetusleeriks» annab endast alatasa märku viimasel aastakümnel käimasolevate rohkearvuliste vaidluste ja väitluste näol «Voprossõ Literaturõ», «Literaturnaja Gazeta» ja teiste väljaannete veergudel. See kõik on andnud end vahetult tunda luuleski, kus levis poleemiline luuležanr «püünepoeetide» ja «vaiksete luuletajate» vaheliste vastastikuste esteetika-alaste etteheidete tarbeks.

Näiteks on almanahhi «Poezija» peatoimetaja Nikolai Staršinov ühes oma hiljuti avaldatud luuletuses loonud luuletaja — hullu ekvilibristi — kuju. Luuletuses väidetakse, et hullu ekvilibristi otsesed eelkäijad on XX sajandi alguse futuristid kõigi oma ammutuntud stiililialdustega:

Mis teiega küll teha?
Teis hõõritab ju tvist

nii sõnu kui ka keha.
Oi, hull ekvilibrist!

Teil välja sõnakärest
poeb arve, valemid,
moeriime riimi pärast...
Kas see on mõni leid?

Me pole teadmamehed,
kuid suu meil pole sukk:
te hookuspookustehet
kord näitas kloun Burljuk.

(«Mis järele jäi?» — «Naš Sovremennik», 1976, nr. 1)

Edasi räägitakse luuletuses sellest, et Burljuk ja Krutšonõhh olnud sõnamängluses ees tollest nüüdisluuletajast, kellele värsid vihjavad... Küllap on Staršinov aadressiga eksinud! Sai ju uuendusmeelne suund vene kirjanduses alguse muidugi mitte futuristidest, vaid XVIII sajandi klassikust G. Deržavinist. See või teine luuletaja, oma stiilisuuuna triumfi tunnistaja, ei suuda mõnikord lihtsalt võidurõõmu tagasi hoida — antud juhul põhjustas võidurõõmu valdav pööre vaigse tavapärasuse poole.

Muu seas võime kergesti märgata, et N. Staršinov esitab oma nimeliselt nime tamata oponendile ainult erinõudmisi, mis käivad üksnes ta poeetika teatavate külgede kohta. Kuid nüüdisvene kirjanduslikele väitlustele on iseloomulik üldistav etteheide. Erilist huvi pakub asjaolu, et enam-vähem võrdse sagedusega süüdistavad sedasi üksteist kõigi luulevoolude esindajad. Etteheidete sisuks on loomingu «sekundaarsus». Toda salapärasest sõna võib ju tegelikult igale nüüdisluuletajale külge pookida (luuletajad ja rida arvustajaid kasutab seda võimalust oma esinemistel alatasa). Loogiliselt võttes tuleme järeldusele, et sel sõnal pole mingit täpsemat tähendust. Ta kujutab endast vaid moodsat sõnakõlksu.

On olemas teinegi üleüldine süüdistussõna, mida tänapäeval kirjanduslikes väitlusis kuritarvitatakse. See sõna on «raamatulikkus» (või «literatuursus»), mida luuletajad ja arvustajad tihtilugu kasutavad «sekundaarsuse» sünonüümina. Seesama N. Staršinov on hiljuti öelnud: «Meil on praegu tegu paljulüügnud rahvaga [s. t. luuletajatega — J. M.]. Esmajärjekorras painavad mind niinimetatud raamatulikud, sekundaarsed, raamatute lugemisest inspireeritud luuletused...» («Literaturnaja Rossija» 25. II 1977, nr. 9). N. Staršinov tuleb tsiteeritud luuletuses välja ironilise ülestunnistusega: «Me pole teadmamehed», kuid kahjuks annab ta lugejale võimaluse seesugust enesehinnangut tõsiselt võtta — võib ju «raamatulikkusesse» eitavalt suhtuda üksnes niisugune inimene, kes on unustanud, et maailma luule pole paljude aastasade vältel lakanud end agarasti toitmast just kirjanduslike motiivide ja reministsentsidega. Nõnda siis pole luuletaja sellistes kalduvustes midagi halba.

Ma tulen hiljem «literatuursuse» probleemi juurde veel tagasi; seniks aga märgin ära mõned huviäratavad üksiknähtused: N. Staršinovi väljaastumise pealkirjaks on «Pühi maha juhuslikud jooned...», arvustaja V. Kožinovi artikkel, mis on avaldatud väitluse «Luule teed ja teelahkmed» käigus, kannab samuti nime «Pühi maha juhuslikud jooned...» («Literaturnaja Gazeta» 1977, nr. 24).

JURI MINERALOV

Aga sama pealkiri on veel luuletaja S. Kunjajevi artiklil («Literaturnaja Gazeta» 1977, nr. 15). Kes ei usu, vaadaku järele ja veendugu! Selles väljendub veel üks nüüdiskirjanduse enesemõtestamise jooni: tänapäeva luule püüdleb selle poole, et eraldada endas «juhuslikku» seaduspärasest.

Nüüd aga tehkem taas juttu «püüenepoeetidest» ja «vaiksetest luuletajatest». Viimaste leer pakub tähelepanelikule vaatlejale üsna kirjut pilti. Siin on kahtlemata tegemist mitme luulevoolu kooseksisteerimisega. Neid kõiki ühendab suunitlus vene kirjanduse tavapärasele poetikale (mis meie kujutluses enamasti seostub Puškini nimega). Ent kui seirata nende rühmituste omavahelisi vahekordi, siis täheldame, et sageli reageeritakse siin üsna valuliselt üksteise esteetilistele seisukohavõttudele ja stiilipõhimõtetele.

Tuleb tunnistada, et nende voolude eristamine ei põhine üksnes luuletajate eneste subjektiivsetel tajumustel, vaid kunstilise maailmataju reaalsel erisusel. Toogem konkreetseid näiteid. Vladimir Sokolov on Venemaa üks kõige huvitavaid ja ühtlasi ka kõige intelligentsemaid nüüdisluuletajaid. Tema klassikasuunitlus ei tugine pealiskaudsele tutvumisele (ja sinna juurde kuuluvale isiklikule tunnetusele), vaid tegelikule armastusele XIX sajandi vene luule vastu, mida ta on sügavasti uurinud ja orgaaniliselt omandanud. See poeet on ennast pikka aega avaldanud, juba ammu-ammu on ta loominguliselt täisküpsuks saanud, kuid alles suhteliselt hiljuti leidnud väärilist tunnustust lugejate ja arvustajate poolt. Ta sai menu osaliseks alles 60-ndate aastate lõpul (luulekoguga «Lumi septembris», Moskva, 1968). Tema luules ei taba kõrv just kergesti metafoore, sest need tuginevad tavalistele vaiksetele sõnadele, mis on põhitähendusest ainult õige natuke kõrvale nihutatud. Ometi tundusid ta värsid äkki paljudele ebatavalistena ja imeväärsetl omapärastena.

Kaua-kaua, nii koletu kaua
kõrgel katusel kudrutas vett.
Kaua-kaua, nii koletu kaua
lagus leits, kilksus külmade kett.

Öblukvarju vilksjooksu pealt heites
käis mind piidlemas päikese alt
see nii kirkas ja pisike neidis
mitte korra, vaid korduvalt.

Vene luulele üldomase kujundlik-assotsiatiivse süsteemi seisukohalt paistis selles väikeses luuletuses kõik ebatavaline, iga sõna oli öeldud kuidagi «teisiti» — luuleteos sai tavatult poeetilise, elava ja uudse kõla. Ootamatult uut moodi tunnetab Sokolov ka oma eelkäijate luuleloomingut:

Parnassikestest kaugel,
kus mulksub alpusvett, —
Nekrassov on mu laugel
ja kõrvus kumab Fet.

Kui hinges haigus rühab,
mis tuleb tuulega,
nad ravivad mind üha,
hea vana luulega.

JURI MINERALOV

Imetabased värsiread, kui võtta arvesse, et peaaegu saja aasta vältel on Nek-rassovit ja Fetti vaadeldud omamoodi antipoodidena. Nagu selgub, tuleb neis tänapäeval ilmsiks midagi ühist — nimelt see, et nad mõlemad on oma ande määra poolest vene luule klassikud.

Seda luuletust oli mõttekas meelde tuletada veel sellegi poolest, et ta osutus kuuekümnendate aastate lõpul alanud A. Feti luule massilise ümberhindamise signaaliks. Ennemalt oli tavaks Feti luulet selle asotsiaalsuse tõttu põhijoontes eitada. Mõne «vaikse luuletaja» jaoks aga, kes ühel või teisel põhjusel subjektiivselt võõristasid kodaniku luulet, tõusis Feti nimi tõelise luule sümboliks. Nende suur poolehoid kuulus Fetile, kuid — erinevalt V. Sokolovist — juba ilma Nek-rassovita... Jevgeni Jevtušenko, üks eredamaid kodaniku luule viljelejaid Vene-maal, hakkas esimesena rääkima sellest, et seesugune suhtumine ei väljenda üksnes mõne literaadi naiivset snobismi, vaid midagi sootuks muud — omaenese ühiskondliku suuniltuse varjamist või siis sotsiaalset ükskõiksust:

Me luules sumbub kõik kui sudus.
On palju kellukesi — kus on häirekell?
Jäi vakka mõiraluule vaikse luule kodus,
kuid «vaikne» laamendab: «Meil Fetist meel on hell!»

[— — —]

End mängitakse ajatulvast priideks:
soe, pehme peidupaik on eilse sees.
On aadli iluohked peeneks ajaviiteks,
kuid orja sisikonda varjab iga mees.

[— — —]

Fet tore küll, kuid paremaidki on vist.
Miks kallil Fetil järglaskond nii hall?
Kuis imbus igavust neist võõtjaist pesakonnist!
On surnud Pegasus. Täis mäugeid luuletall.

(«Vaikne» luule» — kogumikust «Isade kuulmismeel», Moskva, 1975)

Teistsugust suunda «vaikses luules» seostatakse seaduspäraselt Nikolai Rubt-sovi ja Nikolai Trjapkini nimega. On ilmne, et neid luuletajaid ei tõmba mitte niivõrd kirjandusklassika kui just rahvaluule. Huvi Rubtsovi, selle enneaegu elust lahkunud sügava omapäraga sõnameistri vastu on viimastel aastatel üha kasvanud. Selle tõenduseks on tema postuumse luulekogu «Teelehed» (Moskva, 1976) suur edu. See kogu annab üsna täieliku ülevaate luuletaja loomingust, siin joonistub kõige üksikasjalikumalt välja tema isiksus vaevarikkas heitluses saa-tusega.

Mülkaks nii mudasemaitseks
saanud mu mõnusaim suplemispaik ..
Oi, minu kodumaa vaikseke,
ikka mul meelis su vaikuse kaik.

Iga su tare ja pilvega,
kõuega kukkumisvalmiga ma

JURI MINERALOV

seon ennast põlevi silmega,
surmani seon end kui salmiga ma.

(«Minu kodumaa vaikseke» — kogumikust «Teelehed»)

N. Trjapkinit avaldatakse viimastel aastatel väga agaralt. Üksnes viimase poolteise aasta jooksul on talt ilmunud kolm kogu. Kõige terviklikuma mulje jätab neist nähtavasti «Käsulaud» (Moskva, 1976), kus luuletaja-ande algupärased jooned ja paljude tema loomeotsingute rahvaluuleline aluspõhi on eriti kirkalt tajutavad.

See lõkendav kesköö! Ruispõldude häüts!
Las jaaniöö kastest mul sillerdab väüts!

Mus öökulli huik on ja piirpääsu lust.
Väüts vaheneb kivil, mis kõuena must.

Ma lennutan üle end lõkkest, mis kuum.
On põline tammik mu langlove ruum.

(Kogust «Käsulaud»)

Stanislav Kunjajevit ühendab «vaiksete luuletajatega» vaid orienteerumine tavapärasele poetikale. Kunjajevi värss on hoogne, sageli ka elegantne.

Kuid ometi kuningat austab see rahvus —
meest meeletut, kõlvatut, avantüristi,
kes tookord Poltaava all mõttetult riskis,
täis kuuma hasarti ja auahnet vahvust.

Meest austab, kes elusse suhtus kui mängu,
kes madaldas kodumaa elatusjärge,
kes kasvatas hoopiski kuulsuse kärke
ning Peetri ees kergelt ei vajunud lüngu.

[— — —]

Kas sestap ta au sees, et kodumaad laostas,
et laosest ta väljagi tulla ei katsund,
et sõjanui kakssada aastat ei matsund
ta riigis, mis tol korral lahingu kaotas?

Nüüd põrmu seal langenud kuulsus ja vahvus,
kuid elatustase on vaata et ülim.
Nii mõistlik see maa. Eal ei tõuse siin tüli.
... Kuid ometi kuningat austab see rahvus!

(«Karl XII» — kogust «Keerund», Moskva, 1976)

Huvitav, et nii nagu «püünepoeete», tõmbab ka Kunjajevit tugevasti kodaniku-
luule — sellest annavad tunnistust õige mitmed «Keerundi» luuletused.

JURI MINERALOV

Aga A. Kušneri kohta on sõna «vaikne» igati sobilik. Tema loomingu iseloomustamisel kipub vägisi keelele ka epiteet «kultuurne». Järjekindlat lugemust õhku tööpoolest igast Kušneri värsireast. Näib aga, et andekat luuletajat segab mingisugune tema luulemuusale eriomane hingeahistus ja kitsas kildkonnavaim. Luuletaja on seda ühes oma varasemas luuletuses iseenda jaoks sõnastanud. Ma kardan, et see kestab tal tänapäevani:

Ah, põrgusse kitarrid
ja üleskäarit käised!
End mürgitad ja narrid. —
Nii teevad kõlupäised.

Ah, hull kitarr tinin
ja öised pillerkaared!
Grigorjevlik * see vinin.
Me pole Moskva kraaded.

Las meile jääda kalliks
see luule, mis on karge...

(«Denj poezii», Leningrad, 1967)

Selles luuletuses on kitarr mingiks ohjeldamatuse ja maitsetuse sümboliks. Nõutuks teeb kirjameeste jaotamine Moskva kraadedeks ja hüvadeks omapois-teks (s. t. leningradlasteks)... Ka Kušneri uues raamatus «Linn kingiks» (Leningrad, 1976) püsib säärane närviliselt tõmmatud eraldusjoon.

Siin tehtud ülevaade, mis paratamatult jääb põgusaks, on tahtnud rõhutada «vaikse luule» mitmetahulisust. Kuid ühtlasi osutavad toodud näited ühele tunnusjoonele, mis on esitatud luuletajatele nähtavasti ühine: neile kõigile, igaühele omamoodi, on iseloomulik seesama literatuursus, mida teoreetilistes deklaratsioonides on kombeks hukka mõista. N. Staršinovgi, kes manab «noori» luuletajaid selle eest, et need kirjutavad «luuletusi luuletustest», maksab lõivu sellele žanrile, mis on peaaegu niisama vana kui luule ise. Mitmesugused kirjanduslikud, kirjanduslik-ajaloolised ja rahvaluulelised reministsentsid toidavad paljude teiste tegi autorite loomingut. Literatuursus on vene nüüdisluules tõesti laialt levinud. Ometi arvan ma, et seda ilmingut tuleb üldiselt positiivseks pidada: minu arvates annab see tunnistust stiilikultuuri kasvust, heast traditsioonitajust ja oskusest kasutada kirjanduse varasemaid kogemusi, tuues valmivasse teksti tekstivälise assotsiatsioonide rikkaliku gamma. Tuleb nõustuda ühe kõige huvitavama «vaikse» nüüdisluuletaja Juri Levitanskiga, kelle luuletuses kajavad väitlused sekundaarsusest ja literatuursusest vastu järgmisel kujul:

Kõik need värsid juba kord on olnud,
katnud on neid tuhk ja ajatolmud.

Kõik, mis väärt, kuid unehõlma ujund,
jälle elustab me vastne kujund.

(«Ars poetica» — kogust «Nii- või naasugune päev», Moskva, 1976)

* Apollon Grigorjev — XIX sajandi vene luuletaja, mitme tänini populaarse mustlasromansi sõnade autor. — *Toim.*

JURI MINERALOV

Teatavas mõttes võib ju öelda ka nii: just selle taastamise ja kunstilise ümbermõtestamisega, mis kunagi juba on olnud, tegeleb luule oma mis tahes arengujärgul.

Nõndaps, viimase aastakümne vältel on «vaikne luule» Venemaal valdav olnud. Kuid iseäranis suurt huvi pakub asjaolu, et äsja on arvustajaskond ja elavama esteetilise tajuga lugejad täheldanud uut nähtust: vene luules on pearõhk jälle nihkumas uuendusmeelsuse poole. Üsna hiljuti, väitluse «Luule teed ja teelahkmed» käigus (väitlus algas «Literaturnaja Gazetas» 1977. a. maikuu lõpul), ilmes selgesti «vaikuseväsimus», millest olid nakatatud nii arvustajad kui ka väitluses osalenud luuletajad. Juttu alustanud arvustaja Aleksandr Mihhailov osutas «uuendusmeele ilmsele puudujäägile» nüüdsluules («Literaturnaja Gazeta», nr. 22).

Millest siis konkreetselt puudu jääb? Millest siis ollakse väsinud? «Vaikus» ja «püünelikkus», tavapärased ja uuendusmeelsus ei pea ju kehastuma mitte ainuüksi luuletuse ainevallas, vaid ka värssi ülesehituses ja poeetikas.

«Vaata tagasi tippude poole!» — säärase üleskutse esitas nüüdsluulele üks väitlusest osavõtjaid V. Tšepkunov («Literaturnaja Gazeta», nr. 22). Ta pidas sellega silmas vajadust rohkem õppida luuleklassikutelt. Tööpoolest, tagasivaade tippude poole on hädavajalik. Kuid nõnda talitades tasub vaevalt küll otsida, nagu soovib üleskutse autor, kirjanduse ajaloost põhjendusi eitavaks suhtumiseks nüüdsluule uuendusilminguisse. Just konkreetne tutvumine vene klassikaga juhib meie tähelepanu sellele, et omal ajal (siis kui klassika oli veel nüüdsluule) oli nii mõnigi olukord küllalt sarnane praegusele.

Noor Puškin on kirjutanud oma põlvkonna luuletajatest: «Meid hoomas vanake Deržavin / ja hauda minnes õnnistas.» Vene lugejad on harjunud sellega, et klassik Deržavin õnnistas tulevast klassikut Puškinit, ja unustavad sageli paljud huvitavad üksikasjad, mis valgustavad Puškini ja Deržavini loomingu tegelikkua vahelkorda. Praegu klassiku aunime kandev Deržavin paistis omal ajal silma hämmastavalt julge uuendusmeelsusega. Ta puhus elu sisse sellele, mida me tänapäeval kodanikuuluuleks nimetame. Omaaegses värsistruktuuris viis ta läbi tõelise revolutsiooni, mida võib kõrvutada vaid Majakovski poolt XX sajandi algul tehtuga. Deržavini luules valitsevad uudisriimide küllus, ilukõlade rikkus («Tormakana tormab torme / tormikaarest tammikusse», «Päispäeva pähe suvel pandud / on päruskevadine pärg»), rütmide erakordne mitmekesisus («Kus on see vägev, väle Suvõrov? / Põhjamaa maru sãrgas on jü»), ebaharilikud muudatused lauseehituses, uudisõnade rohkus, julged metafoorid. Tema poeetika rikkus kõiki tollaseid kirjandusnorme; kogu ta looming paistis silma otsingute ja katsetuste ohjeldamatuse, tavavastastuse poolest, vanemate klassitsistlike kaasaegsete külmalt rigoristlikule stiilile vastandumise poolest; kõik Deržavinis kutsus ühtedes lugejates esile vaimustust ja ärritas teisi. Et oleks paremini tajutat, kui vapustava mulje võib esmatutvumisel jätta uuendusluule, toon näite eesti kultuuriloost — kõik teavad ju hästi Kristian Jaak Petersoni ja Otto Wilhelm Masingu «esteetilist» konflikti, mida meile hiljuti meelde tuletas Jaan Krossi «Taevakivi».

Deržavini poeetikat vaadeldes ei meeletu meile mitte üksnes Majakovski looming, vaid ka vene nüüdsluule uuendajate oma.

Ega 60-ndate aastate luuleuuendajate töö «vaikse luule» valitsemisajalgi katkenud. Vastupidi, A. Voznessenskile on viimased aastad olnud iseäranis viljakad. Kahel aasta jooksul on ta avaldanud kaks suurt luuleraamatut: «Tšellohääline

tammeleht» (Moskva, 1975) ja «Klaasmaalimeister» (Moskva, 1976). Uuteski teostes on luuletaja endale truuks jäänud: ta jätkab vene värsis uute kujundusvõimaluste otsimist ja katsetab agaralt poetikavallas:

Kyrillose kiri — see pole kiriklik!
Iga ürik on lüürika!

Kyrillose kiri ei kriiska, ei kirise,
vaid kolme valge liiliana Šostakovitši karjeklirinas,
näe, valendab III klaviatuuril —
ei kellelgi muul kui Gilelsil!
Kyrillose kiri ja muusika!

On Ф-ide rullsilmsed sulgpilvseid öökulle täis kuusikud.
Kärmosti edasi viivad ja kiivad linnutiivad on tuulrindsel Y-l.

Kui valgeneb Y-tuul,
on kägude suul kukuluul.
[— — —]
Kuid B on punjas ja põnjas
nagu jumalaema punnkõht Petlemmas
põhkhoodis Jeesuse-põnni oodates.

(«Kyrillose ja Methodiose meloodia» — kogust «Klaasmaalimeister»)

Millegi poolest erineb praegune Voznessenski siiski «tormi ja tungi» ajajärgu omast. Ta on muutunud pehmemaks, lüürilisemaks, refleksiivsemaks, kuid sellelõttu pole ta põrmugi lakanud olemast «nüüdisaja laulik» — see maine on talle alles jäänud. Küllap on tema värsile iseloomulik teravdatud nüüdisajataju pinnapealsusest sügavamale tunginud. Pole ta ju praegu enam lihtsalt tänase ainese luulendaja, vaid temast on saanud tänase inimese hinge luulendaja.

Enam polnud see pelk armuseiklus,
oli tulemõll, padunev vihm.
Kustus paduvoos silmade veiklus,
Puutub surmkaamet põske mu pihk.

Sinu korteri unarat kadu
vana eluga ühendab traat.
Telefon, valge koljuga madu
otsib susinal sind — imesaart...

(«Beloveži ballaad»)

«Mehelikult tugev» — nii on luuletaja P. Antokolski öelnud B. Ahmadulina kohta, kelle anne tulvab uue jõuga esile luuletajanna vastses raamatus «Luuletused» (Moskva, 1975). Uued teosed asuvad siin kõrvuti kõige esimeste katsetustega:

Valgusfoorid. Te ette ma jõuan
ja siis taganen — häbelik, noor.

JURI MINERALOV

Teie nimi mu meeltesse sõuab
nagu foorum või Kristofor.

Valgusfooride voorid on lahked,
Näkku tuld nendest vihutab.
Foor, sa anud mu hinge, mis vahkleb:
«Kinni pea, ära kihuta!»

(«Valgusfoorid»)

Viimastel aastatel on sünenud uusi jooni ka P. Vegini loomingusse, millele on varem korduvalt ette heidetud Voznessenski jäljendamist. Luuletaja vastne raamat näitab minu arvates veel kord, et Vegin pole sugugi jäljendaja, vaid algupärane luuletajaisiksus:

Langlehis päevil,
mis loitsivad pakast,
erakuellu ma eraldan end.
Kisub mu välja siis kunstluule vakast
luikede lend,
luilav luikede lend.

Džiinid teen saviseks, raskeks ja ruskeks —
toast jooksin välja ma, linnastund vend.
Päästis mu välja,
sai hingele ukseks
luikede lend,
luilav luikede lend.

(«Luikede lend», Moskva, 1974)

See ülimal määral huvitav naasmine uuendusmeelsusesse, mis tänapäeva vene luules on peale hakanud, õhutab tõmbama tüpoloogilisi rööbikuid selle ajaga, mil noor Puškin vahetas välja vana klassiku Deržavini. See väljavahetamine toimus ju tollal üsna veidral, aga lugejale väga tuttavaval moel.

Deržavini asjad edenesid hästi. Poetika valdkonnas sügenes talle suur hulk jäljendajaid ja jüngreid. Deržavini sõnakunsti mõjujõud aina kasvas. Alustas noor Puškingi Venemaa tollase suurima luuletaja jäljendamisest. Kuid siis juhtus arusaamatu asi: küps Puškin pöörab Deržavinile otsustavalt selja, ta ütleb oma loomingus end lahti eriskummalistest metafooridest, uudsetest irdriimidest ja paljust muust, mis oli õpetajale omane. Veel enam — kogu oma elu ei väsi ta kordamast, et Deržavin «pole leidnud aega vene kirjasõna tundma õppida», et ta on «ennast väljendanud nagu tatarlane» jms. Puškin ei saanudki üle ärritatud rahulolematusest oma eelkäija suhtes. Huvitav, et ka paljud Puškini sõbrad (luuletajad, kes olid koondunud kirjanduslikku rühmitusse «Arzamass») muutsid järevalt oma hoiakut ja ütlesid end lahti paljudest Deržavini kunstilistest leidudest, kuulutades need «maitsetuteks». Hakati üsnagi eitama neid luuletajaid, kes kuulusid Deržavini koolkonda. Selles on kerge veenduda, kui tutvute tolleaegsete literaatide arvustuste, memuaaride ja kirjavahetusega. Toogem näiteks Deržavinile poetika poolest lähedase ja üpris andeka luuleuuendaja Semjon Bobrovi dramaatilise saatus. Veel XIX sajandi algul kuulutasid mõjukamad arvustajad ta üheks

JURI MINERALOV

Venemaa juhtivaks luuletajaks, Aga juba kümne aasta pärast ei leidnud arzamaslased Bobrovi teostes enam mitte midagi esteetiliselt väärtuslikku. Selle tagajärjel jäi Bobrovi luule rohkem kui poolteiseks aastasajaks unarusse. Alles meie päevil on see taas pälvinud nii lugejate kui ka kirjandusteadlaste tähelepanu.

See, et küps Puškin pöördus otsustavalt tagasi Deržavini eksperimentide eelse värsistruktuuri juurde, tahaks otseselt vägisi leida tõlgendamist «tõelise luule triumfina» või millegi muu selletaolisena. Kuid äkki on hoopiski veenvam teistsugune seletus? Võib-olla pole Deržavini kunstiliste otsingute «möödutundetuse» ja eriskummalisus sugugi «maitsetu» (nagu arvasid arzamaslased), vaid hoopis värsisüsteemi uuendamise raames sügavalt seaduspärane ja loomulik nähtus. Oma metafoori julguse poolest hämmastavat Bobrovi värsirida «Kus raba ruugab rauget ruska...» (säärane metafoor tunduks ebaharilik ja värske isegi XX sajandi luuletuses!) pidasid arzamaslased mõttetuse tipuks ja selge väljendusoskuse puudumiseks. Näiteks K. Batjuškovile tundus see rida nii uskumatult paroodiline, et tsiteerides seda oma poemis «Nägemus Lethe rannal», pidas ta vajalikuks varustada tsitaat ehtsust tõestava viitega.

Puškini ja tema sulesõprade poolt läbiviidud pöörde oli esile kutsunud ponnistus luua omaenda algupärast poetikat, mis vastanduks traditsioonile, kaanonile (s. t. Deržavini koolkonnale) umbes niisamuti, nagu ennist Deržavini süsteem oli vastandunud oma eelkäijale, klassitsismile! 1820-ndate aastate kirjanduslikus võitluses polnud Deržavin enam uuendaja. Uudsenä võis tunduda vaid lahtiütlemine Deržavini stiilist.

Kas pole see sarnane tolele kirjandusdominandi pulseerimisele, mida võisime täheldada vene nüüdisluules? «Vaikne» ja tavapärane seitsmekümnendate aastate luule oli nähtavasti värsistruktuuri valdkonnas omapäraseks reaktsiooniks kuuekümnendate aastate luuletajate — kärarikaste ja valjuhäälsate uuendajate — loomingu meetodile. Aga läks mööda kümme aastat, lugejate kõrv juba väsis vaikuselt, ning kohe hakati agaralt otsima uudseid väljendusvahendeid.

Esteetilise normi teooria, mille väljatöötamisele on palju jõudu kulutanud tšehhi kirjandusteadlane akadeemik J. Mukařovský, aitab paljuskil selgitada, missugune on nimelt see seadus, mis juhib vene luule pulseerimist uuendusmeelisest tavapärasuse juurde ja tagasi. Norm — see on midagi kirjandusliku moetaolist. Säärane analoogia on kirjandusteadusele tuttav ja tal on küllalt palju põhjendusi. Elegantsed silindrid või elegantsed barettid inimese peas ajal, mil moes on romantilised kalmõki karvamütsid, võivad terasema vaatleja poolt olla hinnatud «oma stiili» tunnuseks. Vähem terane kukub kiruma ja nimetab seda maitsetuks või väljakutsuvaks. Kanoniseeritud kalmõki karvamütsi kandmist peavad vähem terased siis normaalse või koguni hea maitse ilminguks. Laitjad ja kiitjad unustavad ühe asja: aeg liigub ja tõstab kangekaelsed baretti- ja silindrikandjad heamaitsete uhkesse seisusesse... Ja ongi pilt pahupidi pööratud. Peagi hakkab aga kõik jälle korduma — kuigi teiselt pinnalt lähtudes ja mõningate erijoontega.

Samataoliselt vahelduvad ka kirjanduses «tõelise» luule etalonid. Igal ajaloo- viivul on oma etalon, oma kirjanduslik dominant — niisugune on tööik.

XX sajandi vene luules on üks kirjanduslik norm teise üsna korrapäraselt välja vahetanud. Ring saab täis kümne-kahekümne aastaga. Kümnendatel aastatel tulid luulesse futuristid, kes vastandasid oma läbinisti katsetusliku loomingu vene sümbolismi suhteliselt rahulikule estetismile. Kahekümnendate aastate lõpul ja kolmekümnendate algul, pärast poolteist aastakümnet kestnud

ohjeldamatut uuendamist (võrdle 60-ndate aastatega), tuli kirjandusse plejaad rõhutatult tavapärase poetikaga sõnameistreid. Traditsioonilisest suunast pidasid kinni ka selle põlvkonna suurimad luuletajad (näit. A. Tvardovski ja J. Smeljakov — võrdle 70-ndate aastate «vaikse luulega»). 30-ndate aastate arvustustes sagesen äärmuslikult tõrges suhtumine vormikatsetustesse. Neid hakkasid mõned arvustajad paradoksaalselt seostama koguni loomingu ideelise küljega (just oma poetika uudsuse pärast said N. Assejev, S. Kirsanov ja mõned teised Majakovskile lähedased luuletajad arvustajate käest korduvalt sugeda).

Iseloomulik on see, et 30-ndate aastate lõpul esilekerkinud huvitav rühm vene noorluuletajaid tundis taas poolehoidu luuleuueenduse, «Majakovski traditsiooni» vastu. Nad nimetasid end uuteks luuletajateks ja M. Kultšitski, kes oli vaieldamatult üks selle sugupõlve juhte (see paljulubav poeet sai enneaegu hukka), oli kaasaegsete meenutuste kohaselt isegi matkinud Majakovski käitumist ning eriskummalist väljanägemist.

Siis aga — siis tulid «püünepoeetid» oma uuendustega ...

Ilmnähtavasti juhib esteetilise normi võnkumist seadus, mis filosoofias kannab eituse eitamise seaduse nime. Igatahes viivad siin esitatud ainese iseloomulikud jooned järeldusele, et vene luule (struktuuri tasandi) arengukäigus ilmutab end just see. Tavapärasuse ja uuendusmeelsuse vaheldumisel on ilmne dialektiline iseloom.

Praegu paistab kätte jõudvat aeg, kus deržavinlik suund nagu 60-ndatelgi aastatel puškinliku suuna mõneks ajaks välja vahetab. See tees leiab lisaks eeltoodule kinnitust noorluule huvitavast materjalist. Viimase kümne aasta vältel pole vene trükisõnas praktiliselt ilmunud uute luuleuueendajate nimesid. Seda tähtsam on viidata asjade muutumisele kõige värskemal ajal. Ajakiri «Znamja» (1977, nr. 6) trükkis ära suure valiku Aleksei Priima luuletusi üldpealkirja «Hingeparandajad» all. See pealkiri kujutab endast parafraasi ühele kujundile A. Voznessenski viimase aja luulest. Voznessenski mõju on A. Priima luules tõepoolest selgesti märgatav. Kuid minu arvates on tühi epigoonlus ja loominguiline jäljendamine kaks ise asja. Tõelise luuletaja jäljendamine on sageli teadlik võte, mille viljakusest annab tunnistust kogu luuleajalugu.

Uut uuendusmeelsuse kallakut märgivad minu arvates ka umbes pooled ühiskogus «Aknad» (kirjastus «Eesti Raamat», 1975) ilmunud luuletused. Iseloomulik on selles mõttes Svetlan Semenenko looming. Semenenko luule toitub peamiselt just kirjanduslikest motiividest ja reministsentsidest. Kas oleme jälle kohtunud «literatuursuse», «sekundaarsuse» ja muu seesugusega? Jah, seda küll. Aga siin on ju mitu võimalust ja on kunstniku asi, kas ta ammutab muljeid vahetult ümbritsevast elust või leiab toitu muljetest, mida pakuvad talle kultuuripindumus ja inimkonna vaimuelu jäljestik.

Minu meelest jätab «Akendes» kõige terviklikuma mulje Olga Nikolajeva luule. Pärast «Aknaid» on see luuletaja jõudnud ilmutada ka oma eraldi kogu «Kustumatu aed» (Riia, 1976). Seda lugedes tunned kohe tugevat luuleannet. Kui tore, et see anne tuli algselt ilmsiks Tallinnas ilmunud kogus! O. Nikolajeva valitseb sundimatult värssi:

Lokkab loodus kõigist tarjust,
huuled tõmmud viinamarjust.

Õhus lõhnatulva raugust.
Taevas jorjenite kiim.

JURI MINERALOV

See on iharmagus august.
See on suve rinnapiim.

Liiga uljaks saanud sääsed.
Kukub tulle sääsekirm.
Kus sa, inimhingki, pääsed?
Hukutajad — kirm ja hirm.

(«August» — kogust «Kustumatu aed»)

Üsna palju vastseid nimesid on hiljuti esile toonud ka A. Voznessenski oma artiklis «Muusa piinad» («Literaturnaja Gazeta» 20. X 1976).

Kõik see näitab, et tõepoolest on tõusmas uus uuenduslaine. Nähtavasti on säherdune vaheldumine luulele niisama loomupärane kui loodusele aastaaegade vaheldumine, mis ei sõltu kellegi soovidest ja tahtmistest. Muidugi on uuendus-
püüdluste ees sageli omad takistused. Erisuguste esteetiliste kiindumuste pinnal tekib eri stiilisuundade ja sugupõlvade vahel ikka vaidlusi. Kuid eriti vildak on nende inimeste eneseteadvus, kelle normitunnetus on ehk küll loomupärane, kuid ammu tardunud. Vaevalt suudavad nad leppida neile harjumatul põhimõt-
tel ülesehitatud luulesüsteemide olemasoluga. Just seepärast reageerivad nad haiglaselt igale vastset isikupärasele luulenähtusele. Nagu näitab luuleajalugu, peetakse isepärase kunstniku eriväärtusi tema loometee hakul sageli oskamatu-
seks või kohmakuseks.

«Pühi maha juhuslikud jooned...»

Ilus üleskutse, aga kui raske on seda kunstis laitmatult teoks teha! See, mis on tavapärasel luules juhuslik, võib luuleuuendajale olla eluline seaduspärasus. Artiklis «Muusa piinad» on Voznessenski kibedusega kirjutanud arvustajate uuest katsest uuendusmeelsetel pärg peast kiskuda. Seesugused katsed põhinevad kahtlemata ja eranditult teatud arvustajate subjektiivsetel kiindumustel. Niisama rumal oleks heaks kiita arvustajaid, kes uuendusmeelsuse valitsemise aegu püüaksid pärga peast kiskuda V. Sokolovil, N. Rubtsovil, S. Kunjajevil või teistel tavapärastel.

Vene luule lilleväljas on omavahel teravalt piiritletud «puškinlus» (vaashoitud poeetika, püüdlus elegantse ja kerge stiili poole) ja «deržavinlus» (temperament-
sus, kunstiliste lahenduste talitsematu iseloom). Esteetiline norm pulseerib ühelt teisele. Just nõnda on lugu vene luulega. Teiste maade kirjandustes võivad uuendusmeelsuse ja tavapärasuse piirimaad olla siledamaks uhitud (on ju igas kirjanduses oma sisemised eripärad). Mõnes kirjanduses võib esteetiline domi-
nant nihkuda lihtsalt ühelt žanrilt teisele (näit. luulelt proosale jne.).

Vene luule seisab taas pöörde eel. Pole tähtis, kas pöörde toimudes kahaneb või kasvab ühe või teise sõnameistri menu. Tähtis on see, et igal ajal oleks uusi häid luuletajaid — nii tavapäraseid kui ka uuendusmeelseid, nii säilitajaid kui ka muutjaid.

JURI MINERALOV

Leenu Siimisker

SÜND JA SURM

A. H. TAMMSAARE LOOMINGUS

Naiselikkus pole Tammsaarele ainult laste sünnitamise probleem, selles näeb ta väga olulist sotsiaalset tegurit. Naise ajaloolist rolli näeb ta moraalse vastu-panu osutamises mehelikkuse halvematele omadustele. Seepärast on ootuspärane, et mida agaramalt tungib naine sotsiaalse elu pingeväljadele, mida rohkem tasan- duvad soovahed, seda enam on Tammsaarel põhjust muret tunda inimsoo tule- viku pärast, mille ta ikka ja jälle seostab ka sõja ja rahu suure keerdküsimusega. Nõnda kirjutab ta 1936. a.: «Mees koondab viimasel ajal oma jõudu aina selleks, et inimesest massiliselt kasvatada hävitajat, olgu kallaletungiks või enesekaitseks. Riikide eelarved on selle tõenduseks. Naiselik naine oli seni ainuke, kes turgutas noorsoos vastupidiseid loomuomadusi. Nüüd kipub see viimnegi inimlik pide- kaduma: naine tahab olla nagu mees, olgu kehalt või vaimult. Sellekohaselt peab ta siis lapsigi kasvatama, seni kui neid veel kasvatada on.

Võimalik, et see nõnda peabki olema. Võimalik, et olev kultuur ja tsivilisatsioon oma arengul on jõudnud eelkäijate astmeni, kus targad inimesed ütlesid: «Õnnsad on need, kes sigimatud ja kelle rinnad pole imetanud.»¹

Kui palju Tammsaare muretsemistes on elutarkust meie päevade jaoks, see on liiga keeruline küsimus jalapealt otsustamiseks. Sellele saaks vastata, kui plaani- täitmise tabelitesse ilmuksid ka psühholoogilis-moraalsed kategooriad või sünniks uus Tammsaare, kelle läbinägeva pilgu all langeksid meilt hilbud ja vööp ning paljastuksid meie olemus ning arengusuunad.

Tammsaarele endale aga on «Juudit» olnud ilmselt tõsiste järelduste tegemise- raamatuks, mis määras ta kirjanikumissiooni, suunas vahest isegi teemavalikut, tähendas kindla positsiooni sissevõtmist egoistlike ja altruistlike kirgede vaheli- ses heitluses, mõistuse ja kirgede, kire ja kohusetunde duellis, vaimu ja võimu vahelises võitluses. Kui kuni «Juuditini» on täheldatav teatud vastuolu või idee- lise pulsilöögi erinevus Tammsaare kui publitsisti ja Tammsaare kui kirjaniku loomingus, siis siitpeale saab ilukirjandus ta veendumuste väljendamisel niisama- guseks manifestatsiooniks nagu publitsistikagi.

Sellise muunduse eriti huvitavaks teetähiseks on seni põhjendamatult vähest- uurijahuvi äratanud «Matus», intrigeeriv ja käesolevale vaatlusele kohustuslik ka surma-motiivi ootamatult artistliku rakendamise poolest.

Tammsaare on kirjutanud: «Iga uus töö on kohtumõistmine vana üle ja mine- mine ühest paradisiist teise.» «Matust» võime pidada arupidamiseks kirjaniku ja vaimsete väärtuste staatuse üle kaasaegses ühiskonnas, tehtu inventeerimiseks ja valiku tegemiseks tuleviku tarbeks.

* Alguis «Loomingus» nr. 1 ja nr. 3.

¹ A. H. Tammsaare, Mees, naine, laps. Valitud artiklid. Tallinn, 1976., lk. 137–138.

Nagu ilukirjanduses sagedane, ilmuvad surnud siis, kui on vaja kuulutada viimset tõtt. Sellise viimse tõe kuulutajana esineb surnud kirjanik Vanakamar. Ta kirglik monoloog on ta viimne sõna, enne kui kruvitakse kinni puusärk.

Imumisdaatumilt (1921) on «Matus» «Tarapita» eakaaslane ja tõepoollest ka «Tarapitast» vormiliselt eemale jäänud Tammsaare solidaarsusavaldus võitlusele, mida vaim materiaalsusse uppuvas ühiskonnas pidas oma eluõiguste eest.

Juba situatsioon ise — vanadekodus vaesena surnud kirjaniku pomposne matus kuskil vanas lossis üliõpilastest auvahtkondade ja terve erirongitäie seltskonnategelaste osavõtul kõneleb ise enda eest. Drastiline fakt, et Vanakamara surma puhul suudab tõeliselt kurvastada ainult vaestemaja asukas, kes kadestab toakaaslast, et see suri temast varem, paneb i-le punkti peale.

Valusalt kajab surnu pihitumusest läbi vaimse üksilduse tunne, maailma täielik ükskõiksus vaimsete väärtuste vastu, ükskõiksus, mida katab näilisus, vaatamänguks paisutatud kultuurihuvi demonstratsioon. Nii kindlakäelist eraldusjoone tõmbamist iseenda ja nn. seltskonna vahele ei kohta me Tammsaare varasemas loomingus. «Teie meeled on kaugel minust ja mu matusest,» pöördub surnud kirjanik oma matjate poole, «sest teie mõtlete oma äri, oma teenistuse, oma armatsemise, oma himude peale. Teie tulete mu matusele kui teenistusse, kus maksetakse kroonupalka, teie täidate siin ühe oma tüütumaist kohusist või te tulete siia kui parajasse paika, kus vastastikku üksteise ees võite edvistada oma kübarate, sabakuubede või lakk-kingega ning seda veel kroonu kulul.»²

See suur lavastus, mida endast kujutab Vanakamara matus, ei puuduta sisuliselt mitte kedagi, isegi mitte alles surnuna tähtsuse omandanud kadunu pärijaid, kellele pakub huvi ainult autoriõiguse eest saadav.

Vähe lohutust leiab Vanakamar ka oma teoste postuumse saatuse prognoosis: «Tänasest päevast peale peab iga koolilaps minu teoseid tundma, kuigi ta neid ei mõista, igas viisakas majas peavad mu koguteosed raamaturiulil seisma, kuigi neid keegi ei loe, iga raamatukogu saab ühe meie rahvuslikuma kirjaniku teoste ostmiseks haridusministeeriumilt riiklise abiraha, nii et autoriõiguste omanik on auväärt kodanik, kel pole vähematki tarvidust iseenda ega omaste matmisel riigi või valla abi järele.» (Lk. 27 ja 28.)

Tõepoollest, seesugune bilanss võis roostena läbi süüa tema sõnastaja endagi loomistahte.

Ent Vanakamar esineb ka mehena, kes on igavikuga silm silma vastu seisnud, elu põhiväärtusi tunnetanud, nende aimamisele jõudnud. Tõsi, ta ei avasta lugejale uusi tõdesid, vaid viib vanade tõdede juurde tagasi avastuslikult, uues konkreetsuses.

Nõnda on surm, enesetapp ja mõrvad, mis «Varjundites» ning «Juuditis» selgitasid armastuse, kiindumuse, intiimsuhete primaarset tähtsust inimese elus omal kombel, Vanakamarale nõuandjaks väga mõjukal viisil. Vanakamar kõneleb igavikust, mida ta esmakordselt elus tunnetas, kui suri ta alles kõnelema õppiv poeg, poja järel varsti ka parandamatult haige naine ning ta kaks puusärki üksteise järel kelgul ihuüksi surnuaiale vedas. See on suure mahajäetuse pilt suure kokkukuuluvustunde matusest.

Vanakamar kõneleb aga ka igavikust, mis «kõnnib kui Jeesus Kristus mõne kunstniku kujutatuna, kõnnib ja läheb sinu lähedalt mööda, puutubki sind oma mantliga, milles on pisut talupoega, pisut karjast, pisut prohvetit ja nukrat tarka, nagu oleks tema see, kes ilma loonud». (Lk. 24.)

² A. H. Tammsaare, Pöialpoiss. Tallinn, 1923, lk. 28.

See on tähelepanuväärne pihtimus, kui peame silmas, et tihti peale on Tammsaare loomingus järgneva teose põhitees või algidu antud eelnevas. Kunstniku, põllumehe, karjakasvataja, prohveti ja nukra targa ilmumine igaviku sümboliten pole juhuslik: sellega selekteeritakse need ühiskondlikud jõud, kellest Tammsaare arvates kõige suuremal määral oleneb rahvaste saatus ja inimkonna tulevik.

Siin on ehk ka vastus küsimusele, mille H. Puhvel «Loomingu» selle aasta esimeses numbris (lk. 128) mitmeid hüpoteese püstitades esitas seoses Tammsaare talupoja-temaatika juurde tagasipöördumisega 20-ndate aastate algul. Ning vastatud on isegi rohkem, kui on küsitud, sest tagasipöördumine toimub uuel tasandil ju ka intelligentsi-teemale. Et Tammsaare igaviku-unistused tähendavad üht-aegu paratamatuse, eksistentsiaalselt vältimatu tunnetamist ning et ta historistlik realism kätkeb endas tema üldise kujutluse arengust, n.-ö. tema arengumudeli, selle kohta annavad sõnaselge kinnituse ta tuntud «Avalik kiri» «Tõde ja õigus» I ilmumise aegu ja kiri A. Pranspillele epopöa ilmumise järel. «Matus» aga tõendab liigne kord, kui pingeline mõttetöö on ette valmistanud Tammsaare loomingulisi suundumisi. Rohkemgi veel: Vanakamara mässus iseenda vastu, omaenese loomingu valusas kriitikas näib ärareageerimist leidvat ka see uute teetähiste otsimine, mida hetkel üle elas Tammsaare ise. Vanakamar ägetseb: «Olin nii otsekohesusega ja tühine, olin kõiges nii liialdaja ja salgaja, et ma korjusenagi ei leia õiget ja ausat keelt oma mõtete ja tundmuste väljendamiseks. Olin kui meest himustav naine, kellele pole tähtis ei ilu ega tõde, vaid hilp, mis köidab tähelepanu, mis torkab silma ja mis köidab silmapilkselt kõige tühisemat tuju, kõigemaisemat iha.» (Lk. 22.)

Kui liialdused maha arvata, siis jääb sõelale seesama otsekohesuse ja sugestiivsuse taotlus, mis paneb ennast maksma juba «Kõrboja peremehes». «Juuditit» aga võiks stiliseeriva laadi ja aforismidesse lihvitud keele tõttu pidada Tammsaare loomingu teiseks kanaliks, mille juurest äratõukeks oli vaja just «Matuse» meelega edat mässu iseenda ja seltskonna vastu, jõudmaks tagasi nii rahva enda kui ka rahva keele lihtsuse juurde. Ning edasises loomingu materialiseerub isegi tundmus, mida minategelane kirjaniku matuste järel pihib: «Mingisugune seletamatu õrnus ja hellus tõusis mul selle vallasandi korjuse vastugi ja kõik, mis ma tema pärast tegin, tegin puhtast südamest ja liigutatud hingest, nagu oleks ta mulle mõni lähedane ja millegagi sugulane isik. Sidusin nende matustega isegi ei tea mis imelikke lootusi, nagu peaks mul siit mingisugune uus elujärk algama.» (Lk. 43.)

Ka uuel ajajärgul, mis suundub otsekui Vanakamara poolt mahapandud igavikurajale, esineb surm nuputõstjana malelaual, kus otsustatakse nüüd mitte ainult inimeste, vaid ka talude — laiemas mõttes maa — saatus. Surm raiub läbi intriigi Gordioni sõlme ja selgitab ühemõtteliselt need väärtused, mis annavad romaani kangelaeste elule mõtte.

Tammsaaret erutab inimese suhtumine maasse, aga veelgi rohkem inimese suhtumine inimesesse. Siit leiab ta oma kirjanikumissiooni, see dikteerib probleemi ja selle lahenduse, mida ta siitpeale teostab ranges ajaloolises determineerituses.

Tuleb aina imetleda, et kirjanik ei jäta kasutamata vähimatki võimalust, et taunida oma põhivaenlast — sõda. Nõnda pole juhus, et Katku Jüril oli küll poja sõdurivapruse rist, kuid poeg ise jäi Esimese maailmasõja lahinguväljadele ja Katku on jäänud peremeheta.

Surm, juba tsiviililikkonnas, on otsustavalt mõjustanud ka Kõrboja saatust. Kõrboja tõeline ja esialgne peremees Oskar lõpetas enesetapuga, kui tema juu-

rest läks ära ta noor naine. Nõnda võimaldab kahe talus vikatit keerutanud surm tõstatada autorile südamelähedase peremeheprobleemi. Talude käekäik näitab, et ei aita mõtetu töörügamine, ei kiindumine maasse, kui ei suudeta vastata küsimusele, kuidas majandada, või kui pole meest, kes head kavad realiseeriks. Mõlemad peremehekandidaadid — Katku Villu ja Kõrboja Anna — tunnevad, et vanaviisi enam edasi ei saa. Nende talud esitavad neile otsekui väljakutse majandada teistviisi, paremini. Mõlemasse kodeerib Tammsaare iseäraliku kiindumuse maasse. Anna pähe ei mahu mõte, et kunagi võiksid Kõrbojal talitada võõrad, ning Villu kiindumine Kivimäesse, ta pöörane maaparandamistuhin toovad Tammsaare loomingupilti esimese võimsa, kire mõõtmel omandava töövaimustuse purske. Kõik tunnused on selle poolt, et Villust võiks saada tõeline peremees nii Katkule kui ka Kõrbojale, sest ta mõtetes on mastaapsust ja julgust, ta tulvab energiast ja tegutsemishimust.

Kuid ometi pingutab Tammsaare järjekordselt vibu selleks, et tõendada Erose vägevust, koondada tähelepanu armastusele kui oma kangelaste eluõnne ankrule. Eluväärtuste edetabelisse tõuseb ka imelihtne, aga nii kohutavalt tähtis tegur nagu *t e r v i s* ning sellest lahutamatu eneseväärtustunne, mis viib Villu igaveseks lahku nii naisest kui maast.

Kõrbojale ei ole tarvis ainult peremeest, vaid ka Annale meest. Selle esimesega tuleks Villu ehk poolpimedana ja vigase käegagi toime, aga Anna kõrvale *s a n d i n a* astuda ei luba teda uhkus. Villule saab küsimuste küsimuseks: «Kas tõesti maksab pimedana ja vigasena Katkulgi elada, kui nii hirmsasti tahaks kõigest hoolimata minna Kõrbojale?» Armastuseta pole elul mõtet, pigem juba surm, selleni viib Villut tema tundmuste loogika.

Seesama loogika juhib ka Annat. Ta on valmis jätma kogu Kõrboja sinnapaika, kui selgub, et Kõrboja loodetud peremees lamab aidas surnuna.

Tuleb järeldada, et kui Tammsaare laadis ja mastaabis juurdleja ühe ja selle sama väärtuse väärtustamiseni nii visalt tagasi pöördub, siis peab tal suur tõsi taga olema. Kogu olemust haarav armastus, mis saab elumõtte tähenduse, on tema jaoks nii psühholoogiline kui eetiline probleem, väärtus, mis väärtustab ka selle kandjat. Sellise armastuse najal seisab püsti Tammsaare usk inimeses, see moodustab võimsa vastukõla tammsaarelikule skeptitsismile ja pessimismile. Armastus on parim vastumürk ükskõiksusele, minnalaskmisele; ta on Tammsaare interpretatsioon loova energia vallandaja, on ise loov jõud. Tammsaare usk armastusse, oma kangelaste kiindumisvõimesse on isegi suurem, kui on aegade jooksul olnud tema lugejatel ja kriitikutelgi. Eriti on tavamõtlemise seisukohalt käsitamatuks osutunud Anna. On kaheldud, kas tõesti võib Anna-sugune naine kiinduda Katku Villu moodi mehesse. Annas on nähtud egoisti, kes iga hinna eest püüab meest ajada Kõrboja aiste vahele või kes ignoreerib endast vaesema ja kaitsetuma naise õigust mehele, kel temaga laps. Ei mäleta, et teost oleks hinnatud kui suure armastuse psühholoogilist peegelpilti, kus paistab selgesti kätte see suur hüpe, individuaalse armastuse sünd, milleni inimkond oma arengus ei jõudnud mitte liiga vara ja mis alles «Kõrboja peremehega» saabus ehedal kujul ka eesti kirjandusse. Selle tunde psühholoogilisel mõtestamisel on Tammsaare muide täiesti ühte meelt niisuguse mõtlejaga nagu F. Engels, kes «Perekonna, eromanduse ja riigi tekkimises» kirjutab: «Meie aja suguline armastus erineb oluliselt vana-aja rahvaste lihtsast sugulisest tungist, eros'est. Esiteks eeldab see armastatud olendi vastuarmastust; ses suhtes on naine mehega võrdne, kuna antiikse erose juures naiselt seda kaugeltki alati ei küsitud. Teiseks on suguline armastus niivõrd intensiivne ja kestev, et lahusolek ja teise mitteomamine on

kummalegi poolele suureks, kui mitte suurimaks õnnetuseks; et kuuluda teineteisele, mängivad nad tarbe korral kardetavat mängu, kuni elu kaalulepanekuni, mida vana-ajal esines vahest ehk ainult abielurikkumisel. Ja lõpuks kujuneb sugulise vahekorra hindamiseks uus kõlbeline mõõdupuu; ei küsita ainult seda: kas see oli abieluline või mitteabieluline, vaid ka: kas see tekkis vastastikusest armastusest või mitte? On endastmõistetav, et feodaalses või kodanlikus praktikas ei käi selle mõõdupuu käsi paremini kui kõigil teistelgi moraalimõõdupuudel — seda ei võeta arvesse. Kuid ta saatust pole ka halvem. Teda tunnustatakse samuti nagu teisigi — teorias, paberil. Ja rohkem ei või ta esialgu nõudagi.»³

Kui heita pilk tagasi «Kõrbojale», siis võib öelda, et käsitada sellist suurt armastust, mis ei hooli iseendast, varandusest ega vaimustust sisendavast tööst, käis külarahvale üle jõu. Probleemi: aga kui see on armastus, õigupoolest ei tekigi. Ent teisalt on just suure armastuse lähedus surmale, siin peituv võimalus võitluseks elu ja surma peale kutsunud Tammsaaret seda võimalust aktualiseerima, tõstma vastutuse ja kaasvastutuse probleemi toimunud tragöödias. Intriigi arendus otsib vastust küsimusele, mis sundis Katku Villut oma elu lõpetama enesetapuga, aga jälgib ka erilise tähelepanuga, missugust osa etendasid siin nii Anna kui ka kõrvalseisjad, ühiskond.

Ühiskond on Tammsaare loomingus enamasti üksiku vastu armutu kas mõistmatusest, kadedusest või õelusest — enesetappude puhul taganttõukaja surma poole. Külmas on juurdunud teised väärtuskriteeriumid, teised arusaamad. Keegi ei küsi, kas Anna ja Villu võiksid moodustada paari, sest kõik näevad ainult Kõrbojat kui suurt materiaalist ahvatlust ning Villu trügimist Kõrboja peremeheks. Keegi peale Anna ei käsita ka Villus peituvaid vaimseid väärtusi. Küla nägi, kartis ja kadestas Villu füüsilist jõudu seni, kui Villu oli terve, ja nägi temas ainult santi, kelle üle kahjurõõmutseks, kui ta oli omadega läbi. Seesama külainimese loogika juhib ka Villut oma füüsilistesse vigadesse suhtumisel.

Inimene on inimesele käsitatatuseni keeruline, mõistatuslik ja sellisena ettevaatusele manitsev nähtus, see Tammsaare üks põhiveendumusi tõuseb reljeefelt esile seoses Villuga, kelle olemust, kelle sisekonflikti iseendaga ei suuda mõista arukas Kõrboja Annagi. Villu sisetõe selgitamiseks nii Annale kui ka lugejale läks tarvis vägevast kaheraudse kõmakat, mis sunnib järele mõtlema.

Kas see enesetapp on tõepoolest igapäevi mõistlik tegu, jääb lugeja küsida ja vastata. Lõpplahendus kujuneb paratamatuseks, mille dikteerib eelkõige Villu karakter, sellest on tingitud Villu vigasus, millest ta oma eluõnne sõltuvusse seab, osaliselt ka vahekorrad külaga. Küllap tahab Tammsaare selle surmaga ütelda, et Villu pole mees, kelle kätte ta usaldaks maa saatuse. Autorikommentaari loomegi, et meil Eestis ei ole veel peremeest, peame selle ise kasvatama.

Autoriideega on kooskõlas romaani lõpp. Naise armastus kandub üle armastatud mehe lapsele, vallandades sellise loova energia, millest piisab talu kordaseadmiseks ja Kõrbojale peremehe kasvatamiseks. Kui Anna otsuses avaldub armastuse egoism, siis on see ikkagi teisem kui see, mis kihutas inimesi Kuusiku sauna Eevit koos lapsega välja ajama algul Kõrbojalt, ja hiljem, pärast ema surma, ka saunast. Nõnda tõestab seegi kõrvalintriig armastuse võitu kohusetunde üle, saades samal ajal väljakutseks halastusele ja armastusele. Eevi oma lapse sünni ja

³ F. Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine. Tallinn, 1958, lk. 69.

ema surma traagikaga on tugev vastumürk sellele külaidüllile, mille võiks sünnitada peremeeste kiindumus maasse, nende hasart, ettevõtlikkus ja töövaimustus. Seega tähendab tagasipöördumine külla nii inimese kui ka küla avastamist selle uutes vastuoludes.

Kuivõrd Tammsaare «Kõrboja peremehe» peategelaste tundmuste primaati ning nende vaimset üleolekut ka poetiseerib, ometi elab romaani lehekülgedel üsna sugereerivalt elukogemustest tõusnud võimalus onu Oskari analoogial valida suhtumist ka Katku Villu enesetappu. Nii usub Katku Rein, et «...kui tema oleks Oskari aastais ja kui temal oleks noor naine, kes jätaks ta maha, siis ei mõtleks ta kordagi eluvõtmisele, vaid ta ripuks seda suurema õhinaga oma Kõrboja küljes».⁴

Selle valemi järgi, pisut teisemal kujul, käitub ka Reinu tütar ja selles mõttekäigus on juba Tammsaare kangete Vargamäe vanameeste algidu.

Sünd ja surm ja nende vahele mahtuv elu saab «Tões ja õiguses» nii avara, mitmekülgse ja mõjuka kujutamise ning mõtestamise, nagu on võimalik üksnes nõnda mahuka ja hõõguva inspiratsiooniga kirjutatud epopöas. Et kirjanikku juhib veendumus, mille kohaselt puhtast mõtlemisest, loogilisest arutlusest paremaks õpetajaks on vahetu kogemus, kogu olemust läbiraputav traagiline elamus, siis jääb surmale ka «Tões ja õiguses» võtmemotiivi tähendus.

Et «Tõe ja õiguse» juhtivaks kangelaseks on mõtleja kannataja inimene, omandavad probleemid kvalitatiivselt uue sisu ja lahenevad ka kvalitatiivselt senisest kõrgematel tasanditel. Surm aitab vormida individuaalset ning kollektiivset teadvust, kujuneb eetiliseks, filosoofiliseks, poliitiliseks ja ideoloogiliseks õppetunniks, täites igas romaaniaaos sellele põhiideele vastavat ülesannet. Ta on kirjaniku elutõsiduse ja eluküpsuse näitaja, millest teksti ligilähedusse hoidva analüüsita on raske või suurte sõnade tegemisse hukutav kõnelda, sest — nagu öeldud — suure kunsti rikkuseks pole sagedasti mitte uute tõdede avastamine, vaid igivanale ja igitähtsale tema tähenduse tagasiandmine, harjumust mööda kõrvalejätetuks osutunu taasväärtustamine.

Ka oleme hiljutisel juubelil kuulnud suuri üldistusi niivõrd piisavalt, et tekib iha tekstete üle hulga aja ligilähedalt tunnistada.

Enne kui surmast tahaks «Tõest ja õigusest», eriti tema esimesest osast kõnelda nagu hümni viljakusele, hümni sigivusele, mis haarab niihästi emakest maad kui ka inimest ennast.

Tõepoolest, raske on leida kirjandusteost, milles lastest, tahtmisest lapsi saada ja sünnitada kõneldakse sellise piibelliku otsekohesuse ja lihtsusega, antakse täiskasvanute kõrval lastele, nende rõõmudele, muredele ja psüühikale suveräänne eluõigus. Oma kangelastega on Tammsaare eriti «Tõe ja õiguse» lehekülgedel äravahetamiseni ühte meelt. 1915. a. küsib ta artiklis «Rahvuslikud vourused»: «Milleks võeti naine, kui lapsi ei tahetud?» Nüüd istutab ta sama mõtte oma Vargamäe Andrese teadvusse: «Sest olgugi, et peremees ainult paar kuud abielus, ometi mõtles ta juba järeltuleva soo peale, tähendas ju abielu temale eelkõige lapsi.» See, mis mehele on sihipärane kavatsus, on Kröödale enesestmõistetav tõsiasi. «Ükski oleks võind olla,» ütleb Krөөт esimest last oodates kahetsusega saunatädile, kui kuuleb selle kahe lapse surmast.

«Tõde ja õigus» on G. Suitsu «Lapse sünni» järel üks väheseid, proosateostest arvatavasti esimene, kus nii otsekoheselt, võiks koguni öelda et avalikkuse tähelepanu mobiliseerivalt kõneldakse lapse sünnitamise kohta kui tõsi-

⁴ A. H. Tammsaare, Kõrboja peremees. Tallinn, 1976, lk. 31.

sest ja raskest ülesandest, kõneldakse naisest kui kahekordse elukoorma kandjast.

Tammsaare tahtel on tema loomingu kõige helgem naiskuju Vargamäe Krõõt traagiline mitte üksi oma ülekohtuselt varase surmaga, vaid ka sünnitajana-elundjana. Inimeste olemine määrab nende teadvuse, dikteerib elulised vajadused, paneb Krõõdale kohapärija sünnitamise kohustuse, mida loodus oma isepäisuses ei arvesta. Krõõt on kõige kaitsetum inimene Vargamäel, sest hellameelsuse vastu pole rohtu, naise mured jäävad muredeks ka siis, kui need meest veel ei murra, vaid koguni möödavad tema töövaimustust.

Iga lapse sünnist mõistab Tammsaare luua kordumatu sündmuse. Nii nagu Andres tundis esimese armastuse õnnevärinaid südames esimest omakaevatud kraavijuppi vaadeldes, esimest oma põldudelt korjatud kividest aeda silmitsedes, nõnda valmistab Krõõt oma esiklapselise imikuesemeid «osalt riidest, osalt õrnusest ja armastusest». Tõeline armastus sünnib valudest. Nüüd, mil Tammsaare seda oma kunstiliste kujundite jõul ümber ütleb, saab see elulise veenvuse. «Aga lapse hää! hakkas Krõõda kõrvu kuidagi imelikult kinni. Alles mõni aasta tagasi kuulis ta oma väikese õe häält, aga see läks nagu kõrvust mööda. Lapse hää! oli kõrvadele peaaegu sama valus kui lapse enda puutumine rindadele. Aga saunatädi lohutas Krõõta tema valus, öeldes:

«Kannata aga rõõmuga, noorik, ega armastus muidu tule, kui valu ei ole.»

Krõõt naeratas, Tõepoolest näiski nüüd, et kui laps talle haiget tegi, tärkas ka armastus, aga see oli hoopis midagi muud kui tuntud riidehilbukeste valmistamisel. Uues armastuses oli juba liha ja verd.»⁵

Imetlusväärse taiplikkusega annab Tammsaare edasi nurganaise psüühikat, toda enesehaletsemiseni viivat ülitundlikkust, mis just sel ajal naistele omane ja mis viib Krõõda oma esimese lapse sünnitamise järel pisarsilmil meenutama mehe esimest ilmaasjata kurjustamist ja sellele riburada järgnenud teisi pahanusi.

Vapustav on hapra Krõõda vaprus teise lapse sünnitamisel ilma kõrvalise abita, pealegi poolvalminud majas. «Koduloomgi tahab abi, siis inimene...» taipab sedapuhku ka Andres.

Iga järgmise sünnitusega suureneb Krõõda tragöödia. Teise tütre sünd paneb Krõõda pisarad pidurdamatult voolama, kolmanda puhul karjub südantlõhestavalt sauna-Mari, kes ise on vahepeal sünnitanud poja, ja saunatädi lahkub nurganaise juurest nagu kurjategija. Neljanda lapse ootamise rõõm on segatud saabuva surma eelaimustest, peremehe sünd on Krõõda naiseõnne ja emamurede kulminatsioon, Vargamäe suurim tragöödia, mille järelmõju jääb saatma kõiki tulevase päevi.

Sureva naise sängjalutsisse kägerasse surutuna taipab mees, et naise jõud võib lihtsalt üles öelda «lapsi ilmale kandes ja hommikust õhtuni ja pooled ööd rasket tööd tehes». Kahetsus on konkreetne ja võtab arvele just need elu näilised, kuid rängad pisiasjad — lävepakule löödud laua, raske värava, sügava kaevu ja üle jõu veekandmise —, mis elus silmapaari vahele jäävad, aga mis tegelikult elukoorma moodustavadki. Näiliselt kalgi töömurdja tunnete sügavust mõõdab lein, mida mees üle elab ihuüks põlluveersel kivil pisaraid valades keset kibekiiret kevadist kaerakülvi — Tammsaare meistrisule all valminud võimsamaid ja sugestiivsemaid visioone.

⁵ A. H. Tammsaare, «Tõde ja õigus» I. Tartu, 1926, lk. 82.

Selle tõsise leina ja südamest tuleva appikarjatusega ütleb Tammsaare lahti paratamatusest, mille ees painutasid pead tema esimeste külajuttude maainimesed. Mida varem mõisteti kui elu vääramatut seadust, seda tõlgitsetakse nüüd kui kõrgema tahte avaldust. Selle ümberorienteerumisega ühenduses muutub ka Tammsaare suhtumine oma kangelasesse. Andres, kes tõusis suureks kibedas leinas ja kahetsuses, paneb lausa võpatama oma ootamatu kapitulatsiooniga.

«Noh, vanamees,» ütles naine, «minu tund on vist tulnd.»

«Kui see nõnda olema peab, siis sündku Tema tahtmine,» vastas Andres alistunult.» (Lk. 174.)

Vapper, vaistude tarkuses tugev Krõõt ei võta seda loogikat omaks: ta ei jäta oma lapsi jumala hooleks, vaid võitleb viimse hingetõmbeni nende saatuse eest, kohustades meest uuesti abielluma, kuid mitte võtma kurja naist.

Andresel tuleb tunnistada, et alles Krõõda surm pani ta mõtlema mitte ainult maast, vaid ka inimesest enda kõrval. Ning pikkades monoloogides pöördub ta Krõõda saatuse juurde tagasi veel aastate takka, ajendajaks ikka seesama süütunne: miks ei taibanud ta, et naisel võiks raske olla. Need on väga lihtsad, kuid seda vapustavamad tõsiasiad, mis heidavad valgust nii Krõõda kui ka Vargamäe algpäevade elu raskustesse ning millest Tammsaare mõistab rääkida südant murdva otsekoheusega: «Kuude kaupa põlnd meil talvel muud süüa kui kartulid, silgusoolvesi, jao pärast leiba ja hapu kali juua ning kuivale toidule peale rüübata, et rutem alla läheks. Nõnda elasime ja nõnda rühmeldasime hommikust õhtuni, pooled ööd veel takka peale, ja nõnda kandis Krõõt ka oma lapsed ilmale.» Ning Andresel tuli tagantjärele tunnistada, et alles surivoodi juures nägi ta: «Krõõt on kui vana hobusekronu, kel jalad harkis all ja kõrvad lontis peas ja kes ei suuda enam ühtki liiget liigutada, tühmita teda raudkangiga või raiu kervega.» (Lk. 337.)

Krõõt oli liiga tundelise meele ning liiga vilaja kehaga selle koorma jaoks, mida elu talle Vargamäel kanda andis. Ta on esimene eluohver, mida nõuab Vargamäe oma ränga tööga. Krõõda saatust on võrreldav Kaarel Kakra omaga «Vanadest ja noortest», kuid tema surmas peegelduv üldistusjõud on siiski suurem. Krõõt oli terve inimene, aga ometi tappis teda töö. Nõrgem küll teistest perenaistest, aga needki — üksikult võttes — olid nõrgemad oma meestest, keda loodus on juba tugevamalt kokku pannud. Siit võrsubki üldistus, mille sõnastab romaanis kirikuõpetaja ja mis kohustab hoidma naist kui nõrgemat astjat.

Krõõt pole naine üldse ega taluperenaine üldse, vaid esindab seda ajalooetappi, mis pani aluse töö järjest suuremale intensiivistamisele. See protsess on jätkunud ja jätkub meie päevilgi. Ütelugemisel tundub taas lõikavalt aktuaalne see mure ning sisemine õiglustunne, millega Tammsaare protestib niisuguse suhtumise vastu, mis peab iseenesestmõistetavaks koormat, mida nõrk naine võtab oma õlgadele kõikidele töödele kätt appi pannes, surmväsimuse vastu võideldes ja nagu muu seas lapsi ilmale kandes.

Surnud Krõõda elu mõtestamisest võtab osa ka Oru Pearu, kellele Krõõda surm samuti andis võimaluse oma paremat mina näidata öösel soosilda sillutades. Pearu matuseviinast kumamisi peaga peetud monoloog aitab romaanis maandada Krõõda kaotuse traagikat, kuid Pearu taipab välja tuua tõsiasja, et Krõõt polnud Vargamäel sugugi mitte ainult töömurdja, vaid vajalik moraalne ja vaimne jõud. Seda ausa lihtsuse alistavat jõudu oli ka Pearu omal nahal tundnud. Ta mõistab, et Vargamäel seisavad ees rasked ajad, sest pole enam lepitajat, pole hea pilguga vaatajat.

Headus ei lõpe tema kandja surmaga. Surnud jäävad elavate hulka. Nende sugereeriv mõju elab üle haa. See on uus joon, mille Tammsaare loomingusse toob «Tõe ja õiguse». Ja tõepoolest, Krõõda mälestuse mõjul langetab Andres oma kõige suuremeelsemad otsustused (näit. Mareti mehele lubamine). Seistes rõivakirstu ääres, milles veel Krõõda-aegne lõhn, mõtleb Indrek, kes pole ise kunagi seda Krõõta näinud, oma sügava tähendusega mõtted mälestuste ja mälestuste mälestuste osast inimese elus, andes sellega suure üldistuse «Tõe ja õiguse» ühele põhiteesile.

Tammsaare on ikkagi liiga suur dialektik, et uskuda, nagu võiks olnud headus, olnud täius sünnitada postuumselt aina headust ja uut täiust. Nõnda muutub Krõõt, kes oma eluajal soovis Marile ainult head, ometi pärast surma talus pingete põhjustajaks. Asjata otsib Andres Mari juurest seda hingelist ja vaimset lähedust, mida ta Krõõda kõrval elades hindama õppis ning mis nüüd osutub Marile üle jõu käivaks. Tükkis vastupidiseks eluaegsele kujuneb Krõõda postuumne roll aga Vargamäe Tagaperes, kui Pearu asub Krõõda väärt vere huvides oma pärandusasju ajama ja äratub kodakondseis vaese Krõõda vastu nii tulise viha, mida tema vastu vaevalt keegi kunagi tundis. Need on elu suured kontrastid, lõikavad vastuolud, millel on Tammsaare kui kunstniku jaoks eriline tõmbejõud.

Ning lõpuks ei ole Krõõta kurjast päris puutumatusena hoitud ka ta eluajal. Oli ju tema see, kes soovides laste emaks just Vargamäe Marit, tahtmatult lükkas liikuma traagilise laviini, mis lõpeb Vargamäe Jussi enesetapuga ja kestab kuni Mari surmani ja kauemgi veel.

Tammsaare on neid kirjanikke, kes on pidanud vajalikuks ja tundnud koguni lõbu mõtelda iga mõte tema loogilise lõpuni, jälgida nähtusi nende arengus kuni vastandiks muutumiseni või absurdini välja. Vargamäe Mari saatus kujutabki seesuguse inimliku kannatuse psühholoogilist uurimist, kus ühe inimese — Vargamäe Jussi — surmasüüdlusest tõusnud kannatused panevad teise inimese pärast eluaegset ristikandmist soovima surma kui kannatustest vabastajat. Tammsaare loomingu kontekstis on Vargamäe Mari kannatuslugu vaadeidav «Juuditi» ja «Kõrboja peremehe» edasiarendusena, sest Jussi surma järel võtab Tammsaare vana probleemi käsile just sealt kohalt, kus ta selle nimetatud teostes lõpetas: mees on surnud, naine, kes oma käitumisega surma põhjustas, on jäänud vedama oma elukoormat.

Mehe surma pärast kannatavat Marit võib pidada «Tõe ja õiguse» tegelaste süsteemis isegi erandlikuks kujuk. On ta ju peaaegu ainuke, kes nii raskelt kannatab mitte selle ülekohtu käes, mida kuri maailm heade kavatsustega inimesele põhjustab. Mari süüdistab eeskätt ja ainult iseennast, moodustades sel kombel teravdava fooni oma tões ja õiguses põikpäiselt kindlale Andresele.

Jussi—Mari—Andrese vahekord on «Tões ja õiguses» üks kõige detailsemalt komponeeritud ja psühholoogiliselt läbitöötatud intriigiarendusi, mis arvatavasti meie koolianalüüsi traditsiooni tõttu on jäänud vaatlusväljalt kõrvale. Mõelgem vaid, kui palju aastaid kestnud südamevalu ühe väga tagasihoidliku inimese eluküünla kustumise pärast. Ja seda kahe suure sõja vahel sündinud kirjandusteoses!

Kirjanik ei esine Mari suhtes moralistist prokurörina, vaid pigem psühholoogist advokaadina, kes analüüsib kõiki sisemisi ja väliseid eeldusi, mis kujundasid selle tragöödia otseku paratamatuse.

LEENU SIIMISKER

Isegi Jussi ja Mari abielu, mis esialgu tundub suure jõe haruna, saab tulevase tragöödia eeloo tähenduse. Kui palju ütlevad kas või kahe naise — Krööda ja Mari — veekalkvel silmad, kui saunanaine perenaisele tunnistab, et see on ikkagi ainult Vargamäe Juss, kellega ta pulmad teeb. Kõige tõsisemaks argumendiks, millest Mari ka hiljem eneseõigustust otsib, on Jussi kenus kael ja kõverad jalad, mille lastele pärandumist Mari kardab. Selles hirmus on tõepoolest rohkem naise vaistude kui mehe mõistuse tarkust. Ka selle perekonna elus on nähtamatuid mõrasid, sisepingeid, mille eeldused inimestes endis. Kui Maril sündis esimene laps, püüdis Juss kõiki talitusi naise eest ära teha. Mari aga vastas mehe hoolale pahurusega, sest lapse eest hoolitsemisest oli talle vähe. Kui Marile avaneb võimalus Vargamäele perenaiseks saada, on Juss esimene, kes taipab, kui väga see Mari võimetele ja kalduvustele vastaks. Ent Jussil pole suuremeelsust loobumiseks ega mehist meelt Mari kinnihoidmiseks.

Kristlik moraal õpetab nõrgemat toetama, ent sageli ratsutab elu moraalireeglitest üle. Olelusvõitluse seadused panevad end inimühiskonnas niisamuti maksma nagu taime- või loomariigis, on Tammsaare kui tõetsija kogemus. On olukordi, kus esimesena tuleb süüdistada loodust, kes saadab inimesed eluvõitlusse nii eba-võrdsete vahenditega varustatult. Ja sedapuhku on Andres Jussist üle nii mehelikkuse kui ka sotsiaalse seisundi poolest, mis sündmuste käigus ometi ei suuda heaks teha südametunnistuspiinu Jussi surma pärast.

Tekib küsimus, miks kannatab Jussi pärast ainult Mari ja miks mitte Andres. Tammsaare ei paota meile Andrese hinge seoses uue naise võtmisega, kuid võib oletada, et Andres käib südametunnistuse järgi, andes Marile küllalt kaua otsustamisaega nii enne kui ka pärast mehe surma. Ja nagu Tammsaare loomingu võrdlemisi tavaline, teebki valiku taas naine, kuigi mitte nii iseteadlikult nagu Juudit ja Kõrboja Anna, vaid passiivselt ja otsekui märkamata. Jõulupühade aegu, kui mõlemad mehed kutsuvad Marit kirikusse, otsustab naine avalikult peremehe kasuks.

Selgi korral esinevad kõrvalseisjad katalüsaatorina. Saunatädi torkab vaest Jussi Mari ja Andresega nagu tulise oraga. Külaklatš jõuab sündmustest kaugele eite, kuni Oru Pearu nõokab Andrest Mari pärast kõrtsileti ees, provotseerides tubli tüli, mille järellood (kohtuprotsess, soolal-leival istumine) lubavad Tammsaarel panna traagilisi sündmusi kulmineerima suure psühholoogilise koormusega.

Andrese lugemine ja laulmine enesetapja haul tõstab Andrese autoriteeti nii Mari kui ka Oru Pearu silmis. Ent Jussi enesetapu motiivid, eriti selle otsene ajend — ebaõnnestunud katse tappa peremeest —, hakkab Mari südames mängima Andrese vastu, saades surnud mehe tõsise tunde tõenduseks.

Nii nagu Juuditil, nõnda läheb ka Vargamäe Maril. Süütunde lõkkelelõõmiseks töötavad mitte ainult inimeses endas peituvad moraalsed jõud, vaid tunduval määral ka sotsiaalsed tegurid. Valitsevat moraali esindab ja kaitseb kirik ning kirikuõpetaja ongi see, kellelt tuleb kõige teravam süüdistus ja kes tõepoolest teeb ka Mari teadlikuks ta salaihadest, kui küsib: «Kas ei olnud sul juba oma mehe elu ajal salajane patuhimu võõra mehe ja tema varanduse järele?»

On iseasi, kas ühineda kirikliku patukäsitusega, kuid kirikuõpetaja küsimuse najal julgeb Mari nüüd iseendale tunnistada, et ta perenaise sõnade mõjul tõepoolest on kahetsenud oma abiellumist Jussiga, sest «peremees on hoopis teistsugusem mees». Nüüd aga tekib tal kahtlus, et ta võib-olla ei armastanud mitte üksi peremeest, vaid ka tema vara ja koda, emist, kes toob palju pörsaid, krubis villaga lambaid, lehma, kes annavad palju piima, roosidega saanitekki.

Ent mitte Mari varandusehimu, vaid tema kannatused saavad kirjaniku uuri-misobjektiks. Mari teab, et kui ta läheks kirikuõpetaja juurde ja südameilt kõik ära pihiks ja kui hingekarjane andeks annaks ning paneks ta Andresega paari, siis oleks «südames kõik selge ja puhas».

Seda kergelt patulunastamise teed käib «Tõe ja õiguse» lehekülgedel Oru Pearu. Et just tema pani laviini liikuma ja muutis Jussi enesetapu vältimatuks, seda heidab Andres Pearule ette ja oma pattu tunnistab Pearu ise Marile ja Andre-sele, kui käib enne laukirikut leppimas, et pärast seda hullemini naabrit kiu-sata. Pearu patukahetsus ei jõuagi kannatuse staadiumi, et kaitsemehhanismina töötada tulevaste eksimuste vältimiseks. Armulaua ja pihilkäimine on tal nagu iganädalane saunakord.

Nagu Pearu süütunne Jussi surmas ei jõua keeleotsalt sügavamale, nõndasa-muti jääb süüdimatuks ka saunatädi, sellele vaatamata, et Madis teda pandla-poolse rihmaotsaga püüab eneseteadvusele nüpendada. Ning näib, et just seesu-guse psüühilise kogemuse tõttu ongi Mari südametunnistus sellise valusa leegiga põlema süüdatud. Valusamini kirikuõpetaja noomimistest puudutab Marit Laulu-Lullu lorilaul, mis on Marile avaliku arvamise hääleks ning saab traagiliseks teguriks Andrese—Mari suhete kujunemisel.

Artiklis «Kannatusest» kõneleb Tammsaare O. Wilde'i sõnadega kannatustest kui ilusa hinge pärisosast. Nüüd viib ta Mari vaistlikult sellesama tõe tunneta-misele, kui vaene naine usub teda põletavatest piinadest leidvat kinnitust, et ta peab siiski olema parem laulus öeldust.

Ja ometi tärkab mitte ainult Andresel, vaid arvatavasti ka lugejal protest sel-liste kannatuste vastu, mis muudavad nii kannataja kui ka ta lähedaste elu lõputuks piinaks. Tammsaare otsibki vastust küsimusele, millest öieti tekib sel-liseid mõõtmeid võtvate kannatuste suletud ring. Jussi surm, eriti tema postuumne elu Vargamäel kergitab päevakorrale moodsa kirjanduse ühe kõige traagilisema ja levinuma teema — üksilduse. Mari ja Andres elavad kõrva nagu hingelt teineteisele võõrad inimesed. Naisepoolsed tagasihoidlikudki ava-meelsuskatsed koguni tõukavad eemale, äratavad vaistlikku põlgust, sest oma tundeliste reageeringute ees on Andres sageli niisama kaitsetu kui Pearu. Mari tõmbub hirmunult iseendasse. Ta on Vargamäel veel üksildasem kui Andres, kel on murepäevadel nõuandjaks vähemalt Hundipalu Tiit. Lapsed on väikesed, sau-natädi kõrvetab kadedusega, Oru perenaine ei väsi toonitamast oma seisuslikku üleolekut, sest tema, nagu Tammsaare pilkamisi tähelepanu juhib, ei unusta kunagi vaksapikkust seisusevahet, et tema on saunanaise, Mari aga ainult vaba-diku laps! Nõnda Mari aina laob endale küsimusi ette, julgemata neile vastust pärida ei kirikuõpetajalt ega oma mehelt. Ja polegi Andres tark Siimeon, kes oskaks Mari patukahetseja-tundmustele kätte näidata lunastusvõimaluse olgu või heategudes, ei ka valgustatud vaimuga Indrek, kes mõistab Vargamäe noor-põlve nende hingehädas aidata.

Vargamäe Jussi surm ulatub üle Mari mõjustama Andresegi karakterit ja tõekspidamisi. Üksindus tõukab Andrest sellesama piibliraamatu juurde, mille patukäsituse pärast Mari oma pead ja hinge vaevab. Ja nii nagu püha raamat õpetab Andresele sofistlikku osavust, kuidas Pearut üle kavaldada, nõnda muu-dab see Andrese koduski talumatuks, kui ta piibli poolt mehele antud võimu kasutab. Laste massilise suremise ajal, nagu hädapäevil ikka, levib külas vagaduselaine. Küla on omaks võtnud ristiusu õpetuse surmast kui patu palgast, kuid tõlgitseb seda naiiv-konkreetselt, nõnda et sellest paistavad läbi ka vanad veritasu põhimõtted. Ainult et veritasu ei teosta enam inimesed ise, vaid

jumal taevas. Mäletatavasti tõi küla laste surma põhjusena välja vana, karistamata jäänud mõrvaloo, millesse paljud segatud; Mari aga nägi perekonda tabanud õnnetuses aina Jussi sõrme, olles oma meeletuses peaaegu valmis soovima surma ka Andrese ja Krööda lastele — peasi, leida märki, et mitte tema üks pole mehe surmas süüdi. Ja just selles olukorras tõstab Andreses esimest korda pead inimlik õiglustunne kristliku doktriini vastu, mis kõike maa peal tõlgitseb jumala tahtega.

«Kõik on patused. Aga on siis see õige, et ühe patuse pärast peavad nõnda süüitud lapsed surema? Nagu meilgi: kolm korruga. Mis süüdi siis neil oli?»

«Meie oleme süüdi, mitte nemad,» vastas Mari rõhutades.

«Siis surmaku meid ja lasku lapsed elada,» ütles Andres samuti.» (Lk. 336.)

Aga mõned peatükid eespool seda kõnelust on jõudnud küla valgustatuim pea — Hundipalu Tiit — panna romaani lehekülgedel kõlama mõtte, et «tarkusest on meil rohkem puudu kui rammust». Seda enam kisendavad vaimuvalguse järele faktid, sest nii individuaalne karakteriuuring kui ka külaelu arengusuundade jälgimine tõendavad ühesuguse selgusega, et elu oma naturaalsel kujul on võimetu looma selliseid inimestevahelisi suhteid, mis vastaksid arenenud õiglustundele.

Pole juhuslik, et laste surm romaani kompositsioonilises plaanis loob tugeva kontrapunkti, järgnedes majanduslikule tõusule, mil elu kõrtsileiti ees ja laataldel käis kõige kõrgemas kaares. Ent see mentaliteet, mis maakodanluse pidupäevadel avanes kerge ironiaga pipardatud lõbuskoomilises valguses (ärplemised rahadega jne.), avatakse surma palge ees juba teises plaanis — teravalt, sarkastilis-ironiliselt.

Meenutagem vaid küla rikkaimat meest, Kassiaru Jaskat, kes veel hiljaegu nautis kõrtsis meeste imetlust, katariinad varvaste ja sõrmede vahel. Nüüd on surm võtnud talt kuus last ja jätnud ainult ühe. Ent uhkeldava vanamehe südant pole võimeline nõrgutama ei surm ega kirikuõpetaja: uus jumal — raha — pühitseb tema omanikku ja rikkuse hankimise vahendeid. Jaska süüme on puutumatu, sest ta on kümnekond aastat mõisale kasulikult härgi ostnud, mis «peaks ometi jumala meelepäraline töö olema». Rikkus ja õigus on Jaska teadvuses sünonüümid. Tema armu ei palu! — «Olen mina see kõige vaesem ja viletsam? Teised võivad õigusega elada, ainult mina palugu armu. Aga minul on suurem koht ja rohkem raha kui neil.» (Lk. 316.) Tammsaare kangelaste sellised enesepaljastuslikud tekstid ei vaja kommentaare.

Ülejäänud küla liidab surm üheks pikaks leinarongiks, mille Tammsaare lihtsalt, kuid mõjusalt kirst-kirstult tervikuks kokku seab ja külma, otsekui verrekastatud talvapäikese all reejalaste kriuksudes üle soo saadab, «nagu karjuksid lapsed alles valgeis laudkastides, mis paigutatud regedele, õlekood aluseks». (Lk. 317.)

Nende kurbade leinarongide kirjeldajana hoiab Tammsaare traagikast eemale sentimentaalsust, lõdvestades traagikat koomiliste või ironiliste pintslilöökidega. Inimesed jäävad ka leinarongis nendeks, kes nad on. Surm ei suuda sulgeda Rava Kustase lõõpurisuud, ehkki mehel endal niriseb silmanurgast pisaraid, kadedusest krussis südamega saunatädi ei väsi meelde tuletamast Mari ja Andrese pattu Jussi vastu; rõõmustamiseks on põhjust kirikumehel, kellele värsquete kalmude korrastamine töötab kevadel liisissetulekut. Surm lähendab rohkem kui kunagi varem Marit ja Andrest, kui nad läbi lume kahlavad laste haudadele. Ja ometi krubln surnud Juss just nüüd nende vahekorrad eriti pingule, nõnda et sisepinged sünnitavad selle, mida tänapäeval ehk nimetaksime motiveerimata

kuriteoks. Mõeldud on sügavtraagilist stseeni Vargamäe õuel, kus Andres, peksjana ehk pekstavast veelgi rohkem kannatades, nuhtleb naist, kes hoopide all otsekui surmast pääsmist ihkab. Ema jalgade ees kramplikult nuuksuv laps tuletab meelde, et on olukordi, kus pole ruumi kohtumõistmisele — see on nagu sõnatu karjatus inimliku kaastunde järele.

Alles nüüd, kannatuste nii vägevalt kulmineerides, ütleb Andres välja oma põlgava suhtumise enesetapjatesse. «Mõne mees ka, kes enda püksipaelaga kuu-seoksa riputab», sest «inimene põle ometi ise enda koer». (Lk. 341.) Selline on põlvest põlve edasiantud suhtumine, mille tähendus ellujääjale romaani kontekstis mõtestub. Ja alles hiljem, romaani III-ndas osas, kui Andreselegi saabub raske tund, nii et ta meelsamini jääks igavesti Vargamäe sohu, kui sõidaks koju oma naise ja laste juurde, selgub sotsiaalse tabu tähendus: Andres loobub enesetapumõttest, sest juba tema isa on talle sisendanud põlguse nende vastu, kes käe oma elu külge panevad.

Kes aga surmatraagikale kõige võimsamalt vastu mängivad, on lapsed. Meenu-tagem või ihualasti rõõmsat sööstu hingetuisku, ehk küll veel mõne viivu eest on lausa kiljutud taga nutta laudkastides surnuaia poole sõitvaid vendi ja õdesid. Inimlast ei aita elus mitte ainult mälu, vaid ka unustamisvõime.

Lõpuks on lapsed need, kes Marile aeg-ajalt hingepidet pakuvad. Eriti Indreku sünn ja temaga seotud lootused, lapse härdad kaastundeavaldused moodustavad Mari elukangast kõige heledamad lõngad. Aga samasugune on enamasti iga sünni kunstiline funktsioon «Tõe ja õiguse» muret-rõõmu vaheldavas elamuste kangas.

Loomulik elutung murrab endale kõige isepäisemalt teed läbi tabude ja moraalsete kitsenduste, kuulutades uut elutunnet ja uue eetika sünni.

(Järgneb)

Erna Siirak

TALENDI MAAGIA

Samasse ajalõiku, mil Tammsaare kirjutas end XX sajandi suurimaks eesti prosaistiks, langeb eesti suurluuletaja Marie Underi üks loominguline lainehari, nimelt see, mis on järeltulnud luulepõlvkondadele kõige nähtavamalt mõju avaldanud.

Otse «Tõe ja õiguse» I köite (1926) kannul ilmusid Marie Underi lüürikakogud «Hääl varjust» (1927), «Rõõm ühest ilusast päevast» (1928), ballaadi- ja legendikogu «Õnnevarjutus» (1929) ja taas lüürikaraamat «Lageda taeva all» (1930). Eesti kirjanduses oli sellal juba alanud proosa pealetung, luule positsioone aga kaitses võidukalt Marie Under. Need olid nii Tammsaarele kui ka Underile suured aastad — nende loominguline keskpäev.

Suuri loojaid ühendab talendi maagia, jättes kõrvaliseks küsimuse, mis žanrides nad loovad. Omavahel on nad alati mõneti sarnased. Esialgu nähtamatud paralleelid hakkavad silma paistma seda enam, mida rohkem on ära langenud elatud elu juhuslikkused, kui aastasaja mõõtkavas on tähtsusetuks pisenenud mõndagi ajalikkude ja jäänud vaid kunsti elav hingus. Suur hoovus, mis Tammsaare ja Underi loomingus tuleneb ennekõike sellest, et kummalgi on kunstilise tunnetuse keskpunktis inimese oma õnneigatsuse ja seda varjutava murega, haarab inimeksistentsi põhiprobleeme nii individuaalses kui sotsiaalses mõttes. Tammsaarel eepiliselt järjest sügavamale kaevuv inimeseuurimine ja -kujutamine, Underil inimsüdame dialektika läbi lüürilise ja lüroepilise nägemuse.

Viis aastat vanem ja kirjanduses kogenum Tammsaare tunnustab kriitikuna juba «Sonettide»-Underi talendikust, tema «elumahla», kuid kutsub noort poetessi nägema ka elu murepoolt, eriti sõjavapustustes. «Mulle näib ikka, et sõjamehesinelihais ja kannuste kõlmin on avatelevam kui mõni plastilikumgi sonett.» (A. H. T., Kirjanduspõllult. «Uus Päevaleht» 3. I 1918.) Samal ajal puudutab Tammsaare ka «Sonettide» kaasaegse retseptiooni küsimust, kirjutades nõrduinult: «Et sonettes kunstiliselt palju õnnestunuid leidub, see ei üllatanud kedagi, õigem, seda ei pandud täheleegi, aga et paljudes sonettes julget erootilist kõdi aimati, see kippus päris jalustrabavaks muutuma.» («Kiri Eestimaalt». Käsikirja saatis Tammsaare L. Ploompuu-Vesterise soovil Soome 1919. a. paiku, kuid avaldada seda seal ei õnnestunud.)

Marie Under oligi juba teel sinnapoole, kuhu Tammsaare osutas. «Sonettide» elujoobumuse üle kaardus «Valge värav» ja läbi «Verivalla» ning «Pärisosa» jõudis luuletaja oma keskpäeva, kus teda Tammsaarega sidus elu paratamatu vastuolulisuse tunnetus, aga ka eksistentsi tumepoolestki läbikumav eluarmastus.

Läbi Underi kolmeteistkümne värsikogu kandub inimese-teema selle mõistelaiemas, lüürikalegi kohandatavas tähenduses. Elu kahepoolsusel, õnnel ja kannatusel on vististi kõige reljeefsemad kontuurid kogudes «Hääl varjust» ja «Rõõm ühest ilusast päevast». Kui siia juurde arvame «Õnnevarjutuse» ja «Lageda taeva all», siis saamegi ühe tuumiku, milles otsekui programmeeritakse eesti luule järg-

ERNA SIIRAK

nevad arengusuunad. See mitmetahuline luule on sündinud 1920-ndate aastate teisel poolel, märkides üht viljakat etappi luuletaja loominguloos. «Hääl varjust» ja «Rõõm ühest ilusast päevast» pidid luuletaja esialgse kavatsuse kohaselt ilmuma ühiste kaante vahel, sest öö ei ole päevast lahutatav. Inimeluski vaheldub hele- ja tumepool nagu looduses valgus pimedusega. «Hääl varjust» mahutab luulesõnumisse kõike, mis ohustab inimese õnneigatsust ja selle täitumist: surma paratamatus, valu ja vaesus, üksindus, kodutus, lootuste luhtumine, kontvõõrana inimese ellu tungiv mure ja mingi underlikult tajutud igivaev inimese hinge põhikihtides. Sotsiaalselt orienteeritud mure- ja kannatusluule tiheneb sümboliteks («Seek», «Agulis», momentvõtted suurlinnast), mis on mõjukad ja mahukad eriti seetõttu, et luuletaja, võtmata kohtumõistja hoiakut, ise kannatab kaasa. Surma paratamatus olemisõnne drastilise vastaspoolusena jääb alati püsima — midagi niisugust aimub siin Underi luulesõnumist. «Üks jalg astub ellu ja teine surma — Kas selleks neid kaks?» küsib luuletaja «Ummikus», ent paratamatuse tunnetus avardub peagi olemistäiuse mõistmiseks, mahutades ka surma-fenomeni.

Oma varjuhäälses poeesias tunnetab Under vastakaid valuviirge ja konflikte inimeses endas. Mõnikord on selles liialdatult nähtud haiglevat närvipinevust. Tegelikult tuksub Underi loova vaimsuse põhikoes terve, vitaalne pulss, mille rütm kandub ka neurasteeniku kevadesse ja kuutõbise nägemusse. Virtuosooslikult teostatud «Unetuma laulu» unetus pole õhuke, mandumise närvivõbin, vaid väljendub rahvapärase kujundlikkusega, kus huumorilgi on oma osa (vanajumal põõnamas oma priskete inglite vahel). «Neurasteeniku kevadet» pikivad koomilise helgiga detailid, kuutõbise öine ränd puänteerub groteskse «mürtsuga». Underi fantaasia mullalähedane konkreetus väljendub eriti eelpõlvede inimeste kujutlusmaailma poeetilisel taasloomisel, müütilises kujutuses nende hirmu- ja õudnägemustest («Kooljaku»). Iseloomulik on seegi, et underlik mure- ja ahastuslühürika harva sulgub pilkasesse pimedusse. Ikka langeb vaevale ja valule kusagilt elu-õhetust, lootust ja virgutavat aimust: «Kusagil on Elu: verev pihlapuhm!» Elu on suure algustähena ja verev pihlakas elu võrdkujuna saab püsimoitiiviks. Elu allikate juurest leiame ka ühe võtme Underi metafüüsiliste retkede mõistmiseks. Pigem on need inimese loomulikud pingutused kadumatuse poole kui elupõgeniku kujutlused üleloomulikkusest. Loodusfilosoofina on kirja pandud kogu «Hääl varjust» lõpetav «Aimus», inspireeritud Goethe kõnelustest Eckermanniga surematuse teemal, kus eriline rõhk asetatakse mõistetele 'loodus', 'loomulik', 'elu mitmekordistumine', 'jätkumine'.

«Aimus» on sillaks Underi kaksikkogu teise palge juurde, kus «rõõm ühest ilusast päevast» laieneb saalomoniliku elutarkuse valguses luuletaja eksistentsitunnetusele. Seda poolt Underi lühürikas kannab loodusfilosoofiline mõtisklus kõige elava ja oleva ühisest rütmist mateeriavormide lõpmatus ringluses. Looduses on Underi jaoks kõiksus, igavik ja jumal. Rilke kombel öeldes: olemasolu müsteeriumi väljendamiseks pole looduses miski «liig pisike». Puude ja taimede tunglemites valguse poole leiab luuletaja riimiprintsiibi ka enda ja oma ligimese olemisele. Elu ja surma kahevõitluse pinge laheneb kõiksusetunnetes, kus surm on elu jätkumine uutes vormides. Sellel taustal saab ka rõõm ja mure, õnn ja kannatus üue mõtestuse — nad on üheseemnelises veresuguluses. Ja jälle nagu kajaks Tammsaare elufilosoofiast sellele vastu: kui sünnib õnn, siis alati keegi kusagil kannatab.

Õnneigatsus on see, mille pärast maksab elada. Selline on Underi eluhoiak. Underit inspireerib olemine, mitte olematus. Ta on aldis otsima-leidma olemist ka olematusest. Kujutlusringid maa ja mulla kui sigivussümbolite ümber avarduvad

järjest. Mullaste käte ja mullaste jalgade kujund väljendab osasaamist looduse loovast energiast. «Oled muld ja mitte rauast», meenutatakse «Jürikuu hõiskamises». Varakevadise looduselamuse keskmeks on:

Muld! Maa!
Sull' üsna ligidalle astun;
Su sülle viskan südame,
Su uuestsündimisse kastun,
Suus mõrsjajaa.

(«Esimesed päevad»)

«Mulda peab armastama, olgu ta või mõne sauna ukse all» — kostab Tammsaare elutunnetusest. Inimene ja maa on tema suur teema.

«Häält varjust» ja «Rõõmu ühest ilusast päevast» jätkab tasasemas toonis, kuid samuti suures kunstilises eheduses lüürikakogu «Lageda taeva all», mida ainult kaasaegne kriitika arusaamatul kombel tembeldas nõrgenemiseks. Elamuspingelt stiiliühtsed luuletused, nagu «Kalurikülas», «Pihlad», «Sõit hommikusse» (esialgne pealkiri «Elusõit»), «Sant» jpt., näitavad Underi võimekust tungida ikka sügavamale nähtuste olemusse.

Inimese elu valguse- ja varjupoole mõjukat kunstilist sünteesi tajume Underi lüroepikas, tema ballaadides, mis sündisid suurelt jaolt ühel ajal luuletaja mure- ja rõõmulüürikaga. «Õnnevarjutuses» kasutab luuletaja rahvapärismotivide ja süžeid, kuid peamine poeetiline eesmärk on väljendada sellel taustal inimese südamedraamat, saatusliku varju langemist õnneigatsusele. Mitmes ballaadis on tegemist traagilise armastusevarjutusega, kus peamine tähelepanu suunatakse siseelus toimuvale. Vari võib langeda aga ka mitmesuguste muudele inimsuhetele. Underiga uuenes eesti ballaad seetõttu, et siin ei piirdutud välise sündmustiku esitusega, vaid koondati tähelepanu inimese siseelu kujutamisele. Jälle on siin Underile paralleeliks Tammsaare, kes oma inimesekujutusega tõstis eesti romaani uueaegsele tasemele. Kui meisterlikult suudab Under lüroepikas edasi anda inimese hinge dünaamikat, näitab psühholoogiliselt sügav «Lapsehukkaja». Arhailisel, karmide ühiskonnasuhete foonil on tähelepanu keskendatud last uputama tõttava ema mitmehäälsele hingereaalsusele. Hääled inimhinges nagu vaidlevad omavahel, otsekui kisendavad dostojevskilikult üksiteisesse, sünnitades hävitava murdlainetuse, mis matab enda alla inimliku õnne. Ema küsivad pöördumised lapse poole on ühtlasi vastusetta küsimused iseendale. Sisemist dünaamikat kujundavad emaarmastuse lõpmatu helluse toonid, mida lõhub meeleheide, paratamatuse tunnetus: ees on nutt ja taga inimeste naer! Ballaad algab hüüdküsimusega, sisse sähvatavad hinge ahistavad soovunelmad: «Oleks minu teha: mulle näpuviluks / jääksid, maalutada, lustiks, silmailuks. / Ketraksin sull' kuueks lambatäie lõnga, / sivvukirja kaelusveer ja käiste ümber rõnga.» Piinatud ema otsib troosti kujutlusest, et uputatud laps end näkina ilmutab, uhkena ja kaunina «nagu vahanukk», «roosad konnakarbid kaelas, vesikupud vööil». Sealsamas löikub kujutusse kättemaksuiha õnnelikuma saatusega kaisulaste vastu. Iga stroof esitab mingi vastandtunde. Sisemine heitlus avaneb mitmetest külgedest. Lõpuks jääb domineerima kaebeheli nagu muištne itk. Viimse hellituse õrnus («Sidusin su mähkmepealad kõõnusse ja tanu / koonu alla kõvasti, et külm ei pääseks manu») omandab tegelikkuse julmal taustal erilise kirkuse. Õnn ja selle varjutus on «Lapsehukkajas» esitatud ema ja lapse vahekorra kui inimsuhetest kõige egoismituma tasandil. Kujutuse mitmehäälset

ERNA SIIRAK

dünaamikat, siseheitluse varjundirohkust näeme eesti lüroepikas sellises täiuses esmakordselt.

Underi 1920. aastate teise poole luulelooming on see tuumik, mida G. Suits nimetas eneseleidmise klassikaliseks kõrgustikuks. Eneseleidmine ja eneseteostus on siin vallandanud elukülluse selle tõelises tähenduses. Iga luuletus on nagu sündmus. Elu vasturääkivuste stollise vastuvõtmisega liitub aimus, et elu on ootus ja avardamine. Underi inimesekontseptsioon ja stiil oma põhilistes joontes olid 1920. aastate teiseks pooleks juba välja kujunenud. Inimene kui osa loodusest, õnne ja eneseteostust igatsev, viljatuse ja olematuse vastu tõrkuv, elu valguse ja varju paratamatut dialektikat tunnetav — sellisena piiritleb Under inimest läbi oma luulenägemuse. Underlikku stiili iseloomustab hoogne, poeetilist litsentsi lubav joon, värsi sisemine liikuvus. Kasutades ka ebapuhtaid riime ja mitmesugust stroofikuju, väljendab Under oma luulenägemust mitmetahuliselt. Tema stiilitunnetus jääb eemale klassikalise harmoonia lõpetatud täiuse taotlusest, võtab omaks sisetunglevate, dissonantsigi stiililemendina kasutatavate väljenduslaadide jooni. Underi luules pole tunda viimast tseseleeringut, mis sunnib luuletust hinge heitma. Jääb mingi kerge nurgelisus, silumatus, millele on juba varem tähelepanu juhitud. Luuletaja kunstivaist eelistab lõpetatusele elavat lõpetamatust. Prosaepikas on niisugune lõpetamatuse esteetika omane Tammsaarele, kes arvab, et «stiili puhtus lunastatakse olgu romaanis, näitelaval või kujutavas kunstis enamasti ikka elukülluse, elu mitmekesisuse piiramisega». Underi lüroepikas nagu Tammsaare romaanideski väljendub inimhinge tunde seisund, mida A. Annist on nimetanud valusmagusaks võnkumiseks tõelisuse paratamatuse ja «oleks võinud olla»-kujutluse vahel.

«Hääl varjust», «Rõõm ühest ilusast päevast», «Õnnevarjutus» ja «Lageda taeva all» on Underi kõrgperioodi luulelooming, kus on sünteesitud eelnev ja eos järgnev. Sügavusi ja kõrgusi leidub Underi värsis ka hilisematel aastakümnetel, tema loominguuline vitaalsus pole raugenud hilisluulegi ääremail. Kuid ometi on just sel esimesel kõrgendikul olnud eriline tähendus eesti luule järgnevas arengus, kui vaid meenutame Betti Alverit, Kersti Merilaasi, Debora Vaarandit ja teisi, kelle kasvuaastaid on ilmselt toinud eriti see osa Underi luulevaramust.

Heites linnulennulisegi pilgu Underi kui luuletaja kujunemisaastatele, tema seostele maailmakirjandusega, märkame sügavat ja püsivat kiindumist teatud autoritesse, kelle mõtestik ja poeesia on teda kord sisemiselt puudutanud. Rohkempi mitmetest uuenduslikkust rõhutavatest vooludest on luuletaja arengut kujundanud kinnistumine Goethesse, Shakespeare'i, Dostojevskisse, piiblisse, rahvaloomingusse. Tõsi küll, Under on ise sõnaselgelt väitnud, et tema elusüdamikku on vapustanud ainult elu ise, peamised luuleimpulsid on tulnud siit. Luuletaja on koguni avaldanud oma eitava seisukoha eluvõõra, estetistliku kunsti suhtes, osutades näiteks Villiers d'Isle Adamile. Marie Under, nagu Tammsaaregi, ütles end lahti literatuurist, kui temalt ühes ringkõrsitluses päriti, missugused raamatud ta võtaks kaasa, kui tuleks minna üksikule saarele. Elu primaat Underi luuletegevuses on ilmne, ometi pole tähtsuseta see vaimne atmosfäär, milles need elulised impulsid on realiseerunud kunstiks. Seega on alust küsimuseks, missuguses vaimses naabruses kujunes Underi luuletajaisiksus, missugused autorid on toetanud tema elamusi, on temas vastu kajanud ja viljastanud seda, mis juba ootel. Vaimset atmosfääri luuletaja ümber hakkavad loomulikult kujundama varaseimad hariduselamused. Palju sõltub ka sellest, missugusesse keele- ja kultuuriruumi sisse kasvatakse.

ERNA SIIRAK

Marie Underi esimesed teadlikumad kirjanduslikud elamused, tema lugemuse algus on seotud saksa klassikaga, eriti Goethe ja Schilleri loominguga, sest ajastu kombe ja võimaluste kohaselt sai ta hariduse saksa tütarlastekoolis, kuigi kodune keel oli eesti keel. Goethe ja Schiller olid need, kelle teoseid 13—15-aastane tütarlaps hilisõhtuti paksudesse kladedesse ümber kirjutas, et neid enda jaoks talletada, sest sageli olid raamatud laenatud. Goethe «Egmont» sai tervenisti ümber kirjutatud. Varsti järgnesid kladed omaenda saksakeelsete ja hiljem eestikeelsete värsikatsetustega. Underi ema mäletamist mööda olnud tütar lugemishimuline. Arvatavasti liikus Underite peres teistegi saksa ja eesti autorite töid, sest isa Priidu (siis juba Friedrich) Under oli kooliõpetajaameti vahetanud rändraamatukaupmehe töö vastu. Ka vaimulikku kirjandust leidis Underite peres, sest vanemad olid usklikud, võrastasid aga lahkusulisi. Perekindlikel tähtpäevadel oli Priidu Underil tavaks kinkida vaimulikke raamatuid. Nii ongi säilinud piibel, Priidu Underi kingitus pojale Christfriedile ja tema abikaasale laulatamispäeval, nagu tunnistab eestikeelne sissekanne 15. veebruaril 1915. Leerikingitus Marie Underile 1899. aastal ei ole aga tõenäoliselt säilinud.

Pole täpselt teada, missugused saksa kirjanike teosed jõudsid esimestena Underi lauale, kas siis koolikursuse raames või eraviisiliselt. Cornelia Niclaseni koolis oli tarvitusel Võnnu koolideinspektori Christian Böhmi «Deutsches Lesebuch», millest ilmus mitmeid trükke. 1894. a. Tallinnas väljaantud 12. trüki eessõnas kurdab autor Tallinna kooliolude üle: kui Saksamaal sel ajal koolikohustus algas 6.—7. eluaastast, siis Tallinna saksa elementaarkoolides oli õpilaskond kirju ealt ja rahvuselt. Lugemisraamat pidi neil aitama omandada saksa keelt ja meelt. Goethe ja Schilleri kõrval leidis siin tekstinäiteid autoreilt, nagu Uhland, Chamisso, Hoffmann v. Fallersleben, Klopstock jt. Uhlandi ajalooline ballaad võis ehk äratuseks olla Underi hilisemale ballaadiharrastusele.

Kõige olulisem Underi kujunemisaastatel pidi olema kontakt Goethega. Ülipüüdlikult riimitud varastes saksakeelsetes värsikatsetes olid talle Goethe looduslühirikast ja ballaadidest lähedased «Der Sänger», «Erlkönig», «Die wandelnde Glocke», «Der Fischer», «Wanderers Nachtlied», «Meeres Stille», «An den Mond» jt. Reminitsentse Goethe lühirikast võib välja lugeda ka Underi esimestest trükitud värskidest, kuid nende jäilitamine pole oluline. Tähtsam on Goethe lähedus Underi maailmatunnetusliku hoiaku kujunemises, mis sai aluseks kõigele järgnevale. Juba eelõitsengulises ja «Sonettide»-Underis on värvide-hõiskamise kõrval tunda peent juurdlevat vaimu. Isegi «Ema laulu» «naljakate murede» taga aimub elu muutlikkus ja paratamatus. Elu mõtte otsingud olid noore Underi vaimses kujunemises eriliselt intensiivsed. Luuletaja enda mälestuse järgi kuulus tema varasesse lektüüri isegi üks Laozi sententside saksakeelne väljaanne, millest ta väljakirjutusi tegi. Küsimusega, mis on elu mõte ja eesmärk, pöördus otsiv ja küsiv Under aga esmajoones Goethe elutarkuse poole. «Der Zweck des Lebens ist das Leben selbst» vastas Goethe, toetades Underis kõike elu- ja ilujanust. Mõni aeg oli sellega rahu majas, kuid siis algasid uued küsimised — nii iseloomustab Under ise oma meenutustes seda aega.

1920. aastate algul ja osalt juba varemgi liikus Underi silma eest mööda rohkesti uusi kirjanduslikke nägusid, teisenenud elu- ja kunstikäsitusi, alates juba saksa ekspressionistidest, kelle sõjavastane meelsus ja üleskutsed inimsuse kaitseks Underile imponeerisid. Olid ju sajandi esimesed kümnendid rikkad uute kunstivoolude poolest. Kuid Goethe ikkagi jäi. Artikliis «Ekspressionismist Saksa kirjanduses» («Tallinna Teataja», 1920) väljendab Under küll suurt huvi ekspressionismi vastu, kuid kaitseb Goethet, keda ekspressionistid ei soosinud. Ta osutab

tähelepanu Goethe õilsale lihtsusele ja vaiksele suurusele («*edle Einfalt und stille Größe*») kui püsiväärtustele, kuigi võtab mõjutusi vastu ka ekspressionistlikust motiivistikust ja stiilirütmist, mis siiski ei nivelleeri individuaalset väljenduslaadi. Underi lugemus avardub saksa kirjanduse kõrval ka prantsuse, vene, inglise, skandinaavia jt. kirjanduste liinides, sageli küll saksa keele vahendusel. Keeleandekana täiendas Under end pidevalt Toussaint-Langenscheidti meetodijärgi. Sellel perioodil süvenes ja avardus ka Goethe tundmine, ta luges uuesti üle «Fausti», kiindus selle esimesse ossa, hindas selle lüürlist orkestratsiooni ja oli nõus teadlastega, kes «Fausti» enam poemiks kui draamaks peavad. Ka luges Under kirjandust Goethe kohta, tutvus Brandese ja ilmselt ka Gundolfi Goethe-monograafiaga. Underi filosoofilisele minale, ikka küsimusterohkele, andsid palju Goethe kõnelused Eckermanniga, mis kajastub ka tema kõrgperioodi värsides. 1920. aastate algult pärineb Underilt isegi üks publitsistlik kirjutis Goethe-retseptatsioonist («Päevaleht», 1923). Siin räägitakse Brandese monograafia alusel Goethesse suhtumise paradoksaalsetest võngetest. Ilmselt on Underit paelunud Brandese desilluseeriv käsitluslaad, mis muidugi ei vaesesta Goethet, kuid toob ta marmorklassiku kõrguselt inimlikult lähedale.

1920. aastatele lähenedes tekkis Underi lüürikas murrang, sündis tema ajalaul, tuli kannatuse teema seoses sõjavapustustega. Oma osa oli siin saksa ekspressionistidel, keda Under tõlkis, kaasa arvatud mõned nende eelkäijaks peetud («Valik Saksa uemast lüürikast», 1920). Üksikisiku ja inimkonna saatuse tunnetus, inimese vastutus- ja süütunne sõjaõuduste pärast raputas luuletajat sisemiselt. Seejuures paistab Goethega seotud elamuste põhikiht siitki läbi. «Pärisosa» valuni-intensiivsetes elufilosoofilistes otsingutes astub Underi kõrvale taas Goethe oma originaalse ja jõulise panteismi-kontseptsiooniga, tahtega mõista elu elust endast lähtuvalt, sidudes kadumatuse lootuse inimese ja looduse üksiolemisega, eluvormide lõpmatu metamorfoosiga. Eriti kajab Goethe vastu Underi kõrgperioodi luules, tema varjuhääldes ja rõõmus ühest ilusast päevast, tema loodusetunnetusest uuel astmel. Goethelikku vaimu õhkub vastu näiteks luuletusest «Raismik. Mets», kus sügisene lehelangus pole pelk maastikudetail, vaid olemasolu mõtestus:

Ning ei miskit hirmu tunda: nagu mäng
see lehtipild —
Suremine neile ainult uue olemise sild.

Underi kõrgperioodi loodustunnetust kirkastab aukartus kõige elava ees ning sisemiste seoste otsimine inimese, looma, taime, kivi ja taevatähtedegi vahel.

Goethe elutunnetuse vitaalsus oli Underile lähedane ka 1930. aastail ja hiljemgi, millal ta inimese kannatuse teemat käsitleb mitmesugustes isiklikes ja ajaseostes. Goethe elutarka lähedust tunneme luuletuses «Sõprus», kus poetess puänteerib tsitaadiga Goethe luuletusest «Vermächtis»: «Mis viljakas — üksik osutub tõeks» («Was fruchtbar ist, allein ist wahr»), mille Goethe kirjutas mõni aasta enne oma surma. Ka Underi luulet iseloomustab hilisluuleni välja viljakuse ja tõe ühtsusetunnetus. Kõik tema loovas olemuses protestib viljatuse vastu, on lähedane goethelikule eluprintsiibile. Seda kinnitab korduvalt esilekerkiv «loovamulla» motiiv (Goethe *Erde, Kraft*), pidevad teisenemise, uuestisünni kujutlused: sööst, retk, minek kuhugi («Sõit hommikusse», «Kojumine» jpm.). Underi luulemaailm on täis liikumist, edasiruttamist, staatilist kontemplatiivsust kohtab märksa harvem.

ERNA SIIRAK

Underi mõtteluule filosoofilist mustrit tuntud süsteemidega piiritlema hakata tunduks vägivaldne. Siin leidub mitmesuguseid sugemeid, otsekui tahaks luuletaja tungida inimelu südamikku kõikidest võimalikest tunnetustahkedest. Tuntud on ka Goethe vastumeelsus filosoofiliste süsteemide suhtes, mis tema arvates piiravad elu võrratut mitmekesisust. Mõningaid pidepunkte otsides võiks siiski ütelda, et mõnel määral terenduvad Underi poeesias Spinoza maailmapildi realistliku panteismi kontuurid, mis said talle lähedaseks tõenäoliselt Goethe vahendusel. Goethele oli Spinoza maailmavaatelseks ilmutuseks, kuigi Goethest, nagu teame, ei saanud järjekindlat Spinoza õpetuse järgijat. Spinoza jumalakäsitust, loov loodus (*natura naturans*), tema loodusteaduslik metafüüsika kui nähtuste olemuse üldistus kajastuvad mitmeti ka Underi filosoofilistes juurdlemistes.

Goethe lähedus Underile oli varajane ja jäi püsima ka siis, kui luuletaja lugemus avardus. Goethe luulest on avaldanud Under ka tõlkeid, nende hulgas aga pole Goethe kõige väljapaistvamaid teoseid. Luuletõlgetele «Vanadus», «Sõduri lohutus», «Värske muna — hea muna», «Legend» («Eesti Noorus», 1936) lisandusid peagi «Aardekaevur», «Ketraja», «Surmatants», «Reisivarustus», «Thule kuningas», «Retsensent» («Looming», 1941) jm.

Üheks omapäraseks lugemuse lõiguks, mis võis mõju avaldada luuletaja eetilistele tõekspidamistele, olid mõningad kokkupuuted idakultuuride filosoofiliste vaadetega. Seoses esimeste reisidega Saksamaale 1921 ja 1923 jõudis Underi silma alla rohkesti idakultuuride filosoofilist kirjandust, mida ta luges innuga, nagu kinnitas J. Semper, kes elas Underi ja tema abikaasaga Berliinis ühes pansionis. Üldse vaatas kriisiaegne närviline Berliin erilise lootusega idakultuuride poole. Rabindranath Thākur (Tagore) külastas sel ajal Berliini ja põhjustas sensatsiooni, millest Under arvas kainelt, et sel oli moe maiku. Kuid ikkagi oli idakultuuride «vaiksetel väärtustel» oma nakatav võlu. Berliinis tutvus Under lähemalt Gandhi vägivallavastase eetikaga, mis avaldas talle sügavat muljet. R. Rolland'i Gandhi-raamatut (1923) pidas Marie Under hiljemgi oma lemmikteoseks. Need kontaktid teritasid Underi pilku sotsiaalse ebavõrdsuse, vägivalda ja ülekohtu suhtes. Tema tõekspidamistes sai oluliseks eesmärgi ja abinõu eetilise ühtsuse nägemine, mida ilmselt toetas Gandhi eetika; eesmärk ei saa pühitseda ükskõik millist abinõu, mis käib vastu eesmärgi iseloomule. Tarapitalasena soovitas Under kirjanikel esineda ühise manifestiga surmanuhtluse vastu. Vägivallavastane hoiak, ükskõik kui üllate eesmärkide nimel vägivalda ka ei rakendataks, jääb Underile omaseks hiljemgi. Sellel foonil on ootuspärane, et ta 1950. aastatel kiindus Albert Schweitzeri töödesse.

Inimesekäsitusest idakultuuride orientatsioonis sai Under õhutust kriitika alla võtta ratsionaliseeritud-mehhaniseeritud elulaadi, mis 1920. aastate alguse Berliinis end rusuvalt tunda andis. Tungida läbi üleintellektualiseeritud koorikust, näha asju kaugemast perspektiivist, mõista olemasolu mitte ainult peaga, vaid ka südamega — umbes niisugustel radadel liigub Underi elukäsitus. Nendelt positsioonidelt astub ta nii esseistina kui ka luuletajana vaidlusse tehnikaaja häirivate nähtustega. Pidevalt tunneb ta vajadust tasakaalustava eluprintsiibi järele. Tema lõppeesmärk pole aga mingi paradüüs ega nirvaana, vaid inimlik, rikkumata õnn siinsamas «muldsoojas» ja «verisoojas» maailmas.

Kontaktid vene kirjandusega jätsid viljakaid jälgi Lermontovi luule tõlgete näol. Pärast juunipööret 1940. a. asus Under tõlkima Nõukogude Liidu rahvaste poeesiat VOKS-i poolt avaldamiseks saadetud valikust. Tõlkeid vene, gruusia, mordva ja tšetšeeni-inguši luuletajate loomingust ilmus 1940. a. («Looming» nr. 7) ja ka hiljem («Viisnurk» 1941, nr. 1). Peagi aga koondus Underi tähelepanu

Lermontovile, kelle vabadusjanuline, jõulise rütmiga luule oli talle lähedane. Juba 1940. a. tõlkis Underi kuus Lermontovi luuletust: «Nii tihti kirjjust massist ümbritset», «A. J. Odojevski mälestuseks», «Isamaa», «Prohvet», «Monoloog» ja «Puri». Lisa sellele tuli 1941. a., mil tema tõlkes ilmusid «Hääd aega, pesematu Vene», «Tamaara», «On igav ja kurb», «Äike», «Mõtiskelu», «Poeet», «Ennustus», «Poeedi surm», «Oma hõbekannustele» ning «Ja ridades vaikides seisis me salk».

Kõik see oli eeltöö Lermontovi luulevalimikule, millega meil tähistati luuletaja 100. surma-aastapäeva. Valimik sisaldab Underi tõlkes 52 luuletust ja saateartikli poeedi elust ning loomingust. Underi luuletõlgete hulgas on Lermontovi omad ühed õnnestunud. Tuleb vaid imestada, et seda ammu rariteediks saanud tõlketeost pole meil uustrükitis välja antud.

Vene prosaistidest oli Underi lemmikuks Dostojevski, kelle hingesügavusi ta mitte vähem ei imetlenud kui Tammsaare. Hea vene keele oskus võimaldas tal Dostojevski mõttekäike ammendavalt jälgida.

Keeleks, mille vahendusel Under astus kontakti paljude teiste maade kirjan- dustega, oli põhiliselt saksa keel. Näiteks on teada, et saksa keele vahendusel tutvus ta Shakespeare'i loominguga ja Shakespeare'i maagia tunnistajaks on Underi loomingus imekaunis sonett «Shakespeare'i lugedes», kus luuletaja resü- meerib lõppkolmikus:

Aegade tagant tõuseb hella ajju
see sureliku rõõmu tume mõdu,
veel tumedam ta igihaljas lein.

Sureliku rõõm ja lein on ühtlasi Underi enda luule põhiteemad.

Marie Underi lugemus on olnud väga suur, tema internatsionaalsed kontaktid avarad. Kõik see on loonud rikka vaimse atmosfääri, milles on sündinud tema enda luule. Me ei saa mööda minna ei Rilkest, Baudelaire'ist, Rimbaud'st, Ibse- nist, Nietzschest, piiblist ja paljust muust, ei saa mööda minna Juhan Liivist, Suitsust ta «Tuulemaaga» ja paljudest teistest, kui tahame mõista seda vaimset kliimat, milles on sündinud Underi enda luule. Kahtlemata on kõik need kontak- tid omajagu kaasa mõjunud ja kaasa töötanud Underi luuletajamina kujunda- misel. Ainult väga piiratud arusaamisega kirjanduseuuriija tõttab kirjanduslikku kontakti ja selle mõju õhinal samastama jäljendusega, mõistmata loomingulise assimileerimisprotsessi keerukust.

Kuidas nüüd 95-aastaseks saanud Marie Underi luulet on vastu võetud rahvus- vahelisel areenil, kas ja kuidas on selle luule väärtused teiste rahvaste kultuuri- ringlusesse läinud, niisugusegi küsimuse võime ja peame esitama Underi puhul, sest tema tõlkekogud on ilmunud eri raamatutena seitsmes keeles (esperanto, vene (2), saksa, inglise, rootsi, prantsuse, itaalia). Kuid see oleks juba rahvus- vaheliste kontaktide probleemi uus lehekülj.

KEELEKORRALDUSE KÜSIMÄRGID

«EESTI ÕIGEKIRJUTUSE-SÕNARAAMATU» ILMUMISE 60. AASTAPÄEVA NING UUE «ÕIGEKEELSUS- SÕNARAAMATU» (1976) PUHUL

Keel on inimeste tähtsaim suhtlemisvahend ja keel on märgisüsteem. Need kaks põhidefinitsiooni (esimene V. I. Leninilt, teine F. de Saussure'ilt) ütlevad, milleks keel on ning mis on tema olemus, mis võimaldab keelel olla suhtlemisvahend. Õpetus keelest kui märgisüsteemist on kogu tänapäeva keeleteaduse alus. Keelesüsteemi funktsioneerimine ja kommunikatsioon tagatakse keelemärkide (mille väljenduseks on sõnad) lahushoidmise ehk eristamise ja äratundmise ehk samastamise tõttu. Sõnad — keelemärkide väljendajad — peavad olema üksteisest küllalt erinevad, et neid omavahel segi ei aetaks; samastamise mehhanismiks on eristamine ning eristamise mehhanismiks samastamine. Sellest tuleneb suhteliselt kindla vormistiku, keele sisemiste normide paratamatus mistahes keelevormis. Teiselt poolt ei pea keelenorm olema ka mõttetult range. Varieerumine on keele olemise vorm ning keel funktsioneerib häreteta just nende kahe põhimõtte vahelise tasakaalu tõttu — varieerumist sallitakse seal ja sellisel määral, kus see ei tekita kommunikatsioonihäireid, ning põhimõttena mitte rohkem.

Keel isereguleeriva mehhanismina saab ise hakkama oma sisemiste normide vabaduse ja ranguse tasakaalustamisega. Kirjakeele teadlik korrastamine ja normimine on kutsutud seda reguleerimist täiustama, suunama, lahendama kiiresti ja resoluutselt probleeme, millega murdekeelel on aega küllalt või mis seal ei kerkigi. Aga suunata saab ka kirjakeelt teatud võimalikkuste piirides. Need piirid sõltuvad konkreetse keele ehitusest ning põhimõttelistest seaduspärasustest, mis on omased inimkeelele. Keelt on väga raske (enamasti ka väga mõttetu) suunata väljapoole konkreetse keele vahendite süsteemi, veel vähem aga välja keele üldiste seaduspärasuste süsteemist. Ja ka nende võimaluste äärmistel piiridel balansseerimine on ohtlik, nagu kommunikatsioonile on ohtlik igasugune äärmus keelesüsteemi mõne osa üleekspluateerimise näol.

Keel ise teab üsna hästi, missugused vabadused temas on ohutud ja mis võimalatu. Sellega ei ole öeldud, et kirjakeelt ei tule täiustada, reeglistada ja reegli-pärastada, arendada, suunata ja vormida, aga ometi ei tohi alahinnata ka keeles endas kujunevaid tendentse — need viitavad mõnigi kord keele loomulikule arenemissuunale õigemini kui kirjutuslaua taga väljahautud programmid. Keel ise ei saa kunagi välja astuda inimkeele põhimõtteliste võimaluste süsteemist, mõnigi keelekorraldaja aga võib neid võimalusi valesti mõista või nende tundmist üle-aruseks pidada ning asetada raskuspunkti oma emakeele erilisele.

Emakeel on igale inimesele midagi erilist, kui teda ei vaeva just rahvuslik alaväärsuskompleks. Keeleteadlik eestlane on oma emakeele erakordsuses eriti

kindel: kolm vädet (mõne arvates veel enamgi), astmevaheldus, ma- ja da-tegevusnime olemasolu, keerulised objektireeglid — kõik see, mis on suhteliselt harv ja valmistab võõramaalasele eesti keelega tutvumisel suuri raskusi, paisutab meie rinda uhkustundega. Mitte küllalt harras suhtumine nendesse keelestruktuuri tugitaladesse on peaaegu võrdne ebapatriootliku hoiakuga. Sellinegi suhtumine on mõistetav. Kuigi keele struktuuri kohatine ebatavalisus teeb eesti kultuuri ja kirjanduse laiema tutvustamise ja sellega tutvumise raskeks, annavad just need eksootilised nähtused meie emakeelele kordumatu omapära, mis on viinud ta üldkeeleteadusse. Oleme harjunud, et igas vähegi soliidses üldkeeleteaduse käsiraamatus, foneetika ja fonoloogia teooriates või morfoloogia tüpoloogiaties leiame ka eesti keelele pühendatud lõike või lehekülgi. Muidu solvume, ja jälle õigusega.

Ega saagi ütelda, et üldkeeleteadus oleks eesti keelt eiranud. Rahva väiksust, kirjanduse noorust ja keele poliitilist kaalu arvestades oleme saanud tähelepanu ehk üle keskmise. Keele suhteline tundus teeb ta kättesaadavaks ning suhtelise uurimatuse tõttu pole need eksootilisemad seigad sugugi veel üksmeelset ja kõigile usutavat käsitlemist leidnud, mistõttu ikka annab endast ühes või teises kohas märku uus mitte-eestlasest eesti keele käsitleja. Pea igal suurel kultuurrahval on tänapäeval mõni eesti keelt ühest või teisest kandist tundev keeleteadlane, venelastel, ka ameeriklastel koguni õige mitu. Huvi võib ju olla põgusam või püsivam, aga ta on olemas. Ja kui ka kõik üldkeeleteaduse poolt pakutu ja esitatut pole alati olnud usutav, on asjad sealpoolt vähemalt normis.

Ent meie suhe üldkeeleteadusega — kas ka meie väike eesti keeleteadus püüab end kuidagi sobitada keeleteaduse üldisse voolu ja oma töös arvestada seda, mida üldkeeleteadus väidab inimkeele kui niisuguse kohta? Kahjuks on üldkeeleteaduse huvi eesti keele vastu suurem kui eesti keeleteaduse huvi üldkeeleteaduse vastu.

Eesti keeleteadus on suures osas praktiline keelekorraldus ning siin valitseb kõigutamatult mõtteviis, mille kohaselt keerulistest teooriatest pole praktiliste õigekeelsusküsimuste lahendamisel kuigi suurt abi. Parimal juhul võtab keelekorraldus arvesse keeleajaloolist teoreetilist uurimistööd, ja sedagi ilma üldkeeleteadusliku taustata.

Tutvus inimkeele üldiste võimalustega, keeleuniversaalidega, keeletüpoloogia klassifikatsioonidega, keele muutumise seaduspärasustega ning muutumist juhtivate reeglite formaalse struktuuriga paigutaks ka eesti keele omapärased jooned laiemasse konteksti, kus vahel selgub, et mõnigi keel kasutab oma häälikusüsteemis veel julgemaid diferentse kui meie kolm vädet, et eesti astmevahelduse tüpoloogiliselt paralleele on leida kaugelt ja lähedalt, jne. Teadmatusest tulenev hardus küll tuhmub, aga ometi just nii saab selgema ettekujutuse meie eesti emakeele tõelisest eripärast, sealhulgas eksootiliste nähtuste kombinatsiooni kordumatuses. Ei võta see ju midagi ära meie vältesüsteemi hiilgusest, kui teame, et vokaalide kolm ja diftongide kaks kestusastet olid tuntud juba Vana-India sanskriti keele grammatikutele tuhandeid aastaid tagasi, sealjuures nähtavasti samuti nimetustega lühike, pikk ja ülipikk. Või et eesti astmevaheldus võib olla kujunenud germaani keelte häälikumuutuste mõjul ning et saksa keele umlaudi süsteem on tüpoloogiliselt võrreldav (ka oma ajaloolises kujunemises) eesti keele astmevaheldusega. Esimesel pilgul kauged ja abstraktsed paralleelid ja klassifikatsioonid võivad tunduda huvitava, aga vähese tuluga eneseharimisena. Kus seda ikka kasutada!

Siiski ei ole see kindlasti nii. Kui me ei tea, mis inimkeeles on üldse võimalik,

mis aga võimatu, mis vähe usutav, mis tõenäoliselt püsiv või sisemiselt tasakaalustatuna vähemalt püsimisvõimeline, mis tõenäoliselt ebapüsiv, missugused keelenähtused on ajas piiratud ja missugused mitte, millal muutub üks reegel või sõnatüüp produktiivseks (täieneb pidevalt uute juhtudega) ja millal ebaproductiivseks (ei anna enam uusi rakendamisjuhte), kui me ei tunne reeglite hierarhiat, ei tea, millised reeglid on absoluutsed ja eranditud (antud ajalises keelesüsteemis), mis õieti on erandlikkus, kui me ei oska sugugi ennustada keele muutmise suunda ega kainelt hinnata keelevormide keerukuse astet, siis võib ka meie väga kasulikuna mõeldud puhtpraktiline tegevus olla tühi töö ning halvemal juhul kanda hoopis kurja vilja.

Ei ole põhjust salata, et selle kirjutise ajendiks on uus õigekeelsussõnaraamat, kus ummikmõtlemine avaldub eriti reljeefselt, seda ka normimistendentsides — muutustes varasema õigekeelsussõnaraamatuga võrreldes. Kangekaelselt kordab eesti ametlik keelekoodeks kas võimatuid või kaheldavaid seisukohti ning lisab varasematele omalt poolt uusi. Tendents ei ole lootustandev, enamik olulisemaid muudatusi 1976. a. õigekeelsussõnaraamatus on teoreetilise pilguga vaadates arusaamatused.

Eesti õigekeelsuslik normimine ja keelekorraldus lasevad ennast vähe häirida keeleteadusest ja isegi eesti keele teoreetilisest uurimisest. Ka päevselged tõed ei suuda õigekeelsusallikatest ja nende järgi joonduvatest õpikutest välja tõrjuda kas iganenut või siis otsest valeväiteid.

Kirjakeele reglementeerimisel ja normimisel tuleks alati silmas pidada kolme küsimust: kuidas? miks? ja milleks? Kuidas peab üks või teine sõna, sõnavorm, sõnatüüp, reegel, reegljärjestus, liigitus jne. normitult välja nägema, missugune vorm on see «õige»? Miks peab see vorm olema just niisugune, miks see vorm on parim, õigeim (normingu põhjendus ja normimispõhimõtted)? Ja lõpuks: milleks on vaja seda või teist keelendit või keelekasutusvormi üldse reglementeerida, milline on range normi funktsioon? Eesti keelekorraldus (nii õigekeelsuslik normimine kui ka õpikud, teaduslikud süntaksikäsitlused oma lauselikemete määramisega ja liigitustega) pühendavad suurema osa tähelepanust esimesele küsimusele (kuidas?), unustades peaaegu täielikult kolmanda (milleks?). Ka teine küsimus — normingute teoreetiline või praktiline põhjendamine — piirdub tihti normimispõhimõtete üldsõnalise mainimisega: «nii räägivad kõik» — see on rahvakeelsuse põhimõte, «nii on õige keeleajalooliselt» — see on keeleajaloolise häälikuseaduslikkuse iganenud põhimõte, «nii on süsteemne» — see on moodsale ja igati teaduslikule mõtteviisile toetumine. Esimene väide on tihti demagoogiline, sest andmed selle kohta, kuidas «kõik» räägivad, kuidas kuskil räägitakse, kes nii või teisiti rääkijad on (noorem või vanem põlvkond), jäävad enamasti kasinaks või puuduvad hoopis. Häälikuseadusliku õigsuse põhimõte on normingute alusena ammu ajast ja arust, seda mõistsid meilgi mõned keelemehed juba 30-ndatel aastatel, aga lisaks sellele rakendatakse seda põhimõtet valikuliselt, demagoogiliselt — siis kui on vaja meelepärast vormi põhjendada. Mõni teine meelepärane vorm võib rahuga olla keeleajaloolise häälikuseaduslikkuse seisukohalt sohilaps. Ja süsteemsusegagi saab põhjendada kõige imelikumaid ja vastakamaid asju, niikaua kui ei küsita, mis seisukohalt süsteemne (või kas selline süsteem on üldse võimalik või tõenäoline).

Eesti õigekeelsussõnaraamat on õige häälduse (ortoepia), õigekirja (ortograafia), sõnade õige muutmise (morfoloogia) ja sõnatuletuse ning -liitmise (derivatsiooni) sõnaraamat. Peale selle annab ta mõnede arvates veel teada, missugused sõnad eesti keeles üldse olemas tohivad olla. Kogu järgnevas arutluses vaadel-

dakse nende allsüsteemide õigekeelsusprobleeme üldkeeleteaduse triviaalmõistete vaatenurgast, suundküsimumusega, kas üldkeeleteaduslik mõtteviis ei anna ehk tugipunkte ühe või teise väite, normi või vormi hindamiseks. Teiseks lähtekohaks on küsimus milleks?.

Järgnev ei ole mõeldud uue õigekeelsussõnaraamatu (edaspidi ÕS või ÕS 1976) ammendavaks kriitikaks, vaid pigem eesti keelekorraldusprobleemide arutluseks. Igast valdkonnast (ortoopia, ortograafia, morfoloogia, derivatsioon) saab vähegi põhjalikumalt käsitleda üksnes mõnda lõiku.

Käesoleval aastal möödub 60 aastat esimese eesti kirjakeelt reglementeeriva sõnaraamatu — «Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu» ilmunisest. Kolme inim-põlve kestel on kujundatud täisväärne moodne kirjakeel. On kaheldav, kas seda oleks saavutatud ilma keele range normimiseta. Ent tulemuse vaieldamatus ei ütle veel, et see tulemus on saavutatud alati õigeimaid mooduseid kasutades ja et tulemus on parim võimalik. Samuti ei saa kindel olla selles, et ka praegu on keelekorraldusel jalge all kõige õigemasse suunda viiv tee. Kogu eesti keelekorralduse ajaloo vältel on üldteoreetilisi arutlusi ja väitlusi ilmunud hämmastamanevalt vähe ning enamikule on osaks saanud negatiivne vastuvõtt. See on nähtavasti kitsa praktitsismi ja teooria vastuolu avaldus. Aga keelekorralduse ülesanded meie ajal kasvavad üha ulatuslikumaks, nende lahendamise tempo üha kiiremaks. See peab kaasa tooma mõttelaadi muutusi, kaasa arvatud teoorialt abi otsimise. Peame mõtlema ka keelekorralduse ja normimise praktilisele efektiivsusele, normide psühholoogilisele omandatavusele, sest ei ole alust loota, et tulevikus oleks meil senisest rohkem aega ning vahendeid väga raskete normide õppimiseks ja õpetamiseks.

Kõigepealt peame loobuma seisukohast, et keeles puuduvad oma loodus-seadused.

Kujutleme näiteks, et ühel päeval tuleb kokku mingi eesti füüsikute seltskond ja võtab vastu otsuse, et kuigi kogu universumis on valguse kiiruseks 300 000 kilomeetrit sekundis, Eesti NSV-s olgu see 400 000 (näide pole mõeldud füüsikute solvamiseks). Selline otsus pääseks parimal juhul kurioosumite loendisse, mitte aga teatmeteostesse ja õpikutesse. Teisiti on eesti keelekorraldusteaduses, kus keeleteaduste vastased väited on põlvkondade vältel kõigutatud. Ja ega loodus-seaduste seletaminegi too asjas mingit muutust, sellega on lugu nagu füüsika-seadustegagi: nendest arusaamine eeldab arusaamist füüsikast.

Üks selgemaid sellelaadseid kurioosseid juhte on seotud võõrhäälikutega eesti keeles. Kõik eesti õigekeelsusallikad ja emakeeleõpikud loevad üles helilised ja helitud konsonandid (sest helilisusest ja helitusest sõltub näiteks ki-liite õige-kiri). Heliliste häälikute hulgas on ka z ja ž. Eesti õigekeelsuslased ei tea, et selline keel, milles puuduvad helilised sulghäälikud e. klusiilid (b, d, g), aga on olemas helilised sisihäälikud e. sibilandid (z ja ž), on põhimõtteliselt võimatu või vähemalt äärmiselt usutamatu. Mis mingis keeles olemas on ja mida ei ole, see ei ole ainult kokkuleppe asi või mingi konsiiliumi otsustada. Maailma keelte häälikusüsteemide tüpoloogiline uurimine, häälikute omandamise järjekorra ning häälikute oluliste tunnuste väljaselgitamine on ühemõtteliselt tõestanud, et häälikute vahel valitsevad eelnevuse ja järgnevuse hierarhilised vahekorrad, et mõnede häälikute olemasolu keele häälikusüsteemis eeldab tingimata ja paratamatult teiste häälikute eelnevat olemasolu; teiste sõnadega: ühed häälikud ei saa keelde tulla enne, kui mõned teised on juba olemas.

Selline vahekord valitseb ka klusiilide ja sibilantide vahel. Klusiilide (p, t, k ja b, d, g) moodustamine toimub sulu abil kõnetraktis, sibilantide (s ja š, z ja ž)

moodustamine aga ahtuse abil. Ahtuse kontrollimine on raskem kui sulu moodustamine. See seletab, miks ahtushäälikud (r, l, s, v, š) on laste kõnes hilisemad, miks nendega on seotud enamik kõnehäireid. Seetõttu ongi klusiilid moodustamishierarhias kõrgemal kui sibilandid. Sulghäälikute moodustamiseks vajalikud distinktsioonid õpitakse ära enne, alles selle järel saavad tulla keerulisemad hääldamisliigutused, mis annavad ahtushäälikuid, sealhulgas sibilante. Nii ei olegi tüpoloogiliselt tõenäosel sellised keeled, mille häälikusüsteemides on olemas sibilandid, puuduvad aga klusiilid. Kui selline süsteem keele pideva muutumise tulemusena kuskil esile kerkiks, siis oleks see nii ebastabiilne, et asenduks kiiresti uue süsteemiga, milles hierarhilised suhted ei riku keele loodusseadusi.

Sama kehtib heliliste klusiilide ja heliliste sibilantide puhul. Kui keeles ei vastandata helituid (k, t, p) ja helilisi (g, d, b) klusiile, siis on ka helitute sibilantide (s, š) ja heliliste sibilantide (z, ž) vastandamine võimatu. Sel juhul viimased puuduvad. Selline seaduspära valitseb kõigis maailma keeltes, ainult mitte eesti kirjakeeles, sest eesti keelekorraldajad ei taha midagi teada ei keeletüpoloogiast ega häälikute hierarhiast. Ja ignoreerivad neid põhjendatult, sest keeleuniversaalid piiraksid nende meelevaldse otsustamise vabadust tunduvalt, seaksid vabade tunnetatud paratamatuse raamidesse.

Eesti kirjakeele ortoeepias on loobutud heliliste klusiilide nõudmisest (daam grillibaaris grokki degusteerimas). Eesti keele häälikusüsteem piirdub tõepoolest konsonantidega, mis on kas loomu poolest helituid (klusiilid ja sibilandid ning h) või loomu poolest helilised (r, l, m, n, v, j). Kui meile tuttavad võõrkeeled kasutavad täiendavat hääldamispingutust, et loomu poolest helitutele klusiilidele ja sibilantidele lisada ka helilised korrelaadid, siis eestlased loobuvad sellest vaevast ja saavad küllalt hästi hakkama (üks lisapunkt keele eksootilisuselegi). Igal juhul omandatakse helilised klusiilid (kui täiendavat hääldamiskoordinatsiooni nõudvad häälikud) hiljem kui helituid. Seetõttu ei ole tüpoloogiliselt usutavad heliliste klusiilidega keeled, milles helituid klusiilid puuduvad (või siis on selline süsteem tasakaalutu). Niisugused sõltuvusvahekorrad seavad helilised z ja ž häälikute omandamishierarhias õige tugevate piiramiste ette: nad saavad võimalikuks alles pärast heliliste b, d, g ja helitute s ja š olemasolu:

p	t	k		b	d	g
—	—	—	—	—	—	—
s	š			z	ž	

z ja ž helilist hääldamist on meil õpetatud juba mitu põlvkonda ja ikka ühtmoodi edutult. Seda edu ei saagi olla ega tulla, see oleks loomuvastane. Nüüd on eesti keelekorraldus kavalate trikkidega helilisest z-st niisama hästi kui vabanenud ning kogu tähelepanu koondub ainsale loomuvastaselt helilisele häälikule — ž-le. Heliliskorrelatsiooni piirkond eesti kirjakeeles on sellega veelgi kitsenenud, ent ühe hääliku jaoks täiendava artikulatsiooni juurdeõppimine on isegi lootusetum kui kahe jaoks.

Aga see ei muuda midagi. Kõik eesti õpikud toovad harjutusi ž helilise hääldamise kohta. Hääldame püüdlikult ja naeruväärselt žoržett ja džungel, žilet ja garaaž, kuigi helilise häälduse nõudes on loendamatuid vastuolusid. Näiteks on eesti keelele võõras helilisussandhi (helitute häälikute helilisustumine heliliste naaberhäälikute mõjul), kuidas siis hääldada helituid naaberhäälikuid ja helilist ž-d juhtudel, nagu bridžgi, prestiižse jne.? Või kuidas helilise häälduse korral vastandada teise- ja kolmandavätelisi vorme bridžimäng ja mängis bridži. Siin ei päästaks ka dž heliliseks kuulutamine, sest klusiilide ja sibilantide ning nende

ühendite helilisus ja intensiivsus (meil kolmandavältelisus) on raskesti sobitavad või sobitamatud tunnused.

Ummik on ilmne. Aga õigekeelsussõnaraamat ei loobu kord vastuvõetud väärseisukohast ning õpikud ei sõanda õigekeelsusallika selgelt sõnastatud heliliste konsonantide loendit revideerida. Sellega seotud probleemidest aga vaikime ning õpime ja õpetame südilt edasi teaduse seisukohalt selget valet, mis sellest, et see röövib tõeliste teadmiste andmise aja.

Häda on ka teise võõrsibilandi š-ga. Kõigis maailma keeltes kuulub see või selletaoline häälik sibilantide klassi — ühte patta s-iga, eesti õigekirjas aga klusiilide klassi — ühte patta p, t, k-ga (ja sedagi mitte päris täpselt). Ei ole ühtki põhjust, miks see nii peaks olema, muud kui see, et kunagi üks keeleteadlane ekslikult arvas, et eesti keeles ei saa š esineda esimeses vältes, seetõttu kirjutatagu teda täishäälikute vahel teises vältes ühe tähega (duši ja tuši nagu kapi ja koti) ning pika silbi järel ka kolmandas vältes ühe tähega (tulist borši nagu korpi või torti). See «põhjendus» ei tee seda sibilanti siiski klusiiliks. On psühholoogiliselt väga raske (ja väga mõttetut) õppida kahe ühte loomulikkult häälikuklassi kuuluva hääliku jaoks täiesti erinevaid õigekirjareegleid: s-i jaoks ühed reeglid ja s-ile väga lähedase š jaoks teised reeglid. Kõik, kes õigekirjaga, selle õpetamisega või parandamisega vähegi on tegelnud, teavad, kui vähe vilja kannab š õigekirja drill. Loomuliku süsteemitundega inimesed ei suuda š õigekirja omandada, nad kirjutavad š-d ikkagi s-i reeglite järgi. Kooliõpetuse ülesandeks on siin õpilaste normaalne sisesündinud keelevaist ja süsteemitunne murda ning asemele panna süsteemivastane «õige» reegel, mida praktikas läheb parajasti nii vähe vaja, et ta ununeks (ja tulemuseks on ikka š kirjutamine s-i reeglite järgi: vihase kassi ja tulise dušši, reibast marssi ja tulist boršši). Siinkirjutaja mitmeaastased katsed õpilaste ja üliõpilastega on teda veennud, et š õigekirja õpetamine on täiesti tulutu, seda tuleb teha enne eksamit või emakeeleolümpiaadi, pärast ununeb see paratamatult kohe. Naljalt keegi ei suuda isegi õppinult uskuma jääda, et š ei olegi õigekirjas s-i paralleel.

Juba vähemalt kümme aastat on selge ka, et kunagine väide š esimese välte puudumisest on alusetu, et see väide põhineb väärarusaamal (tähe ja hääliku segiajamisel). Nimetatud väite järgi ei saa eestlane hääldada š-d teisiti kui pikana või kahe häälikuna (ka sõnades nagu punase plüüsi ja tulise borši), või siis helilise ž-na. Selle täiesti meelevaldse väljamõeldise teaduslik kummutamine ei kuulu ehk siia (see on juba tehtud töö), sest kõige lihtsamgi kaine mõistusega inimene teab, et see ei saa nii olla: väikese hääldamisveaga inimesed, kes s-i asemel ütlevad š, ei räägi ei heliliselt (Iža iže kižab) ega ka kahekordse šš-ga (Išša išše kiššab). Nüüd on š-ga seotud väärseisukohtade mõttetusest tasapisi hakatud aru saama ka õigekeelsusringkondades, aga siiski ei muutu midagi. Ikka tegeleb kool õpilaste süsteemitunde alavääristamisega, mille tagajärjeks on usu kaotamine oma keeleanalüüsi võimesse (eriti kuna sellelaadseid nonsensse pakuvad ka morfoloogiakursus ja süntaks), usu kaotamine keele õppimisse üldse.

Miks ei võiks ühel päeval tunnistada, et heliline ž on eesti keeles võimatu, et lühike helitu ž ongi esmavälteline š (viimase täiendav tähemärk võõrsõnades), š õigekiri aga võiks järgida s-i õigekirja? Kas muutuks eesti õigekirjas midagi segasemaks? Tegemist on ju perifeerse, tähtsusetu piirkonnaga, mis saab praegu ebaproportsionaalselt palju tähelepanu ainuüksi oma loomuvastase erandlikkuse tõttu. Ja nagu öeldud, kõige kurvem pole siin mitte asjatu ja tagajärjetu aja- ja töökoost, vaid keelesüsteemi analüüsivõime kahjustamine.

Seda ortograafia interferentsi põhjustab ametliku õigekirjareegli vastuolu keele

MATI HINT

enda loomuliku süsteemiga, keele sisemise normiga. Hoopis ulatuslikum on sõnatüüpide ja homonüümsete (kokkulangevate) sõnavormide interferents morfoloogias, kusjuures keelekorraldus ei ole interferentsivõimaluste vähendamiseks kaugele teinud kõike, mis võimalik; otse vastupidi, interferentsi on grammatilist homonüümiat andvate sõnatüüpide järjekindla kultiveerimise teel pidevalt suurendatud. Interferentsi tagajärjed aga on kõikjal ühesugused, see on psühholoogiline paratamatus.

Eesti õigekeelsuse ja grammatika üheks kandetalaks on tüüpsõna mõiste. 1976. a. ÕS-i tüüpsõnastik kordab peaaegu täpselt 1953. a. «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu» tüüpsõnu. Seda võiks võtta tüüpsõnastiku stabiliseerumise margina — on õnnestunud tüüpsõnastik kord välja töötatud, siis pole tõepoolest mõtet seda muuta. Oleks see vaid nii! Kui 115-st tüüpsõnast mõni on ette nähtud üksiksõnade jaoks (tütar ja kannel) ja teiselt poolt surutakse ühte tüüpsõnasse kokku kaks põhimõtteliselt erinevat ja erineva õigekeelsusprobleemistikaga tüüpi (muuseumi alla nii muuseum- kui ka seminar-tüüp), siis näitab see, et tüüpsõnastamine ei ole ei eriti hästi läbi mõeldud ega pea ka sammu õigekeelsus-situatsiooni muutumisega (muuseum-tüüp on hakanud kõnekeeles nihkuma õpik-tüüpi just viimase paarikümne aasta jooksul).

Kui jätta tüüpsõnade nomenklatuur muutmatuks, siis paistavad õige mõtetutena need miniasendused ja ümbertõstmised, mida 1976. a. ÕS pakub eelmisega võrreldes:

1960. a.	1976. a.
44. toru	44. vilu, vilum
45. südi, südim	45. udu
46. saba	46. kõva, kõvem
47. paha, pahem	47. saba
48. pesa	48. pesa

Uues sõnaraamatus on võrdlusastmeid võimaldavad tüüpsõnad millegipärast nihutatud. Isegi kui selline nihutus ei tekita segadust (aga tekitab teistes sõnaraamatutes, mis kasutavad ÕS-i tüüpsõnu, näiteks eesti-soome ja soome-estisõnaraamatutes), ei näita nihutamine nihutamise pärast mingit erilist uuenduspüüdu.

Uute tüüpsõnade põhjenduseks on vabariikliku õigekeelsuskomisjoni (VÖK) otsuses 8. maist ja 16. oktoobrist 1974 öeldud, et «uues variandis on sõnad nende tüüpide vahel jagatud kindlamate tunnuste järgi kui seni» (T. Erelt, Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis, «Keel ja Kirjandus» 1975, nr. 1). See oleks juba sisuline uuendus, kui asi ei oleks täpselt vastupidi. Vanas variandis erinesid tüübid näiteks ka sisseütleva vormide poolest: tüvekonsonandi topeldamise teel saadav nn. geminaatillatiiv oli võimalik tüüpides toru : torru, saba : sappa, pesa : pessa ning võimatu tüüpides südi ja paha. Uues variandis on geminaatillatiiv võrdselt lubatud kõigis tüüpides (villu, uttu, kõvva, sappa, pessa). Seega on üks tüüpe lahus hoidev tunnus kadunud, mitte et tüüpe diferentseeritaks selgemiini. Sõnade jagamine morfoloogilistesse tüüpidesse tähendab seda, et igas tüübis on erinevate morfoloogiliste tunnustega ja vormidega sõnad. «Kindlamate tunnuste järgi» diferentseeritud tüübistikus langevad geminaatillatiivi võimalikkuse osas kõik tüübid kokku. Siin ei ole mängus detailide teisitimõistmine, see on üldise teooria ja keelekirjelduse metodoloogia küsimus, mille puhul ei saa ütelda, et asi on vaieldav. Ei ole vaieldav, selline tüübikäsitus on vastuolus kõigi respektseeritavate keeleteooriate ja keelekirjelduse metoodikatega.

Uus tüübistik on näiliselt hästi süsteemne. Enam ei jagata sõnu meelevaldselt eristatud tüüpide vahel (ühtedes geminaatillatiiv võimalik ja teistes keelatud). Geminaatillatiivi võimalikkuse ja võimatuse hägus piir on saadud sirgeks sel teel, et geminaatillatiiv tunnistatakse võimalikuks ja lubatuks kõigis tüüpides, et kõigist sõnadest, aga keelekasutaja ise valib, kas ta konkreetsest sõnast kasutab geminaatillatiivi või ei kasuta. Sõnaraamat ei võta enam seisukohta, kas õige ja võimalik on mädasse või mätta, südusse või sütti, hüvasse või hüvva, jamasse või jamma, vahasse või vahha, murusse või murru, mögasse või mökka, lõbusse või lõppu, libusse või lippu, tibusse või tippu. Seda vaba voli tähistab tärnike tüübi geminaatillatiivi vormi järel: vilusse e. villu*, udusse e. uttu*, kõvasse e. kõvva* jne.

Tegelikult tähendab see vaba voli ka ebaselgust. On tõsi, et keeles on geminaatillatiivi võimalikkuse piir niisama pidev ja sujuv nagu enamik piire keeles. Teravate piirideta keeletegelikkust on võimatu suruda teravate piiridega tüüpidesse, kus tunnused on kas lubatud või keelatud. Selle äratundmine on sundinud ÖS-i uusväljaandjaid kapituleeruma ning loobuma keelevormide kirjeldamisest ning keelekasutuse suunamisest. Selle asemel, et tunnustada näiteks kolmikjaotuse võimalikkust — geminaatillatiiv loomulik ja lubatud (villu), geminaatillatiiv ebatavaline ja lubatud (pugu : pukku) ja geminaatillatiiv ebatavaline ja ebasoovitav (koli, südi, viha, ema jne.) ning tärnikesega märkida üksikuid sõnu sõnastikus, on jäädud traditsioonilise ebaadekvaatse tüübikäsituse juurde, mis nõuab, et tüübi sees oleksid kõik sõnad reeglistatud ühtmoodi. Nüüd on tüüp selles mõttes tõepoolest «süsteemne», seal on võrdset võimalikud villu, pukku, emma, kolli, viha jne. Kui nüüd küsida, miks näiteks geminaatillatiiv kõnne on võimatum kui möga : mökka, siis on vastus loogiline üksnes selle ebaadekvaatse tüübikäsituse seisukohalt: sellepärast, et kõne-tüübis (ÖS-i 40. tüüp) on geminaatillatiiv keelatud (erandeid siiski lubatakse), ÖS-i tüüpides 44.—48. aga on geminaatillatiiv lubatud «süsteemselt». Kuid *a priori* tüübitamine ei kirjelda keelt rahuldavalt.

Samasugust «süsteemsust» pole siiski taotletud nende tüüpide lühikese mitmuse osastava normimisel, kus «süsteemsus» on saavutatud traditsioonilise range ettekirjutamise teel, kuigi kaksikjaotus lubatud/keelatud on siin niisama meelevaldne kui geminaatillatiivi puhul: tava, tala, iva, hüva ei tohi olla mitmuse osastavas tavu, talu, ivi, hüvi, aga saba : sabu ja pala : palu on normikohased. Selle meelevaldse liigituse lepituseks on lisatud tärniga garanteeritud vabadus kas kasutada või mitte kasutada teistes käänetes lühikesi vorme: kõvu ja kõvusse*, sabu ja sabusse*, pesi ja pesisse*. Nii on ÖS-i autorkond ja VÖK siin taas kurssi muutnud ja loobunud otsustamisest, missugustest sõnadest need vormid on olemas ja usutavad ning missugustest mitte. Ükski varasem õigekeelsussõnaraamat ei ole morfoloogiliste vormide võimalikkuse esitamisel olnud nii ebamäärane kui uus ÖS. Ebamäärasus on nüüd VÖK-i autoriteetsete arutlustega tõstetud teoreetilise printsiibi tasemele. Ja see printsiip on väär, sest tal pole midagi pistmist keelevabadusega.

Kuhu see printsiip viib, seda näitab selgesti astmevahelduslike tüüpsõnade 54—81 ja 83—87 vormistik, eriti rabaval kujul aga laadivahelduslike tüüpsõnade 54—58 vormistik. Uus ÖS lubab süsteemselt i-mitmuse vorme nagu jutt : jutesse*, kukk : kukkisse*, kimp : kimbesse*, tark : targusse*, vaat : vaadesse* jne. ning sama moodi laadivahelduse puhul hind : hinnusse*, vend : vennisse*, kuusk : kuusisse*, tund : tunnesse*, järsk : järsesse*, kus lühikese mitmuse

MATI HINT

sisseütleva vorm on varustatud tärnikesega. See tähendab, et lühike sisseütlev ja teiste mitmuse käänete lühikesed vormid ei ole loomulikud või võimalikud kõigest nende tüüpide sõnadest, vaid ainult osast. ÕS ei taotle siin võimalike morfoloogiliste vormide esitamist, vaid üksnes põhimõtteliselt võimaliku vormistiku, süsteemi skitseerimist. Vastutus vormide moodustamise ja kasutamise eest langeb täielikult keekekasutajale (keda ÕS selle koha peal ennenägematult usaldab), mitte ÕS-ile, sellepärast oleks selle loogika järgi ülekohtune osatada naljakaid vorme, nagu põldudele e. põllele, kohtadega e. kohiga, kõhtudesse e. kõhesse, koskedel e. kosil, juhtidele e. juhele, vahtideks e. vaheks, kildudeks e. killeks, kaskedega e. kasiga, vihtadega e. vihuga, pihtadest e. pihust, argadele e. arule, lohkudesse e. lohesse, kurgedega e. kuriga, kolbidest e. kolvest, sulgudesse e. sulesse, võlgadele e. võlule, lindudele e. linnele, linnades e. linnus jne. ÕS ei ütle kuskil, et ta selliseid vorme soovib, ei, ta üksnes ei keela neid, ta usub keekekasutajat ja annab talle vabaduse ise otsustada, millal lühikesemitmuse vorme kasutada ja millal mitte. Uut vormistikku saab tüüpsõnastiku osas esitada täielikumana, pole vaja üles lugeda üksiksõnu, millest lühikesemitmuse nõrgaastmelised vormid tõesti esinevad ja kasutamist leiavad. Seni erandlikena esitatud vormid rinnus ja jalus mahuvad nüüd süsteemi koos kasiga ja kohiga, ja selles süsteemis on kõik võrdsed. Mis sellest, et sõnaraamat enam ei ütle, kuidas see uus, vaba ja täielik süsteem realiseerub.

Tegelikkuses realiseerub see süsteem laadivahelduslike sõnade osas enam-vähem endistes piirides: põhiliselt somaatilises (kehaosadega seotud) sõnavaras: vili rinnuni, rinnust kinni, tolgendab jalus, kasi jalust, jõudis kannule, jälile saama, kikkivarvul, külili ja selili. Ka vältevahelduslike sõnade vastavad vormid on tuntud peaaegu ainult somaatilisest sõnavarast: silmini täis ja kõrvuni armunud, mis silmist, see meelest, vesi põlvini, üksisilmi jts. See on püsiühendite ja fraseologismide ala, need nõrgaastmelised vormid leiavad aktiivset kasutamist kindlas kontekstis (või koguni sõnaliigiliselt muutununa, nagu selili, külili, üksisilmi). See on sõnavara üldhulga suhtes erandlikkuse piirkond. Nüüd on uues ÕS-is erandite järgi loodud süsteem. Ja küllap ikka leiab mõne ekstravagantse kirja- või keelemehe, kes on uutest võimalustest vaimustatud (vahel isegi põhjendatult, sest meie õigekeelsussituatsioonis ei ole ju ilma ÕS-i sanktsioonita lubatud isegi naljatada ega eksperimenteerida). Aga siiski, enne kui hakkame uusi vabadusi «kuljuste ja kelladega» kasutama, tasuks järele mõelda, missuguste kuljustega ja mis need vabadused väärt on. Vabadusi lubatakse just seal, kus nendega midagi peale hakata pole. Rööpvormide mõte — lasta keel endal valida oma loomuliku arengusuunda — on siin pea peale pööratud, sest keel ei vali sellist teed.

Tegemist ei ole süütu naljaga. Sellised tüübinormingud lisavad eesti kirjakeeles (resp. selle kirjelduses) ennenägematult grammatilist homonüümiat (vormide kokkulangemist) ja suurendavad keele flektiivsuse (tüvevahelduste) astet. Eesti laadivaheldus on niigi kujunenud raskesti reeglustatavate tüvemuutuste keerukaks süsteemiks. Kaine üldkeeleteaduslik pilk eesti laadivahelduse praegusele seisule ütleb, et keel ei saa flektiivsuse astet enam kuigivõrd suurendada, muidu kaob üldse häälikuline seos sõna eri muutevormide vahel (kask : kase : kaske : kaski : kasile*, koht : koha : kohta : kohti : kohile*). Tõenäoliselt on see põhjuseks, miks murretes (ja ka kirjakeeles) laadivaheldus haruldasematest sõnadest tasapisi taandub, miks ebareeglipärane laadivaheldus kaas : kaane-tüübis asendub kõnekeeles reeglipärase vältevaheldusega (kaan : kaane), miks ühesuguse foneetilise ehitusega ja morfoloogilise koostisega sõnad nihkuvad ühte muut-

tüüpi. Keel hakkab paratamatult eelistama vältevaheldust kui süsteemsemat ja aglutinatiivset vormimoodustamismalli kui ilmekamat (sõnatüvele lisatakse grammatilisi vorme märkivaid tunnuseid ja lõppe: asfaldit, kontserdit, maastikuid, põhjuseid — kõik õigekeelsuslikult vigased, aga nii levinud vormid, et lipsavad isegi trükiteksti). Kõneldava keele muutumise suund seisab ilmselt vastu tüvevahelduste edasisele lisandumisele ja komplitseerumisele muutevormide moodustamisel.

Kui arvata, et 1976. a. ÕS-i uuendused kajastavad ka meie keelekorraldajate teoreetilist platvormi (nagu oleks loogiline arvata), siis saab teha ainult ühe järelduse: meie keelekorraldajad peavad eesti kirjakeele arenemise ja muutumise põhisuunaks flektiivsuse edasist suurenemist ja homonüümia lisandumist. See on vastuolus nii üldkeeleteaduse arusaamadega keele töökindlusest kui ka konkreetsete faktidega eesti keelest. Keel ise areneks õigemini kui praeguse suunamise ja eranditest süsteemi tuletamise abil.

Mis võiks olla selliste ülflektiivsete uuenduste teoreetiliseks õigustuseks? Kas tahetakse ehk taastada keeleajaloo seisukohalt häälikuseaduslikke vorme ja paradigmasid, tuua kirjakeelde vormid, mis oleksid võinud tekkida, kui keeles toimunuksid ainult järjekindlad häälikumuutused? (Viimased laostaksid grammatika süsteemi kiiresti, kui neil ei oleks vastukaalu paradigmasid ühtlustava analoogia näol; just viimase osa aga ei taha keeleajaloo meeldunud teadlased tunnustada, sest neid ei huvita keele funktsionaalsus, tema töökindlus, vaid eelajalooliste vormide rekonstrueerimine.) On tõsi, et kui lühikese mitmuse vormid oleksid tekkinud keele häälikusüsteemi järjekindla muutumise teel, siis oleksid nad mitmes tüübis sellised, nagu uus ÕS neid esitab. Ent on väga sümptomaahtiline, et murdealadel, kus lühike mitmus üldse esineb, on ta enamasti tugevaastmeline. Nii on kunagise lõunaeesti kirjakeele aluseks olnud Tartu murdes i-mitmuslikud vormid peaaegu alati tugevas astmes: jalgun (mitte jalun), urgst (mitte urest), kaskiga (mitte kasiga), valdust (mitte vallust) jne. (ainult kindlates erandlikes püsiühendites võib kohata ka nõrgaastmelisi variante: rinnust kinni). Miks siis see ainus murre, mis järjekindlalt säilitas i-mitmuse, asendas häälikuseaduslikud nõrga astme vormid tugevaastmelistega, ebaseaduslikega? Sellepärast, et nõrgaastmelised vormid olid liiga flektiivsed, liiga homonüümsed, liiga rasked analüüsida, liiga keerulised moodustada. Keele vaba ja suunamatu muutumine murdealal näitab, et nõrgaastmelised i-mitmuse vormid on ummik, millest tuli välja murda häälikuseaduslike vormide tugevaastmeliseks analogiseerimise teel. Samad põhjused sundisid põhjaeesti murdeid loobuma juba kujunenud (või kujunemas olevast) nõrgaastmelisest i-mitmusest ja asendama seda praeguses kirjakeeles tuntud de-mitmusega (laudadest ja urbadest häälikuseaduslike laust ja urvest asemel). Keel ei saanud sallida liiga drastiliste tüvemuu-tustega vorme kahes paradigmas; juba nõrgaastmelised ainsuse vormid on laadi-vahelduse puhul küllalt keerulised moodustada, nõrgaastmeline i-mitmus ajas pilli lõhki.

Ei ole raske näha, et need nõrgaastmelised lühikese mitmuse vormid on tervelt ühe flektiivsuse järgu võrra keerulisemad nii nõrgaastmelistest ainsuse vormi-dest kui ka tugevaastmelistest mitmuse osastava vormidest: nõrgaastmelised ainsuse vormid vaheldavad astet, aga säilitavad tüvevokaali (kaske : kasega), mitmuse osastava vormid vaheldavad tüvevokaali, aga säilitavad ilmekama tugeva astme (kaske : kaski); lühikestes i-mitmuse vormides seevastu tuleb vaheldada mõlemaid, nii astet kui ka tüvevokaali (kaske : kasiga, jalga : jalus).

Kuigi häälikuseaduslikud, pole need vormid funktsionaalsed.

Kas tahetakse nüüd kirjakeeles heaks teha seda loomulike murrete ülekohut häälikuseaduslikele vormidele? Ent meenutame, et kirjakeele normijad ja grammatikud ei ole seni suutnud rahuldavalt reeglendada seda ainsat i-mitmuse vormi, mis elab kirjakeeles juba oma kaks-kolm inimpõlve — lühikese mitmuse osastava reegel on tänaseni puudulik, tema murdetaust vähegi põhjalikumalt uurimata ning vorm ise kirstunaelaks kõigile eesti keele õppijaile. Siinkirjutaja on lõunaestlane ja talle pakub sügavat rahuldust lõunaestli murdejoonte kasutamine kirjakeeles, ent seda ainult asjatundliku lähenemise korral. Praegune nõrgaastmeliste i-mitmuse vormide taastamise katse näitab, et peale keeleteoreetilise kaheldavuse on selle vormistiku taasellusaatjad unustanud mõelda ka mitmele praktilisele probleemile. Et selle kirjutise autor ei ole nõrgaastmeliste i-mitmuse vormidega seotud probleeme kunagi uurinud, siis saab järgnev olla vaid osa kõige silmatorkavamatest raskustest, mida need vormid kätkevad.

Eesti keeles kehtivad juba pikka aega häälikute kombineerumise piiramised, mis keelavad väga sarnaste häälikute järjendid *-ji- ja *-wu-. Kus sellised järjendid morfoloogiliste vormide moodustamisel tekivad, seal tuleb nad asendada või redutseerida. Esimese piiramise (*-ji-) tagajärjeks on näiteks mitmuse osastava vormid tühje lotje reeglipäraste tühji lotji asemel. Sama piiramine seletab tuletised põitama (*põijitama), sülitama (*süljitama) ja külitama, külili ja selili, sõnamuutmise järg : järi (*järji), täidima asendumise täima-verbiga (täidima oleks laadivahelduslikuna täidima : täijin). Teine piiramine (*-wu-) annab ennast kõige selgemini tunda tegusõnade hauduma ja näuguma kirjakeelsetes vormides, kus peaks esinema vaheldus hauduma : hauub ja näuguma : näuub (häälduksid hauwub ja näuwub). Ent need vormid on silbi võrra lühemad (haub ja näub), sest -wu-silp jääb hääldamata, ta on välja langenud, kadunud. Sama silbi kadumine on põhjuseks, miks jõud, tõug, siug, kiud jts. sõnad annavad ühesilbilise omastava käände vormi: jõu (oli varem jõuu ja hääldus jõuuwu), tõu, siu (Võru murdes veel sivvu), kiu jne. Sellele järjekindlale häälikumuutusele, -wu-silbi väljalangemisele, võlgnevad oma kuju tuletised hautama (*hauwutama), rautama, lautama; sõnade au ja nõu erandlikkus ja ühesilbilisus on sama muutuse tagajärgi (veel sajandivahetusel kirjutati neid auu ja nõuu).

Oleks asjatu lugejaid tülitada selliste häälikuseaduste tutvustamisega, kui kuskilt näeks vähimatki märki, et häälikuseaduslikke nõrga astme vorme taastavad autoriteedid tajuvad, mida mõned teised häälikuseadused nõrgaastmelistele i-mitmuse vormidele tähendavad.

Õs esitab küll nõrgaastmelised i-mitmuse vormid, aga jätab targu seletamata, kuidas neid moodustada. Õpik nii toimida ei saa, seetõttu on V. Maanso, J. Valgma ja L. Villandi VI klassi eesti keele õpikus (1974, lk. 88) õpetus, kuidas vastavaid vorme moodustada: võtta ainsuse vastavast käändest tüve nõrk aste ja lühikesest mitmuse osastavast tüvevokaal ning lisada käändelõpp. Kuskil, ei õs-is ega õpikus, pole juttu häälikute kombineerumise piiramistest. Kas see õs-ile ja õpikule meeldib või mitte, aga need kombinatoorika piirangud tähendavad uute vabaduste puhul järgmist:

poegadest e. poist (sest poja annab nõrga astme ja poegi i-vokaali — pojist peab j kaduma, saadakse poist);

põidadele e. põile (põia on nõrk aste, põidi annab i-vokaali ja põiile = põijile annab põile; grammatikas oleks küll võimalik reeglendada ka põiele, aga selleks tuleb vähemalt probleemi märgata);

särgedest e. särist (särje ja särji annavad särjist, kust j kaob);

külgedele e. külile ja selgadele e. selile (külje ja külgi annavad küljile, kust j kaob; samuti selile; vrd. selili ja külili);
raudadest e. raust (rauast ja raudu annavad rauust, mis hääldub rauwust, kust -wu-silp peab kaduma);

lõugadega e. lõuga (sest lõua ja lõugu annavad lõuuga, mis hääldub lõuwuga, kust -wu-silp peab kaduma)...

Ja nii vapraolt edasi.

See kõik võib tunduda liialdusena, ent ta ei ole seda. Kui nõuda i-mitmuse vormides nõrka astet, siis on siin esitatud moodustamiskäigud ainuvõimalikud. Seda kinnitab ka E. Ahrensi grammatika rohkem kui sajand tagasi (tuues vorme, nagu häiris e. härgades ja raurus, mis tol ajal veel tõenäoliselt hääldus rauwus). Sama kinnitab 1930-ndate aastate grammatikate katse tuua eesti kirjakeelde nõrgaastmelisi i-mitmuse vorme raurus, lauule (laudadele), lõuule (lõugadele), mille -wu-silbi erandlikkust tollal vähemalt selgelt märgati ja märgiti (näit. A. Kask, A. Vaigla, J. V. Veski, Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkooli II klassile, Tartu, 1934, lk. 89). Ainult meie võime sellistest pisiasjadest mööda vaadata. Siiski, kui tahame neid vorme uuesti tuua kirjakeelde, peame teadma ka nende moodustamise eeskirju. Aga ehk oleks targem mõelda, miks i-mitmusega murded on häälikuseaduslikud nõrgaastmelised vormid asendanud tugevaastmelistega ja miks 30-ndatel aastatel koolides õpetatud nõrgaastmelised vormid ei juurdunud kirjakeeles. Või miks tänapäeva kirjakeel kasutab vajaduse korral instinktiivselt tugevaastmelist i-mitmuse vormi, mitte nõrgaastmelist (näit. instruktiivvorm avalil lõugu, mitte lõu, vt. Norra novell, Tallinn, 1976, lk. 324).

Teisi probleeme selle häälikuseadusliku nõrgaastmelise i-mitmuse puhul mainitagu ainult möödamminnes. Mitte kõigis nõrgeneva astmevaheldusega tüüpides ei ole nõrgaastmelised vormid põhimõtteliseltki võimalikud: ka ÖS esitab kahe-tüvelistest sõnatüüpidest tugevaastmelised i-mitmuse vormid: uusisse*, käsisse*, varsisse*, kaasisse*. Seega on nõrgaastmeline i-mitmus süsteemina läbiviidamatu ning õpikugi vormide moodustamise eeskirjad ei kehti kogu nõrgeneva astmevahelduse alal. Ka püsiühendid küüsi jääma, käsist ja jalust seotud, parsileronima on tugevaastmelised (need erandid on nähtavasti siin ÖS-i vormistiku aluseks). Ja tegusõnade vormistikus pole meil mingit paralleeli nii flektiivsetele vormidele — jälle jääb süsteem ühepoolseks.

Võib ju ütelda, et hädaldamiseks pole vähimatki põhjust, kellele ei meeldi, see ei pea neid ülflektiivseid ja homonüümseid vorme kasutama, teistele aga on selleks vabadus antud. Siinkirjutaja usub, et see on üsna ebavajalik vabadus. Peale selle on asjalood nii, et kui «uuendusmeelsete» käsutuses olevad keelepropaganda vahendid ikka täie võimsusega käiku panna, siis surutakse kirjakeeles läbi mistahes sõna, mistahes uuendus, kas või ajutiselt ja ainult mõnes ringkonnas, aga siiski läbi. Mõnikord ei ole selline mõjukus emakeelele kasuks.

Võtame nüüd kõne alla mõne juhu, mille taustal uued suured vabadused astmevahelduslike käändsõnade mitmuse vormistikus (ÖS-i tüübid 54—81 ja 83—87) pisenduvad selleks, mis nad on — mänguvabaduseks selle sõna õige mitmes mõttes. Õigekeelsuskontseptsioonide liberaliseerumise näidetena on need ülflektiivsed vormid petlikud, sest nad ei kujuta endast mingit tegelikku õigekeelsusprobleemi. Seevastu järgnevas esitatav on rängaks taagaks kõigile eesti keele õpetajatele ja õppijatele.

Küsime alustuseks nii: mis muutuks eesti keele grammatikas, kui mõned e-tüvelised nimi- ja omadussõnad oleksid korraga lubatud nii vältevahelduslikus

MATI HINT

aine-mõte-tüübis kui ka astmevahelduseta kõrge-tüübis, kui selle piirkonna vältenormidesse ei suhtutaks nii rangelt? Õigekeelsusprobleemiks on siin tõsiselt ainult umbes tosin sõna, mille tüübimäärangutes kaht üksmeelset inimest leida on raske. Järgnev tabel toob ära ühe väga homogeense ja keeleteadliku minikollektiiviga korraldatud testi tulemused (pluss näitab astmevahelduslikkust, miinus astmevaheldusetust):

	Norm	Otsustused (isikuti)									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
pehme (III välde)	—	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—
kaame (III välde)	—	+	+	—	—	—	+	+	—	+	—
tüüne (III välde)	—	+	+	—	+	+	—	—	+	—	—
kiire	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—
kütke	+	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+
kaine	+	+	+	—	—	—	+	—	—	—	—
tiine	+	+	+	—	+	—	—	—	—	—	—
kärme	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—
leitse	+	+	+	+	+	+	—	+	+	+	+
ahne	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—
ihne	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	+
vereringe	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+

Õigekeelsusvigade protsent igas üksikvastuses on 25—50% (keskmiselt 40%) ning kaht ühesugust vastust ei leidu. Võimalik järeldus on, et see kollektiiv (eesti keele ja kirjanduse kolmanda kursuse üliõpilased) on nõrga keeletundega, et nende õigekeelsuskoolituses on tõsised lüngad, et test kümne inimesega ei tõesta midagi. See kõik on osaliselt õige, ent ainult osaliselt. Niisama õige on, et nende sõnade astmevaheldusliku ja astmevahelduseta tüübi vahel valitseb otsene seos, et nende tüüpide morfoloogiline vormistus on täpselt ühesugune (ühesugused tunnused ja lõpud) ning ei olene sõna astmevahelduslikkusest/-vaheldusetusest, et tüübierinevustel pole siin funktsionaalset kaalu.

Tabel esitas ühe testi tulemused. Sama materjal testituna teiste kollektiividega on andnud teistsugused tulemused, ent see ei muuda asja sisu, vaid ongi just ootuspärane. On väga oluline mõista, et siin pole tegemist statistilise probleemiga, kus massiivne katsematerjal paneks asjad kindlalt paika. Tüübierinevuste ebafunktsionaalsus lükkab selle kindla paiga ja ainutüübi otsimise tagasi.

(Järgneb)

(VAATE)NURKADEST

Ükskord öeldi F. Šaljapinile, et tema kontserdile on tulnud kuulus teadlane. Lavale minnes silmaski laulja hallipäist meest, kes, hüpanud püsti, hakkas tuliselt aplodeerima. Meelitatud Šaljapin rääkis sellest pärast kontserti sõbralegi. Too puhkes naerma ja tähendas: «Kui teadlane sind laval nägi, hüüatas ta: «Missugune skelett! Missugune skelett!»»

Niisiis oleneb kõik vaatenurgast. Mõni märkab kunstnikus ainult tema kondikava, teine aga mõtiskleb kunstist kui inimkonna püsimise eeldusest. Võib juhtuda, et ühe vaatevälja ei mahu teos, teisel kipub see silmist kaduma. Mõlemad on teatud moel äärmused, mis kunsti, sealjuures kirjanduse õigeks käsitluseks ei näi eeskuju pakkuvat.

Milline on see õige vaatenurk, kust näiteks kirjandusteos on kogu oma rikkuses haaratav?

Ilukirjanduse eripära, kunstiväärtust ja arenemist uurib kirjandus-teadus — soliidne ja usaldatav distsipliin. Tõsi, mõnikord heidetakse kirjandusteaduselegi ette liiga abstraktselt üldisi käsitlusi või öeldakse: kitsalt kirjandusteaduslik lähenemine, mis ei anna edasi teose tõelisi sotsiaalseid väärtusi. Ja ega Šaljapini skeleti imetleja tolele soliidsele distsipliinile lausa võõras olegi. Kummatigi näikse, et kirjandusteaduse viimast sõna kuulates peaksime suutma taunitavaid kõrvalekaldeid vältida.

Paraku ei osuta too viimase sõnana kõlav ühte punkti ega ütle: ainult siit ja mitte mujalt. Küll rõhutab ta süsteemse analüüsi, kompleksse lähenemise tarvilikkust. Ning iseloomulik, et lootusrikkaina nähakse ikka tulevikuperspektiive, uurimispraktika praegune seis annab alust üsnagi murelikeks arupidamisteks.

Paistab, nagu polekski ilukirjanduse näol enam tegemist ammutunud sõnakunstiga, mille teaduslikuks mõistmiseks piisas kirjandusteaduse traditsioonilistest vahenditest. Nüüd tundub ta vajavat mitme teadusala ja uurimissuuna seletust. Kuulemegi siin ka sotsioloogiat, psühholoogiat, (psühho-)lingvistikat, semiootikat, informatsiooni- ja kommunikatsiooniteooriat jmt. omi tõlgendusi andmas. Senised kõrvalseisjad pedagoogika, raamatu(kogu)teadus ja meditsiingi kipuvad kaasa rääkima. Süvenevat huvi ilukirjanduse vastu ilmutab esteetika.

MÖTTEID JA MÄRKMEID

Säärane avar uurimisväli annab ühelt poolt tunnistust viljakast ühistegevusest, teiselt poolt aga kätkeb ohtu, et eri uurimissuunad ei suuda üksteist jälgida ning peavad Peeter Pindi moodi lugu ainult «iseenese tarkusest». Ükskõiksus teiste uurimissuundade suhtes või siis ise-oled-tobu toonid kirjanduslikes sõnavõttudes kinnitavad selle ohu reaalsust. Ilmselt pole asi selles, et teadlastel puudub tolerantus, valmisolek vaadelda küsimusi mitte üksnes oma, vaid ka kolleegi seisukohast. Küllap leidub siin objektiivsemaid põhjusi.

Nagu kõigi kunstiteaduste puhul, nii on kirjandusteaduseski empiiriline uurimistasand ja teoreetiline uurimistasand. Esimene peamiselt kirjandusloos ja kriitikas. See on vundament, millel rajanevad laiemad üldistused, siinsed faktitõed saavad tähenduse teoreetilisel tasandil ning avanevad filosoofilisele mõttele. Vundament pole kogu hoone, olgu ta kui kindel tahes. Liiasi ei püsi kõnealune vundament tugevana ilma korraliku pealisehituseta: sealt tuleb ju fakte ühendav «sideaine».

Käesoleval ajal ületab empiirilise materjali kogunemise tempo ilmselt kunsti(kirjandus-)teoreetilise mõtestamise jõudluse. Teoreetiliselt mõtestamata empiirilise materjali kuhjumine peaks nagu tähendama, et «esimeste korruste» rajamine läheb aeglaselt. Ometi luuakse «esimestel korrustel» ühispind eri uurimissuundadele. Sellest pinnast oleneb, kui terviklik on meie kirjandusmõistmine.

Paratamatu, et suur(em) osa eesti kirjandusteadlastest keskendub just kirjandusloole — töö, milles keegi meie vabariigi uurijaid ei asenda, vajab tegemist. Kuid tunnistagem: see töö suunab põhitähelepanu «vundamendile». Meil leidub küll ka materjali, millel teoreetilise maik man — paari aastakümne vältel kogumikes ja perioodikas ilmunud käsitlusi+dissertatsioonid (mille masinakirjaline tiraaž sumeri savitahvlite omast palju ei erine). Niisugust materjali on vähe, seegi laiali pillatud, vahel ainult sahtlikäsikirjalise potentsiaalina arvestatav, ja ta jääb liiga sõnaahtraks, on erinevate lahenduste mõistjana ning ühendajana kurdiohtu. Kas see on paratamatu? Nagu seegi, et pole teada, kummal aastatuhandel ilmub meie f(v)undamentaalne kirjanduslugu.

ÕÖBIKU JUSS, ANDREAS JALLAK JA MEIE

Paul Kuusberg: «Linnukesega».
«Loomingu» Raamatukogu» nr. 44/45.
«Periodika», Tallinn, 1977. 78 lk.

Aegade jooksul on kirjutatud rohkesti romaane, mis kujutavad ühe inimese elukäiku, jutustavad peategelase eluloo. Nagu on eri aegadel ja paigus ette tulnud ka niisuguseid kirjanikke, kes on sellesama aine — inimese elu — koondanud paarileheküljeliseks novelletiks. Tundub, nagu oleksid kirjanikud esimest vormi kasutanud palju sagedamini kui teist. Aga mine tea, võib-olla see tõesti üksnes tundub nõnda. Võib-olla on asi selles, et loeme meelsamini romaane kui novelle, eelistame üksikasjadesse ulatuvat, sõnaroiket kujutust äärmuseni tihendatud kirjanikunägemusele.

Kui mitte mujal, siis lugeja mälus ja kujutluses võivad tüüka romaani ja nääpsukese novelleti peategelased ootamatult kokku saada, uueks, mahukamaks kujuks ning kujundiks kasvada, küsimata suuremat piiridest, mida nende vahele on seadnud ajaloo käik ja kirjanduse muutumine. Nõnda olen tundnud teineteisele lähenevat Punasoo Marit ja Külasoo Maret kui ühesuguste eluväärtuste kandjaid (ning usun küll, et täies sõltumatuses sellest, kuidas A. Hint ise neid «Tuulise ranna» tekstis on sidunud).

P. Kuusberg on «Linnukesega» autorina valinud vahepealse võimaluse. Inimest, tema olemist ja elukäiku ainemööduks seades on ta kirjutanud jutustuse (või olgu siis ka novelli). Ei söändaks küll Kuusbergi pakkuda

ainet pillava kirjaniku näiteks, nagu seda teeb (küllap vist naljaga pooleks või kellegi-millegi suhtes irooniliselt) N. Andresen «Sirbis ja Vasaras» ilmunud arvustuses (milles esitatud vaatekohta ja hinnangut tahetakse alljärgnevas jõudumööda toetada). Kuusberg ei ole ainet pillanud ega muidu kulutanud. Ta on olnud säästlik ja sihiteadlik algusest lõpuni. Välja arendamata on jäetud mitu vägagi intrigeerivalt märgitud kõrvalliini, oksa kasvatamise võimalust. (Kas ei ole kirjanik seda jutustust kirjutades olnud liigagi sihiteadlik ja sirgjooneline, küsib keegi vahele. See keegi on küllap vist retsensent, kes on mures lähenemisenurga leidmise pärast, hädas sellega, et Kuusbergi uues jutustuses nagu ei olegi midagi seletada ega paika panna, et siin nagu valitseks arvustajat pidevalt oht hakata lihtviisiliselt kordama, mis kirjanikul juba lõpuni mõeldud, üteldud ja selgesti kirjas.) Ehituselt meenutab see lugu Vanameheks kutsutud põlismändi. On loobunud okstest ja kaharast kroonist, sest «asi pole mitte niivõrd okstes, kuivõrd juurtes». Okste ja juurte analoogia ei piirdu seejuures kaugeltki «Linnukesega» kompositsiooniga. Eks selgu see ka raamatu vaimus ja vaimsuses, nende väärtuste otsimises ja esiletõstmises, millest oleneb elu kestmine ja kvaliteet.

Juba palju kordi on P. Kuusbergi iseloomustatud kui probleemikirjanikku, probleemist lähtuvat autorit. Miks mitte: ka «Linnukesega» sobib hästi seda teesi kinnitada. Oleks aga kahju, kui elamise põhiväärtustele

keskenduva jutustuse kunstiliselt väga kaalukas inimlik mõõde — peategelase karakter ja elu — jääks probleemi ja publitsistika varju. Esitusviis on tõepoolest omajagu konspektiivne, probleem rõhutatud, ikka ja jälle seotub jutustuse lausa publitsistlik otsejoonelisus meie tänase eluga. Ometi ei kõnele «Linnukesega» inimese nägemise ja mõistmise süvenemise vastu P. Kuusbergi loomingu, vaid selle poolt. Positiivsete väärtuste kandja elulisus ning kunstiline veenvus selle kirjaniku loomingu ei ole üllatus. Kuid Ööbiku Juss ei ole üksnes eluline, ta üksnes ei jätka nende Kuusbergi proosat läbivate tegelaste liini, kes on otseselt seotud nõukogude võimu rajamise ja kaitsmisega Eestis ning kelle kaudu kirjanik on väljendanud oma ajastumõistmist, oma sumpaatiaid ja antipaatiaid. Ööbiku Juss on ka uus, P. Kuusbergi loomingu inimesekontseptsiooni avardav. Ta on samast põlvkonnast ning oluliselt ka sama ühiskondliku kooliga nagu Kuusbergi eelmistegi raamatute ideelähedased peategelased. Maaailma muutmise kiring on talle aga võõras, kuigi kontakt ühiskonnaga vägagi tihe. Seda kontakti hoiab ülal tundlik vaatleja, süvenev mediteerija ning tänu sellele jõutakse raamatus mitmete just Kuusbergi loomingu varem ülestõstatud probleemide mõtestamisel endisest selgemate järeldusteni. Uudne on Kuusbergi seniste teoste taustal ka inimese ja looduse tihe seos, looduslähedane inimene, kelle elus see suhe tähendab üllatavaltki palju.

Ent Ööbiku Juss ja Andreas Jallak — kõrvuti? Niisuguse lähenduse motiiv on rohkem kui üks või kaks ning õigupoolest jõudsime nende juurde juba eespool. P. Kuusbergi kahe viimase raamatu ideeline lähedus — et mitte ütelda: kokkulangevus — on ilmne. Ühte viisi imelik oleks seda mitte tähele panna või pikemalt tõestama hakata. Mõlema raamatu ideeliseks juhtmotiiviks on tungiv üleskutse järele mõelda

selle üle, kuidas vastavad meie tänane elulaad, mentaliteet ja ühiskondlikus praktikas väljenduvad ideaalid sotsialistliku ühiskonna ideaalidele. Andreas Jallak erutab mõtet eeskätt oma teravalt kriitilise olevikutunnetusega, sellega, et ta hindab kuuekümnendate aastate lõpu tegelikkust nende ideaalide kõrguselt, mille nimel temast oli kunagi saanud kommunist. Nagu ükskord nooruses, nii usub Jallak ka küpses eas, surmalt hoiatuskella saanud mehena, et sotsialismi ei ole vaja mitte kodanlikus tähenduses «laheda» elu pärast, vaid parema inimese pärast. Teda ei vaeva küsimus sellest, kas ta on elanud õigesti või valesti, vaid kahtlus, et ta pole suutnud kuigipalju ära teha, et korda saadetud on liiga vähe. Ning Jallaku ja Ööbiku Jussi arutlused ja süüdistused on seda rohkem põhjendatud, mida selgemini peame meeles, et nad mõlemad olid esimesel nõukogude aastal alustajate hulgas.

Kus lõpeb ideaalidega inimene, kelleks Jallakut pidas Jaak Nootmaa, ja kus algab idealist, kelleks teda kvalifitseeris edukas mees Taavet Tomson? Või ei ole vahet ülepea olemas ning kõik oleneb vaatajast ja vaatepunktist? Ning missuguses vahekorras nende kahega on linnukesega inimene? Nende raamatute järgi on kokkupuutepunktid ilmsed. Ka Jallak on «imelik» inimene, kas või juba ainuüksi sellega, kuidas ta suhtub sõnapaari «õigus saada». Nii nagu Ööbiku Juss on tavaline, «normaalne» kodanik, keda märgatakse peamiselt vaid siis, kui tema omakasupüüdmatu ausus lähedalolijate tähelepanu äratav ning arusaamatust väljendavaid vaatamisi ja ütlemisi esile kutsuv. Või on kahe mehe peamine erinevus selles, et üks teadvustab teatud ühiskondlikke eesmärke ja ideaale ning usub, et nende teostumisele võib kaasa aidata, teine aga järgib neid ideaale lihtsalt kui loomuosakaid eetilisi printsiipe? Või kas ei tähenda see lähendus ja linnukesega

KRIITIKA

peategelase poole pöördumine viimati, et kirjanik seab oma varasema kangelase, selle ideaalid ja kriitilise paatose kahtluse alla?

Viimast küsimust ei maksa antud arvustuse kontekstis tõsiselt võtta. Kuid küllap on seegi üks võimalikke mõttealgatusi, mis kirjaniku kahe viimase raamatu kõrvutamisel tekkida võib. Küsida võib palju, on ju näiteks «Vihmapiiskade» puhul küsitud sedagi, kas Jallaku-taolised ikka sobivadki arenenud sotsialistliku ühiskonna ehitajateks. Mida arvata sellest, et kirjanik kahes peaaegu järjestikku kirjutatud teoses püsib nähtavalt samas probleemiringis, kordab neidsamu mõtteid? Küllap kõigepealt ikka seda, et ta peab nimelt neid probleeme tähtsaks, eriti tähtsaks, võib-olla kõige tähtsamaks nende seas, millest nagunii mööda ei pääse. «Linnukesega» peategelane ei korda Andreas Jallakut. Tahtmata raamatuid vastandada või hindavalt võrrelda, võib ometi väita, et uues raamatus on põhiküsimuse esitamise viis täpsem ja teravdatum, küsimus ise aga mõnevõrra avaram. Ööbiku Jussi puhul me ju ei hakka arutama, kas ta on elanud õigesti või valesti, kas ta on õnnelik või õnetu inimene, nagu juhtus Andreas Jallakuga. Probleemist mööda vaadata tundub seekord lausa võimatu — kui me just meelega ei püüa seda «linnukesega» varjata. Seda probleemi teravdamise viisi, peategelase «normaalsuse» kahtluse alla seadmist võiks kas või följetonistlikuks pidada, kui see nii leidlikult ja loomulikult ei oleks viidud tervenisti teose struktuuri. Inimene ja ühiskonna inimlikkust nähakse siin korraga konkreetset ja üldistavalt: «Kallis mees, ainuüksi kasulikkusele suunatud maailm on määratud hukkamisele, inimeste elule ja tegevusele on vaja uut sisu ja mõtet, ning selle uue sisu ja mõtte peate andma teie, teie, uue maailma rajajad. Ei tee

seida teie, ei tee seda keegi. Teie aga kaldute liialt kopeerima vana, kasulikkusele orienteeritud maailma...» Eluväärtuste mõistmise avardumist rõhutab inimese ja looduse suhte pidevus, mida leidlikult puänteeritakse jutustuse eriti tihedatoimses finaalis.

Ööbiku Juss ja Andreas Jallak ei kattu, ei liitu üheks, nagu on olnud Punasoo Mari ja Külasoo Marega. Võib-olla on nad meile alles liiga lähedal, liiga kinni omas ja meie kõikide ühises ajas. Võib-olla on nad tõesti milleski olulises liiga erinevad? Kuid dialektika ja miks mitte igapäevase elugi tarkus õpetavad meile, et erinevus ei tarvitse hoopiski tähendada läheduse puudumist. Erinevus võib juba seepärast rohkem silma hakata, et asub pinnal, kuulub nähtumusse. Kuusbergi viimased raamatud aga püüavad meid veenda selles, et on vaja kätte leida see, mis on inimese elus olemuslik ja püsivalt väärtuslik. Kuskil siin lähenevad ja kohtuvad need mehed ja raamatud. «Vihmapiiskadest» on meelde jäänud Eduard Tõnupärdi surm, mille lohutud on selles, et see sirge seljaga mees suutis hoida poja poja elu. Kui Ööbiku Juss näeb, et Vanamees ei ole langedes murdnud ühtegi noort puud ning et noor pihlakas kasvab nagu ennegi vigastamatult tühjas oksaavas, arvab mees mõistvat, mis oli Vanamehe elu ja olemise mõte: «Olla ja kesta, kuni vähegi jõuad, ja aidata kõigel elaval olla ja kesta. Hoolida teistest rohkem kui iseendast.»

Kas nihkumine aja mõtestamiselt elu mõtestamisele, küsis Ü. Kurs «Vihmapiiskade» ilmumise järel. Veelgi rohkem põhjust on niiviisi küsida ja arvata pärast «Linnukesega» lugemist. Aja ja ühiskonna mõtestamine kestab ning peaks sellest nihkumisest üksnes võitma.

Ülo Tonts

KRIITIKA

TASAKAALUPUNKTI OTSIDES

Teet Kallas: «Õhtuvalgus». Tundelisi jutte.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1977. 152 lk.

Enamik Teet Kallase arvustajaist pole läinud mööda tema varasemast loomingu- ja püüdes leida pidepunkte, mille najal annaks näidata edasilükkumist või — nagu seda meie malbes kriitikas haruharva ette tuleb — tagasiminekut. Viimast laadi mõtteavaldused ja asjakohased soovitusel on olnud küllaltki resoluutsed, samas paraku vastuolulised, mis teeks võimalikuks nende järgimise ka juhul, kui kõike öeldut tõepoolest tõsiselt võtta. Nähtused on tavaliselt keerulisemad ja sügavamad, kui et neid mõne vormi või kutsungi abil paika panna. Kas võib Kallase viimaseid kogusid «Insener Paberiti juhtum» ja «Õhtuvalgus» teineteisele vastandada, üht eitades teist jaatada? Kas on kirjaniku lüüriline laad jäägitult aktsepteeritav, nagu seda on tehtud, vahel on põhjused, mis on sundinud Teet Kallast kirjutama «Insener Paberiti juhtumit», siiski sügavamad kui autori enda tahtmine—mittetahtmine? Sest ainult nii, ainult sel juhul, kui see oleks küsitava väärtusega kapriis, võiks Kallas keerata vahepealsele selja ja minna edasi varasema loomingu lüürilist rada.

Ma ei hakka läbi vaatama kogu Kallase loomingut, tsiteeriksin vaid Olev Jõe 1969. aasta «Loomingust», kus ta räägib jutukogust «Puiesteede kummaline valgus». Raamatukese tegelaste kohta ütleb kriitik: «Jah, toredad ja muudmoodi meeldivad poisid nad on, aga ka väheke pealiskaudsed, peavalu kõrval on autor neid säästnud ka südamevalust.» Ta nendib, et üldmulje kogumikust on haraline ja et visandatud probleemidesse pole süüvitud. Muidugi on kõige selle juures palju häid sõnu, toeks ja abiks kiitjale kir-

janiku noorus, mis küllap esialgu paljutki välja vabandab.

Kogumikku «Õhtuvalgus» lahutab «Puiesteede kummalisest valgusest» kümnekond aastat ja mitmed raamatud. Probleemidel on aega olnud sügavamaks minna, tegelastel kogeda elu tõelisi raskusi. Noorusest pole enam juttu, oma pärisosa kirjanduses peaks selge olema. Seda on kahtlemata tunnetanud ka autor ise, kirjutades «Õhtuvalguse» niminovelli: «Mina, kes ma kurvastusega olen pidanud kogema, et ei jätku mul oskust ega jaksu suurteks panoraamideks sõjast ja inimestest selles, rahust, ülesehitustööst, viisaastakust, tööstusest, põllumajandusest; mina, kes ma paraku pole ka küllalt tark kirjutama sügavaid filosoofilisi arutlusi inimkonnast ja tema saatusest, pean ma ju ometi endagi tarvis mingi koha leidma, et loota — äkki suudan viivukski nukraid lohutada, pealiskaudseid hetkeks mõtlema panna.» Veidi nukker pihtimuslik toon, mis kannab kogu novelli, on siiralt läbi tunnetatud ja selle avatud inimlikkuse nimel olemas valmis omaks võtma ka kirjaniku eesmärgipakkumise: ehk on meie karmis, masinatest ja pommiähvardustest küllastunud maailmas tõepoolest vaja sellist õrna, linnusiutsatuse või päikesekiire vilgatusena resoneerivat hetketajumist, pinnase kobestamist puhtamale, hapramale tunnetusele, kui me oma igapäevas aimata või vastu võtta suudame.

«Õhtuvalgus» ongi vaadeldava kogumiku värvi- ja varjundirikkaim, ka mõttesügavaim lugu. Tegelased taas literaadid; jah, aga millise elukutse puhul oleksidki veel mõistetavad ja mõeldavad piinad viljatuse pärast, enesekaotused ja -otsingud, oma koha määratlused, heitlused iseenesega sisenemise piinava vajaduse pärast kirjutada, midagi olulist öelda, mida ometi

KRIITIKA

alati ei suuda. Võib-olla on niisugused pihtimused kõrvutatavad kunstnike autoportreedega, kus ju samuti suuremal või vähemal määral peegelduvad otsingud, vaevad ja sünnivalud, uutes portreedes uued loomingulised etapid ja kujunev suhtumine maailma. Kunstniku elukäik tingib ta loomingu põhikoe — oleme seda valmis tunnista maalikunstnike puhul, kirjjanikest kõneldes näib see halva toonina. Küllap sellepärast pole meil Endel Nirgi «Kaaneke»-taolist raamatut kirjjanike kohta ette näidata.

«Kolmes pihtimuses» — niimoodi kõlab «Õhtuvalguse» alapealkiri — on kokku pandud novell koos selle sünnilooga, siin põimuvad üheks tervikuks kangelase (või autori) elamused, kannatused, mõtisklused — varem, hiljem, nüüd, enne — on see üldse oluline? Nende elamuste tavalisest suurem avatus võib paiguti ehk eemale tõugata, samas võludes kaine, sündmustest tagantjärele üleoleva eneseirooniaga. «Õhtuvalgust» võiks nimetada ka kirjjaniku päevikuks, selles on tuntav ja tabatav teatav dokumentaalsuse hõng. Jutustuses on olemuslikku mitte ainult otsivast kunstnikuhingest, vaid üldisemast ja laiemast, inimesest ja tema eksistentsist üldse. Kirjaniku maailma kaudu, kus ta on kodus, kus ta tunneb-teab kõike olevat ja võimalikku tulevat, suudab autor meile vahendada ka sellest väljaspoolset.

Teistes kogumiku lugudes on Kallas eelkõige — kui seekord kasutada paralleele teatriga — mitte karakterite looja, vaid *jeûne première*, esimene armastaja; tema tegelaste meelisalaks on tunnete sfäär, eranditult on nad armastajad või armunud, pruudid-peigmehed ja äsjaabiellunud, kelle põhiprobleemid on seotud vastava staatuse hingeseisunditega. Isegi vanadekodu elanikud jõuavad lõpuks perekonnaseisuametisse. Ma ei ütle seda pilkeks, Teet Kallase lahe, värvikas, toredalt detailiküllane jutusta-

misoskus teeb kõik tema lood huviga loetavaks; jutustajana pole talle võrdsid palju. Ent sisuline koormus jääb napiks.

Tõsi, selleski raamatus on Kallas andnud ühe karakterportree. See pole tema loomingus esmakordne — lõbusaid, isepäraste karakterijoontega mehi on autor portreerinud varemgi («Kunstniku elu») ja sugugi mittehalbade tulemustega. Ka «Fjordiigatuse» peategelane, perfokaartide vabriku direktor Viljam, on kogu õnnestumiste hulgas. Viljami, boheemlasliku kunstnikuhingega direktori viib ühe öö romantilistesse seiklustesse tüdimus argipäevast, selle rutiinist, ta pangeb kujuteldavate fjordide äärde, kaaslaseks noor tüdruk, keda ta — samuti kujutlustes — palavalt armastab. See kõik on parajalt naljakas, kuid mitte ainult. Viljam pole ilmetu armastaja, nagu seda võiks ehk väita «ABCD» tegelaste kohta; tema lustlikus, veidi arglikus boheemluses on selgesti aimatav karakterijoonis, mida puänteerib järgmine hommik kodus. Jutt on komponeeritud väljapeetult, toreda huumori ja fantaasiarohke romantikaga. Kallase jutustajasuutlikkus on siin parimal tasemel.

Ülejäänud lugudes hakkab üha enam ja enam häirima varemgi märgitud pinnalisus, sügavamate probleemide puudumine või nende puudutamine pealispinnalt. Milline on ikkagi «ABCD» mõtteline koormus peale katse veel kord, kuigi mitte väga uudes rüüs esitada vana laulu «Miks ilmas on alati nõnda, ma armastan sind, sina teist?» Probleemidest on riivamisi üle mindud jutustuses «Ääremängija Astra». Spordieetika, sportlase maailmapildi kujunemine, näilised ja tõelised väärtused spordis — küllap oleks neis teemades materjali mitme romaani jaoks. Ent meie selleteemaline kirjandus on lapsekingades, algeline ja üheplaaniline, nagu oleks tegu õppematerjaliga. «Ääremängija

Astra» ulatub sellest nivoost ehk kõrgemalegi, siin on huvitavaid psühholoogilisi tähelepanekuid ja veidi ka suure spordi tõelist hingust. Aga probleemikäsitlus on ikkagi hambutu, armastajad peavad teineteisest loobuma korvpalli pärast, dilemma eetiline tagamaa, konflikti sügavam ja tõsisem olemus jääb välja mängimata. Nii sünnib ilusti kirjapandud loetav jutt. Mitte rohkem.

Mõtlikumaks teeb kogumiku lõpposa, mis on pealkirjastatud «Kaks linnanukrust lastega». Nende viimaste juttude puhul ei tahaks enam rääkida pealiskaudsusest, vaid illustratiivsusest, teatavast ilupildilikkusest, mille kirjanduslik väärtus on küsitav. Võib-olla oleksid need vastuvõetavamad stsenaariumi rollis — selleks on nad ilmselt mõeldud, eriti «Jefreitori puhkus». Ilusaid noori inimesi on kinolinalt alati meeldiv vaadata. Lahedal jutustajatasemel on Kallas esitanud pilte kahe noore inimese abielust, pisinäaklustest ja leppimistest. Elu justkui on, sügavust pole. «Kahekesi talve eel» kirjutades on autoril olnud

ehk ka tõsisem plaan, vähemalt lõpus on taotletud sügavamat allteksti, paraku ei tule see välja.

«Õhtuvalgus» on hele, ilus ja rõõmus raamat, kus pole konflikte ega kokkupõrkeid, kurjust ega tigidust, alatusi ega reeturlikkust — välja arvatud nimijutustus. See on väga ilus raamat.

Kui kogu üldist tonaalsust teise prisma läbi vaadata, tuleb tahtmine väita, et raamat on värvitu ja kontrastideta — nagu liiga hele äratõmme normaalsest negatiivist. Samas kõrval on «Insener Paberiti juhtum» vastandtoonides, raske ja sünge, küllastatud alatusest, kurjusest, vägivallast. Ometi on selles rohkem sügavust.

Ülevalgustatud ja alavalgustatud.

Visklemised ühest äärmusest teise näitavad tavaliselt seda, et tasakaalupunkti pole leitud. Võimatu, et seda üldse pole; vähemalt eksisteerivad sellele lähedased optimaalsed seisundid. Arvan, et nii matemaatikas kui ka kirjanduses.

Saaks seda vaid püsikindlamalt tabada.

Ine Viiding

A. H. TAMMSAARE DOKUMENTAALNE ELULUGU

Leenu Siimisker, August Palm: A. H. Tammsaare. Pildikroonika eluteest ja -tööst.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 304 lk., 659 fotot.

Kahekümneaastaste eeltööde järel on valminud mahukas ja esinduslik raamat, A. H. Tammsaare elulugu piltides, mida täiendavad peatükkide eessõnad, kokku rohkesti üle kolme autoripogna, omaette minimonograafia, sinna juurde vene- ja ingliskeelne resümee. Mõtte on algatanud F. Kauba, kes kahekümne aasta eest oli kirjastuse peatoimetaja. Fotode, käsikirjade ja trükingute kogumine on olnud väga suur töö, nende

esitus lehekülgedel väärib üldist tunnustust.

Kui meil praegu on A. H. Tammsaare aasta, siis on ülimalt õigustatud mälestusraamatu viimane osa «A. H. Tammsaare meie päevil». Võime uhked olla, et oleme kirjaniku suurust õigesti hinnanud. Võiksime rahuldust tunda sellestki, et koos A. H. Tammsaarega hindame tema kaaslasti, kes on üles ehitanud eesti kirjanduse kindla alus-põhja. Et kirjanik, olgu ta nii suur kui tahes, oleks ületamatu (lk. 8), ei tahaks siiski kinnitada. Aga A. H. Tammsaare tunnustamise progress avaldub juba arvudeski. 1936. aastal tehti Albu vallas teoks enneolematu

KRIITIKA

kvavatus: veel elavale kirjanikule püstitati ta kodu läheduses ausammas. Ettevalmistavas komitees oli kuus liiget — au ja kiitus neile. A. H. Tammsaare sajanda sünnipäeva pühitsemise vabariiklikus komisjonis on 24 liiget, üleliidulises komisjonis 55 liiget. Nii on kvantiteet siingi kvaliteedi üheks väljendajaks. Kui me sagedasti õigusega nuriseme trükiteede ja eriti pilditrüki suurte puuduste pärast, siis seekordne väljaanne on kõigiti rahuldav ka trükitehnoloogiliselt. Näib nii, et raamatu eest on hoolitsenud paljud isikud, kes tahtsid oma tööga pühitseda kirjaniku suurt tähtpäeva.

Üks autoreid, A. Palm, suri juba ligemale kaheksa aasta eest. Nii võime raamatu lõplikuks ettevalmistajaks pidada Leenu Siimiskeri, kellele on omane kirjaniku ja ta ajaloolise osa sügav mõistmine. Selline töö on olemuselt võrreldav nõudliku teadusliku tööga.

Fotode valikul on alati raskusi ja vaieldavusi. Saame aru: on tahetud näidata A. H. Tammsaaret kogu ta elu kestel, ta ümbrust, eriti maastikulist miljööd, ta vaimset elu, inimesi, kellega ta kokku puutus, ja lõpuks ta teoseid raamatutena ning mõtteid ajalehekirjutistena ja erakirjadena. Paraku on koostaja(te) mõningane huvi olnud pööratud ka A. H. Tammsaare teoste ainele, seega prototüüpidele ja olnud sündmustele. Aga juba varakult öeldi prototüüpide jahtimise kohta: «üliagarad kirjandussõbrad leiutavad olemata tõsiasju» (lk. 201). Raamat sisaldab kaks tõeliselt kunstilist portreed, N. Triigilt, 1927 (lk. 184) ja F. Sannamehelt, 1935 (lk. 211). Lisaks on antud suur hulk karikatuure kirjaniku eluajalt, suuremalt jaolt kehvade tulemustega, ning ta raamatute illustatsioonid ja näidendid, eriti romaanide dramatiseeringute lavastuspilte, koguni filmipilte. Kumbagi neist ma ei pea raamatu vooruseks. Kongeniaalseid illustreerijaid ei ole A. H. Tammsaare

teoste jaoks leidunud, ühe optimismi tekitava erandi võiks leida K. Polli illustatsioonid romaanile «Ma armastasin sakslast» (lk. 267). Teatrifotod ja filmiülevõtted võiksid kunagi ehk moodustada omaette väljaande.

Fotosid saadavad tekstid, kord väljavõtted «Töest ja õigusest», kord A. Hanseni kirjadest või ta artikleist, harva ka kaasaegsete kirjadest. Mitmed head tsitaadid aitavad leida Tammsaare talu looduslikus raamis kirjaniku isiksuse kujunemistaoli, ja kord on tsitaat võrreldav Õmile Verhaereni suhtumisega oma kodukoha loodusesse: «Mina ka, kui igatsen koju, ei mõtle niipalju inimesi kui asju või kohti: puid, põõsaid, mõnda vana aeda või mulku aia sees, kust oled nii palju üle roninud, kägisevat väravat, mida lugemata hulk kordi avanud.» (Lk. 20.)

Esimene osa («Lapsepõlv ja esimesed koolid») näitab, kui raske on materjali küllusest graafiliselt häid lehekülgi kujundada. On küll sisuliselt huvitavad noore A. Hanseni käsikirjad, kuid neid tervena avaldada ei ole õnnestunud. Dokument on dokument, kuid Tammsaare talu ostuleping tundub selles väljaandes võõrelemendina. Raamatule ei ole kuidagi väärtuseks demograafilise sisuga ajalehelõiked ega surmajuhumid (lk. 34). Selle väljaande iseloomule ei vasta kooliõpikute kogu ega nende meeste fotod, kellest oli koolis juttu (lk. 43, 44). On sõnaselgelt öeldud, et noorel A. Hansenil ei olnud kokkupuutumist «Väike-Maarja parrnassiga», ja ometi ehib raamatut «parrnassi» kolmiku pilt, pealegi ajast, kui O. Münther ei elanud Väike-Maarja lähedal. Seevastu maastiku- ja elamu-fotod on suurepärase ning heaks sisesejuhatuseks tulevase kirjaniku isiksuse kujunemise tundmaõppimisel (lk. 13, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 33, 35, 38, 39 ja 46).

On hea, et osas «Hugo Treffneri gümnaasiumis» on algustega ära toodud kooliõpilase A. Hanseni trükki-

jõudnud tööd, samuti Gustav Suitsu mälestus kooliealisest autorist. On aga liialdatud H. Treffneri kooli õpetajate galeriaga (lk. 60), kahtlane ka Georg Lurich eluloo ainena (lk. 61). Samuti poleks vaja õpikuid. Mulle ei ole selge, kas K. Pokrovski ja Charles Darwin koos suudavad illustreerida noore A. Hanseni maailmavaatelist kujunemist. Tarbetu on igatahes rõhutada L. Tolstoi, N. Gogoli, A. Tšehhovi ja F. Dostojevski oma nooruki kujunemisel. Liialdus on, kui ajakirja «Rahva Lõbu-leht» ja albumit «Lõbu ja Teadus» esitatakse loodusteadusliku kirjandusena. Tuntud rühmafotol (lk. 65) on (trüki)viga: pildil on Ivan (Johan) Hanser (mitte Hansen). Ta suri varakult, kuid etendas kord üsna tähtsat osa Tartu «radikaalses intelligentsis», lühikest aega oli ta «Vanemuise» aseesimees, sekkus 1896. aastal muusikalisse poleemikasse väga huvitavate seisukohtadega. Lihtne viga on K. E. v. Baeri monumendiga seoses (lk. 57); O. Münther ei olnud A. Hanseni õpetaja, olgugi et ta õpetas H. Treffneri koolis.

«Ajakirjanikuna Tallinnas» annab «Teataja» asukohast liigihlise foto sootuks teisi aegu näitavate siltidega. Kahtlusi äratavad ka Gerhart Hauptmanni, H. Sudermanni ja Henrik Ibseni pildid ning «Estonia» 1907. aasta trupi foto (viimane mitme anakronismiga nimede kirjutamises), asjatu on ka «Tuleviku» päisliist (leidub lk. 94). Selles osas on aga oma kohal A. Hanseni kirjutised «Teatajas» ja selle järglastes ning eriti näited ta kirjanduslikest artiklitest ja neil aastail ilmunud raamatuid. Järgnevas osas «Tartu ülikoolis» on samalaadne materjaliliig. Poleks vaja esitada ülikooli professoreid, eriti nii väljapaistvalt, asjatu oli näidata raamatute valikuga A. Hanseni võimalikku lugemust (lk. 105), on veidi koolipärane pakkuda A. Hanseni meelisheliloojaid (lk. 108) ja -kirjanikke (lk. 110, 111, 112). Küll on oma väärtus artiklile kirjandusest (lk. 113)

ja Tartu-aastail ilmunud A. H. T. raamatute kaanekülgedel. Et «Vanemuise» teater on siin kohal, sellest tuleb aru saada, kuid A. H. Tammsaare suhtumisest «Vanemuisesse» ja «Estoniasse» andnuks selgema pildi ta artikkel ««Estonia» ja «Vanemuine»» «Teatri- raamatus» (1913).

Osa «Koitjärvel ja Kaukaasias» seob kirjaniku jälle maastikuga, ja kümme lehekülge Koitjärve fotosid toob selle paiga meile ja kirjanikule palju lähemale kui Kaukaasia efektsed maastikupildid. Dokument aga astub siin võistluse maastikufotoga. Ei saa aru, mida ühist oli A. H. Tammsaarega saksa ristleja «Mainz» põhjalaskmisel (lk. 137). Eesti kirjandus, mis pole kõik ilmunud vastavil aastail, on põhjuse- tult esitatud (lk. 138, 139). Artikkel «Keelest ja luulest» kõneleb esmajoo- nes G. Suitsust, teiseks V. Ridalast, mainides paar korda Fr. Tuglast ja korra E. Vildet, kuid teksti juures on Eduard Vilde foto (lk. 140). Ma ei usalda ka päriselt raamatuloendit, «mida Tammsaare luges Koitjärvel ning mis on käsitlemist leidnud kirja- niku publitsistikas». Igatahes ei leia ma silt Juhani Aho romaani «Rauhan erakko» ega René Bazini novelle, mida ta ajalehes käsitles, viimasest üht-teist tõlkides. Maeterlincki luges A. H. T. noil aastail ilmselt prantsuse keeles.

Suurim peatükk on «Kutselise kir- janikuna Tallinnas». Siin on väga palju väärtuslikku, ja kujunduslikult leidub siin väljapaistvaid lehekülgi (164, 165, 187, 198, 208, 209, 224, 225, 228, 234, 236). Viimane peatükk «A. H. Tammsaare meie päevil» ei anna õel- dule palju lisa. Õnnestunumaist lehe- külgedest võiks mainida Tammsaare maastikke ja lehmakarja (lk. 277), A. H. Tammsaare perekonda (lk. 282) ning Tammsaare restaureeritud talu- maja (lk. 292) ja Marta Hansenit (lk. 293).

Paari eksimust peaks veel paran- dama. Eeldatakse «Noor-Eesti» kirjas-

tust (lk. 221). Kirjastuse nimi oli asutamise (1913) alates «Noor-Eesti Kirjastus». «Kõrboja peremehe» ungari keelde tõlkija nimeks antakse B. Aladár. See on suur eksitus. Tõlkijaks oli vana estofiil Aladár Bán, kuid ungari keeles tarvitatakse eesnime pärast perekonnanime, seega Bán Aladár. Paraku levivad sellised eksimused enam kui lubatav!

A. H. Tammsaare pildikroonika algatab hulga küsimusi selletaoliste raamatute ainevalikust ja kujundamisest. Kriitilise lugeja silmis võib käesolev raamat leida pooldamist. Rõhutan siin maastiku suurt osatähtsust raamatu kujundamisel, ja A. H. Tammsaare on ikka seotud terve loodustundega. Hoopis raskem on linnapärase ühiskonna ja päevasündmuste kujutamine piltides, ja see ala andis rohkem ainet nii A. H. Tammsaare teostele kui ka kogu ta kultuurifilosoofiale. Raamatute kaante või ajalehelõigetega ei lähe korda maailma seda külge lähedale tuua. A. H. Tammsaare loomingu esitus õnnestub küll vahetevahel tiitlite ja ajalehelõigete varal, kuid käsikirjalised luuletused ei suuda näidata tulevase või noore kirjaniku olemust, samuti kui need ei soodusta lehekülgede graafilist pilti. A. H. Tammsaare nagu mitme teisegi kirjaniku katsed väärivad uurimuslikku väljaannet, sest kogutud teostesse need ilmselt ei kuulu. Nõuaksid tähelepanu ja kriitilisse väljandesse kogumist noore A. H. Tammsaare teatriarvustused, kirjanduskrii-

tilised kirjutised ja novellilooeid sisaldavad «Päevakajad» ka siis, kui autorsus ei ole signeeritud ja võib vahel olla vaieldavgi. Tekstide avaldamine pildikroonikas ei ole hästi mõeldav, kuid üksikud kirjad võiksid olla teretulnud. Muidugi ei ole miski-poollest huvitavad kirjad, mille sisuks on rahapuudus, kuid teade Haridusministeeriumi Kunsti- ja muinsusosakonnale 15. jaanuaril 1920 kõneleb selget keelt kirjaniku isiksusest: ajal, kui kirjanik elas peost suhu, lükkas ta tagasi pakutud 4000 marka, mis võimaldanuks tagasihoidlikku elamist neljaks kuuks, ja seda kahel põhjusel: ta pidas enese kohta siduvaks kirjanike kongressi (september 1919) otsust, olgugi et ta kongressil ei olnud, ja teiseks sellepärast, et Gustav Suits oli jäetud «toetusraha saajate hulgast välja». Oma väärtus on ka sellistel publikatsioonidel kui Aino Kalda avalik kiri 1928. aastal. Aino Kallas oli a. 1908—1910 hinnanud A. H. Tammsaaret kui tulevikuga kirjanikku, kuid seekord kirjutas ta: «Nii näen ka teie arenemiskäiku: olete kõik vesivõsud ja kunstlikud õhujured ära lõiganud, ja selle asemel on kusagilt sügavalt, viljarikkast, elavast pinnast kasvanud päevalgele teie kunsti rikas ja tugev puu.»

«A. H. Tammsaare. Pildikroonika eluteest ja -tööst» on väga huvitav ja väärtuslik raamat.

Nigol Andresen

KROONIKAT

20. veebruaril tähistati kirjandusõhuga Eno Raua 50. sünnipäeva. Päevakohase ettekande tegi J. Jõerüüt. Meeleoluka kompositsiooni esitasid näitlejad L. Nebel, P. Volkonski ja K. Kilvet.

Eesti NSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsioonil on heaks tavaks arutada igal aastal Kirjanike Liidu häälekandja ajakirja «Looming» tööd. Järjekordne arutelu toimus parteiorganisatsiooni koosolekul 27. veebruaril. Ettekandega esines peatoimetaja K. Kurg. Sõna võtsid M. Raud, V. Beekman, R. Parve, V. Gross, E. Hiir, A. Tamm ja J. Jõerüüt. Vastuvõetud otsuses leidsid kajastamist ajakirja toimetamise põhisuunad ning ettepanekud töö edasiseks tõhustamiseks.

20. märtsil toimus kirjandusõhtu 1977. a. kirjanduspreemiate laureaatide osavõtt. Sissejuhatava ettekande tegi ning õhtu juhtis ENSV Kirjanike Liidu juhatuse sekretär K. Kurg. Oma auhinnatud loomingut esitasid V. Gross,

V. Ilus, T. Kallas, P. Kuusberg, E. Niit, M. Unt ja D. Vaarandi. V. Heuerit ja F. Jüssit intervjueris K. Kurg. Anti kätte medalid ja auhinnad. Tervitusõnu lausus Eesti NSV Kirjastuskomitee esimehe asetäitja K. Itra.

Kirjanike Liidu noorte autorite sektiooni liikmetel on viimastel kuudel olnud ridamisi üritusi. Jaanuaris leidis aset kohtumine Kirjanike Liidu juhatuse sekretäri M. Undiga, kes kõneles kirjanikuks saamisest ning loomelaadi seostest teatriga. Tõlkija A. Kurtna vestis poola kirjandus- ja kultuuriuudiseid. Märtsis olid külalisteks «Eesti Raamatu» eesti nõukogude kirjanduse toimetuse juhataja A. Siig, kes pajatas algaja autori teest raamatuni, ja TRÜ vanemõpetaja M. Lauristin, kes kõneles sellest, kuidas raamat kultuuris funktsioneerib. Tihedalt on isekeskis arutatud üksteise loomingut — avameelse kriitika sõelast on läbi käinud J. Habichti, I. Volkovi, K. Väli, R. Raua, T. Raudalaise jt. kirjatööd.

KIRJANDUSPREEMIAID 1977

J. Smuuli nimeliste kirjanduse-aastapreemiate komisjon auhindas teoseid järgmiselt:

ilukirjandusliku proosa alal V. Grossi «Vaikimise motiivid» (ajakiri «Looming» 1977, nr-d 4 ja 5);
luule alal D. Vaarandi «Tuule valgel»;
näitekirjanduse alal M. Undi näidend «Kollontai» ja filmistenaarium «Surma hinda küsi surnutel»;
laste- ja noorsookirjanduse alal E. Niidu «Triinu ja Taavi uued ja vanad lood»;
kirjanduskriitika alal E. Mallese «Eesti kirjandus 1975» ja «Eesti kirjandus 1976» (vene keeles);
publitsistika alal V. Heueri «Meie Keres»;

ilukirjandusliku tõlke alal R. Sepa «Nibelungide laulu» eestindus ja D. Plakidise eesti kirjanduse tõlked läti keelde.

Fr. Tuglase novelliauhinna pälvis P. Kuusberg novelliga «Võõras või õige mees?» («Looming» 1977, nr. 9) ja T. Kallas novelliga «Tagasi suurte kivide juurde» (kogumikust «Insener Paberiti juhtum», «Loomingu» Raamatukogu» 1977, nr. 27).

Rakvere rajooni E. Vilde nimelise kolhoosi kirjandusauhind anti V. Ilusale romaani «Kinsli peremehed» eest («Looming» 1977, nr-d 10–12).

TÖLKEVÕISTLUSE TULEMUSED

Eesti NSV Kirjastuskomitee ja Eesti NSV Kirjanike Liidu poolt väljakuulutatud tõlkevõistluse žüriil tuli läbi lugeda ühtekokku 123 autori võistlustööd. Tõlkeid vene keelest eesti keelde saabus 91 autorilt ja eesti keelest vene keelde 32 autorilt.

Vene keelest eesti keelde tõlkijad pidid võistlusele esitama teatavasti I. Bunini novelli «Легкое дыхание», V. Šukšini «Два письма» ja V. Šukšini ühe vabalt valitud lühipala eestinduse, vastupidi tõlkijad aga A. H. Tammsaare «Kitty tahab suureks saada», A. Valtoni «Sõnumitooja» ja J.

KARL TAEV 75

Kirjandusteadlane Karl Taev pidas 10. aprillil oma seitsmekümne viiendat sünnipäeva.

Sündinud Saaremaal Kuressaare linnas sepa pojana, alustas ta haridusteed Kaarma-Suurevalla ministeeriumikoolis ja jätkas Saaremaa ühisgümnaasiumis. Selle lõpetamise järel astus ta 1923. aastal Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda. Majanduslike raskuste tõttu pidi K. Taev vahepeal töötama eesti keele ja kirjanduse õpetajana Kuressaare gümnaasiumis. Seejärel jätkas ta õpinguid ülikoolis ning tegi tööd metsageodeesia ja joonestamise alal. K. Taev lõpetas ülikooli 1935. aastal ning 1940. aastani töötas õpetajana Tallinnas.

1940. aasta revolutsioonisündmused tõid Karl Taevile ootuspäraselt uusi ülesandeid. Oli ta ju varakult tutvunud Marxi ja Engelsi teostega, toetunud marksistlikele seisukohtadele oma tsn-suuriajaloo-alastes uurimustes ning kirjanduskriitikas, olnud marksistliku kultuuriühingu «Idee» juhtivaid jõude. Nüüd astus ta Kommunistlikku Parteisse, töötas ajalehe «Rahva Hääle» osakonnajuhatajana, kirjastuse «Pedagoogiline Kirjandus» peatoimetajana, ajakirja «Viisnurk» kirjandusteaduse ja nõukogude kirjanduse osakonna toimetajana, oli Haridus- ja Kunstitegeliste Ametiühingu organiseerija ja esimene esimees. Suurte teadmiste ning organisatorivõimetelega pedagoog kulus marjaks ära nõukogulikust Tartu Riiklikus Ülikoolis, kuhu ta 1941. aasta veebruaris kutsuti eesti kirjanduse kateedri dotsendi kohustesse. Karl Taev organiseeris kateedri juurde teadusliku uuri-

Tuuliku ühe vabalt valitud humoristliku lühipala tõlke.

Tõlgete tase osutus oodatust nõrgemaks ning seetõttu otsustas žürii vene keelest eesti keelde tõlgitud võistlustööde hindamisel ettenähtud viie preemia asemel välja anda ühe auhinna ja kuus ergutusauhinda. Preemia pälvis M. Liidja, ergutuspreemiad T. Kall, A. Kass, Ü. Ojatalu, H. Sööde, P.-E. Rummo ja K. Vende. Eesti keelest vene keelde tõlgitud võistlustööde osas otsustas žürii ettenähtud kolme preemia asemel välja anda kolm ergutusauhinda. Need said A. Tootsi, N. Abašina ja I. Otsupoki võistlustõlkeid.

mise instituudi eesti kirjanduse sektsiooni ja oli selle juhataja, ühtlasi ka TRÜ «Toimetiste» peatoimetaja.

Suure Isamaasõja algul võitles K. Taev hävituspataljonis. Ränkkraske blokaadi ajal 1941. aasta septembrist kuni 1942. aasta lõpuni töötas ta Leningradis «Rahva Hääles», hiljem aga Moskvast sama ajalehe toimetuse sekretärina.

1944. aastal luges ta dotsendina eesti õpetajate täienduskursustel Moskva Pedagoogilise Instituudi juures.

Sama aasta augustis oli K. Taev juba Tartus. Tema oli üks neist, kellel tuli reorganiseerida ja tööle panna ülikool. Algul töötas ta õppeprorektorina, seejärel, sama aasta sügisest kuni 1950. aastani, teadusala prorektorina ja ühtlasi juhtis eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedrit, mille juhatajaks oli 1966. aastani.

Karl Taevi kirjandusteaduslikku tegevust iseloomustab, esiteks, kirjandusteoreetilise mõtte jälgimine ning tööd sellel alal, eriti esimesel nõukogude aastal ja sõjapäevadel, teiseks, kirjandusloo uurimine, eeskätt möödunud sajandi eesti kirjanduse ja selle tsn-seerimise küsimused, millest ta on avaldanud rohkesti uurimusi. Aastakümneid väldanud töö tsaaritsensuuri uurimisel leidis kokkuvõtmist dissertatsioonis, mille eest ta 1963. aastal sai filoloogikandidaadi kraadi. Ta on mitme kirjandusõpiku autor või toimetaja, samuti viiekõitelise «Eesti kirjanduse ajaloo» esimese köite üks autoreid. Pikka aega luges ta ülikoolis kirjandusteooriat, erikursusi kirjandusest ja tekstoloogiat. Tema uurijakiindumus Kristian Jaak Petersoni vastu ning

RINGVAADE

tekstoloogilised teadmised on raken-
dust leidnud Kr. J. Petersoni teoste
väljaande «Laulud. Päevaraamat»
(1976) redigeerimisel, kommenteerimi-
sel ja ulatusliku eessõnaga varustami-
sel. Viimistleimisel on mõõdunud sajan-
di eesti kirjanduskriitika antoloogia.
Nende töödega aitab ta realiseerida
eesti kirjanduse ajaloo uurimise ja
tekstide publitseerimise ulatuslikku
programmi, mille on ise kord juba
Suure Isamaasõja ajal sõnastanud.

Karl Taevi suurt ja mitmekülgselt
uurija-, pedagoogi-, ajakirjaniku-, ühis-
konnategelase ja organisaatoritegevust
ei ole neis nappides ridades võimalik
lähemalt iseloomustada. Seda aktiivse
ühiskonnaehitaja tööd on hinnatud
Tööpunalipu ordeni ja medalitega.

Karl Taevi sisukat ja töökalt elu
rikastab muugi. Suur rõõm on tal ka

täna oma kunstiloomingust. 1930-ndatel
aastatel õppis ta mõnda aega «Palla-
ses». Tema käe alt on tulnud maitse-
kaid kaanekujundusi, kujundanud on
ta ka ajakirjade «Looming» ja «Teater»
kaasi. Ta on Kr. J. Petersoni tuntud
portree autor, paljude maalide looja.
Ühtlasi iseloomustab juubilaril suur
kiindumus loodusesse ja kalamehekirg.

Karl Taevi tunneb oma õpetajana
rohkem kui paari aastakümne jooksul
Tartu Riiklikus Ülikoolis koolitust saa-
nud eesti filoloogide arvukas pere, eriti
eesti kirjanduse eriharu lõpetanud.
Need kunagised tudengid, praegused
pedagoogid, kirjandusteadlased, kriiti-
kud, kirjanikud ja teiste ametite pida-
jad, soovivad oma õpetajale õnne, tu-
gevat tervist ja mitmekülgselt sisukaid
aastaid.

J. Toomla

SEITSE SÜLDA SELGET VETT...

Nende ridade kirjutamise ajal viibib
mu sõber Rostislav Titov merel. Täiesti
võimalik, et viiekümnendat juubelit
võtab ta vastu, sekstant käes, õpetades
tulevasi tüürimehi, vanemabisid ja
kapteneid astronoomilise ülesande tar-
vis «kõrgust võtma».

Rostislav Jurjevits on palju aastaid
olnud õpetajaks Tallinna Merekoolis,
ja kui varem juhtus, et ta mõne tee-
neka kapteni kohta uhkusega ütles:
«See on minu koolisemu», siis nüüd
võib temalt üha sagedamini kuulda:
«... see on suur kaasaegne laev, tema
kapten on minu õpilane.»

Käibib minu meelest õige arvamine,
et kirjanik, kes peab mõnd praktilist
ametit, omandab selle vahendusel
tugeva realistliku taju, mis annab tema
loomingule niisuguse hindamatu oma-
duse nagu tööpära. Rostislav Titov
tunneb ja armastab oma ala, ta on
mereastronoomia õpiku autor, on kas-
vatanud ning õpetanud rohkem kui üht
meresõitjate põlvkonda. Ta tunneb ja
armastab merd, elu merel ja meremehi,
armastab neid tugevuse ja mehisuse,
inimsuhete lihtsuse ja avaluse, olukor-
dade reljeefsuse ja täpsuse, selle oma-
pärase maailma kõrgete eetiliste kri-
teeriumide pärast.

Seitset sülda selget vett kiilu alla
soovivad üksteisele meremehed — poo-
leldi naljatades, pooleldi tõsiselt. Seits-
mest süllast piisab, et mitte karile sõita,
et põhi ei puruneks, et laev lekkima ei
hakkaks.

Seitset sülda vett kiilu alla soovib

oma kangelastele ka kirjanik Rostislav
Titov — seitset sülda vett, et mitte end
määrida väikekoodanliku arvestajalik-
kuse kõntsas, et mitte põrgata vale ning
alatus veelastele kaljudele, et mitte
sattuda väikluse ja pugejalikkuse kari-
dele.

Kui võrrelda Rostislav Titovi teoste
süzeid merepinnaga, siis tuleb tunnis-
tada, et seal ei ole kaugeltki tuulevai-
kus, vaid alati torm, mida keerutavad
üles konfliktide ja vastuolude tugevad
tuuled, ja sellest tormist pole võimalik
hoiduda, võib ainult vastu pidada, hoi-
des kurssi risti lainet.

Rostislav Titov asub julgelt kõige
teravamate sotsiaalsete ja eetiliste
probleemide kallale. Tema esimene
romaan «Sinu kõrval on inimene» teki-
tas palju vaidlusi. Teisiti poleks see
olla võinudki, sest kokku võttes taan-
dub romaani tuum hinnangu andmiseks
tütarlapsel, kes fašistide poolt oku-
peeritud Kubanimaal tõi ohvriks oma
au, päästes nõnda lastekodu kasvandi-
kud.

Mäletan poleemikat Kirjanike Majas
ja tagasihoidlikku meremehemundris
autorit, kes ei istunud isegi mitte pre-
siidiumis, vaid saalis, ja andis kogu
oma olemisega justkui mõista, et «noh,
niisugune probleem eksisteerib, noh,
kirjutati sellest romaan, tõsi, minu tee-
neid pole selles kuigivõrd».

Tõenäoliselt üheaegselt praeguste
ridadega ilmub ka Rostislav Titovi seni
viimane romaan, mida mul oli õnn
lugeda käsikirjas viis minutit pärast

RINGVAADE

sed, kui viimane punkt oli pandud. Ka siin on autor jäänud truuks isendadele. Probleemiasetus on terav ja selge. «Ära pahanda, et ma su tapsin» — nii kõlab romaani pealkiri. Põhiteemaks on (võiks isegi öelda: traagiline) lugu kaasaegse inimkollektiivi ja mitmesu-

guste elusolendite suhetest — jääkarudest laanepüüdeni.

Oma viiekümnendat sünnipäeva võtab Rostislav Titov vastu loominguliste jõudude tipul, on omandatud kogemusi ja tulnud kindlus, küpsevad uued plaanid. Soovin talle seitset sülda vett kiilu alla ja kaugeid randu. **B. Stein**

EDUARDAS ASTRAMSKAS 60

Esimeseks otse eesti keelest leedulastele raamatuks sai 1957. aasta lõpul ilmunud Fr. R. Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsed jutud», mille tiitellehe tagaküljele oli kirjutatud: «Tõlkinud E. Astramskas». Nüüdseks on Eduardas Astramskaseilt, kes 25. aprillil tähistas oma 60. sünnipäeva, ilmunud eesti kirjandusest juba kakskümmend kaks tõlkeraamatut.

Juubilar on sündinud Edela-Leedu Marijampole linnas (praegune Kapsukas). 1936. aastal lõpetas ta kohaliku gümnaasiumi, ajavahemikul 1939—1946 õppis majandusteadust Kaunase ning saksa keelt ja kirjandust Vilniuse ülikoolis. Huvi eesti keele ja kirjanduse vastu ärkas neljakümnendatel aastatel. E. Astramskas hakkas omal käel eesti keelt õppima, tõlkis mõned luuletused, mis ilmusid ajakirjanduses. Keeleõpingutel oli abistajaks ja õhutajaks Märt Pukits, kes ise samal ajal täiendas end leedu keeles. Vastastikkui saadeti teineteisele õppe- ja sõnaraamatuid. Kui leedu kirjanduse pidev tõlkimine eesti keelde algas M. Pukitsast, siis vastupidisele traditsioonile pani aluse E. Astramskas.

Seni ligi kuuekümnendast raamatust, mis leedu keeles esindavad eesti proosat, luulet ja dramaturgiat, on enam kui kolmandik E. Astramskase vahendatud. Kui tema leedulastel teoste tiraažid liita, saame raamatukogu, mille köidete arv läheneb neljasajale tuhandele. Siin on nii klassikat kui ka nüüdisautorite töid: A. H. Tammsaare «Kõrboja peremees», Fr. Tuglase «Väike Ilimar» ja novellikogu «Viikingite veri», E. Vilde «Mäeküla piimamees», O. Lutsu «Suvi», A. Gailiti «Toomas Nipernaadi» uus tõlge, V. Grossi «Tiivasirutus», L. Prometi «Meesteta küla», L. Metsari «Unistused ei sure», J. Smuuli «Meremees Murka», A. Saare «Inimene otsis õnne», T. Kallase «Nii palju päikest» jt. 1973. aastal määrati E. Astramskasele J. Smuuli nimeline kirjanduse-aastapreemia K. Kangru lasteraamatu «Timbu-Limbu

õukond ja lumemöldrid» vahendamise eest ning arvestades kogu tema viljakat tööd eesti kirjanduse tõlkimisel.

E. Astramskas on aidanud täiendada ka Leedu teatrite repertuaari. Tema tõlgitud on A. H. Tammsaare «Kuningal on külm», J. Smuuli «Lea» ja «Polkovniku lesk», E. Vetemaa «Õhtusöök viiele», B. Kaburi «Rops» ja «Rops aitab kõiki», A. Liivese «Viini postmark», E. Ranneti «Salakütid», E. Vauguri «Murulaukude must päev» jm. Ärgem unustagem ka valimikes ja perioodikas ilmunud luule- ja proosatõlkeid ning meie keelt, kirjandust ja kunsti tutvustavaid artikleid. (Sulgudes märkigem, et E. Astramskas on sügavalt kiindunud kujutavasse kunsti, tal on kodus suur kunstialaste väljaannete kogu.) Kirjastuse «Vaga» ülesandel on ta nõudlikult ja hoolikalt toimetanud mitmete teiste tõlkijate eesti kirjanduse leedundusi. Ja kui liisada, et ta on vahendanud ka saksa ja soome kirjandust, tõlkinud saksa keelde leedu ja eesti luulet, siis võime teda õigusega nimetada väga töökaks mehiks. Tõlkimise kõrval on E. Astramskas ise kirjutanud lüürilise kallakuga värse nii leedu kui saksa keeles ning novelle. Kaheksa tema luuletust on ilmunud meil A. Kaalepi, J. Krossi ja nende ridade kirjutaja eestinduses.

E. Astramskast võib iseloomustada kui enese vastu nõudlikku ja oma tööd suure vastutustundega tegevat inimest. Ta peab oma kohuseks hästi tunda eesti kultuuri, olla sellega elavas kontaktis, täiendada pidevalt oma keeleoskust. Seda eesmärki teenivad ka tema sagedased külaskäigud Eestisse, kohtumised meie kirjarahvaga.

Mullu jõudis leedulaste lugemislauale E. Astramskase vahendusel koguni kaks raamatut eesti kirjandusest — A. Beekmani «Väntorel» ja H. Väli «Hundikäpp». Tööalau on uued teosed.

Soovime juubilarile edaspidisekski väsimatut tööd meie rahvaste kultuuride lähendamisel!

M. Loodus

RINGVAADE

ARTUR KAPI «HIIOB»

(Helilooja 100. sünniaastapäeva puhul)

Maailmakirjanduse silmapaistva teosena, mis süüvib inimhinge selle vastuolulisuses, avab inimese ja inimese, inimese ja saatuse vahekordi — sellisena on tuntud vana heebrea kirjanduse üks monumentaalsemaid saavutusi Hiiobi raamat.

Kannatuse ja armastuse probleem on kõigil aegadel olnud kirjanduses ja kunstis kesksel kohal. Ja siin võib Hiiobi raamatu võrdväärseks panna Sophoklese ja Aischylose, Shakespeari ja Goethe teoste kõrvale. Muide, Goethe hindas Hiiobi raamatut kõrgelt. Hiiobi raamat (I 6—12) oli eeskujuks «Fausti» proloogi kirjutamisel. Ka Tammsaare Andres otsis korduvalt võrdlusujooni enda ja Hiiobi saatuse vahel.

Kui kirjanduses on Hiiobi teemat sageli käsitletud, siis muusikas kajastub see tõenäoliselt esmakordselt alles Artur Kapi oratooriumis «Hiiob» (1926—1929). Et see A. Kapi loominguga tippaavutus on jäänud praegusele kuulajale täiesti tundmatuks, siis tuleks sellest rääkides peatuda ka tema eelkäijail.

Eesti heliloomingus ulatuvad teistest omalaadsetest tunduvalt üle kolm eri stiilis ja eri väljendusvahenditega loodud gigantset heliteost. Neist esimeseks on R. Tobiasi händellikult suursugune ja massiivne ning kaasaegselt ekspressiivne «Joonase lähetamine». Tobiasi arvates ei olnud romantismi ajastu muusikalised väljendusvahendid küllaldases vastavuses oratooriumi sisuga ning tähendasid Bachi ja Händeliga võrreldes langust. Tobias võttis endale eesmärgiks oratooriumi uutele sisulistele kõrgustele viimise. 1907.—1909. a. kirjutatud oratooriumis «Joonase lähetamine» lähtuski ta realistikust käsitusest. Tulemuseks oli eesti heliloomingu monumentaalseim teos, esimene eesti oratoorium.

Tobiasele vastandlik on bahhilikult ülev-intiimne, sisuliselt ja vormiliselt tasakaalustatud ning sissepoole avanev, rahvuslikul tundetoonil põhinev C. Kreegi «Requiem» — ainuke eesti reekviem (kolmest kõnesolevast suurteosest muide ka ainus, mida meie päevil on ette kantud). Tobiaslikult piltlikele dramaatilisele liikumisele, mis väljub traditsioonilise piirest ja baseerub kujundite kontrastsusel, vastandab Kreek väliselt traditsioonilise, kuid

seesmiselt sügavalt isikupärase teose, milles äärmuslikud kontrastid puuduvad. See ei ole tingitud üksnes žanrilisest erinevusest, vaid ka lahknevusest loojanatuurides. Teose omapärale on kahtlemata kasuks tulnud Kreegi eelnev tegevus vaimulike rahvalaulude kogujana ja uurijana. Et teos on algelt loodud mitte ladinakeelsele, vaid eestikeelsele tekstile ja et siin sügavalt läbitunnetatud kujul avaldub muusika rahvuslik omapära, siis võib seda õigusega nimetada «Eesti reekviemiks».

Nende kahe suurteose vahel seisab kolmandana realistlikul väljenduslaadil põhinev, skulptuurselt raskepärane, pigem ürgselt jõuline kui peenelt viimistletud «Hiiob».

Oma oratooriumiga tugines A. Kapp R. Tobiasi vormikontseptsioonile. Tegelikult pärinebki «Hiiobi» idee R. Tobiaselt (vt. Rudolf Tobias sõnas ja pildis. Koost. V. Rumessen. Tallinn, 1973, lk. 62). Ilmselt leidis R. Tobias sellest vanast jutustusest sobivat materjali oma reformide teostamiseks — kontrastsete tegelaskujude olemasolu oli heaks materjaliks dramaatilise sisuga teose loomisel. Võib oletada, et R. Tobias avaldas Peterburis A. Kapilegi oma mõtteid oratooriumižanri uuendamise vajadusest. Ja pole võimatu, et nende omavahelistes vestlustes puudutas R. Tobias ka Hiiobi teemat. See idee oleks A. Kapil siiski võib-olla realiseerimata jäänud, kui J. Kaljuvee poleks mõned aastakümned hiljem libretto koostanud.

Oma tähenduselt on R. Tobiasi oratoorium A. Kapi omast laiahaardelisem. Tobiasi muusika suur elujõud ja kujundliikkus põhinevad eelkõige selle realistlikul kontseptsioonil. Tobias pidas ka negatiivsete tegelaste olemasolu oratooriumile vajalikuks. A. Kapil on nüisuguseks tegelaseks Saatan. R. Tobiasi oratooriumis esinevad sellise eitava ja mahakiskuva jõuna kättemaksupsalmid, millega ta suurendab kontrasti ja toob esile dramaatilist pinget. Tobias tahtis anda oma oratooriumile sisemist motiveeringut ning välisest vormist rohkem juhtida tähelepanu oma ajastu sisemisele olemusele. Seetõttu tungib Tobiasi oratoorium nagu seestpoolt väljapoole, on jõuline ja ajastu traditsioone purustav. Mõtte dünaamilisus on tingitud väljendusvahendite, mis kohati jõuavad otse

RINGVAADE

visuaalse konkreetuseni ning nõuak-
sid lausa lavalist käsitlust. Kuigi
R. Tobias on võtnud aluseks Joonase
raamatu, on ta tõlgitsenud seda vabalt
ja liitnud sellega kõrvalmotive piibli
teistest osadest. Nii arendab ta oma
oratooriumis paralleelselt kahte ise-
seisvat liini. Neist esimene lähtub va-
nast testamendist ja puudutab Joonase
prohvetimissiooni, teine käsitleb alla-
surutute ja kannatajate võitlust õig-
luse võidulepääsu eest. Joonase mis-
siooni lahendusena näeme siin lunas-
tust ja lepitust. Selleks on sõpruse ja
lepituse idee rahvaste vahel. Õigluse
mõistjateks saavad Tobiasel laste hää-
led kui puhtuse ja süütuse kehasust.
Kui Tobiasel oratooriumi peatähele-
panu on üldinimlikel aspektidel, siis
A. Kapi «Hiibis» on esikohal psühho-
loogiline külg — isiklike kannatuste
väljumine ühiskondlikule pinnale. Sel-
lest erinevusest johtuvad ka lahknevus-
ed oratooriumide väljendusvahendites.

Tobiasel teos eeldab suuremaid kõla-
massiive haaravat koosseisu. Kapile
aga on iseloomulik juba solistide ja-
otus — kõik madalad hääled ja ainult
üks naishääli. (Ansambli tasakaalu-
vajadustest tingitud deklamaatori sis-
setoomine jumala ossa end omaaegseil
ettekangetel nähtavasti ei õigustanud.)
Kaht teost eristab omavahel ka teks-
toloogiline külg: kui «Joonase läheta-
mine» on kirjutatud piibliitsitaatide
kombineerimise teel, siis «Hiibi» alu-
seks on piiblijutustuse järgi koostatud
libreto, ilma et seal otsest piibli teksti
olekski. Olulisel kohal on A. Kapi ora-
tooriumis retsitatiivid (hiljem ettekan-
del asendati deklamatsiooniga). Tobia-
sel need puuduvad täielikult. A. Kapi
oratooriumis on üldinimlik põimunud
isiklikku laadi läbielamustega. R. To-
bias on üldisem, filosoofilisem. Erine-
valt Tobiasest ei kasuta Kapp oma
oratooriumis koraaliviise (küll aga
tekste). Ka hääle juhtimine on Tobia-
sel iseseisvam. Vaatamata kontra-
punkti küllaltki suurele osatähtsusele
A. Kapi oratooriumis, on see seotud
harmonilise substraadiga ning mõjub
kuulamisel enam vertikaals kui hori-
sontaals. See kõik lisab A. Kapi ora-
tooriumile teatavat raskepärasust, alla-
poolesurutust. Sellist muljet aitavad
veelgi suurendada solistide madalad
hääled. Ilmselt johtub siit ka motiivide
kujundlikkus. Võti oratooriumi idee
lahtimõtestamiseks peitub oratooriumi

peateemas «Õnn sel, kes kardab Juma-
lat», mille valikul on A. Kapp tugine-
nud ka koraali «Aus tiefer Not schrei'
ich zu dir» teemale (ja tekstile). Sellest
koraalist on välja kasvanud Bach'i fuu-
ga teema WTK I es-moll. Sugulust
Bachi fuuga teemaga heitis esiettekan-
del ette A. Lemba. Kuid A. Kapp ei
teinud seda juhuslikult. Bachi fuugas
leidis ta ilmselt midagi väga lähedast
Hiibi kannatusmotiivile. Kuigi A. Ka-
pi oratooriumi lähtealuseks olid isikli-
kud elamused, võib tema teost pidada
ka kriisieelse maailma subjektivistlik-
filosoofiliseks peegelduseks läbi autori
kunstiliselt üldistava prisma. See on
autori sügavaist kannatusist võrsunud
paleuslik igatsus helgema ja puhtama
maailma järele. Subjektiiivse kannatuse
abstraktne käsitlus sai oratooriumis
ühiskondliku tähenduse.

On tähelepanuväärne, et Hiib ise ei ole
heebrealane. Juba seeläbi tõuseb kan-
natuse probleem raamatus kõrgemale,
üldinimlikule tasemele. Hiib püüab
leida õiget vahetõrka looduse seadus-
päraste ja inimese saatuse vahel.

Hiibi nimi «Ijjöb», araabia keeles
«Ajjöb» (eesti keeles oleks seega õigem
Iiob, mis tähendab «tagakiusatud»), on
igivana ning esineb juba 4000 a. tagasi
vanaegiptuse raidkirjades. Sellest on
arvatud, et Hiibi lugu oli tuntud aastu-
handeid enne kõnesoleva raamatu
kirjutamist. Et raamatu algus ja lõpp
(kus esitatakse põhiliselt kogu sünd-
mustik) on kirjutatud proosas, siis
võiks seda pidada rahvapärimuseks.
Seevastu raamatu põhiosa on esitatud
luulevormis ja kuulub oietuste järgi
hilisemasse aega — VII—II saj. e. m. a.

Jutustuses ilmneb kaks olulisemat
suunda. Esimene neist on seotud hea-
duse ja kurjuse igavese võitlusega
ning lõpeb esimese võiduga. Teine on
vanatestamentliku iseloomuga ja seo-
tud põhimõttega, et kõik kannatused
on tasuks ülekohtu ja pattude eest.
Jutustus tõestab vastupidist. Seeläbi
näeme siin kannatuse ülevust kui
väärtuse kategooriat omaette — ainult
läbi sügavate kannatuste jõuab inime-
ne õnne tegeliku väärtuse tunnetami-
seni. Isiklik kannatus muutub kange-
lasteoks, Hiibi jutustuse üle aegade
ulatuvaks ideeks on võitlus oma
tõekspidamiste eest ja õnne saavuta-
mine äärmuseni ulatuvate kannatuste
läbi. Sellest on võrsunud ka A. Kapi
oratooriumi idee.

V. Rumessen

INDEX LIBRORUM

Uurides lähemalt uusimat literatuuri marksistliku filosoofia nime alt, võib selgesti täheldada esiteks seda, et valdavalt kõneldakse tunnetusprotsessist, teiseks, et tunnetusprotsessi vaatlus keskendub teaduslikule tunnetusele, kolmandaks, et üha enam kalduvad tähelepanu viimase, s. t. teadusliku tunnetuse teaduslikule tunnetusele ehk — teisiti öeldult — uurimise uurimise uurimisele. Tulevad inimesed, kes oma objektina uurivad teaduse metodoloogiat, loogikat ja filosoofiat. Uute raamatute esitlusest allpool peaks see juba välja paistma. Tänapäevane probleem on *kuidas uurida teadust?*

Agaga kõigepealt marksistliku filosoofia üldesitust või käsitlust. Asendamatuks osutub siin V. Afanasjevi «Filosoofiliste teadmiste alused» («Algteadmisi filosoofiast»), mille Mõsl avaldas juba üheteistkümnendat korda, sedapuhku 200 000 eks. Kõrgkooliõpikut «Marksistlik-leninliku filosoofia alused» (F. Konstantinov jt., *Politizdat*) tuli nüüd neljandal korral 300 000 eksemplari. Edasi kaks artikliloomikku, nimelt «Dialektiline ja ajalooline materialism — kommunistliku maailmavaate filosoofiline alus» (toimetuskolleegiumi esimees V. Šinkaruk; *Naukova Dumka*, Kiiev) ning «Teaduslik-tehniline revolutsioon ja filosoofiategadus» (toim. A. Kolesnikov; Leningradi ülikool). Mainitud kirjastus Kiievis avaldas ka mitmemeheraamatu (V. Tabatškovski jt.) «Filosoofiliste kategooriate sotsiaaltoristlikke ja maailmavaatelisti aspekte». Siinkohal sobib nimetada nõukogude biokeemiku Aleksandr Oparini (1894) uusimat raamatut «Mateeria → elu → intellekt» (*Nauka*). Akadeemik Oparini peetakse nn. teaduslikult põhjendatud teooria loojaks elu tekke kohta Maa peal.

Ent nüüd tulebki üle minna marksistliku gnoseoloogia juurde. Tunnetust laias laastus võttes ei ole uut eriti arvukalt, esialgu võiks nimetada Anatoli Koršunovi (vt. ta «Peegeldusteooria ja looming» 1971 seerias «Millega tegelevad, mille üle vaidlevad filosoofid») brošüüri «Peegeldusteooria ja subjekti aktiivsus» (*Znanije*) ning I. Andrejevi raamatut «Sotsiaalsete nähtuste tunnetamise metodoloogilised alused» (*Võššaja Škola*). Ega A. Kornejevagi teoses «Mikromaailma tunnetamise probleem», mis tuli Mõsl'i seerias «Filosoofia ja loodusteadus», tegelda ainult füüsi-

ka asjadega! Viimane raamat viib meid õigupoolest juba teadusliku tunnetuse maale, kus võib enam või vähem selgesti eristada ainult sellele iseloomulikkude reljeefi või liikumisi. Siin on A. Raktivovi uurimus «Teaduse filosoofilisi probleeme. Süsteemne lähenemisviis» (*Mõsl*), aga ka ameeriklase Thomas S. Kuhni mõneti pöördeline raamat «Teaduslike revolutsioonide struktuur» (*Progress*), mis vene keeles avaldati teist korda (1. — 1975) seerias «Teaduse loogika ja metodoloogia». Tunnetusprotsessi dialektika on kõne all V. Tšernjaki brošüüris «Dialektika teaduslikus tunnetuses» (*Znanije*) ning Ž. Abdildini ja A. Balgimbajevi mahukamas raamatus «Subjekti aktiivsuse dialektika teaduslikus tunnetuses» (*Nauka*, Alma-Ata), mis siis järjekordselt vahendab meile nn. Alma-Ata koolkonda materialistlikus dialektikas. Filosoofidoktor Engels Tšudinov (1930) eritleb oma teoses «Teadusliku töö loomus» (*Politizdat*) üksikasjalikult mitut laadi kontseptsioone, neid pidevalt võrreldes dialektilis-materialistliku lahendusega. Märksõna teaduslik teadmine ühendab mitut uut raamatut: V. Gotti, A. Ursuli ja E. Semenjuki «Teadusliku teadmise ühtsusest. Tunnetuse üldteaduslikud teoreetilised vahendid» (*Znanije*), M. Rozovi «Teadusliku teadmise empiirilise analüüsi probleeme» (*Nauka* Siberi osakond, Novosibirsk), artikliraamat «Teaduse mõistelise aparadi loogilis-filosoofiline analüüs» (vast. toim. M. Popovitš; *Naukova Dumka*, Kiiev) ja J. Petrovi «Teadusliku teadmise analüüsi metodoloogilisi küsimusi» (*Võššaja Škola*). Viimane raamat — pealegi õp-
pevahend! — näibki viivat lugeja uurimise («teaduslik teadmine») uurimise («teadmise analüüs») uurimise («analüüsi metodoloogilisi küsimusi») tasemele, sellega ilmekalt esitledes rubriigi algul väidetud tänapäevast tendentsi. Monograafiline raamat «Süsteemne analüüs ja teaduslik teadmine» (vast. toim. D. Gorski; *Nauka*) juhatab meid edasi mitme teise lähedase teose juurde, nendeks on «Süsteemsete uurimused. Aastaraamat 1977» (*Nauka*), «Süsteemsete uurimuste loogika ja metodoloogia» (vast. toim. L. Sumarokova; *Võššaja Škola*, Kiiev — Odessa), aga ka V. Kremjanski uurimus «Informatsiooni süsteemse käsitlemise metodoloogilisi probleeme» (*Nauka*).

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 441-365, 440-780, 440-781.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 6. III 1978. Trükkimisele antud 6. IV 1978. Trükkarv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,79. Arvestuspoognaid 14,26. MB-03541. Tellimise nr. 860. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a. «Looming» nr. 4, aprill 1978. Hind 50 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей
ЭССР

«Лооминг» («Творчество»)
№ 4, апрель 1978.

Адрес редакции: 200 001.
Таллин, ул. Харью, 1, тел.
441-365, 440-780, 440-781.
Издательство «Периодика»,
Таллин, ул. Пикк, 73.

- 531 B. ALVER
Luuletused
- 538 H.-M. MÄNNAMAA
Pesad tuules
- 562 M. VALLISOO
Luuletused
- 565 J. A. NOOREMB
Küüni täitmine
- 623 S. AINI
Luuletused
- 627 A. MUST
Hoovis
- 630 M. HEIDMETS
Linn inimeses
- 640 J. MINERALOV
Vene luule tänapäevast
- 652 L. SIIMISKER
Sünd ja surm A. H. Tammsaare loomingus
- 665 E. SIIRAK
Talendi maagia
- 673 M. HINT
Keelekorralduse küsimärgid
- 686 I. KOPSO
(Vaate)nurkadest
- 688 Ü. TONTS
Ööbiku Juss, Andreas Jallak ja meie
- 691 I. VIIDING
Tasakaalupunkti otsides
- 693 N. ANDRESEN
A. H. Tammsaare dokumentaalne elulugu
- 697 RINGVAADE

Esikaane siseküljel:

E. KOLK. Sepp (Pronks)

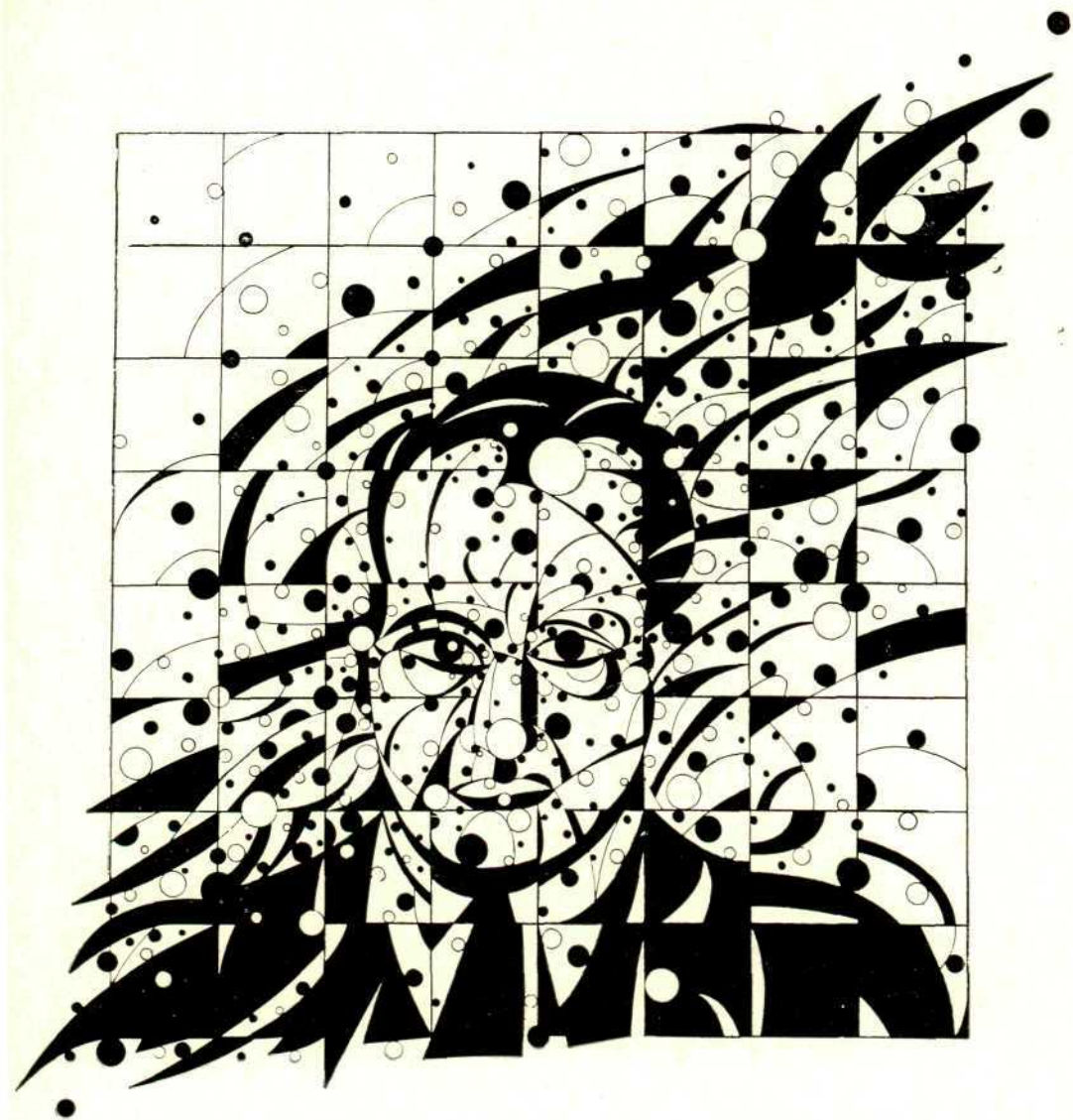
Tagakaane siseküljel:

L. LAPIN. Mees ja masin. XIII (Tušš, guašš)

Kleebistel:

A. KÜTT. Tehas III (Söövitus)

A. KÜTT. Tehas I (Söövitus)

LEONHARD LAPIN

Mees ja masin. XIII (Tušš, guašš) 1977

Volume 4

PE ^A 1778,

50 KOP.

78174